



А.А.Каримов, А.К.Ибрагимов,
Н.К.Ризаев, Н.М.Имамова

ҲАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

А.А.Каримов, А.К.Ибрагимов,
Н.К.Ризаев, Н.М. Имамова

ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва урта махсус таълим вазирлиги томонидан
дарслик сифатида тасвир этилган.

Тошкент– 2021

УДК 339.7:006.025
ББК 65.268

А.А.Каримов, А.К.Ибрагимов, Н.К.Ризоев, Н.М. Ишимова –
Халқимиз молиявий ҳисобот стандартлари. (Дарслик). – Т.: «Nibol print» ОК, 2021. – 332 б.

ISBN 978-9943-7619-2-6

Мақор илмий Узбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Узбекистон Республикасидан ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харажатлар стратегиясини “Илм, инновация ва ривожлантиришни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури юзасида”ги ПФ-5339-сонли фармони (2020 й. 2 март), Узбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Узбекистон Республикасидан имконият ривожлантириш стратегиясини амалга оширишга юзасида” ПФ-5544-сонли фармони вада Узбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида ўзини бўйича йиллик чара-таъдбирлар юзасида”ги қарорига асосан, Тошкент молия институтининг 2020-2021 йилларда амалга ошириладиган Илмий-инновацион тадқиқотлар дастури”ни мувофиқ, Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари Фонди (ICAC Фонди) нисба асосида яратилган.

Дарслик Олий таълимнинг амалиётининг йўналишидаги махсус таълимни мустақилликларни учун мўljасалланган бўлиб, Тошкент Молия институтининг илмий-услубий Кенгаши маълумотида муҳимлик қилини ва нонқаро мавқий эътибор.

УДК 339.7:006.025

ББК 65.268

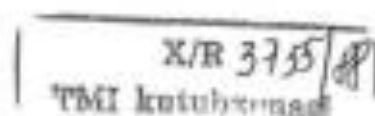
Икътисодий фанлари доктори, профессор Туйчибек Алишер Жўраевич
таърири остида

Таърифчилар:

- И.Н. Қўшиқ** – Тошкент молия институтининг кафедра мудири, икътисодий фанлари доктори, профессор;
К.Р.Хотамов – Тошкент молия институтининг «Бухгалтерия ҳисоби» кафедрасининг профессори, икътисодий фанлари доктори;
А.З.Алиқов – Тошкент молия институтининг “Аудит” кафедрасининг доценти, икътисодий фанлари доктори.

ISBN 978-9943-7619-2-6

© А.А.Каримов, А.К.Ибрагимов,
Н.К.Ризоев, Н.М. Ишимова, 2021.
© «Nibol print» ОК nashriyoti, 2021.



СУЗ БОШИ

Ўзбекистонни жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувда бухгалтерия ҳисоби тизимини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IAS, IFRS) талабларига мос ҳисоб тизимини янги долзарб масалалардан бағрига айланмиш бўлиши керак. Шу нуқтага етаргани билан, қўшма ҳисоботчи субъектларнинг фаолиятлари тўғрисидаги нишончи ҳисоботларни тасвирлаш зарурлиги ва ушбу вазифани бажаришда бухгалтерия ҳисоби муҳим рол ўйнайди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Харажатлар стратегиясида ҳам билим-моллик, реал сектор корхоналарини жаҳди ривожлантириш, диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш масалалари кўриб кўрилган. Бу эса улар ҳақидаги нишончи маълумотларни шакллантирувчи бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро стандартлар (МХХС)га мувофиқлаштириб бориш кераклигини билдиради.

Маъмур дарслик Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишдан бўйича Харажатлар стратегиясини “Илим, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сонли фармони (2020 й. 2 март), Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5544-сонли фармони ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтish бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан, Тошкент молия институтини 2020-2021 йилларда амалга оширилган Илимий-инновацион тадқиқотлар дастури”га мувофиқ, Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари Фонди (© МХХС Фонди) назари асосида яратилган.

Дарслик жами 16та бўлган иборат бўлиб, унда молиявий ҳисоботларнинг келиб чиқиш тарихи ва ривожланиши, жаҳон амалиётида тан олинган бухгалтерия ҳисоботнинг халқаро моделлари, молиявий ҳисоботларни тақдир этиш, ҳисоб сибати, ҳисоб баҳолашнинг ўзгариши ва ҳаттолар, валюта курсларидан ўзгаришларнинг таъсирлари, тахрирлар, асосий воситалар, номоддий активлар, жамланган ва долзарб молиявий ҳисоботни тузиш каби халқаро стандартлар баъзи келтирилган.

Ушбу дарсликни тайёрлашда ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириб, кичкина ердан берган и.ф.д., проф. И.Каримов (Аудиторлар Палатаси), и.ф.д. проф. М.М.Тулоқов (ЎЗР БАМА), и.ф.д. проф. К.Р.Ҳотамов (ТМИ), и.ф.д. проф. С.Ташқаров (СамЎЖИ), и.ф.н., доц. М.Д.Мирзаев (ЎЗР МБ), и.ф.н., доц. Э.А.Умаров (ТМБИ)га ўз интизорчилигини билдираман.

Муаллифлар

**1.1. Молживий ҳисоботларнинг халқаро
стандартларини келиб чиқиш тарихи ва унинг
ривожланиши**

Молживий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари (МХҲС) – бу амалиётчи бухгалтерларнинг фаоллигини мураккаблаштирадиган баъзи бир қоидалар тўлиғи эмас, балки, маънавий бухгалтерия ҳисоби тизимининг оддий тамойилларига асосланиб, унинг мақсади молживий ҳисоботларда корхона фаолияти тўғрисида ҳаққоний молживий маълумотларни тақдир эшидан эборатдир.

Маълумки, молживий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (бундан кейин-МХҲС) ҳар донм ҳам республикамиз ҳисоб ва ҳисоботида ислохотларни амалга оширишда асосий инструмент сифатида қароб келинган. Ахборотнинг фойдали таъсифига эришиш учун ёки бевосита МХҲС тамойилларини жорий қилинади ёки мнлий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тизимини куришда асос сифатида қабул қилинади. Сир эмас мамлакатимизда иккинчи йул танланган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида ҳам банк-молия, реал сектор корхоналарини жадал ривожлантириш, диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш масалалари илгари сурилган¹. Бу эса уларда ҳақидаги ишончли маълумотларни шакллантирувчи бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро стандартларга мувофиқлаштириб боришни тақозо этади. Шунингдек, республикамиз иктисодийти тармоқлари, хусусан саноат ишлаб чиқаришнинг кнада ривожланишига ҳамда инвестицияларни кенг жалб этиш, тармоқларда янги иш ўринлари яратиш асосида аҳолининг бандлик даражасини ошириш ҳамда уларда молживий ҳисоб ва ҳисоботини халқаро стандартлар талаби бўйича ташкил этиш муҳим эканлигини кўрсатмоқда.

¹Ўзбекистон Республикасини Президентининг “Ўзбекистон Республикасини кнада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.

Миллий бухгалтерия ҳисобини МХХСнинг принциплари ва талабларига мос ҳолга келтириш бўйича ислохотларни давом қилдириш жараёнида амалдаги меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритишни талаб қилади.

Замонавий бухгалтерия ҳисоби молиявий ва бошқарув ҳисобига бўлинади. Бошқарув ҳисоби ички фойдаланиш учун мўлжалланган ички (бошқарув) ҳисоботларини шакллантириш имконини беради. Компания менежерлари бошқарув ҳисоботи ахборотларидан фойдаланиш орқали тезкор ва ташқи муҳитга мос бошқарув қарорлари қабул қилишлари осон бўлади; биринчи навбатда бизнеснинг қайси сегментини (соҳасини) ривожлантириш керак, қабул қилинган буқортмани қайси устуналарда бақариш фойдаланроқ, нисбат чиқариш дастурини қандай режалаштириш лозим, нарҳини қандай белгилаш лозим ва бошқалар. Молиявий (бухгалтерия) ҳисоби тизимида тайёрланган ахборот негизда энг аввало бухгалтерия ахборотидан ташқи фойдаланувчилар учун мўлжалланган ташқи молиявий ҳисобот шаклланиди.

Ҳисоб у юритилаётган муҳит билан боғлиқ; маданий анъаналар, иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар, шунингдек мамлакатнинг сиёсий уклади миллий ҳисоб принциплари шаклланишнинг олдидан белгилаб беради. Шундай бўлсада, халқаро тажриба шундан далолат берадiki, молиявий ҳисоботларнинг шаклланиш тартиби ва таркибига кўнгувчи фойдаланувчиларнинг талаблари кўпроқ таъсир кўрсатади. Тарихан турли мамлакатларда эркин капитал бозорларида фойдаланувчиларнинг турли гуруҳларининг ҳукмронлик қилиши бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тизимларида фарқларнинг вужудга келишини таъминлаб берди. Кўрсатилган фарқлар ривожланиши натижасида, кўпинча ҳудудий жиҳатдан таснифланадиган, бухгалтерия ҳисоби моделлари шаклланди.

Маълумки, бухгалтерия ҳисоби "бизнес тили" деб қабул қилинган. Чунки, иқтисодий субъектлар бир-бири билан иқтисодий алоқада бўлар эканлар улар ўз шерикларининг молиявий ҳолатини яхши билишлари шарт. Молиявий ҳолатини ўрганиш учун эса унинг молиявий ҳужжатларини тушувиш керак бўлади. Ёки ҳамкорликдаги субъектлар бир-бирига энг келмайдиган бир хил тамойил ва қоидалар асосида молиявий ҳисоботларини тайёрлаш зарур. Бир суз билан айтганда, молиявий ҳисобот тилик ва аниқ ҳамда энг асосийси шончли бўлиши лозим.

Бухгалтерия ҳисоби моделдаги фарқлар нафақат моделлар, балки айрим мамлакатлар ўртасида ҳам йўқ эмас. Масалан, Америка қўшма штатлари молиявий ҳисоботларида актив ва мажбурият бошланғич – тарихий қийматида асос эътирилади, Мексикада эса уларга баҳолар ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда тузатишлар киритилади. Америка қўшма штатларида номоддий активларнинг амортизацияси даври 40 йилгача руҳсат берилган, Германияда эса бу талаб 5 йил кийин каътий белгиланган.

Америка қўшма штатларида даромадларни ихтиёрий ҳисобга олишга йўл қўйилмайди, Японияда эса ҳужалик субъектлари ҳақто фойдаларига ҳам ўзгартришлар киритиш мумкин. Биз юқоридаги мамлакатлар бухгалтерияси ўртасидаги мажбур бир нечта фарқлар кўрсатдик ҳолос. Ана шундай фарқларни бартараф этиш ва барча мамлакатлар учун бир хил (стандарт) молиявий ҳисоботларни тузиш қондаларини ишлаб чиқиш зарурияти юзага келган.

Шу муносабат билан 1973 йили 10 та йирик мамлакат АҚШ, Англия, Германия, Франция, Япония, Канада, Австралия, Ирландия, Голландия ва Мексика мамлакатларининг бухгалтер ва аудиторлар уюшмаси томонидан Молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланиладиган бухгалтерия тамойилларини бир шаклга келтириш мақсадида молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари бўйича Қўмитаси (МХХСК) тузилган. Бугунги кунда Қўмита 112 мамлакатнинг 153 та шундай уюшмани ўзига жамлаган. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари бўйича Қўмитаси (МХХСК) маълумотларига кўра, бухгалтерия ҳисоби "иктисодий қарорларни қабул қилишда энг кенг доирадаги фойдаланувчиларга фойдали бўлган" молиявий маълумотлар билан таништириш каби ҳаётий муҳим вазифани бажаради.

МХХС мақсади: дунёда барча мамлакатларнинг молиявий ҳисоботларининг энг яхши жиҳатларини инобатга олган ҳолда, уларни тасоҳиллаштириб ҳамма учун қабул бўлган молиявий ҳисоботларнинг умумий стандартларини яратиб ва ҳаётга жорий қилиш йўллариин ишлаб топшириш.

Шунингдек, қабул қилинган стандартларни доимий равишда бири-бири билан мослаштириш ҳамда уларни такомиллаштириб боради бўйича умумий иш олиб боришдан иборатдир. МХХС – бу бухгалтерия ҳисобининг халқаро эталонидир. Бугунги кунда 40 дан ортиқ шундай стандарт ишлаб чиқилган ва амалда жорий этилган.

Бугунги кунда, бухгалтерия ҳисобининг ҳақаро стандарти сифатида иккита эталон - Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари - МХХС (International Financial Reporting Standards - IFRS) ҳамда АҚШнинг Бухгалтерия ҳисобининг умум қабул қилинган қоидалари - БХУК (Generally Accepted Accounting Principles - GAAP) таъ олинган.

Жаҳон фонд бозорларида листингдан ўтиш учун тақдим қилинадиган молиявий ҳисобот айнан шу икки стандарт талаблари асосида тайёрланади ва тақдим қилинади. Бунда шунинг эътиборга олиш лозимки, АҚШ фонд бозори листингига кириш учун GAAP (БХУК) талаблари, қолган фонд биржалари учун эса МХХС талаблари асосида молиявий ҳисобот тақдим қилинади.

АҚШнинг Бухгалтерия ҳисобининг умум қабул қилинган қоидаларида “стандарт” сўзи мавжуд эмас. Лекин GAAPни бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти сифатида қарашимиз мумкин. Қўлига ҳозирки олимлар томонидан ҳам GAAP халқаро стандарт сифатида таъ олинадди.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти ҳисобланган GAAPни яратилишида Англо-саксон бухгалтерия ҳисоби қоидалари катта мизга бўлиб хизмат қилган. Шу билан бирга, унинг назарий асосларини ишлаб чиқишда мамлакатнинг, нафақат бухгалтерия ҳисоби билан бевосита шугулланувчи олимлари, балки барча иктисодий йўналишда фаолият юритувчи машҳур олимлар ўз ҳиссаларини қўшишган. Ишонч билан айтиш мумкинки, GAAP АҚШ иктисодиётининг элик йиллик амалий тажрибасининг мевасидир.

Амалдаги GAAP Америка молиявий ҳисоби стандартлари бўйича Кенгаш - FASB томонидан ишлаб чиқилмоқда. Унда 7 эксперт фаолият юритади. Шу билан бирга, GAAPни ишлаб чиқишда ва қабул қилишда Америка қимматли қозғалар ва биржалар бўйича Комиссияси (SEC) катта таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, ушбу жараёнларда Америка иқтисодий дипломат бухгалтерлар институти – AICPA, Америка бухгалтерлар ассоциацияси – AAA ва Давлат ташкилотлари ҳисоби учун стандартлар Бошқармаси – GASB ҳам фаол иштирок этишади.

GAAP жаҳоннинг бошқа мамлакатлари бухгалтерия ҳисоби стандартларига қанчалик сезиларли таъсир кўрсатмасин, у барча мамлакатларни қамраб ололмайди. У, асосан АКШ фонд бозори листингига қирадиган мамлакатлар учун талаб ўрилади. Табиийки, бундай шароитда, дунёнинг бошқа мамлакатлари учун бухгалтерия ҳисобининг янги халқаро стандартлари яратилиши зарурияти туғилади.

Ана шундай омиллар таъсири остида, ҳозирда Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари қўмитаси (МҲХСК) деб номланган Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари қўмитасига (БҲХСК) асос солиниди.

МҲХС Бугунги кунда жаҳон мамлакатларида қўлланилаётган бухгалтерия ҳисобининг халқаро асоси ҳисобланади.

Халқаро капитал бозорининг ўзаро боғлиқлигини инобатга олган ҳолда Молиявий Барқарорлик Форуми (Financial Stability Forum) томонидан МҲХС глобал иқтисодийнинг барқарор фаоллият юритиши учун зарур бўлган 12 глобал стандартнинг бири сифатида тан олинди. Шу сабабли, МҲХСни қабул қиладиган мамлакатлар кундан-кунга кўпайиб у 150 дан ортиқ касбий уюшмаларни қамраб олади.

1.2. МҲХС буйича Қўмита (Фонд) мақсади ва вазифалари.

МҲХС ҳақида хабардор бўлмаган бухгалтер деярли йўқ, аmmo, қўнчилик учун бу тўрва ҳарфлар хали ўрганилмаган ва мураккаб, тушунини қийин нарсага ўтмай қолмоқда.

Таъкидлаш жонлики, бугунги кунда дунё миқёсида кун сайин халқаро стандартларни эътироф этувчи мамлакатлар сонини ошиб бормоқда. Молиявий Ҳисобот Халқаро Стандартлари дунё мамлакатлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни, жумладан иқтисодий муносабатларни ривожлантиришнинг айниқса инвестиция муҳитининг муҳим воситаси сифатида хизмат қилмоқда. Молиявий ҳисоботлар бутун дунёда ташқи фойдаланувчилар учун кўпгина субъектлар томонидан тайёрланади ва тақдим қилинади. Бундай молиявий ҳисоботлар турли давлатларда бир-бирига ўхшаш бўлиб туюлса ҳам, улар ўртасида турли ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий шароитлар ҳамда ҳар қил давлатларда миллий талаблар ўрнатилганида молиявий ҳисоботнинг турли фойдаланувчиларининг

талаблари ҳисобга олинганлиги сабабли юзага келиши мумкин бўлган фарқлар мавжуддир. Молиявий Ҳисоботлар Халқаро Стандартлари бутун жаҳонда молиявий ҳисобот стандартларининг яқинлашишида, келишувида ва янада яқинлашишида муҳим роль ўйнади.

Молиявий Ҳисоботлар Халқаро Стандартлари бутун жаҳонда янада кенгрок фойдаланилмоқда ва тан олинмоқда. Ҳатто, баъзи мамлакатлар Молиявий Ҳисоботлар Халқаро Стандартлар (МХҲС)ни ўз стандартларидек ўзгартирилсиз ишлатилмоқда, баъзилари эса мамлакат хусусиятидан келиб чиқиб баъзи ўзгаришларни киритмоқдалар. БҲҲСҚга илк бор 1973 йилнинг 29 июлида 10 та Вирок мамлакатларининг (Австралия, Канада, Франция, Германия, Япония, Мексика, Нидерландия, Буюк Британия, Ирландия ва Америка Қўшма Штатлари) бухгалтер ва аудиторлар уюшмаси томонидан асос солинди.



1-расм. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларидан фойдаланиш мақсади.

Маъмур Қўмита томонидан илк стандарт 1975 йилда 1-БҲХС (1975 й.) “Ҳисоб сибсати ёритилиши” ва 2-БҲХС (1975 й.) “Товар-моддий захираларнинг тарихий қиймат бўйича ҳисоб тизими доирасида баҳолалиши ва тақдим этилиши”ларнинг якуний вариантлари чоп этилган. 1989 йилда Европа бухгалтерлар федерацияси (ЕБФ) бухгалтерия стандартларининг халқаро уйғунлашуви ва БҲХСҚ фаолиятида Европа мамлакатларининг янада фўл қатнашилшини қўллаб-қувватлайди.

Европа бухгалтерлар федерацияси Кенгаши (IFAS) давлат сектори корхоналари учун давлат тижорат корхоналари томонидан молиявий ҳисоботларни тайёрлашда БҲХСдан фойдаланиш мажбуриятини юқлайдиган кўрсатмаларни тасдиқлайди.

1994 йилга келиб БҲХСҚни назорат қилиш ва молиялаштириш масалалари билан шуғулланувчи Маъмурият Кенгашига асос солинди. 1995 йилда Европа Комиссияси (ЕК) БҲХСҚ ва ҚҚҚХТ (Қимматли қоғозлар бўйича комиссияларнинг халқаро ташкилоти) ўртасидаги асосий стандартларни ишлаб чиқишни якунлаш тўғрисидаги битимни қўллаб-қувватлайди ҳамда Европа Иттифоқи мамлакатларига БҲХСни қўллаш мажбуриятини юқлайди. 1996 йилда Қимматли қоғозлар ва АҚШ биржалари бўйича Комиссияси қимматли қоғозларни халқаро бозорларда жойлаштиришни амалга ошириш мақсадида молиявий ҳисоботни тайёрлашга доир стандартларни тезкор ишлаб чиқиш борасидаги БҲХСҚнинг ташаббусини қўллаб-қувватлайди. 1998 йилда “Катта еттилик” мамлакатларининг Молия вазирлари ва Халқаро валюта фонди (ХВФ) “Халқаро молиявий архитектуранини мустақкамлаш” мақсадида БҲХСни қўллаб-қувватлашга чорлайди.

2000 йилда ҚҚҚХТ ўз аъзоларига трансмилий компаниялар томонидан қимматли қоғозларни халқаро фонд бозорларига жойлаштирилишида БҲХСҚ стандартларидан фойдаланишга руҳсат беришни тавсия этади. 2000 йилда БҲХСҚ аъзолари бўлган ташкилотлар БҲХСҚни қайта ташкил этишни ва унинг янги низомини тасдиқлайди. 2001 йилда МҲХСҚ таркиби ва қўмитанинг янги номини эълон қилинади. БҲХСҚ Фонди ташкил этилади.

2001 йил 1 апрелда МҲХСҚ БҲХСҚдан стандартларни чоп этиш ва қабул қилиш масъулиятини қабул қилиб олади. МҲХСҚ амалдаги БҲХС ва Шарҳлаш бўйича Доймий қўмитани (ШДҚ) тасдиқлайди. Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики Қўмита фаолиятини йилдан-йилга тақомиллаштириб ва ривожланиб келган.

- 2002 йилда Европа Иттифоқи томонидан Европа Фонд биржасида муомалада бўлган компаниялар акциялари учун 2005 йилдан бошлаб МҲХСни қўллаш мажбуриятини ўрнатилиши белгиланди.

- 2002 йилда МҲХСҚ ва Америка молиявий ҳисоби стандартлари бўйича Кенгаш - FASB ўртасида конвергенция (бириштириш) тўғрисида битим имзолади. МҲХСҚ мажлислари Интернет орқали 2004 йилдан бошлаб узатилиб келинмоқда.

- 2004 йилда МҲХСларнинг яқиний вариантлари ва ШДҚнинг биринчи лойиҳаси чоп этилган.

- 2005 йилда МҲХС ва Америка молиявий ҳисоби стандартлари ўртасидаги фарқларни тушунтириш бўйича ўрнатилган талабларни бекор қилиш тўғрисида SECнинг Ҳаракат режаси қабул қилинган.

- 2008 йилда ҚҚҚХТ молиявий ҳисоботларни тайёрлашда МҲХСҚ томонидан қабул қилинган стандартларга катъий риоя қилиш тўғрисида кўрсатма берди.

- 2008 йилда МҲХСҚ ва FASB 2014 йилда қўлгина мамлакатлар, шу жумладан АҚШ ҳам МҲХСни қабул қилишлари муносабати билан конвергенция бўйича қўшма лойиҳаларни тезлаштиришга қарор қилишди.

- 2008 йилда Америка ижтимоий дипломи бухгалтерлар институти – AICPA, ўзининг "Ахлоқ кодекси"да МҲХСҚни бухгалтерия стандартларини ўрнатувчи ташкилот сифатида тан олди.

- 2009 – йилда МҲХСҚ давлатлар ва давлатлараро ташкилотлар вакилларида иборат Кузатув кенгашини ташсис этди.

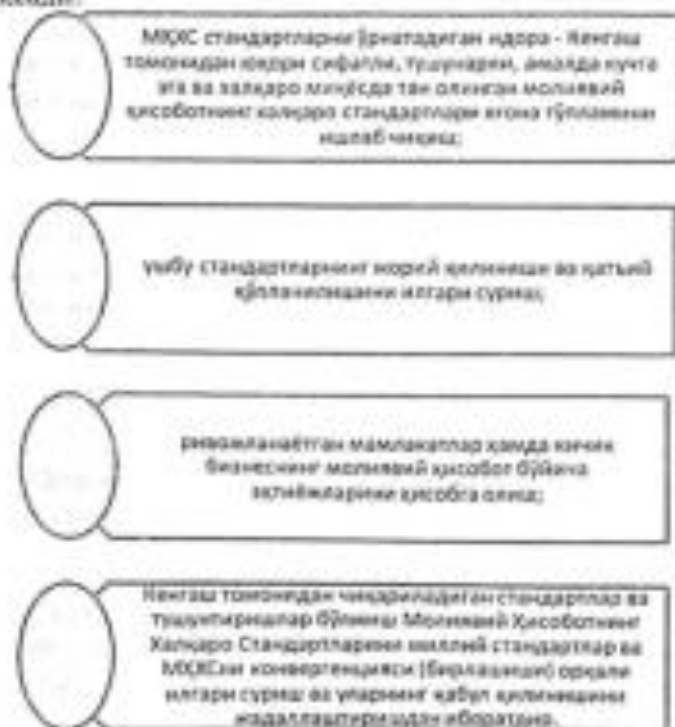
- 2010 – йилда Васийлар иккинчи марта Низомни қайта кўриб чиқишди. Олинган БҲХСҚ Фонди номи МҲХСҚ Фонди номига ўзгартирилди.

Буидан ташқари, ўтказилган ислохотлардан сўнг, Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари қўмитасининг таркибига МҲХСҚ Фонди ва МҲХС Кенгаши (кейинги матада Кенгаш) киритилди.

Кузатув кенгаши, Фонди насимларидан
МҲХС Фондини *иборат МҲХС (IFRS Foundation*
ташкилий Trustees), Стандарт бўйича маслаҳат
тузилиши кенгаши (IFRS Advisory Council), МҲХС
бўйича Кенгаши (IASB)Шарҳ бериш
бўйича Қўмиталардан иборатдир.

Бухгалтерия ҳисоби тизимида ўтказилган ислохотлардан сўнг, стандартлар Кенгаш томонидан ишлаб чиқилади ва қабул қилинади. Бугунги кунга қадар Кенгаш томонидан бир нечта янги стандартлар (International Financial Reporting Standards - IFRS) ишлаб чиқилган ва амалиётга жорий қилинмоқда. Кенгаш 16 аъзога эга бўлиб, МХХС Фондига ҳисобдор ҳисобланади.

МХХС Фонди— хусусий секторнинг жамият манфаатлари мақсадида ишлайдиган, мустақил, нотижорат ташкилот бўлиб, унинг асосий мақсади:



2-расм. МХХС Фондининг асосий мақсади.

МХХСҚ томонидан стандартларни қабул қилиш бўйича қатъий тартибот тизими ишлаб чиқилган. МХХСҚ стандартларни қабул қилиш ва ишлаб чиқишда қатъий ва ошқоралиқ тартиботларга риоя қилади. МХХС Фонди фаолиятини бошқариш ва молиялаштирилишини таъминлаш учун жавобгар бўлган МХХС (IFRS Foundation Trustees) Фонди пасийлари (кейинги матида

Васийлар) томонидан амалга оширилади. Васийлар сешора равишда давлат идораларининг мониторинги бўйича Кенгашига ҳисоб берадилар. Шунингдек, улар МХХС Фондининг билан халқаро капитал бозорини тартибга солувчи органлар билан расмий ҳамкорлигини тазминлайди.

Бундан ташқари, Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларини яратиш ўта муҳим ва мураккаб вазифа ҳисоблангани сабабли қуйидаги беш нуфузли халқаро ташкилот ҳам унинг фаолиятида фаол иштирок этишмоқда:

- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (UNO), қошидаги халқаро ҳисоб ва ҳисобот стандартлари бўйича "Хукуматлараро экспертлар гуруҳи".

- Иқтисодий ҳамкорлик ривожланиш ташкилоти (OECD).

- Европа Иттифоқи - European Union (EU).

- Халқаро бухгалтерлар федерацияси - International Federation of Accountants (IFAC).

- Қимматли қозғалар ва биржалар бўйича Комиссия халқаро ташкилоти (IOSCO).

2012 йилдан бошлаб Васийлар жаҳоннинг барча мамлакатлари вакиллариини камраб олиш мақсадида Европа, Шимолий Америка, Осиё/Океания ва бошқа барча қолган дунё регионларига бўлинган ҳолда фаолият юритишмоқда. 2001 йилдаги Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари Қўмитасида ўтказилган ислохотлар натижасида БХХСнинг номи МХХСга ўзгартирилди. Шунга мос равишда Қўмитанинг номи ҳам ўзгарган. Бу эса, айрим иқтисодчи олимларимиз томонидан БХХС ва МХХСларни алоҳида стандартлар сифатида хато талқин қилинишига сабаб бўлмоқда.

БХХС ва МХХС ягона стандартлар бўлиб, бугунги кунда улар – қуйидагилардан иборат:

- Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари;

- Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари;

- МХХСларни Шархлаш бўйича Қўмита (МХХСШК) томонидан чиқарилган Шархлар;

- Шархлаш бўйича Доний Қўмита (ШДҚ) томонидан чиқарилган Шархлар.

1.3. МХХС таркиби ва уни қўллаш тартиби.

Тўғридан-тўғри, хўжалик юритувчи субъектларда молиявий ҳисоботларни молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари асосида ташкил қилиш ҳарқан капитал бозорларидан қулай

фойдаланиш, хорижий инвесторлар орасида ишончнинг ортини, компаниялар учун ҳаракатларининг камайишига ва ҳисоботларнинг тушунарлилигини таъминлаб беришга имкон яратди. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини мамлакатлар ҳисоб тизимида қўлланиш жакон бозорига чиқиш билан биргаликда юқори салоҳиятли инвесторларни жалб қилишнинг омилларидан бири ҳисобланади. Молиявий ҳисобот халқаро стандартлари субъектнинг молиявий барқарорлигини баҳолашда уларнинг нафакат фойдали бўлиши, балки бошқарув қарорлари қабул қилишда самарали ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида тайёрланган ҳисоботлар корпоратив бошқарувда айниқса чет эл капитали иштирок этувчи субъектларда муҳим элементлардан бирдир. Молиявий Ҳисобот Халқаро Стандартларининг асосий мақсади – дунёда барча мамлакатларнинг молиявий ҳисоботларининг энг яхши жиҳатларини ишобатга олган ҳолда, уларни такомиллаштириб, ҳамма учун мақбул бўлган молиявий ҳисоботларнинг универсал стандартларини яратиш ва ҳаётга жорий қилиш йўлларини излаб топишдир.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, мамлакатимизда МҲҲСнинг ҳўжалик юригувчи субъектларда жорий қилиниши хорижий инвесторларни жалб қилиш йўналишларини такомиллашишига, қулай ҳисоб тизимининг юзага келишига олиб келиноқда.

Бизнинг мамлакатимизда бу жараён Ўзбекистон Республикаси "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги қонуни билан тартибга солинади. Қонунга мувофиқ йиллик молиявий ҳисобот қуйидаги ҳисоботларнинг умумий шаклларида иборат бўлади²:

- Бухгалтерия баланси - 1-шакл;
- Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот - 2-шакл;
- Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот - 4-шакл;
- Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот - 5-шакл;
- Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Ўзбекистон Республикасининг "Бухгалтерия ҳисоби" тўғрисида Қонунининг 22-моддасига кўра, Молиявий ҳисобот - бухгалтерия ҳисоби субъектнинг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот

² www.lex.uz Ўзбекистон Республикасининг Қонуни "Бухгалтерия ҳисоби" тўғрисида (янги таҳрири) 2016 йил 13 апрель, УРҚ-404-сон 22-модда

даврадаги фаолиятнинг молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги тизимлаштирилган ахборотдан иборатдир.

МҲХСнинг 1-сонли стандартига кўра молиявий ҳисобот шакллари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- 1) Бухгалтерия баланси (balance sheet)
- 2) фойда ёки зарарлар тўғрисидаги ҳисобот (income statement)
- 3) капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот (changes in equity statement)
- 4) пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот (cash flow statement)
- 5) танланган тушунтириш низоҳлари (explanatory note)

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХСлар)-бу Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича Кенгаши (МҲХСК) томонидан чиқарилган стандартлар ва шарҳлардир. Улар қуйидагиларни қамраб олади:

- Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари;
- Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.

Юқоридагилардан келиб чикиб таъкидлаш жоизки, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бутун жаҳонда янада кенгрок фойдаланилмоқда ва тен олинмоқда. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг яна афзаллик жиҳатларидан бири шундаки, маълумотларнинг шаффофлиги ва объективлиги бўлиб, инвестор ва банклар томонидан субъект фаолиятини ривожлантиришга сармоя киритиш масаласини ҳал этишга ёрдан беради.

Мамлакатимиз миллий ҳисобчилик тизмида Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг қўлланилиши, хориж инвестицияларини тўғридан-тўғри жалб қилишга, бунинг натижасида ишлаб чиқаришни кенгайтишга, модернизация қилинишига, янги иш ўринлари яратилишига, давлат бюджетига солиқларнинг тушумини кўпайтишига, иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминланишига катта ҳисса қўшади. Шунингдек корпоратив бошқарувда энг тўғри ва ишончли иқтисодий ечимни, энг мақбул қарорларни қабул қилиш имконини беради.

1.4. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделлари.

Утган XX аср, ижтимоий ҳаётнинг революцион асри сифатида таш олинган. Айна шу даврда, ҳўжалик субъектлари фаолиятида туб ўзгаришлар рўй берган. Энг авалло янги ва мураккаб фаолиятга эга бўлган ҳўжалик субъектлари (корпоратив, трансмиллий ва бошқалар) вужудга келди ва уларнинг ҳўжалик фаолиятини бошқариш тизимида янги усуллар (сохибкорлар, инвестор ва кредиторлар) пайдо бўлди.

Хўжалик субъектининг сони кескин ортиб, унинг таркибиди жисмоний шахслар сони кўпайди. Бундан ташқари, молиявий бозорнинг кўлами ва таснифи ривожланиб бориб, халқаро бизнес вужудга келди. Шунингдек, хўжалик фаолиятига кенг кўламда энг юқори фан ва техника ютуқлари жорий қилиниб, уни бошқариш компьютер-дастурий ва техник воситалари ёрдамида амалга оширила бошланди.

Айни пайтда молиявий хатарлар (риск) даражаси ҳам ошиб борди. Молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар ундаги маълумотлардан фойдаланган ҳолда қарор чиқаришлари лозим. Ҳар бир фойдаланувчининг ўз манфаати бор. Аксарият фойдаланувчиларнинг ниёти албатта фойда олишдир. Улар тўғри қарор қабул қилишлари учун молиявий ҳисоботни тиниқ ва аниқ, тўлиқ ва ишончли бўлишини хоҳлайди. Агар ҳисоботларда зарур маълумотлар бўлмаса, улар бузилган ва хатога йўл қўйилган ёки нотўғри ишлов берилган ва тўғри маълумотлар нотўғри акс эттирилган бўлса, бу маълумотлардан фойдаланиб қарор чиқариш ҳам ўта хатарли ҳисобланади.

Шу сабабли, хўжалик субъектининг молиявий ҳисоботларининг тўғри ва ишончли тузилишига бўлаган талаб ҳам ўзгариб бориши табиийдир. Ана шундай янги талаблар айниқса ўтган асрнинг иккинчи ярмида кўпгаб халқаро молиявий ташкилотларининг вужудга келишига сабаб бўлди. Бугунги кунда, умумий жиҳатлари бўйича бир хил бўлган бир нечта халқаро моделлари шаклланиб улгурган. Албатта, ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий сифатидан ва амалдаги қонунчилик талабларидан келиб чиққан ҳолда бухгалтерия ҳисобини юритишнинг турли моделларидан фойдаланиб келмоқда.

МХХС моҳиятини тушуниш учун бухгалтерия ҳисобининг моделларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирда бухгалтерия ҳисобининг қуйидаги моделлари мавжуд бўлиб, бу моделлар бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тизими ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди.

Демак кўриниб турибдики, ҳар бир модел ўзининг маълум бир қусусиятларига эга. Шунингдек, Бухгалтерия ҳисобининг моделлари таркибига ислом моделини ҳам қайд этиш жоиз. Расмда берилган изоҳларга кўра, субъект томонидан тузилаётган ҳисоботлар айниқса давлат органлари, инвесторлар, мулк эгалари учун аҳамиятлидир. Бухгалтерия ҳисобининг моделларини кўриб чиқишда ишлаб чиқариши ва саноати ривожланган Япония, Германия, АКШ, Ҳиндистон, Россия, Буёқ Британия ва Франция мамлакатларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишни кўриб чиқиш мақсадга

мувофиқдир. Мазкур мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи халқаро стандартлар асосида яратилган ва улар МҲҲС ривожланишига таъсир қилади.

Бухгалтерия ҳисобининг моделлари

Британ-америка модели (Бунда Швейцария, АКШ, Канада, Австрали ва Голландия) ва Италия ва Япония ва Австрали

Континентал модели (Германия, Франция, Италия, Швейцария, Япония, Бразилия ва Австрали)

Жанубий америка модели (Аргентина, Бразилия, Чили ва Австрали)

Қисқача изоҳ

Инвесторлар ва кредиторлар билан ҳисоби таъмин этиш. Монополия ҳокимиятига қарама-қарши ҳисоб стандартлари шакллантирилди.

Қисқача изоҳларга қарамай, бундан ҳисоби таъмин этиш. Динларнинг асосий асослари қисқача изоҳ стандартлари шакллантирилди.

Қисқача изоҳларга қарамай, бундан ҳисоби таъмин этиш. Давлат соҳибдори ҳисоби таъмин этиш стандартлари шакллантирилди.

3-раам. Бухгалтерия ҳисобининг моделлари

Биз куйида, бугунги кунда дунё мамлакатларида айрим жиҳатлари билан бир-биридан фарқ қилувчи бухгалтерия ҳисоби моделлари тўғрисида қисқача маълумот берамиз.

1. **Британ-америка модели.** Ушбу модел ўта ривожланган бозор муносабатлари ва маълумотлар таъминоти технологиясига таянади. Унинг асосий мақсади инвестор ва кредиторларни ишончли ва тушунарли маълумотлар билан таъминлашдан иборат. Бу - демократик модел ҳисобланади.

Британ-Америка модели унинг афзаллиги мундан иборатки, бухгалтерия фаолияти ҳақиний ўрнатилган қўғумчилик талаблари билан чекланилмасан, фақат бухгалтер учун "қана қилиш аҳқини эмас" деган қонда амал қилади.

Шунинг учун бу мамлакатларда бухгалтерия ишларини юритиш тартиблари давлат ҳокимият органлари томонидан эмас, балки асосан

жамоатчилик ташкилотлари томонидан белгиланади. Масалан, АҚШ да жуда кўп профессионал бухгалтерлик жамиятлар фаолият юритади. Айнан улар томонидан мамлакатда барча компаниялар учун қўлланилиши зарур бўлган "Бухгалтерия ҳисобининг умум қабул қилинган қондалари" (GAAP) ишлаб чиқилган ва уни жорий қилиш бўйича доимий иш олиб боришади. Ушбу моделнинг ижобий томонларини дунёнинг барча мамлакатлари эътироф этган ва ҳисоб юритишда унинг асосий қондалари инобатга олинган. Шу билан, ушбу модел қондалари МХҲС нинг асосий тамойилларини ташкил этади.

АҚШда бухгалтерия ишларини юритиш тартиблари давлат доҳимият органлари томонидан эмас, балки асосан жамоатчилик ташкилотлари томонидан белгиланади. АҚШ да жуда кўп профессионал бухгалтерлик жамиятлар фаолият юритади. Айнан улар томонидан мамлакатда барча компаниялар учун қўлланилиши зарур бўлган "Бухгалтерия ҳисобининг умум қабул қилинган қондалари" (GAAP) ишлаб чиқилган ва уни жорий қилиш бўйича доимий иш олиб боришади. Ушбу моделнинг ижобий томонларини дунёнинг барча мамлакатлари эътироф этган ва ҳисоб юритишда унинг асосий қондалари инобатга олинган. Шу билан, ушбу модел қондалари МХҲС нинг асосий тамойилларини ташкил этади.

АҚШда стандартлари бошқа стандартларга инобатан GAAP инвесторларнинг манфаатларини ҳурмат қилиш нуктаи назардан энг яқиний стандартлардан ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари Қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган ва халқаро бухгалтерия стандартлари доирасида ишлаб чиқилган GAAPнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

Икки томонлама тамойил тушинчаси (Dual-aspect concept). Бу тамойил компаниянинг маблағлари миқдори ҳар доим ўз мажбуриятлари ва капиталга тенгдир: Активлар = мажбуриятлар + Капитал мувозанат тенгламаси деб аталиб, бу тамойил ҳар доим энг муҳим сифатида қаралади.

Пул билан ҳисоблаш тамойили (Money-measurement concept). Бу эса бухгалтерия ҳисоботлари фақат пулни инфодалашга эга бўлган маълумотларни ўз ичига қамраб олади, натижада бухгалтерия ҳисоби компанияларнинг тугган мавқен тўғрисида тўлиқ бўлмаган ҳисобот бўлиб, ҳар доим ҳам компаниянинг молиявий фаолияти тўғрисида энг муҳим бўлган маълумотларни қамраб олмайди.

Корхона автономия тамойлиги (Entity concept). Бунда компаниянинг (GAAP, IAS)га асосланган ҳисобровомлари унинг эгалари ёки ходимларининг ҳисобларидан ажратиб турилишини назарда tutadi.

АҚШ бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос хусусияти шундаки, у ўзида гоаяларнинг энг асосий қисми бўлган фойдани ҳисоблаш имкониятига эътиборни қаратади. Америкалик бухгалтерлар фаолиятида икки хил фойда тушинчаси шаклланди: иқтисодий фойда ва бухгалтерия фойдаси. Ҳар икки фойда ўртасидаги фарқни ҳисобга олиш муҳимлигига қаратилади.

Буюк Британия мамлакати бухгалтерия ҳисобининг ривожланиш хусусиятларини Британ-Америка (Нидерланд) модели билан бевосита боғлашди. Чунки, айнан Буюк Британия бухгалтерия ҳисоби Британ-Америка (Нидерланд), Англо-саксон, қалаверса АҚШ GAAP каби замонавий бухгалтерия ҳисоби моделларини шаклланишида катта таъсир бўлиб ҳисобланган.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, Буюк Британияда бухгалтерия ҳисоби Ҳукумат ва қонунчиликдан мустакил равишда, бизнес манфаатларидан келиб чиққан ҳолда шаклланди. Маълумки, Буюк Британияда конституция амал қилмайди. Мамлакат иқтисодий ҳаёти парламентнинг қонунчилик ҳужжатларига ва Британия судининг қарорларига асосланган ҳолда тартибга солинади. Шу билан бирга керак, бухгалтерия ҳисоби ҳам Ҳукумат томонидан батафсил тартибга солинмайди.

Ҳукумат унинг айрим умумий қондаларини белгилаш билан қийовланади. Бу ҳолатни тўғри тушуниш учун, бухгалтерия ҳисобида операциялар мазмунининг шаклдан устуворлигини таъминлаш қондасига нзоқ бериш мақсадга мувофиқдир. Бухгалтерия ҳисобида операциялар, агар уларнинг мазмуни тўғри деб қабул қилинган ҳолларда, қонунчилик ҳужжатларида белгиланган талабларга эришган тақдирда ҳам, таъинланади.

бухгалтерия ҳисобини тартибга солишда бухгалтерия ҳисобий ташкилотларининг роли беҳисобдир. Муайян бухгалтерия стандартларини қатъий таъминловчи бўлиб 1969 йилда Англиядаги ва Уэльсдаги Маъмурий Бухгалтерлар Институтининг - Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW) таъинловчи қилинган ва бир йилдан сўнг SSAP 1- Бухгалтерия операциялари стандартларини "Шуъба ташкилоти" шаклида чиқарилган.

Хозирги пайтда, мамлакатдаги олтинта йерлик маслахатчи бухгалтерлар уюшмаси Бухгалтерия ҳисобининг маслахат кўмитаси – ССАВга бирлаштирилган. Ҳатто, 1980 йилда ташкил топган ва бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи бўйича миаллий стандартлар ўрнатувчи орган ҳисобланган Бухгалтерия стандартлар кўмитаси (ASB) ҳам шу ташкилот таркибида фаолият юритади. Буюк Британиянинг Европа Иттифоқига аъзо бўлиши мамлакатда бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш бўйича қарор топган юқоридаги айрим тамойилларни қайта кўриб чиқишга мажбур қилмоқда.

Хусусан, Европа Иттифоқининг кўрсатмаларига мувофиқ мамлакат корхоналари бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларини тартибга солиш қондаларини қонунчилик ҳужжатларига кiritиш чораларини кўрмоқда. Лекин мамлакатда фаолият юритаётган бухгалтерлик касбий ташкилотларининг нуфузи юқори бўлганлиги учун Европа Иттифоқининг 4-Директивасига Буюк Британия бухгалтериясининг тамал тоши ҳисобланган- “молиявий ҳисоботларни ишончли ва ҳаққоний - “true and fair view” тақдим қилиш қондаси” кiritилишига эришилган.

Шу билан бирга, Европанинг бошқа мамлакатларида бухгалтерия ҳисоби соҳасида утқанилаётган ислохотлар натижасида Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўттиш бўйича йўналишлар Буюк Британияда ҳам пайдо бўлмоқда. Бугунги кунда россия мамлакатининг йерлик фонд биржалари молиявий халқаро стандартлари асосида иш юритмоқдалар.

2. **Континенталь моделдан** асосан Европа мамлакатлари фойдаланади (Буюк Британия ва Голландиядан ташқари), Ушбу моделнинг хусусияти шундан иборатки, бухгалтерия ишлари Ҳукумат ва банк манфаатларига мослаштирилган ва каътий қонунчилик талаблари асосида консерватив ҳисоб юритилади. Бухгалтериянинг ҳар бир тамойили солиқ, банк ва савдо қонунчилиги талаблари билан боғлаб қўйилган.

Континенталь модель *Бухгалтер учун* *“Сво право мажбурств” тамойили амал қилади.*

Масалан, Германияда “Савдо кодекси”, “Даромад айланмасидан солиққа тортиш, Даромад солиғи ва “Корпорацияни солиққа тортиш” каби қонунчиликлар асосида бухгалтерия ҳисоби тартибга солинади.

Агар, Британо-америка (Голланд) моделида “Сиз бундай қилишингиз шарт эмас” деган қонда амал қилса, континентал моделда эса “Сиз шундай қилишингиз шарт” деган қалъий қонда ҳужумроқлик қилади.

Немис бухгалтерия ҳисоби, нафақат Европа мамлакатларида қўлланилаётган Континентал моделни, балки дунёнинг бошқа мамлакатлар бухгалтерия ҳисобини ривожлантиришда ҳам ҳақли равишда етакчи ўринни эгаллайди. Қонуinchilikка мойна немис характери бухгалтерия ҳисобини аниқ ва қонун ҳужжатларида белгиланган нормаларга қатъий риоя қилган ҳолда юритиш қондаларини яратди ва ундан жаҳоннинг қўлғина малакатлари ханузгача фойдаланилмоқда. Жумладан, у Россия орқали бизнинг ватанамизга кириб келган ва бугунги кунда амалга жорий этилган Миллий стандартларни ишлаб чиқишда тамал тоши бўлиб хизмат қилган.

1-жадвал

Германия бухгалтерия ҳисобига ҳос бўлган мезонлар ва талаблар

Мезонлар	Талаблар
1. Тўлиқлик	Ҳужалик операцияларини тўлиқ ва ёппасига қайд этиш
2. Операция мазмунининг тўричилиги	Ҳужалик операцияларини, уларнинг мазмунига мос равишда қайд этиш
3. Вақт бўйича чекловлар	Ҳужалик операцияларини улар содир бўлган вақтда қайд этиш
4. Аниқлик, текшириш учун ёққол тасаввур қилиш имкониятлари мавжудлиги	Бухгалтерия ҳисоби шундай аниқ ва тиник далиллар асосида юритиладикки, у учирчи шахсларга қисқа фўрсатларда ёққол намоён бўлади
5. Шақл тўричилиги	Операцияларнинг дастлабки қайд этилган мазмуни ўзгартирилмайди. Масалан, чизиш, бўйиш ёки ўчириш.
6. Хронологик тартиб	Ҳужалик операцияларини, улар содир этган вақт кетма-кетлигида қайд этилади.

Маълумки, иккинчи жаҳон урушида мағлубиятга учраган Германия иктисодийети бир неча ўн йиллар давомида АҚШ назорати

остида бошқарилади. Табиийки, бундай шароитда, албатта АҚШ ўз назорати остидаги мамлакат бухгалтерия ҳисобини ўзининг бухгалтерия моделига мослаштиришга ҳаракат қилган, акс ҳолда назорат қўтилган самарали беришга мумкин эди. Лекин немис менталитети муҳассабларнинг иқтисодийда америкача бухгалтерия модели тоғир ота олмади. Ҳатто, бугунги кунда ҳам Германия Европа Иттифоқининг асосчиси ва энг фаол иштирокчиларидан бири бўлишига қарамастан, иқтисодийда молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларини жорий қилиш немис модели билан биргаликда амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда Германияда "Тижорат (Савдо) кодекси", "Даромад айланмасидан солиққа тортиш, Даромад солиғи ва "Корпорациядан солиққа тортиш" каби қонунчиликлар асосида бухгалтерия ҳисоби тартибга солинади. Асосий қонун ҳужжати бўлиб, албатта "Тижорат (Савдо) кодекси" хизмат қилади.

Бухгалтерия ҳисобини расман назорат қилувчи асосий субъект сифатида Иқтисодий вазирлиги қандаги Германия аудиторлик палатаси (Wirtschaftsprüfer Kammern) хизмат қилади, 1931 йилдан бошлаб эса Маслаҳатчи аудиторлар институти (Institut der Wirtschaftsprüfer) қўшилган асоциацияси фаолият юритмоқда. Бухгалтерия ҳисобининг асосий фойдаланувчилари сифатида қозир ҳам банклар сақланиб қолмоқда. Йирик банклар ўзларининг хусусий аудиторлик ташкилотларига эга бўлганлиги сабабли, миқозлар молиявий ҳисоботларининг сифат ва таркибига ҳал қилувчи таъсир кўрсатмоқда. 1937 йилда қабул қилинган "Акционер корпорациялар тўғрисида"ги қонун 1985 йилда Европа Иттифоқининг кўрсатмаларига мувофиқ қайта ишланиб, Германиянинг ҳуқуқий тизимини тубдан ўзгартириб юборди, бу ўз ўрнида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни аудиторлик текширувдан ўтказиш қондаларини ҳам мос равишда тақомиллаштириб боришга олиб келмоқда. Лекин қонунчиликда ўтказилмаётган ислоҳотлар учун Олий солиқ суди масъулликча қолмоқда.

Германия

Немис бухгалтерия ҳисоби қанчалик мустасқан бўлмаст, Германия Европа Иттифоқининг асосчиларидан бири бўлганлиги сабабли, унинг кўрсатмаларни асосида молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўттиш бўйича ислоҳотлар ўтказилмоқда.

Франсияда Миллий ҳисобварақлар режаси, Савдо кодекси, Солиқ қонунчилиги, Савдо-савоат қорхоналари тўғрисида қону, Миллий компаниялар тўғрисидаги қонулар орқали бухгалтерия ҳисоби тартибга солинади. Франсияда бухгалтерия ҳисоби бўйича биринчи қону 1673 йилда Людовик XIV асридаги вазир Кольбер томонидан қабул қилинган, кейинчалик эса унинг ўрнини Наполеон кодекси эгаллаган. Ушбу Кодекс француз жаҳонгир томонидан забт этилган барча мамлакатлар бухгалтерия ҳисобини ривожлантириш қобилиятига таъсир этган.

Ҳисоб ишлари тўғрисидаги тарихий маълумотлар 1520 йилда қайд этилган. Айнан шу йилларда Ҳисоб ҳисобини қоритиш тартиби жорий этилган.

Япония

Японияда 1865 йил иккитарафлама ёзувга асосланган бухгалтерия ҳисоби ҳисоблар сифатида қабул қилинган, амалдаги эса фақат 1872 йилда Япония Миллий банки ва Миллий казначилиги "Банкларда бухгалтерия ҳисоби усуллари" (Ginko Boki Zeiko) норматив ҳужжати эълон қилингандан сўнг, тегилиб ривожлантирилган.

Японияда бугунги кунда бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш қону ҳужжатлари сифатида тижорат, солиқ ва биржа фаолияти билан боғлиқ қону ҳужжатлари амал қилиб турибди. Яна шунинг таъкидлаб ўтиш жоизки, Японияда бухгалтерия ҳисобининг ҳам Континентал, ҳам Британ-Америка моделлари таърифи қўлланилаётган. Масалан, 1872 йилда Англия варианты, 1890 йилда Германия қонучилиқ ҳужжатлари, 1948-йилда Америкача биржа ҳуқуқи қабул қилинган, 1950 йилда қабул қилинган "Назорат нормалари ва уни амалга ошириш тартиби тўғрисида"ги қону ҳисобида қорхоналарда ички назорат ташкил қилинади, бу бевосита бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш масаласига тегишлидир.

Японияда бухгалтерия ҳисоби солиқ савоати талаблари остида ривожланиб экан, аксарият олимлар уни Континентал моделга тааллуқли деб ҳисоблашади. Бундан ташқари, ушбу мамлакатда қорхона бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш мақсадида ижтимоий коллегия фаолият кўрсатади. У, бухгалтерия ҳисоби ва стандартлари тўғрисида норматив ҳужжатлар қабул қилган. Қўшимча равишда яна шунинг айтиш мумкинки, дунёда фақат Японияда молиявий ҳисоботлар фойдаланувчиларга икки марта тақдим қилинади.

3. Жанубий Америка модели - икки жиҳати билан фарқ қилади. Биринчидан, бухгалтерия Хукуматнинг иқтисодий сисёати ва тооширикларини ижросини таъминлашга ҳамда инфляцияни ҳисобини тўғри юритишга йўналтирилган. Бу мамлакатларда айниқса иккинчи жиҳатнинг роли катта.

Жанубий-америка модели

Ушбу мамлакатларда, инфляция таъсирини инобатга олган ҳолда ҳисоб юритиши бухгалтериянинг асосий тамойили бўлиб хизмат қилмоқда.

Бу ҳудудда жойлашган мамлакатларни иккинчи жаҳон урушидан сўнг инфляция тарқ этмай келмоқда. Узок давом этиб келаётган сурункали инфляция бухгалтерия ҳисобини юритиш қондаларига ҳам ўз ҳукмини ўтказмай қолмади.

4. Ислон модели – мусулмон давлатлари мусулмонларнинг муқаддас китоби бўлган Қуръону-каримнинг талабларини инобатга олган ҳолда юритилади. “Ислон” динида фонслар қароланганлиги сабабли, бухгалтерия фонд даромадларини ҳисобга олмай, тўғридан тўғри ҳосил қилинган фойдани айрим талабларга мос равишда тақсимлаш тамойилига амал қилади.

3-жадвал

Бухгалтерия ҳисоби моделлари ўртасидаги техник талаблар бўйича мавжуд фарқлар

Бухгалтерия ҳисоби моделлари	Белгиланган техник талаблар
Континентал модел	Континенталь модель - Бирламчи ҳужжатлар, Ҳисобварақлар режаси, Бош ва Ёрдамчи китоблар, Бош журнал, Кириш баланси ва Якуний баланс
Британ-Америка модели	Бирламчи ҳужжатларни расмийлаштиришга талаблар, Соҳа ва тармоқларга хос Ҳисобварақлар режаси, Бош ва Ёрдамчи китоблар, Бош журнал, Слов баланси ва Молиявий ҳисоботлар.

Биз кикоридаги бухгалтерия ҳисоби моделлари ўртасидаги мавжуд бир неча фарқларни кўрсатдик, ҳолос. Бундай фарқларни бартараф этиш ва барча мамлакатлар учун бир хил (стандарт) молиявий ҳисоботларни тузиш қоидаларини ишлаб чиқиш зарурияти бухгалтер мутахассисларнинг келажак ораусига айланиб бормоқда. Шу нисбат туйғуси, немислардек метин менталитетга эга Германия, ўта консерватив тизимга эга Италия каби мамлакатларни заҳт этиб, ҳатто “Буёқ Хитой девори”ни ҳам бузиб ўтмоқда. Шу биле, истисодчи олимлар, бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби асосий моделлари сифатида иккита модел, - Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари (МҲХС) ҳамда АКШнинг Бухгалтерия ҳисобининг умум қабул қилинган қоидалари (GAAP) устада иш олиб бормоқдалар.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари

1. БҲХС 1 Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш
2. БҲХС 2 Товар-моддий захиралар
3. БҲХС 7 Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот
4. БҲХС 8 Ҳисоб сибсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолашдаги ўзгаришлар ва хатолар
5. БҲХС 10 Ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар
6. БҲХС 11 Қурилми шартномалари
7. БҲХС 12 Фойда солиқлари
8. БҲХС 16 Асосий воситалар
9. БҲХС 17 Ижара
10. БҲХС 18 Одатдаги фаолиятдан олинган даромад
11. БҲХС 19 Ходимларнинг даромадлари
12. БҲХС 20 Давлат грантларини ҳисобга олиш ва давлат ёрдами тўғрисида маълумотларни очиб бериш
13. БҲХС 21 Валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсирлари
14. БҲХС 23 Қарзлар бўйича харажатлар
15. БҲХС 24 Ўзаро боғлиқ томонлар тўғрисидаги маълумотларни очиб бериш
16. БҲХС 26 Пенсия тизимлар бўйича бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот
17. БҲХС 27 Алоҳида молиявий ҳисоботлар
18. БҲХС 28 Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар
19. БҲХС 29 Гиперинфляцияли иқтисодиётларда молиявий ҳисобот бериш
20. БҲХС 32 Молиявий инструментлар: тақдим этиш
21. БҲХС 33 Бир акцияга тўғри келадиган фойда
22. БҲХС 34 Оралиқ молиявий ҳисоботлар
23. БҲХС 36 Активларнинг қадрсизланиши
24. БҲХС 37 Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар
25. БҲХС 38 Номоддий активлар
26. БҲХС 39 Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш
27. БҲХС 40 Инвестицион мулк
28. БҲХС 41 Қишлоқ хўжалиги

Молнийвий хэсэгтөнийг халжаро стандартларига шархлар

1. МХХСШК Шарх 1 Асосий воситаларни фойдаланишдан чикарниш, табий ресурсларни тиклаш ва шунга ухшаш жорий мажбуриятлардаги Утгарниш
2. МХХСШК Шарх 2 Кооператив аъзоларининг улушларни ва ухшаш инструментлар
3. МХХСШК Шарх 4 Келишув ижарани камраб олишнини аинкласи
4. МХХСШК Шарх 5 Асосий воситани фойдаланишдан чикарниш, табий ресурсларни тиклаш ва экологик реабилитация фондларнида иштирок этиш билан боглик хукуклар
5. МХХСШК Шарх 6 Махсус бозорда – чиклиди электрик ва электроник ускуна бозорнида иштирок этишдан юзага келадиган мажбуриятлар
6. МХХСШК Шарх 7 БХХС 29 «Гиперинфляцияли иктисодиётларда молнийвий хэсэгтө берниш» асосида кайта хэсөбланиш ёндашувини кулласи
7. МХХСШК Шарх 10 Оралик молнийвий хэсэгтө ва кадрсиэвлениш
8. МХХСШК Шарх 12 Хизмат курсатиш буйича концессия келишувлари
9. МХХСШК Шарх 13 Минжоз содиклиги дэстурлари
10. МХХСШК Шарх 14 БХХС 19 – Белгиланган бадал активи учун лимит, минимум молнийлаштириш талаблари ва уларининг узаро алокэси
11. МХХСШК Шарх 15 Кучмас мулк курилишан буйича келишувлар
12. МХХСШК Шарх 16 Хориклаги буллима буйича соф инвестициянини хэжлари
13. МХХСШК Шарх 17 Пул маблагни булмаган активларининг мулк эгаларнига таксимлявнишлари
14. МХХСШК Шарх 18 Минжозлардан активларининг Утказмалари
15. МХХСШК Шарх 19 Молнийвий мажбуриятларни улушли инструментлар оркали сундирниш
16. МХХСШК Шарх 20 Очиқ коньонг казиб чикарниш боскичидаги тозалаш харэжатлари

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари

1. МХХС 1 Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш

2. МХХС 2 Акцияга асосланган тулов

3. МХХС 3 Бизнес бирлашувлари

4. МХХС 4 Сугурта шартномалари

5. МХХС 5 Сотниш учун мўлжалланган узок муддатли активлар ва давом эттирилмайдиган фаолият

6. МХХС 6 Фойдали қазилмалар захираларини кидириш ва баҳолаш

7. МХХС 7 Молиявий инструментлар: маълумотларни очиб бериш

8. МХХС 8 Операцион сегментлар

9. МХХС 9 Молиявий инструментлар

10. МХХС 10 «Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар»

11. МХХС 11 Биргаликдаги фаолият бўйича келишувлар

12. МХХС 12 «Бошқа тадбиркорлик субъектларида янгироқ эътибор туғрисидаги маълумотларни очиб бериш»

13. МХХС 13 Ҳаққоний қийматни баҳолаш

ШДҚ Шарҳ 7 Еуро валютасининг муомалага киритилиши

ШДҚ Шарҳ 10 Операцион фаолият билан аниқ боғлиқ бўлмаган давлат ёрдами

ШДҚ Шарҳ 15 Оператив ижара—Рагбатлантирувчи шартлар

ШДҚ Шарҳ 25 Фойда солиқлари— тадбиркорлик субъекти ёки унинг акциядорлари солиқ мақомидаги ўзгаришлар

ШДҚ Шарҳ 27 Ижаранинг юридик шаклида бўлган операцияларнинг моҳиятини таҳлил қилиш

ШДҚ Шарҳ 29 Хизмат кўрсатиш бўйича концессия келишувлари: маълумотларни очиб бериш

ШДҚ Шарҳ 31 Даромад—реклама хизматларини камраб олган бартер операциялари

ШДҚ Шарҳ 32 Номоддий активлар—“веб-сайт” харажатлари

Молиявий ҳисоботнинг концептуал асоси

Маъму буйича тест саволлари

1. “Умумқабул қилинган бухгалтерия ҳисоби тамойиллари (GAAP – Generally Accepted Accounting Principles) қайси давлатнинг ҳисоб тизимига тегишли ?

а. Буюк Британия (Англия)

- b. АКШ
- c. Германия
- d. Франция

2. БҲХС Қўмитаси таркибидаги ташкилотларни аниқланг?

a. МҲХС бошқаруви, стандарт бўйича маслаҳат гуруҳи ва МҲХС штати.

b. МҲХС бошқаруви, стандарт бўйича маслаҳат кенгаши ва МҲХС федерацияси

c. МҲХС раиси, стандарт бўйича маслаҳат кенгаши ва МҲХС интерпретациялари бўйича ассоциация.

d. Васийлик кенгаши, МҲХС бошқаруви, стандарт бўйича маслаҳат кенгаши ва МҲХС интерпретациялари бўйича қўмита.

3. Бухгалтерия ҳисобини тизимларининг халқаро миқёсда уйғунлаштиришдаги Халқаро ташқикот гуруҳига қайси давлатлар киритилган ?

- a. Исландия
- b. Норвегия
- c. Уэльс
- d. Македония

4. Бухгалтерия ҳисобини юртишнинг умумий тамойилларининг стандартлаштириш муаммолари билан БМТнинг қайси ташкилоти шугулланади ?

- a. IASC
- b. IAPC
- c. IFAC
- d. ISAR

5. Европа иқтисодий ҳамжамиятига аъзо мамлакатларнинг аудит тизимларини стандартлаштириш мақсадида қайси турдаги ҳужжатларни ишлаб чиқади ?

- a. Стандарт
- b. Директива
- c. Низом
- d. Кодекс

6. Нидерландия, Буюв Британия ва Ирландияда бухгалтерия ҳисоби ва аудит маълумотлари асосан қимларга мўлжалланади?

- a. Инвесторларга
- b. Банк муассасаларига
- c. Давлатга
- d. Солиқ идораларига.

7. Қайси ташкилот Африка қитъаси мамлакатларида мавжуд меълий ҳисоб тизимини бир хил асосга келтиришга хизмат қилади ?
- Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Иттифоқи
 - Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Комиссияси
 - Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Конфедерацияси
 - Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Кенгаши
8. Жаҳон мамлакатларида бухгалтерия ҳисоби ва аудит тизимининг қандай моделлари мавжуд ?
- Британия модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Британ-Америка, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Америка модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Британия модели, Континентал модель, Америка модели
9. Қуйидаги давлатлардан қайси бири Жанубий Америка моделига кирмайди ?
- Боливия
 - Перу
 - Колумбия
 - Гайана
10. Молиявий ҳисоботнинг асосий элементларини аниқланг?
- Даромадлар ва хароҷатлар
 - Активлар ва мажбуриятлар
 - Капитал, фойда ва зарарлар
 - Барча жавоблар тўғри
11. Жаҳон мамлакатларидаги бухгалтерия ҳисоби тизими моделини аниқланг.
- Британия модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Британ-Америка модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Америка модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
 - Британия модели, Континентал модель, Америка модели
12. Бухгалтерия ҳисоби тизимини ўз ичига олган “Умумқабул қилинган тамойиллар” қайси мамлакатларда амал қилади ?
- Германия
 - Франция

- e. Италия
 - d. АҚШ
13. Бухгалтерларнинг «13-халқаро бухгалтерлар конгресси қайси давлатда ўтказилган ?
- a. Япония
 - b. АҚШ
 - c. Италия
 - d. Англия
14. Бухгалтерия ҳисоби қондаларини ўз ичига олувчи “Савдо кодекси” қайси давлатда амал қилади?
- a. АҚШ
 - b. Германия
 - c. Франция
 - d. Россия
15. «Франция бухгалтерия ҳисоби тизими» неча босқичли тизим ҳисобланади?
- a. Молиявий ва бошқарув ҳисоби.
 - b. Молиявий ва солиқлар ҳисоби.
 - c. Бошқарув ва солиқлар ҳисоби.
 - d. Молиявий , бошқарув ва солиқлар ҳисоби.
16. «Британ-америка» моделида молиявий ҳисоботлар биринчи навбатда кимга тақдим этилади ?
- a. Давлат органлари.
 - b. Фонд биржалари.
 - c. Солиқ ташкилотлари.
 - d. Аудитор компаниялар.
17. UKGAAP тизими қайси давлатга тегишли?
- a. Англия
 - b. Германия
 - c. Франция
 - d. Япония.
18. Конгзонг давлатида молиявий ҳисоботлари таркибидя қайси ҳисобот шаклига устивор аҳамият берилди?
- a. Баланс шакли
 - b. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот шакли
 - c. Пул оқимлар тўғрисидаги ҳисобот шакли
 - d. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот шакли
19. «Континенталь модель» қуйидаги қайси давлатларда юритилди?

- a. Англия, АКШ ва Голландия
- b. Англия, Германия ва Франция
- c. Германия, Франция ва Италия
- d. Италия, МДХ ва Япония

1. МХХСларни 2015 йилдан бошлаб нечта давлатлар тан олмади ва амалиётга жорий этиши кўзда тутилган?

- a. 112 та
- b. 119 та
- c. 121 та
- d. 125 та

1.5. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш (1 - сон МХХС)

1.5.1. Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш» стандартнинг мақсади тадбиркорлик субъектининг МХХСлар бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари ва ушбу ҳисоботлар камраб олган даврнинг бир қисми учун оралик молиявий ҳисоботлари:

a) фойдаланувчилар учун шаффоф ва тақдим қилинган барча даврлар учун қиёсланувчан;

b) бухгалтерия ҳисобини Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МХХСларга) мувофиқ юритиш учун муносиб таъин нуктаси бўлиб хизмат қиладиган;

в) ундая олинмаган нафдан ошмайдиган харажатлар сарфлашиб тайёрланиши мумкин бўлган юқори сифатли маълумотларни ўз ичига олишни таъминлашдан иборатдир.

Тадбиркорлик субъекти ушбу МХХСни:

- ўзининг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида;

- МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари камраб олган даврнинг бир қисми учун БҲХС 34 “Оралик молиявий ҳисоботлар” га мувофиқ тақдим қилинадиган ҳамма оралик молиявий ҳисоботларига нисбатан, агар шундай ҳисоботлари бўлса, қўллаши керак.

МХХС бўйича қорқома ўз молиявий ҳисоботларининг биринчи молиявий ҳисоботларига мувофиқлиги тўғрисида аниқ ва шартсиз билдириб, Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартларини қўллаётган биринчи йиллик молиявий ҳисоботларидир.

МХХСларга мувофиқ молиявий ҳисоботлар бўлиб тadbиркорлик субъектларнинг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари ҳисобланади, агар тadbиркорлик субъекти, масалан:

- олдинги даврларнинг энг охиригиси учун ўзининг молиявий ҳисоботларини қуйидагиларга мувофиқ тақдим қилган бўлса;

МХХСларга тўлиқ бўлмаган даражада мос келадиган миқдорий талабларга мувофиқ;

МХХСларга барча жиҳатдан мос бўлган, лекин тadbиркорлик субъекти молиявий ҳисоботларда уларнинг МХХСларга мувофиқлигини тўғрисида аниқ ва шартсиз билдирмаган бўлса;

МХХСларнинг баъзиларига, бироқ ҳаммасига эмас, мувофиқликни тўғрисида аниқ билдирган бўлса;

МХХСларга мос бўлмаган миқдорий талабларга мувофиқ бўлиб, ушбу ҳисоботларда миқдорий талаблар белгиланмаган моддалар айрым МХХСлар асосида ҳисобга олинган бўлса;

миқдорий талабларга мувофиқ бўлиб, ушбу ҳисоботлардаги баъзи суммаларнинг МХХСларга мувофиқ аниқланмаган суммалар билан солиштирмаси тақдим қилинган бўлса;

- молиявий ҳисоботларни МХХСларга мувофиқ фақат ички фойдаланиш учун тайёрлаган бўлса, ва ушбу ҳисоботларни тadbиркорлик субъектининг эгалари ва бошқа ташқи фойдаланувчиларига тақдим қилмаган бўлса;

- ҳисоботлар тўпламини жамлаш (консолидациялаш) мақсадида МХХСларга мувофиқ тайёрлаган бўлсада, лекин бунда (2007 йил таҳриридаги) БҲХС I “Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш”да белгиланган молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўпламини тайёрламаган бўлса;

- олдинги даврларда молиявий ҳисоботларни тақдим қилмаган бўлса.

Ушбу МХХС тadbиркорлик субъекти МХХСларини биринчи марта қабул қилганда қўлланилади. Қуйидаги ҳолатларда қўлланилмайди:

- агар тadbиркорлик субъекти олдин молиявий ҳисоботларни миқдорий талабларга кўра тақдим қилиш билан берга уларнинг яна бир тўпламини МХХСларга мувофиқликни тўғрисида аниқ ва шартсиз билдириб тақдим қилган бўлса, ва кейинчалик молиявий ҳисоботларни миқдорий талабларга кўра тақдим этишни тўхтатса;

- агар тадбиркорлик субъекти олдинги йил молиявий ҳисоботларини миллий талабларга кўра тақдим қилган бўлса ва ушбу молиявий ҳисоботларда МҲХСларга мувофиқлик тўғрисида аниқ ва шартсиз билдирган бўлса;

- агар тадбиркорлик субъекти олдинги йил молиявий ҳисоботларида МҲХСларга мувофиқлик тўғрисида аниқ ва шартсиз билдирган бўлсада, аудиторлар ушбу молиявий ҳисоботлар бўйича тушунтириши параграфи билан аудиторлик хулосасини берган бўлса.

Олдинги ҳисобот даврида МҲХСларни қўллаган тадбиркорлик субъекти, унинг энг охириги йиллик молиявий ҳисоботларида МҲХСларга мувофиқлик тўғрисида аниқ ва шартсиз билдирмаган бўлса, мазкур МҲХСни қўллаши ёки БҲХС 8 “Ҳисоб сўвсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар” ни ретроспектив тарзда, худди тадбиркорлик субъекти МҲХСларни қўллашини ҳеч қачон тўхтатмаганидек, қўллаши керак.

Тадбиркорлик субъекти ушбу МҲХСга мувофиқ қўлламасликни тавласа, бунига қарамасдан, МҲХС баҳоларида белгиланган маълумотларни очиб бериш бўйича талаблар билан БҲХС 8 даги маълумотларни очиб бериш талабларини қўллаши керак.

МҲХСларни қўллайдиган тадбиркорлик субъекти томонидан ҳисоб сўвсатларига киритиладиган ўзгаришларга нисбатан мазкур МҲХС қўлланилмайди. Бундай ўзгаришларга нисбатан қуйидагилар қўлланилади:

- БҲХС 8 “Ҳисоб сўвсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар” нинг ҳисоб сўвсатларидаги ўзгаришларга нисбатан талаблари;

- бошқа МҲХСларнинг ўтмиш даврига оид махсус талаблари.

1.5.2. Тан олиш ва баҳолаш

Ҳар бир тадбиркорлик субъекти МҲХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботини МҲХСларга ўтмиш санасига тайёрлаши ва тақдим этиши керак. Бу сана бухгалтерия ҳисобини МҲХСларга мувофиқ юритишнинг бошланғичи бўлиб ҳисобланади.

Тадбиркорлик субъекти ўзининг МҲХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида ва унинг МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари қамраб олган ҳамма даврларда бир хил ҳисоб сўвсатларини қўллаши керак. Ушбу ҳисоб сўвсатлари МҲХС бўйича биринчи ҳисобот даврининг охирида кучга эга бўлган ҳамма МҲХСларга мос келиши лозим.

Тадбиркорлик субъекти МҲХСларнинг олдинроқ амалда бўлган бошқа тадбирларининг қўлламаслигини керак. Тадбиркорлик субъекти қўлланилишини хали шарт бўлмаган янги МҲХСни, маъхур МҲХСни мuddатидан олдин қўллаш рухсат этилганда, қўллаш мумкин.

1-визияни: МҲХСларнинг энг олдинги тадбирининг ичми равишида қўллаш. Дастлабки маълумотлар "А" корхонанинг МҲХС бўйича биринчи ҳисобот даврининг олдири 2017 йилнинг 31 декабрга тўғри келади. "А" корхона ушбу молиявий ҳисоботларидаги қиёсий маълумотларни фақат бир йил учун тақдир қилишга қарор қилади. Шунинг учун, унинг МҲХСларга ўтими саниси 2016 йилнинг 1 январидан иш қилиш бошига (ёки, энгмаъмури равишида, 2015 йилнинг 31 декабрида иш қилиш олдирига) тўғри келади. "А" корхона ўзининг молиявий ҳисоботларини, 31 декабрда якуниладиётган ва 2016 йилнинг 31 декабргагача бўлган (шу жумладан 2016 йилнинг 31 декабрини ҳам ўз ичига олган) ҳар йили учун унинг олдинги Бухгалтерия ҳисобининг умумлабул қилинган тамаоилларини (БҲУТга) мувофиқ тақдир қилади.

Талабларин қўллаш "А" корхона 2017 йилнинг 31 декабрида тусайдилин даврлар учун амалда бўлган (қучга қирган) МҲХСларни қўйидагиларга нисбатан қўллаш лозим:

- 2016 йилнинг 1 январ ҳолатига МҲХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботни тайёрлашда ва тақдир қилишда;

- 2017 йилнинг 31 декабр ҳолатига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни (шунингдек 2016 йил учун қиёсий маълумотларни), 2017 йилнинг 31 декабрда якуниланган йил учун умумлашган дарамад тўғрисидаги ҳисоботни, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботни ва нул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни (шунингдек 2016 йил учун қиёсий маълумотларни) ҳақида очиб бериладиган маълумотларни (шунингдек 2016 йил учун қиёсий маълумотларни) тайёрлашда ва тақдир қилишда. Агар янги МҲХСни қўллашим шарт бўлмаса, лекин мuddатидан олдин қўлланилишга рухсат этилса, "А" корхонага ушбу МҲХСни унинг МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида қўллаш рухсат этилади, лекин талаб қилинмайди.

Бошқа МХХСлардаги ўтиш даврига оид махсус талаблар МХХСларни қўлайдиган тадбиркорлик субъекти томонидан ҳисоб сибсатларига киритиладиган ўзгаришларга nisбатан қўлланилади; улар МХХСларни биринчи марта қўлайдиган тадбиркорлик субъектининг МХХСларга ўтишига nisбатан қўлланилмайди.

Корхона ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида:

- МХХСлар бўйича тан олингани талаб қилинган барча активлар ва мажбуриятларини тан олиши керак;

- МХХСлар тан олинганини рухсат этмайдиган активларини ва мажбуриятларини тан олмаслиги керак;

- олдинги БХУТга кўра актив, мажбурият ёки капиталнинг битта тури сифатида тан олинган, лекин МХХСларга мувофиқ актив, мажбурият ёки капиталнинг бошқа тури сифатида тан олинган моддаларни қайта таснифламаслиги керак;

- барча тан олинган активлар ва мажбуриятларини баҳолашда МХХСларни қўллаши керак.

Корхона ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида қўлайдиган ҳисоб сибсатлари у олдинги БХУТ бўйича худди шу санага қўллаган ҳисоб сибсатларидан фарқ қилиши мумкин. Бунинг натижасида юзага келадиган тузатишлар МХХСларга ўтиш санадан олдин рўй берадиган операция ва ҳодисалар натижасида пайдо бўлади. Шу билан, тадбиркорлик субъекти ушбу тузатишларни МХХСларга ўтиш санасида тўғридан-тўғри тахсимланмаган фойдада (ёки, ўринли бўлса, капиталнинг бошқа тоифасида) тан олиши керак.

Корхона МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида қўлайдиган ҳисоб сибсатлари у олдинги БХУТ бўйича худди шу санага қўллаган ҳисоб сибсатларидан фарқ қилиши мумкин. Бунинг натижасида юзага келадиган тузатишлар МХХСларга ўтиш санадан олдин рўй берадиган операция ва ҳодисалар натижасида пайдо бўлади. Шу билан, тадбиркорлик субъекти ушбу тузатишларни МХХСларга ўтиш санасида тўғридан-тўғри тахсимланмаган фойдада (ёки, ўринли бўлса, капиталнинг бошқа тоифасида) тан олиши керак.

Маъмур МХХС тадбиркорлик субъектининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботи ҳамма МХХСларга мувофиқ бўлиши талабидан иккита тоифадаги мустасно ҳолатларини белгилайди:

- бошқа МХХСларнинг баъзи жиҳатларининг ретроспектив қўлланилишига йўл қўймайди;
- бошқа МХХСларнинг баъзи талабларидан сзод юзлади.

1.5.3. МХХСларни ретропектив қўллашдаги истижолар

Махсус МХХС бошқа МХХСларнинг айрим жиҳатларини ретроспектив тарзда қўллашми такинлайди. Тадбиркорлик субъекти томонидан МХХСларга ўтиш санасида МХХСларга мувофик қилинган тахминий баҳолашлари ушбу санада олдинги БХУТларга мувофик қилинган тахминий баҳолашларига (хисоб сибсатларидаги фарқларни акс эттириш учун тузатишлар киритилганидан кейин) мос келиши керак, агар бу тахминий баҳолашлар нотўғри эканлигига объектив далил бўлмаса.

Тадбиркорлик субъекти олдинги БХУТлар бўйича қилинган тахминий баҳолашларга тегишли маълумотларни МХХСларга ўтиш санасидан кейин олиши мумкин. Бундай маълумот олиниши БХХС 10 “Хисобот давридан кейинги ҳодисалар” га мувофик ҳисобот давридан кейинги тузатишлар киритилишини талаб қилмайдиган ҳодисалар каби ҳисобга олиши керак. Масалан, тадбиркорлик субъектининг МХХСларга ўтиш санаси 2016 йилнинг 1 январи ва олдинги БХУТларга мувофик 2015 йилнинг 31 декабрида қилинган тахминий баҳолашнинг қайта кўриб чиқишнинг талаб этидиган янги маълумот 2016 йилнинг 15 июлда олинган деб фарз қилайлик.

Тадбиркорлик субъекти ушбу янги маълумотни ўзининг МХХСлар бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида акс эттирмаслиги керак (агар тахминий баҳолашлар ҳисоб сибсатларидаги ҳар қандай фарқлар бўйича тузатишлар киритилишини талаб қилмаса ёки тахминий баҳолашлар нотўғри эканлигини кўрсатадиган объектив далиллар бўлмаса). Аксинча, тадбиркорлик субъекти янги маълумотни 2016 йилнинг 31 декабрда яқунлашадиган йил учун фойда ёки зарарда (ёки, ўринли бўлса, бошқа умумлашган даромадда) акс эттириши керак.

Тадбиркорлик субъекти томонидан МХХСларга ўтиш санасида олдинги БХУТларга мувофик талаб қилинмаган тахминий баҳолашлар ушбу санада МХХСларга мувофик қилиниши талаб этилиши мумкин. БХХС 10 мос келиш мақсадида, ушбу МХХСларга мувофик тахминий баҳолашлар МХХСларга ўтиш санасида мавжуд бўлган шарт-шаронтларни акс эттириши керак. Хусусан, ушбу МХХСларга ўтиш санасида бозор нархларининг, фойз

ставкаларининг ёки валюта курсларининг тахминий баҳолавиши ушбу санадаги бозор шарт-шаронтларини акс эттириши керак.

Шунингдек, улар тadbиркорлик субъектининг МХХС буйича биринчи молиявий ҳисоботларида қамраб олинган қиёсланадиган даярга нисбатан қўлланилади. Бунда МХХСларга ўтиш самасига ҳаволалар ушбу қиёсланадиган давр охирига ҳаволалар билан алмаштирилади. Tadbиркорлик субъекти бир ёки уздан ортик истисно ҳолатларидан фойдаланишига қарор қилиши мумкин. Tadbиркорлик субъекти ушбу истисноларни бошқа ҳолатларининг ёки моддаларининг уларга ўқшашлиги асосида ушбу ҳолатлар ёки моддаларга нисбатан қўлланмаслиги керак.

1.5.4. Стандартда маълумотларни тақдим қилиш ва очиб бериш

Маъмур МХХС бошқа МХХСлардаги маълумотларни тақдим қилиш ва очиб бериш буйича талаблардан озод қилмайди. Tadbиркорлик субъектининг МХХС буйича биринчи молиявий ҳисоботлари қанида учта молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни, иккита фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисоботни, иккита алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботни (агар тақдим қилинадиган бўлса), иккита пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни ва иккита капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботни ҳамда тегишли низоҳларни, шу жумладан ҳамма тақдим қилинадиган ҳисоботларга қиёсий маълумотларни, ўз ичига олиши керак.

МХХСларга мос келмайдиган қиёсий маълумотлар ва олдинги даврлар учун умумлаштирилган маълумотлар. Баъзи тadbиркорлик субъектлари улар МХХСларга мувофиқ тўлиқ қиёсий маълумотларни тақдим қилишидан олдинги даврлар учун танланган умумлаштирилган маълумотларни тақдим этади. Маъмур МХХС ушбу умумлаштирилган маълумотларининг МХХСларининг тан олиш ва баҳолаш буйича талабларига мос келишини талаб этмайди. Бундан ташқари, баъзи тadbиркорлик субъектлари олдинги БХУТларга мос бўлган қиёсий маълумотларни ҳамда БХХС 1да талаб қилинган қиёсий маълумотларни тақдим этади. Олдинги даврлар учун умумлаштирилган маълумотларни ёки олдинги БХУТларга мос бўлган қиёсий маълумотларни қамраб олган ҳар қандай молиявий ҳисоботларда, тadbиркорлик субъекти:

- олдинги БХУТларга мос бўлган маълумотларни МХХСларга мувофиқ тайёрланмаган маълумотлар деб аниқ белгилаб қўйиши керак;

- МХХСларга мос келтирадиган асосий тузатишларнинг хусусиятини очиб бериши керак.

Тадбиркорлик субъекти ушбу тузатишларнинг рақамлардаги инфляцияни келтириши шарт эмас. Тадбиркорлик субъекти олдинги БХУТлардан МХХСларга ўтиш унинг ҳисоботида кўрсатилган молиявий ҳолати, феолятнинг молиявий натижалари ва шу оқимларига қандай таъсир кўрсатганини тушунтириши керак. МХХСларни олдинги даврда қўллаган тадбиркорлик субъекти қуйидагиларни очиб бериши керак:

- МХХСларни қўллашни нима сабабдан тўхтатганини;

- МХХСларни нима сабабдан қайта қўллашни бошлаганини.

Тадбиркорлик субъекти МХХС 1 қўлламасликка қарор қилганида, у, МХХСларни уларни қўллашни ҳеч қачон тўхтатмаганидек, қўллашга қарор қилгани сабабларини тушунтириши керак. МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- қуйидаги саналарнинг ихкаклиги учун ҳам ҳисоботларда олдинги БХУТларга мос равишда аке эттирилган капитал билан МХХСлар талабларига мувофиқ бўлган капитал ўртасидаги солиштирмани;

МХХСларга ўтиш санаси;

тадбиркорлик субъектининг олдинги БХУТларга мос бўлган охириги йиллик молиявий ҳисоботи тақдим қилинган энг сўнгги даврнинг охири.

- тадбиркорлик субъектининг охириги йиллик молиявий ҳисоботлари қамраб олган энг сўнгги давр учун МХХСларга мувофиқ бўлган жами умумлашган даромаднинг солиштирмаси. Бундай солиштирма айнан ўша давр учун олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган жами умумлашган даромаддан, ёки, тадбиркорлик субъекти бундай жами умумлашган даромаддан олдин ҳисоботларда кўрсатмаган бўлса, олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган фойда ёки зарардан бошлангани керак.

- агар тадбиркорлик субъектининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида кадрсизланишдан олинган зарар биринчи марта таи олинган ёки қайта тикланган бўлса, тадбиркорлик субъекти томонидан МХХСларга ўтиш санасидан бошланадиган даврда ушбу кадрсизланишдан олинган зарар таи олинган ёки қайта тикланганида БХХС 36 "Активларнинг кадрсизланиши" билан очиб берилиши талаб қилинган маълумотларни.

Агар тадбиркорлик субъекти олдинги БХУТларга мувофиқ пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни тақдим қилган бўлса, у ушбу пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботга қилинган муҳим тузатишларни ҳам тушунтириб бериши керак. БҲХС 8 тадбиркорлик субъекти МҲХСларни қабул қилганидаги ҳисоб сисемаларидаги ўзгаришларга ёки у МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларни тақдим қилишигача бўлган ҳисоб сисемаларидаги ўзгаришларга инсбатан қўлланilmайди. Шу билан, БҲХС 8 нинг ҳисоб сисемаларидаги ўзгаришларга бўлган талаблари тадбиркорлик субъектининг МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларига инсбатан қўлланilmайди.

Агар МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлар камраб олган давр мобайнида тадбиркорлик субъекти ўз ҳисоб сисемаларини ўзгартирса ёки ушбу МҲХСда белгиланган истисно ҳолатлардан фойдаланишига ўзгаришлар киритса, у МҲХС бўйича биринчи оралик молиявий ҳисоботи ва МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари ўртасидаги ўзгаришларни тушунтириб бериши керак.

Агар тадбиркорлик субъекти олдинги даврлар учун молиявий ҳисоботларни тақдим қилмаган бўлса, унинг МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида ушбу факт очиб берилиши керак. Тадбиркорлик субъекти олдин тан олинган молиявий активни ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олинмаган молиявий актив сифатида белгилаши мумкин. Тадбиркорлик субъекти бундай белгиланган молиявий активларнинг белгилаш санасидаги ҳаққоний қийматини ҳамда олдинги молиявий ҳисоботлардаги таснифланиши ва баланс қийматини очиб бериши керак. Тадбиркорлик субъекти олдин тан олинган молиявий мажбуриятни ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олинмаган молиявий мажбурият сифатида белгилаши мумкин.

Тадбиркорлик субъекти бундай белгиланган молиявий мажбуриятларининг белгилаш санасидаги ҳаққоний қийматини ҳамда олдинги молиявий ҳисоботлардаги таснифланиши ва баланс қийматини очиб бериши керак. Агар тадбиркорлик субъекти ўзининг МҲХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида асосий воситаларнинг, инвестицион мулкнинг ёки номоддий активнинг ҳаққоний қийматини уларнинг шартли таннархи сифатида қабул қилса (фойдаланса), ушбу тадбиркорлик субъекти МҲХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботининг ҳар

бир сатрида кўрсатилган модда бўйича қуйидагиларни ўзининг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида очиб бериши керак:

- ушбу ҳаққоний қийматларнинг умумий суммасини;

- олдинги БХУТлар бўйича кўрсатилган баланс қийматларига тузатишларнинг умумий суммасини. Шуъба тадбиркорлик субъекти, қарам тадбиркорлик субъекти ва қўшма корхонага инвестициялар бўйича шартли таннархдан фойдаланиш.

Юқоридагига ўхшаш тарзда, агар тадбиркорлик субъекти ўзинг алоҳида молиявий ҳисоботларида кўрсатилган шуъба тадбиркорлик субъекти, қарам тадбиркорлик субъекти ёки қўшма корхонага инвестиция бўйича МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида шартли таннархдан фойдаланса, ушбу тадбиркорлик субъекти МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида қуйидагиларни очиб бериши лозим:

- олдинги БХУТ бўйича баланс қиймати шартли таннарх сифатида олинган инвестицияларнинг умумий шартли таннарҳини;

- ҳаққоний қиймати шартли таннарх сифатида олинган инвестицияларнинг умумий шартли таннарҳини;

- олдинги БХУТлар бўйича акс эттирилган баланс қийматларига тузатишларнинг умумий суммасини.

Агар тадбиркорлик субъекти активларини ва мажбуриятларини ҳаққоний қиймати бўйича ҳисобга олишга ва кучли гиперинфляция туфайли ушбу ҳаққоний қийматларни ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида шартли таннарх сифатида қабул қилса, ушбу тадбиркорлик субъектининг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида қуйидаги иккита ҳусусиятга эга бўлган функционал валютадан қай тарзда ва нима учун фойдаланган, ҳамда қай тарзда ва нима учун фойдаланишни тўхтатганлиги бўйича тушунтиришларни очиб бериши керак:

- ушбу валютада операцияларни амалга оширадиган ва қолдиқлари инфодаланган барча тадбиркорлик субъектлари учун нишончи умумий нарҳлар индекси очик бўлмаган;

- ушбу валюта ва нисбатан барқарор чет эл валютаси ўртасида айрибошлаш имконияти мавжуд бўлмаган.

Оралик молиявий ҳисоботлар тадбиркорлик субъекти ўз оралик молиявий ҳисоботларини БХХС 34 га мувофиқ ўзинг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари камраб олган даврнинг битта қисми учун тақдим қилганида, у БХХС 34 талабларига қўшимча равишда қуйидаги талабларга риоя қилиши керак:

- бундай ҳар бир оралик молиявий ҳисобот қўбиндигларни ўз ичига олиши керак, агар тadbиркорлик субъекти оралик молиявий ҳисоботни олдинги молиявий йилнинг қийсладидиган оралик даври учун тақдим қилган бўлса:

ушбу қийсладидиган оралик давр охиридаги олдинги БХУТларга мос бўлган капиталнинг ушбу санага МХХСларга мос бўлган капитал билан солиштирмасин;

МХХСларга мос бўлган жами умумлашган даромаднинг ушбу қийсладидиган оралик давр учун (жорий ва йил бошидан) жами умумлашган даромад билан солиштирмасин. Бундай солиштирма айнан ўша давр учун олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган жами умумлашган даромадан, ёки, тadbиркорлик субъекти бундай жами умумлашган даромаддан олдин ҳисоботларда кўрсатмаган бўлса, олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган фойда ёки зарардан бошланиши керак.

Агар тadbиркорлик субъекти ўз ўз ҳисоб сийсатларини ўзгартирса ёки ушбу МХХСда белгиланган истисно ҳолатлардан фойдаланишига ўзгантиришлар юритса, у бундай ҳар бир оралик молиявий ҳисоботидаги ўзгаришларни тушунтириб бериши ва солиштирмаларни янгилashi керак.

БХХС 34 оралик молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар зиг охириги йиллик молиявий ҳисоботларини ҳам олиши мумкин деган фаратга асосланган минимал маълумотларини очиб беришни талаб этади. Бирок, БХХС 34 тadbиркорлик субъектидан “жорий оралик даврини тушуниши учун муҳим бўлган ҳар қандай ҳолда ёки операцияларни” ҳам очиб беришни талаб этади. Шу биле, МХХСларни биринчи марта қўлайдиган тadbиркорлик субъекти ўзининг олдинги БХУТларга мувофиқ бўлган зиг охириги йиллик молиявий ҳисоботларида жорий оралик даврини тушуниши учун муҳим маълумотларини очиб бермаган бўлса, унинг оралик молиявий ҳисоботи бундай маълумотларини очиб бериши ёки уларни ўз ичига олган бошқа чоп этилган ҳужжатга ҳавола этиши керак.

Маъзу бўйича тест саволлари.

1. Концептуал асоснинг мақсади.....

a. Молиявий ҳисоботларини тайёрловчиларга МХХСдан фойдаланишда

b. Аудиторларга МХХСга мос хулосаларини тайёрлашда

c. Молиявий ҳисобот маълумотларини таҳлил қилишда

d. Юқоридагиларини барчаси.

2. Молиявий ҳисоботлар таркибини аниқланг.

a. Баланс, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.

b. Баланс, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.

c. Баланс, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот.

d. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот.

3. Молиявий ҳисобот элементларини аниқланг.

a. Активлар, пассивлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлар.

b. Активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлар.

c. Активлар, пассивлар, мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлар.

d. Активлар, пассивлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар.

4. Бухгалтерия баланси қисмларини топинг.

a. Узоқ муддатли активлар, қисқа муддатли активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар.

b. Жорий ва қисқа муддатли активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар.

c. Узоқ муддатли активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар.

d. Хусусий капитал, узоқ муддатли активлар ва мажбуриятлар.

5. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот таркибини аниқланг.

a. Ялпи даромад, асосий фаоллият даромади, умумҳужалик фаоллияти даромади, солиқ тўлағунга қадар даромад, соф фойда.

b. Асосий фаоллият даромади, умумҳужалик фаоллияти даромади, солиқ тўлағунга қадар даромад, соф фойда.

c. Ялпи даромад, асосий фаоллият даромади, умумҳужалик фаоллияти даромади, солиқ тўлағунга қадар даромад.

d. Ялпи даромад, асосий фаоллият даромади, умумҳужалик фаоллияти даромади, соф фойда.

6. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот таркибини аниқланг.

a. Операцион фаоллият, инвестицион фаоллият, молиявий фаоллият, солиққа тортиш.

- b. Инвестицион фаолият, молиявий фаолият, солиққа тортиш.
- c. Операцион фаолият, инвестицион фаолият, молиявий фаолият.
- d. Операцион фаолият, инвестицион фаолият, солиққа тортиш.

7. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот таркибинини аниқланг.

a. Қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда.

b. Устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда.

c. Резерв капитали, тақсимланмаган фойда.

d. Устав капитали, резерв капитали, тақсимланмаган фойда.

8. Молиявий ҳисоботларни тасдиқ этиш бўйича халқаро стандарт рақамини аниқланг.

a. МХХС-1

b. МХХС-2

c. МХХС-5

d. МХХС-8

9. Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар неча гуруҳга ажратилади.

a. Ташки ва ички

b. Ички ва аудиторлар

c. Ташки ва солиқчилар

d. Ички ва банк ходимлари

10. Молиявий ҳисоботларни ким тасдиқлайди.

a. Компания раҳбари

b. Бош бухгалтер

c. Аудитор

d. Бухгалтер

2.1. Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш (1-сон БҲХС)**2.1.1. Молиявий ҳисоботларнинг мақсади ва вазибалари.**

Молиявий ҳисоботлар ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳақидаги ишончли маълумотларни ўзида мужассамлаштиради. Ушбу ҳисобот шалларининг мазмуни, уларни тузиш қондалари ва тақдим этиш тартиби халқаро стандартлар қўмитаси томонидан таъсиф характерга эга бўлган талабдари ишлаб чиқилган.

МҲХС (IFRS) 1 “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш” стандартининг мақсади тадбиркорлик субъектининг МҲХСлар бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари ва ушбу ҳисоботлар қамраб олган даврнинг бир қисми учун оралик молиявий ҳисоботлари:

- фойдаланувчилар учун шаффоф ва тақдим қилинган барча даврлар учун хабарланувчан;

- бухгалтерия ҳисобини Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МҲХСларга) мувофиқ юритиш учун муносиб таъин нуктаси бўлиб хизмат қиладиган; ва

- ундан олинмадиган вафдан ошмайдиган ҳаракатлар сарфланиб таъйёрланиши мумкин бўлган юқори сифатли маълумотларни ўз ичига олишни таъминлашдан иборатдир.

Тадбиркорлик субъекти маъмур МҲХСни ўзининг МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида ҳамда МҲХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари қамраб олган даврнинг бир қисми учун БҲХС 34 “Оралик молиявий ҳисоботлар”га мувофиқ тақдим қилинадиган ҳамма оралик молиявий ҳисоботларига нисбатан қўллаши керак.

Ушбу стандартда қуйидаги атамалардан фойдаланилади:

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХСлар) – бу Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари Кенгаши (БҲХСК) томонидан чиқарилган стандартлар ва шарҳлардир. Улар қуйидагиларни қамраб олади:

- Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари;
- Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари;
- МҲХСларни Шарҳлаш бўйича Қўмита (МҲХСШҚ)

томонидан чиқарилган Шарҳлар;

- Шархлиш бўйича Динимий Қўмита (ШДҚ) томонидан чиқарилган Шархлар.

МХХСларга ўтиш санаси - корхоналар ўзининг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботларида МХХСларга мувофиқ тулик қиёслашувчан маълумотларни тақдим қиладиган бошланғич даврнинг боши.

<i>МХХСлар бўйича биринчи молиявий ҳисоботлар</i>	<i>Корхоналар</i>	<i>МХХСларга</i>	<i>мувофиқлик</i>		
	<i>теърифида</i>	<i>аниқ</i>	<i>ва</i>	<i>тартибга</i>	<i>солоштириб</i>
	<i>Маънавий</i>	<i>Ҳисоботларнинг</i>	<i>Ҳисобот</i>	<i>ҳисоботлари</i>	<i>ҳисоботлари</i>
	<i>Стандартлари</i>	<i>(МХХСлар)ни</i>	<i>қўллаш</i>	<i>қўллаш</i>	<i>қўллаш</i>
	<i>биринчи</i>	<i>инвентар</i>	<i>ҳисоботлари</i>	<i>ҳисоботлари</i>	<i>ҳисоботлари</i>

Оқдими БҲУТ - МХХСларни биринчи марта қўлайдиган тадбиркорлик субъекти МХХСларни қабул қилишидан бевосита олдин қўллаган бухгалтерия ҳисобининг асоси.

МХХС бўйича биринчи ҳисобот даври - корхонанинг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари камраб олган энг охириги ҳисобот даври.

МХХСларни биринчи марта қўлайдиган корхона - МХХСлар бўйича биринчи молиявий ҳисоботларини тақдим қиладиган тадбиркорлик субъекти.

МХХС бўйича маънавий ҳолат теърифидаги бошланғич ҳисобот - корхонанинг МХХСларга ўтиш санасига бўлган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботи.

Шартли таннарх - берилган санага таннархнинг ёки амортизацияланган қийматнинг ўзини босувчи сумма. Кейинчалик эскириш ёки амортизация ҳисобланганда тадбиркорлик субъекти активи ёки мажбуриятни ушбу берилган санада дастлабки марта тан олган ва ушбу активнинг ёки мажбуриятнинг таннархи шартли таннархга тенг бўлган деб қаралди.

Корхоналар ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида ва унинг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари камраб олган ҳамма даврларда бир хил ҳисоб сифатларини қўллаши керак. Корхона МХХСларнинг олдинроқ амалда бўлган бошқа тахрирларини қўллагани керак. Қўлланилиши ҳали шарт бўлмаган янги МХХСни ушбу МХХСни мuddатадан олдин қўллаш рухсат этилганда қўллаши мумкин. Бошқа белгиланган ҳолатлардан ташқари ҳолларда, тадбиркорлик

субъекти ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида:

биринчи, МХХСлар бўйича тан олинishi талаб қилинган барча активлар ва мажбуриятлари тан олинishi керак.

Масалан, "Камалак" фирмасининг МХХС бўйича биринчи ҳисобот даврининг охири 2017 й 31 декабрга тўғри келади. "Камалак" фирмаси ушбу молиявий ҳисоботларидagi қиёсланадиган маълумотларни фақат бир йил учун тақдим қилишга қарор қилди. Шунинг учун, унинг МХХСларга Утиш санаси 2017 й 1 январда иш куни бошига (ёки, эквивалент ривожда, 2016 й 31 декабрда иш куни охирига) тўғри келади. "Камалак" ўзининг молиявий ҳисоботларини 31 декабрда якунлашадиган ва 2017 й 31 декабргача бўлган (шу жумладан 2017 й 31 декабрни ҳам ўз ичига олган) ҳар йили учун унинг олдинги Бухгалтерия ҳисобининг умумжабул қилинган тамойилларига (БХУТга) мувофиқ тақдим қилган.

Талабларни қўллаш: "Камалак" фирмаси 2017 й 31 декабрда тусгайдиган даврлар учун амалда бўлган (кучга кирган) МХХСларни қўйиладиган ҳисоботни қўллаши лозим:

2016 йил 1 январ ҳолатига МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботни тайёрлашда ва тақдим қилишда;

2017 йил 31 декабр ҳолатига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни (шуниқдек 2016 й учун қиёсланадиган маълумотларни), 2017 йил 31 декабрда якунланган йил учун умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисоботни, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботни ва тул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни (шуниқдек 2016 йил учун қиёсланадиган маълумотларни) ҳамда очиб бериладиган маълумотларни (шуниқдек 2016 йил учун қиёсланадиган маълумотларни) тайёрлашда ва тақдим қилишда.

Агар янги МХХСни қўллашга шарт бўлмаса, лекин муқаддимдан олдин қўлланишга рухсат этилса, "Камалак" фирмасига ушбу МХХСни унинг МХХС бўйича битанчи молиявий ҳисоботларида қўллаш рухсат этилади, лекин талаб қилинмайди.

иккинчи, МХХСлар тан олинishiга йўл қўймадиган активлар ва мажбуриятларни тан олмаслиги керак;

учинчи, олдинги БХУТга кўра актив, мажбурият ёки капиталнинг битта тури сифатида тан олинган, лекин МХХСларга мувофиқ актив,

мажбурият ёки капиталнинг бошқа туря сифатида тан олинган моддаларни қайта таснифламаслиги керак; ва

тўғрисида, барча тан олинган активлар ва мажбуриятларни баҳолашда МХХСларни қўллаш керак.

Корхона ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошланғич ҳисоботида қўллайдиган ҳисоб сифатлари у олдинги БХУТ бўйича худди шу санга қўлаган ҳисоб сифатларидан фарк қилиши мумкин. Бўнинг натижасида юзага келадиган тузатишлар МХХСларга ўтиш самандан олдин рўй берадиган операция ва ҳодисалар натижасида пайдо бўлади. Шу биле, тадбиркорлик субъекти ушбу тузатишларни МХХСларга ўтиш самасида тўғридан-тўғри тақсимланмаган фойдада (ёки, ўринли бўлса, капиталнинг бошқа тоифасида) тан олиши керак.

Мазкур МХХС бошқа МХХСларнинг баъзи жиҳатларини ретроспектив қўллашни таъкидлайди.

биринчи маърақ. Корхона субъекти қуйидаги истисноларни қўллаш керак:

- молиявий активлар ва молиявий мажбуриятларни ҳисобдан чиқариш;

- ҳечки ҳисобга олиш;

- назорат кучига эга бўлмаган улушлар;

- молиявий активларнинг танифланishi ва баҳоланishi;

- синдирилган деривативлар

- давлат заёмлари.

иккинчи маърақ. МХХС нинг бир қанча талабларидан оқид бўлиш. корхона субъекти бир ёки бир қанча оқид бўлишни танлаши мумкин.

Тадбиркорлик субъекти қуйидаги бир ёки ундан ортик истиснолардан фойдаланишга қарор қилиши мумкин:

- акцияга асосланган тўловлар бўйича операциялар;

- сугурта шартномалари;

- шартли таннарих;

- ижара;

- ҳисоботин бир валютадан бошқасига ўтказиш бўйича йиғилган фарқлар;

- шуъба тадбиркорлик субъекти, қарам тадбиркорлик субъекти ва қўшма корхоналарга инвестициялар;

- шуъба тадбиркорлик субъектлари, қарам тадбиркорлик субъектлари ва қўшма корхоналарнинг ақтиклари ва мажбуриятлари;

- мураккаб молиявий инструментлар;
- олдин тан олинган молиявий инструментларни белгилаш;
- молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларни дастлаб тан олишда уларнинг ҳаққоний қийматлари бўйича баҳолаш;
- объектларни фойдаланишдан чиқаришга тегишли бўлган ва асосий воситаларнинг таъмиринга киритилган мажбуриятлар;
- МХХСШК 12 "Хисобан кўрсатилган бўйича комиссия шартноммалар" га кўраҳисобга олинган молиявий активлар ёки номоддий активлар;
- қарилар бўйича харажатлар;
- харидорлардан активларни ўтказиш;
- молиявий мажбуриятларни уларнинг ўрнига улушли инструментларни бериш орқали сўндириш;
- кучли гиперинфляция;
- биргалликдаги фаолият бўйича келишувлар
- қонини очик усулда қилиш босқичидаги тозалаш харажатлари.

Корхона ушбу истисноларни ўқшашлик асосида бошқа моддаларга нисбатан қўлланмаслиги керак.

Корхона томонидан МХХСларга ўттиш сависида МХХСларга мувофиқ қилинган тахминий баҳолашлари ушбу санада олдинги БХУТларга мувофиқ қилинган тахминий баҳолашларига (ҳисоб сибсатларидаги фарқларни ақс эттириш учун тузатишлар киритилганидан кейин) мос келиши керак, агар бу тахминий баҳолашлар нотўғри эканлигига объектга далил бўлмаса.

Корхонанинг МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари қавида учта молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни, иккита фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисоботни, иккита алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботни (агар тақдим қилинадиган бўлса), иккита пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни ва иккита капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботни ҳамда тегишли изоҳларни, шу жумладан ҳамма тақдим қилинадиган ҳисоботларга қиёсландириган маълумотларни, ўз ичига олиши керак.

Корхона олдинги БХУТлардан МХХСларга ўттиш унинг ҳисоботида кўрсатилган молиявий ҳолати, фаолиятининг молиявий натижалари ва пул оқимларига қандай таъсир ўтказганини тушунтириши керак.

МХХС бўйича биринчи молиявий ҳисоботлари қуйидагиларини ўз ичига олиши керак:

-қуйидаги саналарнинг ихкаласи учун ҳам ҳисоботларда олдинги БХУТларга мос равишда ақс эттирилган капитал билан МХХСлар талабларига мувофиқ бўлган капитал ўртасидаги солиштирмани:

-МХХСларга ўтми санаси;

-корхонанинг олдинги БХУТларга мос бўлган охириги йиллик молиявий ҳисоботи тақдим қилинган энг сўнгги даврнинг охири.

-корхонанинг охириги йиллик молиявий ҳисоботлари қамраб олган энг сўнгги давр учун МХХСларга мувофиқ бўлган жами умумлашган даромаднинг солиштирмаси. Бундай солиштирма айнан ўша давр учун олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган жами умумлашган даромаддан, ёки, тадбиркорлик субъекти бундай жами умумлашган даромаддан олдин ҳисоботларда кўрсатмаган бўлса, олдинги БХУТларга мувофиқ шаклланган фойда ёки зарардан бошланган керак.

-агар корхонанинг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошлангич ҳисоботида қадрсизлашишдан олинган зарар бир неча марта тен олинган ёки қайта тикланган бўлса, тадбиркорлик субъекти томонидан МХХСларга ўтми санасидан бошланадиган даврда ушбу қадрсизлашишдан олинган зарар тен олинган ёки қайта тикланганда БХХС 36 "Ажонваларнинг қадрсизлангани" билан очиб берилган талаб қилинган маълумотларни.

Агар корхонан ўзининг МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошлангич ҳисоботида асосий воситалар, инвестицион мулк ёки номоддий активнинг ҳаққоний қийматини уларнинг шароити ва шароити сифатида олса (фойдаланса), ушбу тадбиркорлик субъекти МХХС бўйича молиявий ҳолат тўғрисидаги бошлангич ҳисоботининг ҳар бир сатрида кўрсатилган модда бўйича ҳаққоний қийматларининг умумий суммаси ҳамда олдинги БХУТлар бўйича кўрсатмаган баланс қийматларига тузатишларнинг умумий суммасини очиб беришлари керак.

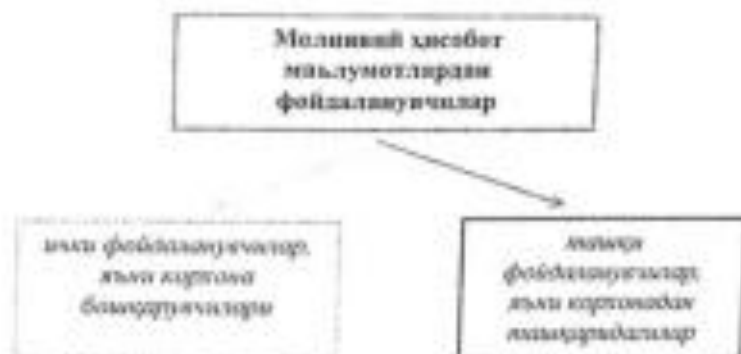
2.1.2. МХХС (IFRS) бўйича молиявий ҳисоботни тайёрлашнинг концептуал асослари

Маълумки бухгалтерия ҳисоби маълум бир ҳужалик юритувчи субъект тўғрисида молиявий маълумотларни аниқлаш, қайта ишлаш ва молиявий ҳисобот шаклида фаолият юритувчи субъектнинг молиявий ҳолатига қўнқувчи фойдаланувчиларга маълумотни етказиб беришни амалга оширадиган ахборот тизимдир.

Бухгалтериянинг мақсади - турли фойдаланувчиларни маълумотга бўлган эҳтиёжини, ушбу маълумотни олиш учун энг кам сарф-харожатлар билан қондиришдир.

1. Фойдаланувчилар ва уларнинг ахборотга оид талаблари:

Бухгалтерия ҳисобид фойдаланувчилар томонидан фойдаланиладиган молиявий маълумот ҳажми ва таъсифи билан боғлиқ.



4-расм. Бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан фойдаланувчилар.

Ушбу навбатда бухгалтерия маълумотидан фойдаланувчиларнинг ушбу гуруҳларини фойдаланувчиларнинг қуйидаги туркумларига ажратиш мумкин:

- корxonани бошқарувчилар;
- субъектдан ташқарида бўлиб, унда бевосита молиявий манфаатга эга бўлганлар;
- субъект фаолиятида бевосита молиявий манфаатга эга бўлганлар.

Субъектдан ташқарида бўлиб, унда бевосита молиявий манфаатга эга бўлганларга қуйидагилар кирadi:

- Маъжуд ва бўлгуси инвесторлар;
- Маъжуд ва бўлгуси кредиторлар;
- Харидорлар.

Субъект фаолиятида бевосита молиявий манфаатга эга бўлганларга қуйидагилар кирadi:

- Солиқ органлари;

- Тартибга соловчи органлар;
- Статистик органлар;
- Бошқа гуруҳлар (аудиторлар, маслаҳатчилар, истеъмолчилар гуруҳлари)

Молиявий ҳисоботни тузиш мақсадлари. Молиявий ҳисоботни тайёрлаш учун фойдаланиладиган бухгалтерия тамойилларини халқаро миқёсда бир шаклга келтириш мақсадида бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари бўйича Қўмитаси (БҲХСҚ) тузилган. Ушбу Қўмита томонидан Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (БҲХС) ишлаб чиқилиб чоп этилган ва ҳамма жойларда талбиқ этиш ва риоя қилиш учун таъсир этилгандир.

Молиявий ҳисоботни тақдим этиш каби БҲХСнинг асосий мақсадига эришиш учун қуйидагилар белгиланиши керак:

- вазифаларни ечиш учун талаб этиладиган молиявий маълумот;
- ахборот тизимини тузиш тамойиллари;
- молиявий ҳисобот элементлари.

Молиявий ҳисоботнинг мақсади молиявий аҳоли, фаолият натижалари ва молиявий аҳолдаги ўзгаришлар ҳақида маълумот тақдим этишдан иборатдир. Ушбу маълумот кенг доирадаги фойдаланувчиларга қарорларни қабул қилиш учун зарурдир. Бутун дунёда молиявий ҳисоботнинг турли фойдаланувчиларининг талаблари ҳисобга олинганлиги сабабли юзга келиши мумкин бўлган фарқлар мавжуддир.

Турли шароитларнинг мавжудлиги молиявий ҳисобот элементларининг турлича таърифлари ишлатилишига олиб келиди: масалан активлар, мажбуриятлар, капитал, даромад ва харажатлар. Улар, шунингдек, молиявий ҳисобот моддаларини тан олинганда ҳар хил мезонлардан фойдаланиш ҳамда ушбу моддаларни баҳолаш учун ҳар хил асосларни маъқул деб ҳисоблашга сабаб бўлади. Бу эса молиявий ҳисоботни қўллаш доираси ва уларда очиб бериладиган маълумотларга ҳам таъсир кўрсатади.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари бўйича Кенгаш молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш билан боғлиқ бўлган қондалар, бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва тартибларини уйғунлаштириш орқали ушбу фарқларни камайтиришни ўз зиммасига олди. Иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдали бўлган маълумотни таъминлаб бериш мақсадида тайёрланадиган молиявий

хисоботларга эътиборни қаратиш орқали, келгусида янада ҳам яқинроқ уйғулаштиришга эришиш мумкин.

Келгусида фойдаланиш:	ушбу мақсадда тайёрланган маълумий хисоботлар	аксарият муаммо
	фойдаланувчиларнинг	муаммо
	таалабларига жавоб беради.	

Чунки деяри барча фойдаланувчилар иқтисодий қарорларни қабул қилади, масалан, қуйидагилар тўғрисидаги қарорларни:

- улушли инвестицияларни қачон сотиб олиш, сақлаб туриш ёки сотиш,
- раҳбариятнинг маъсулияти ёки бошқариш қобилиятини баҳолаш,
- корхоналар томонидан ўз ходимларига бошқа имтиёزلарни бериш ва тўлаш қобилиятини баҳолаш,
- тадбиркорлик субъектига берилган қарз маблағлари бўйича таъминотни баҳолаш,
- солиқ сифатини аниқлаш,
- фойданинг тақсимланадиган қисmini ва дивидендларни аниқлаш,
- миаллий даромад бўйича статистик маълумотларни тайёрлаш ва улардан фойдаланиш,
- корхоналар феолиятини тартибга солиш.

Шунга қарамайдан, мамлакатлар ўз мақсадлари учун одатда бошқа ёки қўшимча талабларни белгилаш мумкинлигини Кенгаш таъкидлайди. Аммо, бу талаблар бошқа фойдаланувчиларнинг манфаатини кузлаб чиқариладиган молиявий ҳисоботларга таъсир қилмаслиги керак; бундан ушбу молиявий ҳисоботлар назҳур фойдаланувчиларнинг талабларига жавоб берадиган ҳолатлар истисно.

Молиявий ҳисоботлар, аксарият ҳолларда, тикланадиган бошланғич қиймат ва номинал молиявий капитални сақлаб туриш концепциясига асосланган бухгалтерия ҳисоби моделига мувофиқ тайёрланади. Бошқа моделлар ва концепциялар иқтисодий қарорларни қабул қилиш учун фойдали бўлган ахборотни таъминлаш мақсадига эришиш учун муносиброқ бўлиши мумкин, лекин ҳозирги пайтгача бундай ўзгаришларни киритиш учун консенсусга эришилмаган.

Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг Концептуал асос шундан ишлаб чиқилган-ки, у бир қатор бухгалтерия ҳисоби моделлари ҳамда капитал ва капитални саклаб туриш концепцияларига нисбатан қўлланилиши мумкин.

Молиявий ҳисоботнинг концептуал асоси	Стандарти ҳисобламмайди. Концептуал асос молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тўғридан қилиб асосларини шакллантиришда қўладиган қоидаларни белгилайди
---------------------------------------	--

Қуйидаги қоидалар яъни:

- Кенгашга янги стандартларни ишлаб чиқиш ва амалдаги стандартларни қайта кўриб чиқишда ёрдам беради;
- бухгалтерия ҳисоби бўйича муқобил ёндашувларни камайтириш ва уларни уйғунлаштириш учун асослар билан таъминлайди;
- аудиторларга молиявий ҳисоботнинг МҲХСга мувофиқлиги ёки номувофиқлиги тўғрисидаги хулосани шакллантиришда ёрдам беради;
- молиявий ҳисобот тайёрлайдиган ҳужжат субъектларига МҲХСни қўллашда ёрдам беради.

Концептуал асос молиявий ҳисоботни ташқи фойдаланувчилар учун тайёрлаш ва тақдим этишнинг асослари бўлиб хизмат қиладиган концепцияларни белгилайди. Концептуал асоснинг мақсади қуйидагилар:

- келгусида янги МҲХСларни ишлаб чиқиш ва мавжуд МҲХСларни қайта кўриб чиқишда Кенгашга ёрдам бериш;
- МҲХСларда рухсат этилган муқобил ёндашувлар сонини камайтиришнинг асосларини таъминлаш орқали молиявий ҳисоботларни тақдим этиш билан боғлиқ бўлган қоидалар, бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва тартибларининг уйғунлаштирилиши мақсадлаштиришда Кенгашга ёрдам бериш;
- миллий стандартларни ўрнатадиган идораларга миллий стандартларни ишлаб чиқишда (тақомиллаштиришда) ёрдам бериш;
- молиявий ҳисоботларни тайёрлайдиган тadbиркорлик субъектларига МҲХСни қўллашда ва МҲХСда шу пайтгача ўз аксини топмаган мавзулардаги масалаларни ечишда ёрдам бериш;
- аудиторларга молиявий ҳисоботларнинг МҲХСга мувофиқлиги ёки номувофиқлиги тўғрисидаги хулосани шакллантиришда ёрдам бериш;

- МХХСга мувофиқ тайёрланган молиявий ҳисоботларда акс эттирилган маълумотларни талқин қилишда молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга ёрдам бериш; ва

- МХХС бўйича Кенгаш олиб бораётган фаолиятга қўшқин билдирадиган томонларни МХХСни ишлаб чиқишда у томонидан қўлланилган ёқданув тўғрисидаги маълумот билан тълмивлаш.

Концептуал асосда қуйидагилар кўриб чиқилади:

- молиявий ҳисоботнинг мақсади;

- фойдали молиявий ахборотнинг сифат хусусиятлари;

- молиявий ҳисоботлар таркибининг ташкил этувчи элементларининг таърифи, тан олиниши ва баҳолашнинг; ва

- капитал ва капитални саклаб туриш концепциялари.

Умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботнинг мақсади Концептуал асоснинг негизини ташкил этади. Концептуал асоснинг бошқа аспекти, шу жумладан ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти қончилиши, фойдали молиявий ахборотнинг сифат хусусиятлари ва чекловлари, молиявий ҳисоботнинг элементлари, уларни тан олиш, баҳолаш, тақдим этиш ва очиб бериш, мақсаддан мантқан келиб чиқади.

Умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботнинг мақсади - ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектига ресурсларни қаратиш бўйича қарорларни қабул қилишда мажбур ва потенциал инвесторлар, кредиторлар ва бошқа қарз берувчи ташкилотлар учун фойдали бўлган ушбу тадбиркорлик субъекти тўғрисидаги молиявий ахборотни тақдим қилишдан иборат. Ушбу қарорлар улушли ва қарз инструментларини харид қилиш, сотиш ёки саклаб туриш ҳамда кредитлар ва бошқа қарз турларининг қаратиш ёки сўқариш тўғрисидаги қарорларни ўз ичига олади. Умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботлар ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати тўғрисидаги ахборотни тълмивлашда, бу эса ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган даъволар тўғрисидаги ахборотни ташкил этади.

Молиявий ҳисоботлар, шунингдек, ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган даъволардаги ўзгаришларни келтириб чиқарадиган операциялар ва бошқа ҳодисаларнинг таъсири тўғрисида ахборотни тълмивлашда. Иккала турдаги ахборот ҳам тадбиркорлик субъектига ресурсларини

ахратини тўғрисидаги қарорларни қабул қилиш учун фойдали бўлган маълумотни етказиб беради.

Молиявий ҳисобот, шунингдек, иловаларни (тушултириш хати), қўшимча материаллар ва бошқа маълумотларни ўз ичига олади. Масалан, у мувозанат, фойда ва зарарлар моддалари ҳақида, фойдаланувчилар эҳтиёжларини қондирувчи, қўшимча маълумотни ақс эттириши мумкин. У, корхонага таъсир этадиган таваккалчилик ва ноаниқликларни, шунингдек мувозанатда ақс эттирилмаган ҳар қандай ресурслар ва мажбуриятларни (фойдали казилмалар захиралари каби) ёритиши мумкин. Географик ва саноат сегментлар, ва корхонага нархларни ўзгаришнинг таъсир этини ҳақидаги маълумот ҳам қўшимча ахборот сифатида берилиши мумкин.

Ҳисоблаш тамойили бўйича ҳисобни юритиш

Белгиланган вазифаларни бажариш учун молиявий ҳисобот ҳисоблаш тамойили асосида тузилиши зарур. У ҳисобга олиш мезонларига мувофиқ даромаднинг қачон ҳисобга олиш ва уни қачон ҳисоботларда ақс эттириш кераклигини белгилайди. Ҳисоблаш тамойилига мувофиқ, товарлар сотилишидан олинган даромад, харидор ушбу товарларнинг эгаси бўлганда, яъни эгалик қилиш ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган барча таваккалчиликлар ва муқофотлар унга ўтган пайтда ҳисобга олинади. Сotuвчи ўз мажбуриятларини бажармагунча, даромад ҳисобга олинмаслиги лoзим.

Фаолиятни узлуксизлиги

Молиявий ҳисобот одатда корхона фаолият кўрсатади ва яқин келажакда фаолият кўрсатишни давом эттиради деган фараз асосида тузилади. Шундай қилиб, фараз қилинадикки, корхона тугатилгани ёки ўз фаолияти қўламини аҳамиятли равишда қисқартириши ёхуд тугатишига оид нияти ҳам йўқ ва бунга эҳтиёж ҳам йўқ. Агар бундай ният ёки зарурият пайдо бўлса, молиявий ҳисобот бошқа асосда тузилиши ва бу қўлланилаётган асос ёритилиши зарур.

Тушумарлик

Молиявий ҳисоботда тақдим эттирилган маълумотнинг асосий сифати, бу фойдаланувчилар томонидан тушунарли бўлишидандир. Бунда, фараз қилинадикки, фойдаланувчилар хўжалик ва иқтисодий фаолият соҳасида, бухгалтерия ҳисоби соҳасида старликча билимларга эга бўлиши, шунингдек талаб қилинадиган даражада қўнт билан ҳаракат қилиш истаклари бўлиши лoзим. Бироқ, мураккаб саволларга таяллуқли, фойдаланувчиларини иқтисодий қарорларни қабул қилиши учун ўринли бўлган маълумот, фақат маълум фойдаланувчилар

томонидан тушуниш мураккаблиги сабабли чиқариб ташланиши мумкин эмас.

Ўринлилик

Фойдали бўлиш учун маълумот қарорлар қабул қилувчи фойдаланувчилар учун ўринли бўлиши керак. Фойдаланувчиларни иктисодий қарорларига таъсир этиб, уларга ўтиб кетмай, ҳозирги пайтда амалга ошириладиган ва келажакда бўладиган ҳодисаларни баҳолаш учун ёрдам берадиган ёки уларни тасдиқлайдиган ёхуд явалги баҳоларни тузатиш имкониятини яратган маълумот ўринли деб ҳисобланади.

Мухимлик

Маълумотнинг ўринлилигига унинг тавсифи ва муҳимлиги жиддий таъсир кўрсатади. Баъзи ҳолатларда факат маълумот тавсифи унинг ўринлилигини аниқлаш учун етарли бўлмайди. Масалан, янги сегмент ҳақидаги маълумот, ҳисобот даврида ушбу янги сегмент томонидан эришилган натижалар муҳимлигидан қатъи назар тавakkалчилик ва имкониятларни баҳолашга ўз таъсирини кўрсатиши мумкин.

Ишончлик

Фойдали бўлиши учун маълумот шунингдек ишончли бўлиши керак. Маълумот агар унда аҳамиятли хато ёки биллиб қилинган бузиб кўрсатешлар бўлмаса, фойдаланувчилар ушбу маълумотга ҳаққоният билан тақдим этилганлигига таяниши мумкин бўлса, ишончли деб ҳисобланади.

Ҳаққоний ва ҳолис тақдим этилиши

Фойдали бўлиши учун, маълумот ҳўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи, операциялар натижалари, пул маблағлари ҳаракати тўғрисида ҳаққоний ва ҳолис тасаввур яратishi керак. Шундай қилиб, масалан, мувозанат операциялар ва бошқа ҳодисаларни ва уларни амалга ошириш натижаси бўлган, тан олиш мезонларига жавоб берадиган компаниянинг активлари, мажбуриятлари ва капиталини ҳаққоний ва ҳолис акс эттириши керак.

Мазмуннинг шаклдан устумлиги

Агар ҳисоб-китоб ҳужжатларида ва молиявий ҳисоботда ахборот операциялар ва воқеаларнинг мазмунини ишончли даражада акс эттирса, бундай ахборот унинг ҳуқуқий шакли билангина эмас, балки маънавияти ва ҳақиқийлиги билан мувофиқ ҳолда ҳисобга олинishi ва тақдим этилиши зарур. Операциялар ва бошқа ҳодисаларнинг

мазмуни уларнинг ҳуқуқий ёки белгиланган шаклда ҳар доим ҳам мувофиқ келмайди.

Молиявий ҳисоботдаги бетарафлик.

Молиявий ҳисоботда бериладиган ахборот ишончли бўлиши учун таҳминлардан мустақил бўлиши лозим. Молиявий ҳисобот маълумотининг тавлаш ва тақдим этиши билан қарорларни қабул қилинишига ёки олдидан белгиланган натижа ёки яқунга етишиши мақсадида фикрни шакллантиришига ўз таъсирини кўрсатса у бетараф деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Эҳтиёткорлик (консерватизм).

Қарорлар қабул қилишда эҳтиёткорлик қондасига риоя қилиш активлар ва даромад қайтадан баҳолабмаслиги, мажбуриятлар ёки харajatлар эса етарлича баҳолабмаслигига йўл қўймаслик мақсадида ишончлик шароитида баҳо чиқариш учун зарурдир.

Тўлиқлик.

Молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини таъминлаш мақсадида ахборот етарлича тўла ҳажмда тақдим этилиши керак.

Кўрсаткичларнинг қиссийлиги.

Молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун, бир ҳисобот давридаги ахборот бошқа ҳисобот давридагиси билан қиёсаланидиган бўлиши керак. Фойдаланувчилар ҳужалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланмайдиган ҳисоб-китоб сифатидан, ана шу сифатдаги барча ўзгаришлардан ва шундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлишлари лозим.

Ҳисобот даврида даромадлар билан харajатларнинг мувофиқлиги.

Ҳисобот даврида бўлган даромадлар билан харajатларнинг мувофиқлиги шунинг асосидики, мажбур даврда ушбу ҳисобот давридаги даромадларни олишга асос бўлган харajатларгина акс эттирилади. Агар даромадлар билан харajатларнинг ўртасида бевоқифа боғлиқликни ўрнатиб қийин бўлса, харajатлар бирон-бир тақсимлаш тизимига мувофиқ бир неча ҳисобот давлари ўртасида тақсимланади. Бу, масалан, бир неча йилга тақсимланган амортизация харajатларига тааллуқлидир.

Активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳоси.

Активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳолаш қондаси шундан иборатки, уларнинг таннархи ёки сотиб олиш қиймати асосий баҳодир.

Стандартларда кўзда тутилган айрим ҳолларда ҳақиқий баҳо сотиб олиш қийматидаги фарқ қилиши мумкин.

Иттиқлик

Ҳисоб сифати бир даврдан иккинчи даврга натижа ўтказилиб боради деб ҳисобланади. Фойдаланувчилар ҳужалик юриш учун субъектнинг молиявий ҳисобидagi ўзгаришнинг таъминини белгилаш учун ҳар хил ҳисобот даврида уларнинг молиявий ҳисоботларини таққослаш имкониятига эга бўлишлари керак.

Ўз вақтида маълум этиши

Ҳисобот ахборотининг асосан даражада кечиктирилиши билан у ўзининг иқтисодий ҳаётининг йўқотади. Ахборотни ўз вақтида тақдим этиш учун битимнинг ёки бошқа воқеанинг барча жиҳатлари маълум бўлгунга қадар ҳисоботга зарурат пайдо бўлиши мумкин, бу эса унинг ишончанлигини бузади.

Даромадлар ва харажатлар орасидаги мувозанат

Даромадлар ва харажатлар орасидаги мувозанат сифатга оид таъриф эмас, аниқроғи таъриф бўйича чекловдир. Маълумотдан олинadиган нафъ унинг олиш учун сарфланган харажатлардан ошди бўлиши керак.

Сифатга оид таърифлар орасидаги мувозанат

Амалиятда кўпинча сифат таърифлари орасида мувозанат ёки ўзаро келишув бўлиши керак. Бундан мақсад таърифлар орасида тегишли мувофиқликка етишишдир. Турли шароитларда таърифларнинг нисбий муҳимлиги - касбий мулоҳазанинг ишлари.

Молиявий ҳисобот элементлари

Молиявий ҳисобот операциялар ва бошқа ҳодисалар натижаларини, уларни кенг доирадаги умумий белгилари ва иқтисодий таърифларига кўра тоифаларга бириктирган ҳолда акс эттиради. Ушбу кенг доирадаги тоифалар молиявий ҳисоботнинг элементлари деб аталади. Мувозанатдаги молиявий ҳисобни ўлчаш билан бевосита боғлиқ элементлар - бу активлар, мажбуриятлар ва қусусий капиталлар. Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда фавқият натижаларини ўлчаш билан боғлиқ бўлган элементлар: даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлардир.

Молиявий ҳисобот элементларини тан олиш

Тан олиш - бу қуйида келтирилган элементларни тан олиш мезонига жавоб берадиган моддалардан бирини мувозанат ёки фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботга киритишдир. Тан олиш -моддани сўз билан шфодалани ва унинг пул қийматида акс эттириш, шунингдек

ушбу суммани мувозанат ва фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттиришди.

Элемент таърифига мос бўлган куйидаги мезонларга қараганда

- *модда билан боғланган ҳар қандай қўшмаётган наф қорхона таломисдан олинган ёки йўқоётганини ҳисоботи маъжуд бўлиши керак.*
- *модда пул қийматида ўтган учун маъжуд асосга эга бўлиши ва қорхона учун аҳамиятли бўлиши керак.*

Ўлчаш мезонлари

Ўлчаш ёки ҳисоблаш мезонлари тўртта миқдорий кўрсаткичларга асосланади ва тегишли тартибда ҳисобга олинган моддалар тушунарлиги, аҳамиятлилиги, ишончлилиги ва шунингдек, таққосланувчанлиги билан фарқ қилади деб фарз қилинади:

Элементнинг аниқлашнинг. Модда молиявий ҳисоботнинг элемент таърифига мос келиши лозим.

Ўлчашмачилик. Модда аниқ ўлчаниши мумкин бўлган мос келувчи аломат (тавсиф)га эга.

Долзарблик. Моддада маъжуд бўлган маълумотлар фойдаланувчилар томонидан қабулқилинадиган қарорларга таъсир этишига қодир.

Ишончлик. Моддада маъжуд бўлган маълумотлар ишончли, бетарафли ва текширишқобилиятига эга ҳисобланади.

Молиявий ҳисобот элементларини баҳолаш

Баҳолаш - бу молиявий ҳисоботда акс эттириладиган элементларни пул суммаларики аниқлаш, тан олиш ва мувозанат ҳамда фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботга киритиш жараёнидир. Бунинг учун баҳолашнинг муайян усулини танлаб олиш зарур.

Молиявий ҳисоботда бир қатор турлича усуллардан фойдаланилади. Бу усулларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Тархаш қиймати. Активлар, уларни сотиб олиш вақтида тўланган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари, ёхуд уларга таклиф этилган ҳаққоний қиймати бўйича ҳисобга олинади. Мажбуриятлар қарз мажбуриятининг алмаштириш эвазига олинган тушум суммасида ҳисобга олинади, баъзи ҳолларда эса (масалан, фойда солиғи), ишларни одатий шаронтини ҳисобга олган ҳолда, ушбу мажбурият-

ларин кайтарниш учун керакли бўлган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари суммасида акс эттирилиши мумкин.

Тўқнақ қиймати. Активлар, уларни сотиб олиш вақтида ҳозирги пайтда худди шунга ўхшаш актив сотиб олингандаги тўланган керак бўлган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар, ҳозирги пайтда шу мажбуриятнинг қайтарниш учун талаб этиладиган, пул маблағлари ва уларни эквивалентларини дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

Совим (қоплам) қиймати. Активлар, уларни одатий шартда сотиб олишда тўланиши зарур бўлган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар, агар ҳозирги пайтда уларни қайтарниш талаб этилса, тўланиши зарур бўлган пул маблағлари ва уларни эквивалентларини дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

Дисконтланмаган қиймат. Активлар, ишларни одатий тартибда юритилганини тахмин қилган тақдирда, ушбу актив томонидан қратилиши мумкин бўлган пул маблағларининг бўғуси соф келиб тушиши дисконтланган суммаларида акс эттирилади. Мажбуриятлар, ишларни одатий тартибда юритилганини тахмин қилган тақдирда ушбу мажбуриятларни қайтарниш учун зарур бўлган пул маблағларининг бўғуси соф камайишининг дисконтланган суммаларида акс эттирилади. Молиявий ҳисоботнинг тайёрлашда баҳолаш асоси сифатида корхоналар томонидан қабул қилинган энг кўп фойдаланиладиган баҳо - бу тарихий қиймат ҳисобланади.

Одатда, у бошқа баҳолаш асослари билан биргаликда ишлатилади. Масалан, захиралар, одатда таннарх ёки соф сотиш баҳосидан энг паст баҳода ҳисобга олинади, бозорда айланяладиган қимматли қоплар уларнинг бозор нархида, нафақа мажбуриятлари эса уларнинг дисконтланган қиймати бўйича ҳисобга олинади.

Молиявий ҳолатни баҳолаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементлар – бу активлар, мажбуриятлар ва капиталдир. Булар қуйидагича таърифланади:

Актив – бу бўлиб ўтган ҳодисаларнинг натижасида тadbиркорлик субъекти назорат қиладиган ва келгусида унда тadbиркорлик субъектига иктисодий наф келиб тушиши кутилётган ресурслар.

Мажбурият – бу бўлиб ўтган ҳодисалар натижасида келиб чиқадиган ва у бўйича ҳисоблашни иктисодий нафни ўнда мужассамлаштирган ресурсларни тadbиркорлик субъектидан чиқиб

кегишига олиб келиши куталаётган тадбиркорлик субъектининг жорий мажбуриятидир.

Капитал – тадбиркорлик субъектининг активларидан унинг ҳамма мажбуриятларини айыриб ташлагандан кейин қоладиган қисмдир.

2.1.3. Молиявий ҳисобот элементлари.

Молиявий ҳисоботлар – тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг тартибга солинган инфоасидир. Молиявий ҳисоботларнинг мақсади турли фойдаланувчилар учун иктисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлган, тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни таъминлашдан иборатдир. Молиявий ҳисоботлар, шунингдек, раҳбарият томонидан унга ишониб топширилган ресурслар бошқарилишининг натижаларини аёс эттиради. Ушбу мақсадга эришиш учун, молиявий ҳисоботлар тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган қуйидаги жиҳатлар тўғрисидаги маълумотларни таъминлайди:

- активлар;
- мажбуриятлар;
- капитал;
- даромад ва харajatлар, жумладан фойда ва зарарлар;
- мулк эгалари томонидан уларнинг мулк эгалари сифатида амал қилишидаги қилинган қўйилмалар ва уларга тақсимланадиган суммалар; ва
- пул оқимлари.

Ушбу маълумотлар, итхлардаги бошқа маълумотлар билан бирга, молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг келгуси пул оқимларини ва, хусусан, уларнинг муддатини ва шикланганини башорат қилишда ёрдам беради.

Молиявий ҳисоботларининг тўлиқ тўламини қуйидагиларни қамраб олади:

- давр охирига молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот;
- давр учун фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот;
- давр учун капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот;
- давр учун пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот;
- итхлар, яъни аҳамиятли ҳисоб сўбатларининг ва бошқа тушунтириш маълумотларининг қисқа баёнини қамраб олган итхлар;

-олдинги давр бошга молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот, қачонки тадбиркорлик субъекти ҳисоб сибсатини ретроспектив тарзда қўласа, ёки ўзининг молиявий ҳисоботларидаги моддаларни ретроспектив тарзда қайта ҳисоблашни амалга оширса, ёки ўзининг молиявий ҳисоботларидаги моддаларни қайта таснифлаган вақтда.

Корхона мазкур стандартда фойдаланилган ҳисобот номларидаги ташқари номлардан фойдаланишни мумкин. Масалан, корхона "фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот" ўрнига "умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисобот" номидан фойдаланишни мумкин.

Корхона фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги ағона ҳисоботни фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромад иккита алоҳида бўлимларда акс эттирилган ҳолда тақдим этиши мумкин. Ушбу бўлимлар биргалликда тақдим этилиши лозим. Бунда фойда ёки зарар тўғрисидаги бўлим биринчи бўлиб келадиган ва бевосита ундан кейин бошқа умумлашган даромад тўғрисидаги бўлим акс эттирилади.

Корхона фойда ёки зарар тўғрисидаги бўлими алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда тақдим этиши мумкин. Бундай ҳолатда, алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисобот фойда ёки зарар билан бошланиши лозим бўлган бошқа умумлашган даромаднинг акс эттирилган ҳисоботдан бевосита олдин келиши лозим.

Корхона молиявий ҳисоботларнинг тўлиқ тўпланида барча молиявий ҳисоботларни тенг даражада тақдим этиши лозим.

Қўпгина корхоналар, молиявий ҳисоботлардан ташқари, тадбиркорлик субъектининг раҳбарияти томонидан таъбирланган унинг молиявий ҳолати ва молиявий натижаларининг асосий жиҳатларини ҳамда у дуч келадиган асосий вазониликларини шарҳлайдиган ва тушунтирадиган молиявий таҳлилни ҳам тақдим этадилар. Бундай ҳисобот қуйидагиларининг таҳлилининг ўз ичига олиши мумкин:

- молиявий натижаларни шакллантирган асосий омиллар ва таъсирлар, жумладан тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган муҳитдаги ўзгаришлар, тадбиркорлик субъектининг ушбу ўзгаришларга жавобан чоралари ва уларнинг таъсири, ҳамда тадбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни сақлаб қолиш ва қўпайтиришга қаратилган инвестицион сибсати, жумладан унинг дивиденд сибсати;

-тадбиркорлик субъектининг фаолиятини молиялаштириши маъбалари ва у томонидан қўлланган мажбуриятларнинг капиталга нисбати коэффициенти; ва

-тадбиркорлик субъектининг МХХСларга мувофиқ молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда таъмин олинмаган ресурслари.

Корхоналар, молиявий ҳисоботлардан ташқари, экологик ҳисоботлар ва қўшилган қиймат тўғрисидаги расмий ахборотлар каби ҳисоботларни ва расмий ахборотларни, хусусан экологик омиллар аҳамиятли бўлган соҳаларда ва қачонки ҳодимлар аҳамиятли фойдаланувчилар гуруҳи сифатида инобатга олинганда, тақдим этиладилар. Молиявий ҳисоботлардан ташқари тақдим этилган ҳисоботлар ва расмий ахборотлар МХХСларнинг қўллаш доирасига кирмайди.

2.1.4. Молиявий ҳолат (Бухгалтерия баланси).

Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттириладиган маълумотлар минимум даражада, молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот қуйидаги суммаларни акс эттирадиган, сатрларда кўрсатиладиган моддаларни ўз ичига олиши лозим:

- асосий воситалар;
- инвестицион мулк;
- номоддий активлар;
- молиявий активларлар бўйича кўрсатилган суммалардан ташқари;
- улуш бўйича ҳисобга олиш усули бўйича ҳисобга олинган инвестициялар;
- биологик активлар;
- товар-моддий захиралар;
- савдо бўйича ва бошқа дебиторлик қарзлари;
- нақд пуллар ва нақд пул эквивалентлари;
- МХХС 5 «Соғим учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва донем эмицияланган фаолият» га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган активлар ва сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариладиган моддаларнинг гуруҳларига кўрсатилган активлар жами;
- савдо бўйича ва бошқа кредиторлик қарзлари;
- резервалар;
- молиявий мажбуриятлар;
- БҲХС 12 «Фойда солиғи» да таърифлангандек, жорий солиқ бўйича мажбуриятлар ва активлар;

- БХХС 12 да таърифланганидек, муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари ва муддати узайтирилган солиқ активлари;

- МХХС 5 га мувофиқ сотиш учун мўлжалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариладиган моддаларнинг гуруҳларига киритилган мажбуриятлар;

- капитал таркибида акс эгитрилган, назорат кучига эга бўлмаган улушлар; ва

- бош ташкилотнинг мулк эгаларига тегишан бўлган, чиқарилган капитал ва капиталдаги резервлар.

Корхоналар молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг сатрларида кўрсатиладиган қўшимча моддаларнинг, сарлавҳаларни ва жамқарни тақдим этиши лозим, қачонки бундай тақдим этиш тadbиркорлик субъектининг молиявий ҳолатини тушунишда ўринли бўлса.

Агар корхона ўзининг молиявий ҳолати тўғрисидаги ҳисоботда жорий ва узок муддатли активларни ҳамда жорий ва узок муддатли мажбуриятларни алоҳида туркумлар сифатида акс эттирсин, у муддати узайтирилган солиқ активларини (мажбуриятларини) жорий активлар (мажбуриятлар) сифатида таснифламаслиги лозим.

Маъмур стандарт тadbиркорлик субъекти томонидан моддаларни акс эттириш тартибининг ёки шаклини белгиламайди. Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда алоҳида тақдим этилиши ўринли бўлган моҳияти ёки вазифаси жиҳатидан етарлича фарқланадиган моддаларнинг рўйхати келтирилган. Шу билан бирга:

- моддалар ҳисоботнинг алоҳида сатрларида кўрсатилади, қачонки модданинг ёки ўқнаш моддалар гуруҳининг ҳажми, хусусияти ёки таърифаси тadbиркорлик субъектининг молиявий ҳолатини тушуниш учун ушбу моддаларнинг алоҳида тақдим этилишини талаб этса; ва

- корхонанинг молиявий ҳолатини тушунишда ўринли бўлган маълумотларни таъминлаш учун, фойдаланилган таърифлар ва моддаларнинг ёки ўқнаш моддалар гуруҳининг тартиби тadbиркорлик субъекти ва унинг операцияларининг моҳиятидан келиб чиқиб ўзгаририлиши мумкин. Масалан, молия ташкилотининг фаолиятини тушуниш учун ўринли бўлган маълумотларни таъминлаш мақсадида молия ташкилоти юқоридаги таърифларни ўзгаририлиши мумкин.

Корхона қуйидагиларни баҳолаш асосида қўшимча моддаларни алоҳида тақдим этиш тўғрисида қарор қилади:

- активларнинг хусусияти ва ликвидлилиги;
- корхона ичида активларнинг вазифаси; ва
- мажбуриятларнинг суммасы, хусусияти ва муддати.

Активларнинг турли гуруҳлари учун турли баҳолаш асосларини қўллаш шунинг қўлда тутадими, улар хусусияти ёки вазифаси бўйича фарқланади ва шу туфайли, тадбиркорлик субъекти уларни алоҳида сатрларда кўрсатиладиган моддалар сифатида аёкс эттиради. Масалан, асосий воситаларнинг турли гуруҳлари БХХС 16 га мувофиқ таннара ёки қайта баҳоланган қиймат бўйича ҳисобга олиниши мумкин.

Жорий ва узоқ муддатли моддаларни фарқлаш.

Корхона жорий ва узоқ муддатли активларни ҳамда жорий ва узоқ муддатли мажбуриятларни ўзининг молиявий ҳолати тўғрисидаги ҳисоботида алоҳида гуруҳлар сифатида тақдим этиши лозим, ликвидлилик асосида тақдим этиш ишончли ва ўринларок бўлган маълумотларни таъминлайдиган ҳолат бундан мустасно. Агар бу истисно қўлланилса, тадбиркорлик субъекти барча активларни ва мажбуриятларни уларнинг ликвидлиги бўйича тақдим этиши лозим.

Тақдим этишнинг қайси усули қабул қилинишидан катъий назар, тадбиркорлик субъекти:

- ҳисобот давридан сўнг ўн икки ойдан ортиқ бўлмаган ва
- ҳисобот давридан сўнг ўн икки ойдан ортиқ бўлган давр мобайнида қопланishi ёки сўндирилиши кўтиладиган суммаларни бириктирган ҳолда ўз ичига оладиган ва сатрларда кўрсатиладиганлар бер актив ва мажбуриятнинг ўн икки ойдан ортиқ даврдан сўнг қопланадиган ёки сўндириладиган суммасини очиб бериши лозим.

Корхона алоҳида аниқланадиган фаолият шекли мобайнида товарлар ёки хизматларни етказиб берганида, молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда жорий ва узоқ муддатли активлар ва мажбуриятларни алоҳида, яъни айлашама капитал сифатида ушбу сиз тарҳда айлашаётган соф активларни тадбиркорлик субъектининг узоқ муддатли фаолиятида фойдаланиладиган соф активлардан фарқлаган ҳолда, кўрсатиш фойдали маълумотни таъминлайди. У жорий операциялар давр ичиде ўзлаштирилади кўтилаган активларни ва айнан бир хил давр ичиде сўндирилиши лозим бўлган мажбуриятларни ҳам ажратиб кўрсатади.

Баъзи корхоналар, масалан молия ташкилотлари, учун активларни ва мажбуриятларни ликвидлигининг ўсувчи ёки камаювчи тартибиде тақдим этиш ишончли ва жорий/узоқ муддатли туркумларга ажратиб тақдим этишга нисбатан ўринларок бўлган маълумотларни таъминлайди, чунки тадбиркорлик субъекти аниқ

операцион цикл мобайнида товарлар ёки хизматларен етказиб беришни амалга оширмайди.

Корхонага унинг айрим активларини ва мажбуриятларини жорий/узюк мудатли туркумларга таснифлаб, бошкаларини ликвидлик тартибда тақдим этишга рухсат этилади, қачонки бу ишончли ва ўриналироқ бўлган маълумотларни тълминласа. Моддаларне аралашган тартибда тақдим этиш учун зарурит тадбиркорлик субъекти томонидан ҳар хил турдаги фаолиятлар амалга оширилганида юзага келиши мумкин.

Активлар ва мажбуриятлар ўлаштирилганининг кутилган саналари тўғрисидаги маълумотлар тадбиркорлик субъектининг ликвидлигини ва тўловга лабқатлигини баҳолашда фойдаландир.

МХХС 7 "Молиявий инструментлар: маълумотларни очиб бериш" молиявий активлар ва молиявий мажбуриятларнинг сўндирриш саналарини очиб беришни талаб этади. Молиявий активлар савдо бўйича ва бошка дебиторлик қарзларини ўз ичига олади, ва молиявий мажбуриятлар савдо бўйича ва бошка кредиторлик қарзларини ўз ичига олади.

Товар-моддий захиралар каби номонетар активлар қопланшининг кутилган санаси ва резервлар каби мажбуриятларни сўндирришининг кутилган санаси тўғрисидаги маълумотлар ҳам фойдаландир, бунда активлар ва мажбуриятлар жорий сифатида ёки узюк мудатли сифатида таснифланганидан қатъий назар. Масалан, тадбиркорлик субъекти ҳисобот давридан сўнг ун икки ойдак ортиқ бўлган даврда қоплашни кутилган товар-моддий захиралар суммасини очиб беради.

Жорий активлар. Корхона активни жорий сифатида таснифлашан лозим, қачонки:

- одатий операцион цикли давомнда активни пулга айланттиришни мўлжаллаган бўлса, ёки уни сотишни ёки истеъмол қилишни режалаштирилган бўлса;

- асосан савдо учун активни ўзида сақлаган бўлса;

- ҳисобот давридан сўнг ўн икки ой ичида пулга айланттиришни мўлжаллаган бўлса;

- актив (БХХС 7 да таърифланганядек) пул маблағлари ёки уларнинг эквиваленти бўлса, бунда ҳисобот давридан сўнг ҳамда ун икки ой мобайнида актив алмаштирилиши ёки мажбуриятни сўндирриш учун фойдаланилиши тақдирланмаган бўлса.

Корхона бошқа барча активларни узок муддатли сифатида таснифлаши лозим. Маъмур стандарт узок муддатли хусусиятга эга моддий, номоддий ва молиявий активларни қайраб олишда "узок муддатли" атамасидан фойдаланади. У муқобил таъриф ишлатилишини, маъно тушунарли бўлганда, таъқиқламайди.

Корхона фаолиятининг операциялар цикли активларни қайта ишлаш учун сотиб олиш билан уларни пул маблағларига ёки уларнинг эквивалентларига айлантириш ўрғасидиги муддатдир. Корхонанинг одатий операциялар цикли динк фарқлаш олинмаган бўлмаса, у ўн икки ойга тенг деб ҳисобланади.

Жорий активлар одатий операциялар цикл давомида сотилмаган, истеъмол қилинадиган ёки пулга айлантирилмаган (товар-моддий захиралар ва савдо бўйича дебиторлик қарзлари каби) активларни ўз ичига олади, бунда ҳаттоки уларнинг ҳисобот давридан сўнг ўн икки ой мобайнида пулга айлантирилиши кутилмаса ҳам. Жорий активлар асосан савдо учун муължалланган активларни (масалан, МҲХС 9 даги сотиш учун муължалланган активлар таърифинга жавоб берадиган айрим молиявий активлар) ва узок муддатли молиявий активларнинг жорий қисмини ҳам ўз ичига олади.

Жорий мажбуриятлар. Тадбиркорлик субъекти мажбуриятни жорий сифатида таснифлаши лозим, қачонки:

- одатий операциялар цикли давомида мажбуриятни сўндирлиши муължалланган бўлса;

- савдо учун мажбуриятни ўз ичига олади;

- мажбурият ҳисобот давридан сўнг ўн икки ой ичида сўндирлиши лозим бўлса;

- мажбуриятнинг сўндирлишини ҳисобот давридан сўнг қамда ўн икки ой муддатга узайтириш бўйича шартсиз ҳуқуққа эга бўлмаса.

Мажбуриятнинг, контрагентнинг хоҳиши бўйича, уни улушли инструментлар чиқариш орқали сўндирилишига олиб келиши мумкин бўлган шартлари, унинг таснифлашига таъсир этмайди.

Баъзи жорий мажбуриятлар, масалан савдо бўйича кредиторлик қарзлари ҳамда ходимлар ва бошқа операциялар ҳаражатлар бўйича айрим ҳисобланган суммалар, тадбиркорлик субъектининг одатий операциялар цикли давомида ишлатилмаган айланма капиталнинг қисми ҳисобланади.

Корхона бундай операциялар моддаларни жорий мажбуриятлар сифатида таснифлайди, ҳаттоки агарда улар ҳисобот давридан сўнг ўн икки ойдан ортиқ бўлган даврда сўндирлиши лозим бўлса ҳам.

Корхона активларини ва мажбуриятларини таснифлаш мақсадида айнан бир хил одатий операцион цикли қўлланилади. Агар корхонанинг одатий операцион цикли аниқ фарқлиқ олинмаган бўлмаса, у ўн икки ойга тенг деб ҳисобланади.

Бошқа жорий мажбуриятлар одатий операцион цикли давомида сўндирилмайди, бироқ ҳисобот давридан сўнг ўн икки ой ичида сўндирилиши лозим бўлади ёки асосан саадо учун мўлжалланган бўлади. Бунга, МҲХС 9 даги сотини учун мўлжалланган активлар таърифига тўғри келмайдиган айрим молиявий мажбуриятлар, банк овердрафтлари, узоқ муддатли молиявий мажбуриятларнинг жорий қисми, тўловини лозим бўлган дивидендлар, фойда солиқлари ва бошқа носаадо кредиторлик қаралари мисол бўлади.

Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда ёки низоҳларда акс эттириладиган маълумотлар. Корхона молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда, низоҳларда, унинг фаолиятига тўғри келадиган равишда таснифланган ва акс эттирилган, сатрларда кўрсатиладиган моддаларнинг иккиламчи батафсилроқ қилиб таснифланган моддаларини очиб бериши лозим. Иккиламчи таснифлашда тақдим этиладиган тафсилот даражаси МҲХСларнинг талабларига ва қамраб олинган моддаларнинг катталиги, хусусияти ва вазифинга боғлиқ бўлади. Тадбиркорлик субъекти иккиламчи таснифлашнинг асосини аниқлашда 58-бандда белгиланган омиллардан ҳам фойдаланади. Очиб берилладиган маълумотлар ҳар бир модда учун фарқланади, масалан:

- Асосий воситалар БҲХС 16 га мувофиқ туркумларга ажратилади;

- Дебиторлик қарзлари харидорларнинг (саадо бўйича) дебиторлик қардорлиги, ўзаро боғлиқ томонларнинг дебиторлик қардорлиги, бўнақларга ва бошқа тўлов суммаларига ажратилади;

- Товар-моддий захиралар, БҲХС 2 "Товар-моддий захиралар" га мувофиқ, товарлар, ишлаб чиқариш захиралари, хом-ашёлар, тугалланмаган ишлаб чиқариш ва тайёр маҳсулотлар каби Туркумларга ажратилади;

- резервлар ҳодимларнинг даромадлари бўйича мажбуриятлар ва бошқа моддаларга ажратилади; ва

- акциядорлик капитали ва капиталдаги резервлар тўланган капитал, қўшилган капитал ва резервлар каби ҳар хил туркумларга ажратилади.

Корхона молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботда ва изохларда қуйидагиларини очиқ бериши лозим:

- акциядорлик капиталининг ҳар бир туркуми бўйича;
- чиқаришга рухсат этилган акцияларнинг сони;
- чиқарилган ва тўлиқ тўланган акцияларнинг сони ҳамда чиқарилган, лекин тўлиқ тўланмаган акцияларнинг сони;
- ҳар бир акциянинг номинал қиймати, ёки акциялар номинал қийматга эга эмаслиги;
- муомаладаги акциялар сонининг давр бошига ва охирига солиштирмаси;
- ушбу туркумга бириктириладиган ҳуқуқлар, имтиёзлар ва чекловлар, жумладан дивидендларни тақсимлаш ва капитални қайтариш бўйича чекловлар;
- корхона ёки унинг шуъба ёки қарам тadbиркорлик субъектлари эгаллик қилаётган бошқа тadbиркорлик субъектидаги улушлари; ва
- опционлар ва акцияларни сотиш шартномалари бўйича чиқариш учун сақланаётган акциялар, шу жумладан уларнинг шартлари ва суммалари; ва
- капиталдаги ҳар бир резервнинг хусусияти ва мақсадининг тавсифи.

МХХСга ўтишда тайёрланадиган бошланғич молиявий ҳолат бўйича ҳисобот тайёрлаш бўйича ҳолат. Компания молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни БҲМС талаблари бўйича тайёрлар эди. МХХС атамаси бўйича Бухгалтерия ҳисобининг узулқабус қилинган маъмойларига (БҲУТга) мувофиқ тақдим қилган.

2-жадвал

Компаниянинг БҲХС талаблари бўйича тайёрланган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботи (Бухгалтерия баланси).

АКТИВЛАР	(ш.б.)
Узоқ муддатли активлар	
Асосий воситалар	100000
Номоддий активлар	30000
Жами узоқ муддатли активлар:	130000
Жорий активлар	
Товар-моддий захиралар	50000
Олинадиган ҳисобварақлар	30000
Пул маблағлари	20000

Жами жорий активлар:	100000
ЖАМИ АКТИВЛАР	230000
ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ВА МАЖБУРИЯТЛАР	
ХУСУСИЙ КАПИТАЛ	
Устав капитали	40000
Таксимланмаган фойда	60000
Резерв капитали (асосий воситаларни қайта баҳолаш)	10000
ЖАМИ ХУСУСИЙ КАПИТАЛ	110000
Узоқ муддатли мажбуриятлар	
Узоқ муддатли кредит ва қарзлар	70000
Жорий мажбуриятлар	
Кредиторлик қарзлари	40000
Кредит ва қарзлар	10000
Жами юсқа муддатли мажбуриятлар	50000
ЖАМИ МАЖБУРИЯТЛАР	120000
ЖАМИ ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ВА МАЖБУРИЯТЛАР	230000

Компаниянинг БҲМС талаблари бўйича тайёралиги молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг таҳлил қилиб, уни МҲХСга ўтказиш савасида қуйидаги тузатишларни амалга ошириш керак.

1. Компания ҳар йили БҲМС га мувофиқ ҳукумат томонидан белгиланган индекслар асосида ўтказиладиган йиллик қайта баҳолашни ўтказган. МҲХСда эса бундай қайта баҳолашлар қўлга тутилмайди. Компания хусусий капитали таркибидagi қайта баҳолаш бўйича йиғилган захираши таксимланмаган фойдага ўтказиши керак. Компания асосий воситаларининг бошланғич суммасини қайта тақлиш ва МҲХС бўйича танланган фойдали муддати, қолдиқ қиймати ва усулга мувофиқ эскириш ҳисоблаши керак. Амалий соддаштириш учун компания МҲХС 1 га кўра Г5-Г8Б исхисноларни танлаган. МҲХС га ўтиш савасида барча асосий воситалар учун шартли бошланғич қийматни танлаган. Натжида барча асосий воситаларининг умумий баланс қиймати 30000 ш.б.га ошган.

2. Компания асосий воситалари таркибидa МҲХС га ўтиш савасигача сотиш учун мўлжалланган 5000 ш.б. асосий восита бор. Бу МҲХС (IFRS) 5 “Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар” стандарти талабларига кўра “Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар” счётига ўтказилиши керак.

3. Номоддий активлар таркибда компания томонидан тайёрланган 13000 ш.б. бренд бўлиб, у МХХС (IAS) 38 “Номоддий активлар” га кўра номоддий актив сифатида қаралмайди ва ҳисобдан чиқарилиши керак.

4. Захиралар моддаларининг айримлари соф сотиш қиймати 4000 ш.б.га камайган. Бу МХХС (IAS) 2 “Товар-моддий захиралар” талаби, БҲМС бўйича қайта баҳоланмаган.

5. МХХС (IAS) 39 “Молиявий инструментлар” стандартига кўра 2000 ш.б. дебиторлик қардорлиги қайтмаслиги сабабли ҳисобдан чиқариш керак эди. БҲМС бўйича бу қардорлик зарар сифатида ҳисобдан чиқарилмади.

6. БҲМС бўйича компания ходимлари учун таътил тўлови учун заҳира ҳосил қилмаган. МХХС (IAS) 1 “Ходимларнинг даромадлари” талабига кўра 3000 ш.б. заҳира ҳосил қилиш керак.

7. Узоқ муддатли кредит ва қарзлар моддасида 10000 ш.б. миқдорда МХХС га ўтилгандан сўнг 12 ой давомида тўланадиган сумма бор.

Таксимланмаган фойдаиш тузатиш (асосий воситани қайта баҳолашдан ташқари) МХХС (IAS) 12 “Фойда солиқлари”га мувофиқ солиқ бўйича вақтинчалик фарқларга олиб борилди. МХХС га ўтиш санасидаги солиқ стивкеси 15 фоиз.

Талаб қилинади: Компаниянинг МХХС га ўтиш санасига молиявий ҳолати тўғрисидаги ҳисоботини тайёрланг.

2.1.5. Янги даромадлар (Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот).

Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот (умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот), фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар бўлиmlарига қўшимча тарзда, қуйидагиларни тақдим этиши лозим:

- фойда ёки зарар;
- жами бошқа умумлашган даромадлар;
- жаме фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадларни қамраб олган ҳолда, давр учун умумлашган даромадлар.

Агар тадбиркорлик субъекти алоҳида фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этса, у умумлашган даромадларни ажс эттирадиган ҳисоботда фойда ёки зарар бўлиmlини тақдим этмайди.

Тадбиркорлик субъекти, фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар бўлиmlарига қўшимча тарзда, давр фойдаси ёки зарари ва бошқа умумлашган даромадларининг тақсимланиши сифатида қуйидаги моддаларни очиб бериши лозим:

- а) қуйидагиларга тегишли бўлган давр фойдаси ёки зарари:
- назорат кучига эга бўлмаган улушлар, ва
 - бош ташкилотнинг мулк эгалари.

б) давр учун қуйидагиларга тегишли бўлган умумлашган даромадлар:

- назорат кучига эга бўлмаган улушлар, ва
- бош ташкилотнинг мулк эгалари.

Агарда тадбиркорлик субъекти фойда ёки зарарни алоҳида ҳисоботда тақдим этса, у (а) ни ушбу ҳисоботда тақдим этиши лозим.

Фойда ёки зарар бўлимида ёки фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда тақдим этиладиган маълумотлар

Бошқа МХХСларда талаб этилган моддаларга қўшимча тарзда, фойда ёки зарар бўлими ёки фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисобот давр учун қуйидаги суммаларни аёкс эттирадиган, сатрларда кўрсатиладиган моддаларнинг ўз ичига олинши лозим:

- а) одатдаги фаолитдан олинadиган даромад:

- амортизацияланган қиймат бўйича ҳисобга олинadиган молиявий активларни тан олинши тўхтатишдан юзага келadиган фойда ва зарарлар;

- б) молиявий ҳаракатлар;

в) улуш бўйича ҳисобга олиш усули бўйича ҳисобга олинган қарам тадбиркорлик субъектларининг ва қўшма корхоналарининг фойда ёки зараридаги улушни;

- агар молиявий актив қайта таснифланиб, ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олинadиган бўлса, олдинги баланс қиймати билан унинг қайта таснифлаш санjсидаги ҳаққоний қиймати ўртасидаги фарқдан юзага келadиган ҳар қандай фойда ёки зарар (МХХС 9 да таърифланганидек);

- г) солиқ харажати.

Бошқа умумлашган даромадлар бўлимида аёкс эттириладиган маълумотлар

Бошқа умумлашган даромадлар бўлими давр учун бошқа умумлашган даромадларнинг сатрларда кўрсатиладиган моддаларнинг тақдим этиши лозим, буида улар хусусияти бўйича таснифланган (жумладан, улуш бўйича ҳисобга олиш усули бўйича ҳисобга олинган қарам тадбиркорлик субъектларининг ва қўшма корхоналарининг бошқа умумлашган даромадларидаги улушни) ва шундай гуруҳларга берилштирилган бўлиши керакки, улар бошқа МХХСларга мувофиқ:

- кейинчалик фойда ёки зарар сифатида қайта таснифланмайди; ва

- муайян шартлар bajarilgandan кейин фойда ёки зарар сифатида қайта таънифланади.

Корхона фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадларни акс эттирадиган ҳисобот(лар)да қўшимча сатрларда кўрсатиладиган моддаларни, сарлавҳаларни ва жамиларни тақдим этгани лозим. қачонки бундай тақдимот талбиркорлик субъектининг молиявий натижаларни тушунишда ўрнили бўлса.

Корхонанинг турли фаолиятлари, операциялари ва бошқа ҳодисаларининг оқибатлари уларнинг даврийлиги, фойда ёки зарар келтириш потенциал ва уларни олдиндан билдиш мумкинлиги бўйича фарқлиниши туфайли, молиявий натижаларнинг таркибий қисмларини очиб бериш фойдаланувчиларга эришилган молиявий натижаларни тушунишда ва келгуси молиявий натижаларни режалаштиришда ёрдам беради.

Корхона фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадларни акс эттирадиган ҳисобот(лар)да қўшимча сатрларда кўрсатиладиган моддаларни киритади ва у қўлланилган таънифлар ва моддалар тартибини, бу молиявий натижалар элементларини тушуниш учун зарур бўлса, ўзгартиради. Талбиркорлик субъекти даромад ва харажат моддаларининг муҳимлигини, хусусиятини ва вазифасини ўз ичига олган омилларни кўриб чиқади. Масалан, молиявий ташкилот таънифларини молиявий ташкилот фаолиятига хос бўлган маълумотларни таъминлаш мақсадида ўзгартириши мумкин. 32-банддаги мезон bajarilmaguncha, талбиркорлик субъекти даромад билан харажат моддаларини ўзаро ҳисоб-китоб қилмайди.

Корхона фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадларни акс эттирадиган ҳисобот(лар)да ёки ихлоқларда даромад ёки харажатнинг ҳар қандай моддаларини фўякулодда моддалар сифатида акс эттирмаслиги лозим.

Давр фойдаси ёки зарари. МХХС бошқа ҳолларда талаб этилмагунча ёки руҳсат берилмагунча, талбиркорлик субъекти давр учун даромад ва харажатнинг барча моддаларини фойда ёки зарарда таъин олиши лозим.

Бъъзи МХХСлар корхона жорий даврда муайян моддаларни фойда ёки зарардан ташқари моддаларда таъин оладиган ҳолатларини белгилайди. БХХС 8 да бундай иккита ҳолат келтирилган: хатоларни тузатиш ва ҳисоб сибсатидаги ўзгаришларининг оқибати. Бошқа

МХХСлар *Компелитив асос*³ даги даромад ёки харажатнинг таърифига жавоб берадиган бошқа умумлашган даромадларнинг қисмларини фойда ёки зарардан чиқариб ташлашни талаб этади ёки бунга рухсат беради.

Давр учун бошқа умумлашган даромадлар. Тадбиркорлик субъекти бошқа умумлашган даромадларнинг ҳар бир моддасига тегишли фойда солиғи суммасини, жумладан қайта таснифлаш бўйича тузатишларини, фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисоботда ёки изоҳларда очиб бериши лозим.

Корхона бошқа умумлашган даромадларнинг моддаларини:

- тегишли солиқ таъсирларини чегирган ҳолда, ёки
- ушбу моддаларнинг уларга тегишли фойда солиғи солингувчи бўлган қийматини алоҳида ва умумий фойда солиғининг ягона суммасини алоҳида кўрсатган ҳолда тақдим этиши мумкин.

Агар корхона муқобилини талласа, у солиқ суммасини фойда ёки зарар бўлимига кейинчалик қайта таснифлашни мумкин бўлган моддалар ва фойда ёки зарар бўлимига кейинчалик қайта таснифланмайдиган моддалар ўртасида тақсимлаши лозим.

Корхона бошқа умумлашган даромадларнинг таркибий қисмларига тегишли бўлган қайта таснифлаш бўйича тузатишларни очиб бериши лозим.

Корхона қайта таснифлаш бўйича тузатишларни фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот(лар)да ёки изоҳларда тақдим этиши мумкин. Қайта таснифлаш бўйича тузатишларни изоҳларда акс эттирадиган тадбиркорлик субъекти бошқа умумлашган даромадларнинг моддаларини ҳар қандай тегишли қайта таснифлаш бўйича тузатишлардан сўнг акс эттиради.

Фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот(лар)да ёки изоҳларда акс эттириладиган маълумотлар

Даромад ёки харажат моддалари муҳим бўлса, тадбиркорлик субъекти уларнинг хусусиятини ва суммасини алоҳида очиб бериши лозим.

Даромад ва харажат моддалари алоҳида очиб беришни зарур бўлиши мумкин бўлган ҳолатлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- товар-моддий захираларнинг балас қийматини соф сотиш қийматигача ёки асосий воситаларининг балас қийматини уларнинг

³ 2010 йил сентябрда БҲХСК *Компелитив асос* ни *Маллий ҳисобот учун компелитив асос* билан алмаштирган.

копланадиган кийматигача камайтириш ҳамда бундай камайтиришларнинг қайта тикланиши;

- тадбиркорлик субъекти фаолиятини реструктуризация қилиш ва реструктуризация ҳаракатлари бўйича қилинган ҳар қандай резервларнинг тикланиши;

- асосий воситалар моддаларининг ҳисобдан чиқарилиши;

- инвестицияларнинг ҳисобдан чиқарилиши;

- давом эттирилмайдиган фаолият турлари;

- суд жараёнидаги ҳисоб-китоблар; ва

- шакллантирилган резервларнинг бошқа ҳолатлардаги қайта тикланиши.

Корхона фойда ёки зарарда тан олинган ҳаракатлар тахлилнинг уларнинг хусусиятига ёки тадбиркорлик субъектидаги вазифасидан келиб чиққан таснифлашдан фойдаланган ҳолда, бунда қайси бири нишончи ва ўринлироқ маълумотларни таъминлашига қараб, тақдим этиши лозим.

Одатдаги фаолиятдан олинадиган даромадлар		X
Бошқа даромадлар		X
Тайёр маҳсулотлар захираларидаги ва тугалланмаган ишлаб чиқаришдаги ўзгаришлар	X	
Фойдаланилган хом-ашёлар ва материаллар	X	
Ходимларга ҳақ тўлаш ҳаракатлари	X	
Эскириш ва амортизация ҳаракатлари	X	
Бошқа ҳаракатлар	X	
Жами ҳаракатлар		(X)
Соллиқсиз бўлган фойда		X

Тахлилнинг иккинчи шакли «ҳаракатнинг функцияси» ёки «сотиш тавнарни» усули бўлиб, у ҳаракатларни сотиш тавнарининг таркибий қисми сифатида уларнинг вазифасига қараб таснифлайди, масалан, сотиш ёки маълумий ҳаракатлар. Тадбиркорлик субъекти ушбу усул бўйича сотиш тавнарини бошқа ҳаракатлардан алоҳида аёқ эттиради.

Ушбу усул фойдаланувчилар учун ҳаракатларнинг хусусияти бўйича таснифлашни усулига нисбатан ўринлироқ маълумотларни таъминлаши мумкин. Бироқ ҳаракатларни вазифаларига қараб тақсимлаш ихтиёрий равишдаги тақсимлашларга олиб келиши ва аёқ мулоҳазалар қилинишини талаб этиши мумкин. Ҳаракатларни

уларнинг функцияси бўйича таснифлаш усулига мисол куйида келтирилган:

Одатдаги фаолиятдан олинмаган даромадлар	X	
Сотини танқархи	(X)	
Ялпи фойда	X	
Бошқа даромадлар	X	
Сотини харожатлари	(X)	
Маъмурий харожатлар	(X)	
Бошқа харожатлар	(X)	
Соллиқча бўлган фойда	X	

Харожатларни функцияси бўйича таснифлайдиган тадбиркорлик субъекти харожатларининг хусусияти, жумладан эскириш ва амортизация харожатлари ва ходимларга ҳақ тўлаш харожатлари, бўйича қўшимча маълумотларни очиб бериши лозим.

Харожатнинг функцияси бўйича таснифлаш усули билан харожатнинг хусусияти бўйича таснифлаш усулидан бириши тавлаш тарихий ва соҳага оид омилларга ҳамда тадбиркорлик субъектининг хусусиятига боғлиқ бўлади. Инқала усул ҳам тадбиркорлик субъектининг сотувлари ёки ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ равишда, бевоқифа ёки билвоқифа, ўзгариши мумкин бўлган харожатларни шартлиб тўрғатишни ташвишлайди. Тақдиротнинг ҳар бир усули турли хил тадбиркорлик субъектлари учун афзалликларга эга бўлиши туфайли, мазкур Стандарт тадбиркорлик субъекти раҳбариятдан ишончли ва ўринанроқ бўлган тақдиротни тавлашни талаб этади. Бироқ, харожатларнинг хусусияти бўйича маълумотлар қилгуси пул оқимларининг башорат қилишда фойдали бўлагани туфайли, харожатнинг функцияси бўйича таснифлаш усули қўлланилганда қўшимча маълумотлар очиб берилиши талаб этилади. 104-бандда, «ходимларга ҳақ тўлаш» БҲХС 19 да изоҳланган ходимларнинг даромадлари билан айнан бир хил маънони англатади.

2.1.6. Пул маблағларининг хароқати тўғрисидаги ҳисобот.

Пул оқимлари тўғрисидаги маълумотлар, фойдаланувчилар томондан тадбиркорлик субъектининг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш қобилияти ҳамда тадбиркорлик субъектининг ушбу пул оқимларидан фойдаланиши эҳтиёжи баҳолалиши

учун асос аргатадилар. БХХС 7 пул оқишлари тўғрисидаги маълумотларини тақдим этиш ва очиб бериш учун талабларни белгилайди.

Изоҳлар:

- молиявий ҳисоботларни тавёрлаш асоси муайян ҳисоб сифати тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш лозим;

- МХХСларда талаб этилган ва молиявий ҳисоботларнинг бирер қисмида ақс эттирилмаган маълумотларни очиб бериш лозим; ва

- Молиявий ҳисоботларнинг бирер қисмида тақдим этилмаган, ammo ҳар қандай моддан тушувинида ўрилган бўлган маълумотларни таъминлаш лозим.

Қорхона амалий имконият борича, изоҳларни систематик тарзда тақдим этиш лозим. Қорхона молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг, фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот (лар)нинг, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботнинг ва пул оқишлари тўғрисидаги ҳисоботнинг ҳар бир моддаси билан изоҳлардаги ҳар қандай тегишли маълумотлар бир-бирига ҳавола қилиш лозим.

Фойдаланувчилар молиявий ҳисоботларни тушувиши ва уларни бошқа тadbиркорлик субъектларининг молиявий ҳисоботлари билан таққослашга осон бўлиши учун, тadbиркорлик субъекти олдидо изоҳларни қуйидаги тартибда тақдим этади:

- МХХСларга мувофиқлик тўғрисида билдириш;

- қўлланилган аҳамиятли ҳисоб сифатларининг қисқа баёни;

- молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботларда, фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот(лар)да, капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботларда ва пул оқишлари тўғрисидаги ҳисоботларда тақдим этилган моддалар бўйича ёрдамчи маълумотлар, бунда уларнинг тартиби ҳар бир ҳисобот ва ҳар бир модда тақдим этиладиган тартибда бўлади; ва

- бошқа очиб берилмаган маълумотлар, жумладан:

- шартли мажбуриятлар ва тан олинмаган шартнома мажбуриятларини очиб берилмаган номолиявий маълумотлар, масалан тadbиркорлик субъектининг молиявий ризкин бошқариш максadлари ва сифатлари.

Баъзи ҳолатларда, изоҳларда муайян моддалар тартибини ўзгариши зарур ёки маъқулоққ бўлиши мумкин. Масалан, тadbиркорлик субъекти фойда ёки зарарда тан олинган ҳаққоний қиймадаги ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотларни молиявий инструментларнинг сўндиреш муддатлари тўғрисидаги маълумотлар билан бираштири-

ши мумкин, бунда биринчиси, фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисобот(лар)га тегишли бўлиши, ва иккинчиси молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботга тегишли бўлишидан катъий назар.

Шунга қарамайдан, тадбиркорлик субъекти, амалий имконият борича, изохларнинг систематик тарзда бўлишини таъминлайди.

Қорхона молиявий ҳисоботларининг алоҳида бўлиши сифатида, молиявий ҳисоботларини таъбираш асоси ҳамда муайян ҳисоб савдатлари тўғрисидаги маълумотларини таъминлайдиган изохларни тақдим этиши мумкин.

2.1.7. Капитал ҳарикатидаги ўзгаришлари тўғрисидаги ҳисобот.

Капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттириладиган маълумотлар. Қорхона капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этиши лозим. Капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот куйидаги маълумотларини ўз ичига олади:

а) давр учун жами умумлашган даромади, бунда ушбу даромаднинг бош таъкилот эгаларига ва назорат кучига эга бўлмаган улушлар эгаларига тегишли жами суммаларини алоҳида кўрсатган ҳолда;

б) капиталнинг ҳар бир қисми учун, БҲХС 8 га мувофиқ тан олинган ретроспектив қўланишнинг ёки ретроспектив қайта ҳисоблашнинг таъсирлари; ва

г) капиталнинг ҳар бир қисми учун, давр бошидаги ва охиридаги баланс қиймати ўртасидаги солиштирма, бунда куйидагилардан юзга келадиган ўзгаришларини алоҳида очиб берган ҳолда:

- фойда ёки зарар;

- бошқа умумлашган даромадлар; ва

- мулк эгалари билан уларнинг мулк эгалари сифатида амал қилганидаги операциялар, бунда мулк эгалари томонидан қилинган қўйсуммаларини ва уларга тақсимланган суммаларини ҳамда назоратни йўқотишга олиб келмайдиган шубҳа тадбиркорлик субъектларидаги эгалар улушидаги ўзгаришларини алоҳида кўрсатган ҳолда.

Капиталдаги ўзгаришлар теориясидаги ҳисобовида акс эттириладиган маълумотлар.

Капиталнинг ҳар бир қисми бўйича қаролган ёки капиталдаги ўзгаришлар теориясидаги ҳисобовида ёки ишқларда, бошқа умумлашган даромадларни маълумлашда таъриқлини маълум этгани.

Қоролган капиталдаги ўзгаришлар теориясидаги ҳисобовида ёки ишқларда, давр мобайнида мулк эгаларига тақсимотлар сифатида тап олинган дивидендлар суммасини ва бир акцияга теъри қеладиган дивидендлар суммасини тақдим этиши лозим. Капиталнинг таркибий қисмлари, масалан, қўйилган капиталнинг ҳар бир тури, бошқа умумлашган даромадлар ва тақсимланмаган фойданинг ҳар бир тури бўйича йилга йилга қолдигани ўз ичига олади.

Ҳисобот даври боши билан охири орасида тадбиркорлик субъектининг капиталдаги ўзгаришлар давр мобайнидаги унинг соф активларидаги қўйилиш ёки қамалишнинг акс эттиради. Мулк эгалари билан ўзгаришнинг мулк эгалари сифатида амал қилишидаги операциялардан юзга қеладиган ўзгаришлар (масалан, капитал қўйилмалар, тадбиркорлик субъектининг улушлар инструментларини қайта сотиб олиш ва дивидендлар) ва бундай операцияларга бевосита тегишли бўлган битим бўйича харажатлардан таъқари, давр мобайнида капиталдаги умумий ўзгариш даромад ва харажатнинг жами суммасини кўрсатади, жумладан ушбу давр мобайнидаги тадбиркорлик субъекти фаолияти натижасида қелиб қикадиган фойда ва зарарларни.

БҲҲС 8 ҳисоб сифатидаги ўзгаришларни акс эттириш учун ретроспектив тузатишларни, имкон даражасида, талаб этади, бунда бошқа МҲҲС даги ўтиш шартлари бошқача талаб қўйган ҳолатлар истисно. БҲҲС 8 хатоларни тузатиш бўйича қайта ҳисоблашлар, имкон даражасида, ретроспектив тарзда амалга оширилишини ҳам талаб этади. Ретроспектив тузатишлар ва ретроспектив қайта ҳисоблашлар капиталдаги ўзгаришлар бўлиб ҳисобланмасдан, балки улар тақсимланмаган фойданинг бошланғич қолдигани тузатишлар, бунда МҲҲС капиталнинг бошқа қисмини ретроспектив тузатишни талаб этадиган ҳолат истисно. Капиталдаги ўзгаришлар теориясидаги ҳисобовида ҳисоб сифатидаги ўзгаришлардан ва, алоҳида, хатоларни тузатишлардан юзга қеладиган капиталнинг ҳар бир қисмига нисбатан жами тузатишни очиб беришни талаб этади.

Мавзу бўйича тест саволлари

1. Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш стандарти қачон ишлаб чиқилган?
 - a. 1999 йил
 - b. 2002 йил
 - c. 2004 йил
 - d. 2008 йил
2. Молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш (МҲХС 1) бухгалтер учун қандай аҳамият касб этади?
 - a. МҲХС ни тадбиқ этишда
 - b. МҲХС молиявий ҳисоботга мос келадиган хулосаларни тайёрлашда
 - c. МҲХСни ривожлантириш ва уларни қайта кўриб чиқишда ҳамда молиявий ҳисоботдаги маълумотларни таҳлил қилишда
 - d. Барча жавоблар тўғри.
3. Молиявий ҳисоботларни тақдим қилишнинг асосий таркибига кирувчи элементларни аниқлаш (МҲХС 1)?
 - a. Активлар, мажбуриятлар ва капитал.
 - b. Активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар ва харолатлар.
 - c. Активлар, мажбуриятлар, даромадлар, харолатлар, пул маблағлари.
 - d. Активлар, мажбуриятлар, капитал, пул маблағлари, даромадлар ва зарарлар, кадрлар сибсати.
4. Бухгалтерия ҳисобини юритишнинг умумий тамойилларининг стандартлаштириш муаммолари билан БМТнинг қайси ташкилоти шуғулланади?
 - a. IASC
 - b. IAPC
 - c. IFAC
 - d. ISAR
5. Европа иқтисодий ҳамжамиятига аъзо мамлакатларнинг аудит тизимларини стандартлаштириш мақсадида қайси турдаги ҳужжатларни ишлаб чиқади?
 - a. Стандарт
 - b. Директива
 - c. Низом
 - d. Кодекс
6. Нидерландия, Буюк Британия ва Ирландияда бухгалтерия ҳисоби ва аудит маълумотлари асосан қимларга мўлжалланади?

- a. Инвесторларга
- b. Банк муассасаларига
- c. Давлатга
- d. Солиқ идораларига.

7. Қайси ташкилот Африка қитъаси мамлакатларида мавжуд миллий ҳисоб тизимини бир хил асосга келтиришга хизмат қилади?

- e. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Иттифоқи
- f. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Комиссияси
- g. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Конфедерацияси
- h. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича Африка Кенгаши

8. Лотин Америкасидаги мамлакатларнинг миллий ҳисоб тизимини стандартлаштириш мақсадида тузилган Америка мамлакатлари бухгалтерлари ассоциацияси таркибига неча давлат қиради?

- a. 10
- b. 13
- c. 21
- d. 23

9. Қайси ташкилот Осиё ва Тинч океани мамлакатларида мавжуд миллий бухгалтерия ҳисоби тизимини бир хил асосга келтиришга хизмат қилади?

- a. Осиё ва Тинч океани мамлакатлари бухгалтерлари Комиссияси
- b. Осиё ва Тинч океани мамлакатлари бухгалтерлари Иттифоқи
- c. Осиё ва Тинч океани мамлакатлари бухгалтерлари Конфедерацияси
- d. Осиё ва Тинч океани мамлакатлари бухгалтерлари Кенгаши

10. Жаҳон мамлакатларида бухгалтерия ҳисоби ва аудит тизимининг қандай моделлари мавжуд?

- a. Британия модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
- b. Британ-Америка модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
- c. Америка модели, Континентал модель, Жанубий Америка модели
- d. Британия модели, Континентал модель, Америка модели

2.2. Валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсирлари (21- сөн БХХС)

2.2.1. Стандартнинг мақсади ва амал қилиш соҳаси

Корхона икки усулда хорижий операцияларни амалга ошириши мумкин. У хорижий валютада ифодаланган операцияларни амалга ошириши мумкин ёки у хориждаги бўлимига эга бўлиши мумкин. Шу билан бирга, тadbirkorлик субъекти ўз молиявий ҳисоботларини хорижий валютада тақдим этиши мумкин.

Стандартнинг мақсади:

хорижий валюталардаги операцияларни ва хориждаги бўлимига қандай қилиб молиявий ҳисоботларда ақс эътиришни ҳамда молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш валютасига қандай қилиб ўтказишни белгилашдан иборатдир.

Асосий масалалар бўлиб қайси валюта курс(лар)дан фойдаланиш ва молиявий ҳисоботларда валюта курсларидаги ўзгаришлар таъсирларини қандай қилиб тақдим этиш ҳисобланади.

Мазкур стандарт қуйидаги ҳолатларда қўлланилиши лозим:⁴

- хорижий валюталардаги операцияларни ва қолдиқларни ҳисобга олишда, бунда МХХС 9 «Молиявий инструментлар» нинг қўллаш доирасидаги дериватив операциялар ва қолдиқлари мустасно;
- жамлаш (консолидациялаш) ёки улуш бўйича ҳисобга олиш усули орқали тadbirkorлик субъектининг молиявий ҳисоботларида ақс эътирилган хориждаги бўлимининг фаолият натижаларини ва молиявий ҳолатини бир валютадан бошқа валютага ўтказишда;
- тadbirkorлик субъектининг фаолият натижаларини ва молиявий ҳолатини тақдим қилиш валютасига ўтказишда.

МХХС 9 қўлини хорижий валюта деривативларига нисбатан қўлланилади, ва ўз навбатида, улар мазкур Стандартнинг қўллаш доирасидан истисно қилингандир. Бирок, МХХС 9 нинг қўллаш доирасида бўлмаган хорижий валюта деривативлари (масалан, бошқа шартномаларга синалган бейзи хорижий валюта деривативлари) мазкур Стандартнинг қўллаш доирасидадир. Шу билан бирга, мазкур Стандарт тadbirkorлик субъекти деривативларга тегишли суммаларни ўзининг функционал валютасидан тақдим қилиш валютасига ўтказишда ҳам қўлланилади.

⁴ ШДК-7 «Европанг қарилтиши» га ҳам қараг.

Мазкур халықаро стандарт хоризжий валютадағы моддалар бүйинча хежлаш хисобга, жумладан хоризжадағы бұлинма бүйинча соф инвестицияни хежлашга, нисбатан қўлланилмайди. БХХС 39 хежлашма хисобга олишга нисбатан қўлланилади.

Стандарт корхонанинг молиявий хисоботларини хоризжий валютада тақдим этишга нисбатан қўлланилади ва натикавий молиявий хисоботларни Молиявий хисоботларнинг халқаро стандартларига (МХХСларга) мувофиқ деб акс эттирилишига нисбатан талабларни белгилайди. Ушбу талабларни қаноатландирмайдиған молиявий маълумотларни хоризжий валютага ўтказиш бүйинча мазкур стандарт очиб берилиши талаб этиладиган маълумотларни белгилайди.

Ушбу стандарт пул оқимлари түгрисидағы хисоботда хоризжий валютадағы операциялардан юзага келадиган пул оқимларини тақдим этишга ёки хоризжадағы бұлинманинг пул оқимларини бир валютадан бошқа валютага ўтказишга нисбатан қўлланилмайди (БХХС 7 «Пул оқимлари түгрисидағы хисобот»).
Ушбу стандартда қуйидағы белгиланган маънодағы атамалардан фойдаланилади :

Охирги курс - бу хисобот дари охиридағы спот валюта курсидир.

Курс фарки - бу бир валюта бирликларининг маълум суммасини бошқа валютага турли валюта курсларида ўтказишдан юзага келадиган фарқдир.

Валюта курси - бу икки валюта учун айирбошлаш коэффициентидир.

Хўжоний қиймат - бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидағы одағдағы операцияда активни сотишда олиниши мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда туланиши мумкин бўлган нарқдир. (МХХС 13 "Хўжоний қийматни баҳолаш")

Хоризжий валюта - бу тadbиркорлик субъектининг функционал валютасидан ташқари бўлган валютадир.

Хоризжадағы бұлинма - бу хисобот берувчи тadbиркорлик субъектининг шуьба тadbиркорлик субъекти, қарам тadbиркорлик субъекти, қўшма корхонаси ёки бұлинмаси бўлган тadbиркорлик субъекти бўлиб, унинг фаолияти хисобот берувчи тadbиркорлик субъектининг мамлақати ёки валютасидан бошқа мамлақатда ёки валютада асосланади ёки амалга оширилади.

Функционал валюта - бу тadbиркорлик субъекти фаолият юритадиган асосий иктисодий мухитнинг валютасидир.

Гуруҳ - бу бош ташкилот ва унинг барча шўба тadbиркорлик субъектларидир.

Моноетар моддалар - бу эгаллик қилинмаётган валюта бирликлари ҳамда валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасида олиннадиган ёки тўланадиган активлар ва мажбуриятлардир.

Хориждаги бўлимага соф инвестиция - бу ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъектининг ушбу фаолиятнинг соф активларидаги улушининг суммасидир.

Тақдим қилиш валютаси - бу молиявий ҳисоботлар тақдим этиладиган валютадир. Спот валюта курси - бу теъда етказиб бериш бўйича валюта курсидир.

2.2.2. Функционал валюта.

Корхона фаолият юритадиган асосий иктисодий муҳит бўлиб оқилда у асосан пул маблағини ишлаб топадиган ва сарфлайдиган муҳит ҳисобланади. Корхона ўзининг функционал валютасини аниқлашда қуйидаги омилларни инобатга олади:

- валюта, қайсики:

асосан товарлар ва хизматларнинг сотиш нархларига таъсир қилади (бу кўп ҳолларда унинг товарлари ва хизматларининг сотиш нархлари белгиланадиган ва ҳисоб-китоб қилинадиган валюта бўлади);

асосан рақобат шартлари ва тартиб қондалари унинг товарлари ва хизматларининг сотиш нархларини аниқлайдиган мамлакатнинг валютаси.

- товарлар ёки хизматларни таъминлашда асосан ишчи кучи, хом-ашё ва бошқа харажатларга таъсир қиладиган валюта (бу кўп ҳолларда бундай харажатлар белгиланадиган ва ҳисоб-китоб қилинадиган валюта бўлади).

Қуйидаги омиллар ҳам тadbиркорлик субъектининг функционал валютасининг давилани таъминлаши мумкин:

- молиялаштириш фаолиятларидан (яъни, қарз ва улушли инструментларни чиқариш) фондлар ҳосил қилинадиган валюта.

- операцион фаолиятларидан тушумлар одатда сақланадиган валюта.

Қуйидаги қўшимча омиллар хориждаги бўлиманинг функционал валютасини ҳамда унинг функционал валютаси ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъектининг функционал валютаси билан бир хил бўлишини аниқлашда инобатга олинади (ушбу ҳолатда ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъекти шўба, бўлима, қарам тadbиркорлик

субъекти, ёки қўшма корхона сифатида хориждаги бўлимага эга тадбиркорлик субъектлари):

- хориждаги бўлиманинг фаолиятлари автономликнинг сезиларли даражасида амалга оширилмасдан, балки ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг кенгайтирилгани сифатида амалга оширилади. Ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг кенгайтирилганига мисол тариқасида, хориждаги бўлимага фақатгина ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектидан импорт қилинган товарларни сотадиган ва унга тушумлارни ўтказадиган ҳолатни келтириш мумкин.

Автономликнинг сезиларли даражасига мисол тариқасида, фаолият ўзининг маҳаллий валютасида сезиларли даражада пул маблағи ва бошқа монетар моддаларни тўплайдиган, харажатларни амалга оширадиган, даромад топадиган ва қарз олинларни ташкил этадиган ҳолатни келтириш мумкин.

- ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти билан операциялар хориждаги бўлиманинг қўш ёки кам улушини ташкил этиши.

- хориждаги бўлиманинг пул оқимларининг ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг пул оқимларига бевосита таъсир этиши ва унга ўтказиш учун осонгина мавжуд бўлиши.

- хориждаги бўлиманинг пул оқимлари ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти томонидан таъдир этилиши мумкин бўлган маблағларсиз жорий ва одатда қўйилган қарз мажбуриятларини қоплашга етарли бўлиши.

Юқоридаги белгилар аралашган бўлса ва функционал валюталик намоён бўлмаса, раҳбарият қўзда тутилган операциялар, ҳодисалар ва шартларнинг иқтисодий оқибатларини ҳолисона аёкс эътирадиган функционал валютани аниқлашда ўзининг ҳукмидан фойдаланади. Ушбу ёқдашувнинг бир қисми сифатида, раҳбарият тадбиркорлик субъектининг функционал валютасини аниқлашда қўшимча далилни таъминлашга мўлжалланган асосий белгиларга эътибор беради.

Тадбиркорлик субъектининг функционал валютаси унга тегишли операциялар, ҳодисалар ва шартларни аёкс эътиради. Шу туфайли, бир марта аниқлангандан сўнг, функционал валюта ушбу операциялар, ҳодисалар ва шартларда ўзгариш бўлмагунча ўзгармайди.

Агарда функционал валюта гиперинфляцияли иқтисодиётнинг валютаси бўлса, тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботлари БҲҲС 29 «Гиперинфляцияли иқтисодиётларда молиявий ҳисобот бериш» га мувофиқ қайта ҳисобланади. Тадбиркорлик субъекти, маса-

лаш, маъкур Стандартга мувофиқ аниқланган функционал валютадан бошқа валютани ўзининг функционал валютаси сифатида (масалан, унинг бош ташкилотининг функционал валютасини) қабул қилиш орқали БҲХС 29 га мувофиқ қайта ҳисоблашни четлаб ўти олмайди.

Хориждаги бўлимага соф инвестиция. Хорижа хориждаги бўлимадан олинadиган ёки унга тўланадиган монетар моддага эга бўлиши мумкин. Ҳисоб-китоб қилиниши яқин келажакда на режалаштирилган ва на содир бўлиш эҳтимоли маъжуд модда, моҳиятан, тадбиркорлик субъектининг ушбу хориждаги бўлимага соф инвестициясининг қисми бўлиб, ҳисобга олинади. Бундай монетар моддалар узоқ муддатли дебиторлик қарзларини ёки кредитларини ўз ичига олиши мумкин. Улар савдо бўйича дебиторлик қарзларини ва кредиторлик қарзларини ўз ичига олмайди.

Хориждаги бўлимадан олинadиган ёки унга тўланадиган монетар моддага эга тадбиркорлик субъекти туруҳнинг ҳар қандай шўбаси бўлиши мумкин.

Масалан, тадбиркорлик субъекти исмига, А ва Б, шўбага эли Шўба Б хориждаги бўлимадир. Шўба А шўба Б га кредит тақдим этади. Шўба Б дан олинadиган шўба А нинг кредити тадбиркорлик субъектининг шўба Б даги соф инвестициясининг қисми бўлиши мумкин, агарда кредити ҳисоб-китоби яқин келажакда на режалаштирилган ва на содир бўлиш эҳтимоли маъжуд бўлса. Агарда шўба А нинг ўзи хориждаги бўлима бўлганда ҳам, шундай ҳолат бўлар эди.

Монетар моддалар. Монетар модданинг асосий жиҳати бу валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасини олиш ҳуқуқидир (ёки етказиб бериш мажбуриятидир). Мисоллар қуйидагиларни ўз ичига олади: пул маблағида тўланадиган нафақалар ва қолларни ўз ичига олади; пул маблағида тўланадиган ҳисоб-китоб қилинadиган резервлар; мажбурият сифатида тан олинган пул маблағидаги дивидендлар. Худди шунингдек, олинadиган (ёки етказиб бериладиган) қаймак валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасига тенг бўлган ҳолатдаги тадбиркорлик субъектининг улушли инструментларининг ўзгарувчан суммасини ёки активларининг ўзгарувчан қийматини олиш (ёки етказиб бериш) шартномаси – монетар модда ҳисобланади. Ахенича, номонетар модданинг асосий жиҳати бу валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасини олиш ҳуқуқининг (ёки етказиб бериш мажбуриятининг) маъжуд бўлмаслигиндир.

Куйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин: товарлар ва хизматлар учун олдиндан тўланган қийматлар (масалан, ижара бўнақлари); гудвилл; номоддий активлар; товар-моддий захиралар; асосий воситалар; ва номонетар активни етказиб бериш орқали ҳисоб-китоб қилинадиган резервалар.

Молиявий ҳисоботларни тайёрлашда, ҳар бир тадбиркорлик субъекти - мустақил тадбиркорлик субъекти, (бош ташкилот каби) ҳориждаги бўлиналарга эга тадбиркорлик субъекти ёки (шубҳа ёки филиал каби) ҳориждаги бўлима ўз функционал валютасини аниқлайди.

Корхона ҳорижий валюта моддаларини ўзининг функционал валютасига ўтказиши ва бундай ўтказишнинг таъсирларини тақдим этади.

Кўпгина ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектлари бир қатор алоҳида тадбиркорлик субъектларини қамраб олади (масалан гуруҳ бош ташкилот ва бир ёки ундан кўп шубҳа тадбиркорлик субъектларидан ташкил топади). Тадбиркорлик субъектларининг бир неча турлари, буйда улар гуруҳнинг аъзолари ёки бошқа бўлишларидан қатъий назар, қарам тадбиркорлик субъектларида ёки қўшма корхоналарда инвестицияларга эга бўлиши мумкин. Улар филиалларга ҳам эга бўлиши мумкин. Ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти таркибига кирадиган ҳар бир алоҳида тадбиркорлик субъектининг фаолият натижаларини ва молиявий ҳолатини ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти ўз молиявий ҳисоботларини тақдим этадиган валютага ўтказиш зарурдир.

Мазкур стандарт ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг тақдим қилиш валютаси ҳар қандай валюта (ёки валюталар) бўлишига руҳсат беради. Функционал валютаси тақдим қилиш валютасидан фарқ қиладиган ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти таркибидagi ҳар бир алоҳида тадбиркорлик субъектининг фаолият натижалари ва молиявий ҳолати бир валютадан бошқа валютага ўтказилади.

Мазкур стандарт молиявий ҳисоботларни тайёрлайдиган мустақил тадбиркорлик субъектига ёки БҲХС 27 «Алоҳида молиявий ҳисоботлар» га мувофиқ алоҳида молиявий ҳисоботларни тайёрлайдиган тадбиркорлик субъектига ўзининг молиявий ҳисоботларини ҳар қандай валютада (ёки валюталарда) тақдим этишга ҳам руҳсат беради. Агарда тадбиркорлик субъектининг тақдим қилиш валютаси унинг функционал валютасидан фарқ қилса, унинг фаолият натижа-

лари ва моливий қолати ҳам 38-50 бандларга мувофиқ тақдим қилиш валютасига ўтказилади.

2.2.3. Хорижий валютадаги операцияларни функционал валютада тақдим этиш.

Хорижий валютадаги операция хорижий валютада белгиланган ёки ҳисоб-китобни талаб этадиган операциядир, жумладан тадбиркорлик субъекти қуйидагиларни амалга оширганда юзага келадиган операциялардир:

- нархи хорижий валютада белгиланган товарлар ёки хизматларни сотиб олиш ёки сотиш;

- тўланадиган ёки олинадиган суммалар хорижий валютада белгиланган ҳолда, пул маблағларини қарога олиш ёки қарога бериш; ёки

- бошқа ҳолларда хорижий валютада белгиланган активларни харид қилиш ёки чиқиб кетиш, ёки мажбуриятларни ҳосил қилиш ёки ҳисоб-китоб қилиш.

Хорижий валютадаги операция, функционал валютада дастлабки тин олинмишида, хорижий валютадаги суммага операция санасидаги функционал валюта билан хорижий валюта ўртасидаги спот валюта курсини қўллаган ҳолда қийд қилиниши лозим.

Операция санаси операция МХХСларга мувофиқ дастлабки тин олиш мезонини қаноатлантирган сандир. Амалий сабаблар учун, операция санасидаги курсга яқинроқ курс қўп ҳолларда фойдаланилади, масалан, ҳафта ёки ой учун ўртача курс ушбу давр мобайлида содир бўладиган ҳар бир хорижий валютадаги барча операциялар учун фойдаланилиши мумкин. Бирок, агарда валюта курслари аҳамиятли тарзда ўзгарса, давр учун ўртача курсдан фойдаланиш ноўрин бўлади.

Кейинги ҳисобот даврларининг охирида тақдим этиш

Ҳар бир ҳисобот даврининг охирида:

- хорижий валютадаги монетар моддалар охириги курсдан фойдаланган ҳолда бир валютадан бошқа валютага ўтказилиши лозим;

- хорижий валютада бошланғич қиймат бўйича ҳисобланган номонетар моддалар операция санасидаги валюта курсидан фойдаланган ҳолда бир валютадан бошқа валютага ўтказилиши лозим;

- хорижий валютадаги ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобланган номонетар моддалар ҳаққоний қиймат баҳоланган санасидаги валюта курсларидан фойдаланган ҳолда бир валютадан бошқа валютага ўтказилиши лозим.

Модданинг баланс қиймати бошқа стандартларга боғлиқ ҳолда аниқланади. Масалан, асосий воситалар БҲХС 16 «Асосий воситалар» га мувофиқ ҳаққоний қийматда ёки бошланғич қийматда ҳисобланиши мумкин. Баланс қиймат бошланғич қиймат асосида ёки ҳаққоний қиймат асосида аниқланишидан қатъий назар, агарда қиймат хорижий валютада аниқланса, у мазкур стандартга мувофиқ функционал валютага ўтказилади.

Баъзи моддаларнинг баланс қиймати икки ёки undan ortiq суммаларни қийслаш орқали аниқланади. Масалан, товар-моддий захира-ларнинг баланс қиймати БҲХС 2 «Товар-моддий захиралар» га мувофиқ таннарх билан соф сотиш қиймати ўртасидаги камроқ қиймат бўлади. Шунингдек, БҲХС 36 «Активларнинг қайтарилгани» га мувофиқ, кадрситланиш белгисига эга активнинг баланс қиймати эҳтимолий қайтариланиш зарарини шобатга олишдан олдинги унинг баланс қиймати билан унинг қопланадиган суммаси ўртасидаги камроқ қиймат бўлади. Бундай актив номонетар бўлиб, у хорижий валютада баҳоланса, баланс қиймат қуйидагиларни қийслаш орқали аниқланади:

- таннарх ёки баланс қиймат, ўринли бўлгани, қайсики ушбу қиймат аниқланган санадаги валюта курсида (яъни, бошланғич қийматда баҳоланган модда учун операция санасидаги валюта курси) бир валютадан бошқа валютага ўтказилган;

- соф сотиш қиймати ва қопланадиган сумма, ўринли бўлгани, қайсики ушбу қиймат аниқланган санадаги валюта курсида (масалан, ҳисобот даври охиридаги охириги курс) бир валютадан бошқа валютага ўтказилган.

Ушбу қийслашнинг таъсири шундай бўлиши мумкинки, кадрситланиш зарари функционал валютада тан олинади, ammo хорижий валютада тан олинмайди, ёки аксинча.

Қачонки бир неча валюта курслари мавжуд бўлса, фойдаланилган курс шундай курс бўладики, бунда ушбу курс бўйича операция ёки қолдиқ орқали акс эттирилган келгуси пул оқимлари ҳисоб-китоб қилиниши мумкин бўлган булар эди, агарда ушбу пул оқимлари баҳоланадиган санада содир бўлганда эди. Агарда икки валюта ўтасида айирбошлаш вақтинчалик мавжуд бўлмаса, айирбошлаш амалга оширилиши мумкин бўлган биринчи курсдан фойдаланилади.

2.2.4. Курс фарқларини тан олиш.

Стандарт (БҲХС 39) хорижий валютадаги моддаларни ҳежлашни ҳисобга олишда қўлланади. Ҳежлаш ҳисобини қўллаш тадбиркор-

булинима ва ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектини ўз ичига олган молиявий ҳисоботларда (масалан, хориждаги булинима шумба бўлган ҳолатдаги жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар), бундай курс фарқлари дастлаб бошқа умумлашган даромадда тан олинини лозим ва 48-бандга мувофиқ соф инвестицияни чиқиб кетишида капиталдан фойда ёки зарарда қайта таснифлангани лозим.

Монетар модда ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг хориждаги булинимага соф инвестициясининг қисmini ташкил этса ва ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг функционал валютасида ифодаланган бўлса, хориждаги булиниманинг индивидуал молиявий ҳисоботларида курс фарқи юзага келади. Агарда бундай модда хориждаги булиниманинг функционал валютасида ифодаланган бўлса, ҳисобот берувчи корхонанинг алоҳида молиявий ҳисоботларида курс фарқи юзага келади. Агарда бундай модда ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг ёки хориждаги булиниманинг функционал валютасидан бошқа валютада ифодаланган бўлса, ҳисобот берувчи корхонанинг алоҳида молиявий ҳисоботларида ва хориждаги булиниманинг индивидуал молиявий ҳисоботларида курс фарқи юзага келади.

Бундай курс фарқлари хориждаги булинима билан ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектини ўз ичига олган молиявий ҳисоботлардаги (яъни, хориждаги булинима жамланган (консолидациялашган) ёки улуш бўйича ҳисобга олини усули бўйича ҳисобга олинган молиявий ҳисоботлардаги) бошқа умумлашган даромадда тан олинади.

Қачонки корхона ўзининг бухгалтерия ҳисоби китобларини ва ёзувларини ўзининг функционал валютасидан бошқа валютада юритса, тадбиркорлик субъекти молиявий ҳисоботларни тайёрлаш пайтида барча суммаларни суммаларни функционал валютага ўтказлади. Бу эса функционал валютадаги шундай суммаларни келтириб чиқарадиган, худди моддалар дастлаб функционал валютада қайд қилингандек. Масалан, монетар моддалар функционал валютага охириги курс орқали ўтказилди ва бошланғич қиймат асосида баҳоланган номонетар моддалар уларни тан олинганга олиб келган операция санасидаги валюта курси орқали ўтказилди.

Функционал валютанинг ўзгариши. Қачонки тадбиркорлик субъектининг функционал валютаси ўзгарса, тадбиркорлик субъекти янги функционал валютага нисбатан қўлланиладиган ўтказиш тартибларини ўзгариш савасидан бошлаб проспектив (истикболи) тарзда қўллаши лозим.

Функционал валютадан фарк қиладиган тақдим қилиш валютасидан фойдаланиш. Тадбиркорлик субъекти ўзининг молиявий ҳисоботларини ҳар қандай валютада (ёки валюталарда) тақдим этиши мумкин. Агарда тақдим қилиш валютаси тадбиркорлик субъектининг функционал валютасидан фарк қилса, у ўзининг фаолият натижаларини ва молиявий ҳолатини тақдим қилиш валютасига ўтказди. Масалан, гуруҳ турли функционал валюталарга эга алоҳида тадбиркорлик субъектларидан иборат бўлса, ҳар бир тадбиркорлик субъектининг фаолият натижалари ва молиявий ҳолати умумий валютада ифодалангани ва бунинг натижасида жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар тақдим этилиши мумкин.

Функционал валютаси гиперинфляцияли иқтисодийётнинг валютаси бўлмаган тадбиркорлик субъектининг фаолият натижалари ва молиявий ҳолати қуйидаги тартиблардан фойдаланган ҳолда бошқа тақдим қилиш валютасига ўтказилиши лозим:

- тақдим этиладиган ҳар бир молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот учун активлар ва мажбуриятлар (яъни, жумладан қиёсий маълумотлар) ушбу молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот санасидаги охириги курсда ўтказилиши лозим;

- фойда ёки зарар ва бошқа умумлашган даромадди акс эттирадиган ҳар бир ҳисобот учун даромад ва харажатлар (яъни, жумладан қиёсий маълумотлар) операциялар саналаридаги валюта курсларида ўтказилиши лозим; ва

- барча натижавий курс фарқлари бошқа умумлашган даромадди таъ олиниши лозим.

Функционал валютаси гиперинфляцияли иқтисодийётнинг валютаси бўлган тадбиркорлик субъектининг фаолият натижалари ва молиявий ҳолати қуйидаги тартиблардан фойдаланган ҳолда бошқа тақдим қилиш валютасига ўтказилиши лозим:

- барча суммалар (яъни активлар, мажбуриятлар, капитал моддалар, даромад ва харажатлар, жумладан қиёсий маълумотлар) молиявий ҳолат тўғрисидаги энг яқин ҳисобот санасидаги охириги курсда ўтказилиши лозим, бундан қуйидаги мустасно

- суммалар гиперинфляциясиз иқтисодийётнинг валютасига ўтказилганда, қиёсланадиган суммалар тегишли ўтган йилнинг молиявий ҳисоботларида жорий йил суммалари сифатида тақдим этилган суммалар бўлиши лозим (яъни нарх даражасидаги кейинги ўзгаришларга ёки валюта курсларидаги кейинги ўзгаришларга тўғриланмаган).

Қачонки тадбиркорлик субъектининг функционал валютаси гиперинфляцияли иктисодиётнинг валютаси бўлса, тадбиркорлик субъекти 42-бандда белгиланган ўтказиш усулини қўллашдан олдин БҲХС 29 га мувофиқ ўзининг молиявий ҳисоботларини қайта ҳисоблаши лозим, бундан гиперинфляциясиз иктисодиётнинг валютасига ўтказиладиган қисқалмайдиган суммалар мустаснодир. Қачонки иктисодиёт гиперинфляцияли бўлишдан тўхтаسا ва тадбиркорлик субъекти бундан буён БҲХС 29 га мувофиқ ўзининг молиявий ҳисоботларини қайта ҳисобламаса, у ўзининг молиявий ҳисоботларини қайта ҳисоблашдан тўхтаган санадаги нарх даражасида қайта ҳисобланган суммаларни тақдим қилиш валютасига ўтказиш учун бошланғич қийматлар сифатида фойдаланиши лозим.

2.2.5. Хориждаги бўлимга бўйича маълумотларни бир валютадан бошқа валютага ўтказиш

Хориждаги бўлимининг фаолият натижалари ва молиявий ҳолати тақдим қилиш валютасига ўтказилиб, бунинг натижасида хориждаги бўлимга жамлаш (консолидациялаш) ёки улуш бўйича ҳисобга олиш усули орқали ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботларига киритилиши мумкин бўлса.

Хориждаги бўлимни сотиб олинган юзага келадиган ҳар қандай гудвилл ва ушбу хориждаги бўлимни сотиб олинган юзага келадиган активлар ва мажбуриятларининг баланс қийматларига нисбатан ҳар қандай ҳаққоний қиймат тўғрилиқлари хориждаги бўлимнинг активлар ва мажбуриятлари сифатида инобатга олиниши лозим. Шундай қилиб, улар хориждаги бўлимнинг функционал валютасида ифодаланиши ҳамда охириги курсда ўтказилиши лозим.

Хориждаги бўлимни чиқиб кетиши ёки қисман чиқиб кетиши.

Хориждаги бўлимни чиқиб кетишда, ушбу хориждаги бўлимга тегишли курс фарқларининг йиғилган суммаси, яъни бошқа умумлашган даромадда тан олинган ва капиталнинг алоҳида таркибий қисмида йиғилган сумма, капиталдан фойда ёки зарарга қайта таснифланиши лозим, қачонки чиқиб кетишда фойда ёки зарар тан олинса (БҲХС 1 «Молиявий ҳисобовларни мақдун этиши» 2007 йилдаги таҳрири).

Тадбиркорлик субъектининг хориждаги бўлимадаги бутун улушини чиқиб кетишга қўшимча тарзда, қуйидаги қисман чиқиб кетишлар чиқиб кетишлар сифатида ҳисобга олинади:

- қачонки қисман чиқиб кетиш хориждаги бўлимани ўз ичига оладиган шуъба устидан назоратни йўқотишни қамраб олса, буида тадбиркорлик субъекти қисман чиқиб кетишдан сўнг ўзининг собиқ шуъбасида назорат қилинмайдиган улушни сақлаб қолишдан қатъий назар;

- қачонки биргаликдаги фаолиятдаги улушни қисман чиқиб кетишдан сўнг ёки хориждаги бўлимани ўз ичига оладиган қарам тадбиркорлик субъектидаги улушни қисман чиқиб кетишдан сўнг сақланган улуш хориждаги бўлимани ўз ичига оладиган мажбурий актив бўлса.

Хориждаги бўлимани ўз ичига оладиган шуъбани чиқиб кетишида, назорат қилинмайдиган улушларда акс эттирилган ушбу хориждаги бўлимага тегишли курс фарқларининг йиғилган суммасининг таъ олингани тўхтатилиши лозим, ammo фойда ёки зарарга қайта таснифланмаслиги лозим.

Хориждаги бўлимани ўз ичига оладиган шуъбани қисман чиқиб кетишида, тадбиркорлик субъекти бошқа умумлашган даромадда таъ олинган курс фарқларининг йиғилган суммасидаги пропорционал улушни ушбу хориждаги бўлимадаги назорат қилинмайдиган улушларга қайта тақсимлаши лозим. Хориждаги бўлимани бошқа ҳар қандай қисман чиқиб кетишида, тадбиркорлик субъекти ҳар қандай бошқа умумлашган даромадда таъ олинган курс фарқларининг йиғилган суммасидаги пропорционал улушни фойда ёки зарарга қайта таснифлаши лозим.

Қорхонанинг хориждаги бўлимадаги улушни қисман чиқиб кетиши тадбиркорлик субъектининг хориждаги бўлимадаги эгаллик улушидаги ҳар қандай қайта тақсимлашлар, буидан чиқиб кетишлар сифатида ҳисобга олинмайдиган қайта тақсимлашлар мустақилдир.

Қорхона хориждаги бўлимадаги ўзининг улушдан сотиш, туғатиш, акционер капитални қоплаштиши ёки ушбу тадбиркорлик субъектини тўлиқ ёки қисман қолдириш орқали чиқиб кетиши ёки қисман чиқиб кетиши мумкин. Ўзининг зарарлари сабабли ёки инвестор томонидан таъ олинган қайта тақсимлаш сабабли, хориждаги бўлиманинг баланси қийматини ҳисобдан чиқариш қисман чиқиб кетишни билдирмайди. Шу туфайли, бошқа умумлашган даромадда таъ олинган валюта курси фойдаси ёки зарарининг ҳеч қандай қисми ҳисобдан чиқариш пайтида фойда ёки зарарга қайта таснифланмайди.

Маъну бўйича тест саволлари

1. Стандартнинг мақсади хорижий валюталардаги операцияларни ва хориждаги бўлиминини қандай қилиб ҳамда молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш валютасига қандай қилиб ўтказишни белгилашдан иборатдир.

- a. молиявий ҳисоботларда акс эттиришни
- b. счётларда акс эттиришни
- c. регистрларда акс эттиришни
- d. айланма қайдномаларда акс эттиришни

2. Охириги курс.....

a. Бу ҳисобот даври охиридаги спот валюта курсидир.
b. Бу бир валюта бирликларининг маълум суммасини бошқа валютага турли валюта курсларида ўтказишдан юзага келадиган фарқдир.

c. Бу икки валюта учун айирбошлаш коэффициентидир.

d. Бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олингани мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўлалиши мумкин бўлган нархдир.

3. Курс фарқи.....

a. Ҳисобот даври охиридаги спот валюта курсидир.

b. Бир валюта бирликларининг маълум суммасини бошқа валютага турли валюта курсларида ўтказишдан юзага келадиган фарқдир.

c. Икки валюта учун айирбошлаш коэффициентидир.

d. Баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олингани мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўлалиши мумкин бўлган нархдир.

4. Валюта курси.....

a. Бу ҳисобот даври охиридаги спот валюта курсидир.

b. Бу бир валюта бирликларининг маълум суммасини бошқа валютага турли валюта курсларида ўтказишдан юзага келадиган фарқдир.

c. Бу икки валюта учун айирбошлаш коэффициентидир.

d. Бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олингани мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда

e. тўлалиши мумкин бўлган нархдир.

5. Ҳаққоний хаймат.....

a. Ҳисобот даври охиридаги спот валюта курсидир.

b. Бу бир валюта бирликларининг маълум суммасини бошқа валютага турли валюта курсларида ўтказишдан юзага келадиган фарқдир.

c. Икки валюта учун айирбошлаш коэффициентидир.

d. Баҳолаш сарасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинishi мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўланиши мумкин бўлган нархдир.

6. Хорижий валюта.....

a. Субъектнинг функционал валютасидан ташқари бўлган валютадир.

b. Ҳисобот берувчи субъектнинг шуъба субъект, қарам субъект, қўшма корхонаси ёки бўлинмаси бўлган тadbиркорлик субъекти бўлиб, унинг фаолияти ҳисобот берувчи субъектнинг мамлақати ёки валютасидан бошқа мамлақатда ёки валютада асосланади ёки амалга оширилади.

c. Субъект фаолият юритадиган асосий иктисодий муҳитнинг валютасидир.

d. Эгалик қилмаётган валюта бирликлари ҳамда валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасида олинадиган ёки тўланадиган активлар ва мажбуриятлардир.

7. Хорижий бўлинма.....

a. Б тadbиркорлик субъектнинг функционал валютасидан ташқари бўлган валютадир.

b. Бу ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъектнинг шуъба тadbиркорлик субъекти, қарам тadbиркорлик субъекти, қўшма корхонаси ёки бўлинмаси бўлган тadbиркорлик субъекти бўлиб, унинг фаолияти ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъектнинг мамлақати ёки валютасидан бошқа мамлақатда ёки валютада асосланади ёки амалга оширилади.

c. Бу тadbиркорлик субъекти фаолият юритадиган асосий иктисодий муҳитнинг валютасидир.

d. Бу эгалик қилмаётган валюта бирликлари ҳамда валюта бирликларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасида олинадиган ёки тўланадиган активлар

8. Функционал валюта.....

a. Тadbиркорлик субъектнинг функционал валютасидан ташқари бўлган валютадир.

b. Ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъектнинг шуъба тadbиркорлик субъекти, қарам тadbиркорлик субъекти, қўшма

корхонаси ёки бўлинмаси бўлган тадбиркорлик субъекти бўлиб, унинг фаолияти ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг мамлакати ёки валютасидан бошқа мамлакатда ёки валютада асосланиди ёки амалга оширилади.

с. Тадбиркорлик субъекти фаолият юритадиган асосий иктисодий муҳитнинг валютасидир.

д. Эгаллик қилинмаётган валюта birlikлари ҳамда валюта birlikларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасида олиннадиган ёки тўланадиган активлар

9. Монетар моддалар.....

а. Бу тадбиркорлик субъектининг функционал валютасидан ташқари бўлган валюталар.

б. Бу ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг шуъба тадбиркорлик субъекти, қарам тадбиркорлик субъекти, қўшма корхонаси ёки бўлинмаси бўлган тадбиркорлик субъекти бўлиб, унинг фаолияти ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъектининг мамлакати ёки валютасидан бошқа мамлакатда ёки валютада асосланади ёки амалга оширилади.

с. Бу тадбиркорлик субъекти фаолият юритадиган асосий иктисодий муҳитнинг валютасидир.

д. Бу эгаллик қилинмаётган валюта birlikлари ҳамда валюта birlikларининг ўзгармас ёки аниқланадиган суммасида олиннадиган ёки тўланадиган активлар

10. Тадбиркорлик субъекти ўзининг молиявий ҳисоботларини тақдим этиши мумкин.

- а. ҳар қандай валютада
- б. фақат миллий валютада
- с. фақат АКШ долларларида
- д. фақат еврода

2.3. Ҳисоб сифати, ҳисоб баҳолашларини ўзгартириш ва хатолар (8 - сон БҲҲС)

2.3.1. Ҳисоб сифатини танлаш ва қўллаш.

Ушбу стандартнинг (БҲҲС (IAS) 8 "Ҳисоб сифатлари, бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашлардаги ўзгаришлар ва хатолар") мақсади, ҳисоб сифатини танлаш ва ўзгартириш учун мезонларни ўрнатилиш ҳамда ҳисоб сифатидаги ўзгаришлар, бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашлардаги ўзгаришлар ва хатоларни тузатишни ҳисобга олиш тартибини ва уларга тегишли ошқор қилинадиган маълумотни белгилашдан иборатдир. Стандарт

корхоналарнинг молиявий ҳисоботларида акс эттирилган ахборотнинг ўринлилиги ва шизоҷилиги ҳамда бу молиявий ҳисоботларининг даврларо ва бошқа ҳўжалик субъектларининг молиявий ҳисоботлари билан қийсийлигини оширишга қаратилган.

Стандарт ҳисоб сўйсатиши танлашда ва қўллашда, шунингдек ҳисоб сўйсатишдаги ўзгаришларни, бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашлардаги ўзгаришларни ва олдинги давр ҳисобларини тузатишни ҳисобга олишда қўлланилади. Аввалги давр ҳисобларини тузатишининг ва ҳисоб сўйсатишдаги ўзгаришларни қўллаш учун қилинган ретроспектив тузатишларнинг солиқларга бўлган таъсири БҲХС 12 "Даромад солиқлари"га мувофиқ ҳисобга олишда ва ошқор этилади.

бу ҳўжалик субъекти томонидан молиявий ҳисоботларни таёрлашда ва тақдим этишда қўлланиладиган муайян мамои́млар, усуллар, одомлар, қондалар ва амалиётлардир.

Бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгариш - активлар ва мажбуриятларнинг жорий ҳолатини ҳамда улар билан боғлиқ бўлган, келгусида кутилаётган манфаат ва мажбуриятларни баҳолаш натижасида, актив ёки мажбуриятнинг балас қийматини, ёки активдан даврий фойдаланиш суммасини тузатишдир. Бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгаришлар янги маълумотлар олингани ёки янги ҳодисалар рўй бериши натижасида юзага келади, ва, шу сабабдан, ҳисобларни тузатиш бўлиб ҳисобланмайди.

Олдинчи давр ҳисобларни ҳўжалик субъектининг бир ёки ундан ортик олдинги даврлари учун молиявий ҳисоботларидаги бузилишлар ва тушириб қолдиришлардир; улар шизоҷили ахборотдан фойдаланмаслик ёки нотўғри фойдаланиш натижасида юзага келади ва ушбу ахборот:

мазкур даврлар учун молиявий ҳисоботлар чиқарилиши руҳсат этилганда мажуд бўлган; ва

мазкур молиявий ҳисоботларни таёрлаш ва тақдим этиш чоғида олинган ва ҳисобга олинган оқилона равишда купелиши мумкин бўлган ахборотдир. Бундай ҳисоблар математик янглишишлар, ҳисоб сўйсатиши қўллашда йўл қўйилган ҳисоблар, эътиборсизлик ёки фактларни нотўғри талқин этиш оқибатларини ҳамда фарибгарликни ўз ичига олади.

Ретроспектив қўллаш - янги ҳисоб сифатини операциялар, бошқа ҳодисалар ва вазиятларга нисбатан ушбу сифат олдин ҳам ҳар донм қўлланилганидек тарзда қўллаш.

Ретроспектив қайта ҳисоблаш - молиявий ҳисоботлардаги элементлар суммаларинининг тан олиниши, баҳолашини ва ошкор қилинишини олдинги даврда хатога ҳеч қачон йўл қўйилмаганидек тарзда тузатиш.

Амалий илोजи йўқ – Талабни баҳарлашни (қўллашни) амалий илोजи йўқ қачонки ҳужалик субъекти талабни бажариш учун барча оқилона ҳаракатларни қилиб кўрганидан кейин ҳам уни бажара (қўлай) олмаган бўлса. Муайян олдинги давр учун ҳисоб сифатидаги ўзгаришни ретроспектив қўллаш ёки қайта тузатиш учун ретроспектив қайта ҳисоблашни амалий илोजи йўқ бўлиши мумкин:

- ретроспектив қўллаш ёки ретроспектив қайта ҳисоблашнинг натижаларини аниқлаб бўлмалиги;

- ретроспектив қўллаш ёки ретроспектив қайта ҳисоблаш ҳужалик субъектининг раҳбарияти ушбу даврда нимани мўжжаллаганини таҳмин қилишни талаб этилганлиги;

- ретроспектив қўллаш ёки ретроспектив қайта ҳисоблаш, суммаларни сезиларли даражада таҳминий баҳолашни, талаб этса, ва ушбу баҳолашлар тўғрисидаги маълумотларни объектив равишда бошқа маълумотларга нисбатан ажратиб олишни амалий илोजи йўқ бўлса; бунда ушбу маълумотлар:

мазкур суммалар тан олиниши, баҳолашини ёки ошкор этилиши лозим бўлган сана(лар)га мавжуд бўлган шароитларни тасдиқлайдиган далилни таъминлаган бўлар эди;

мазкур олдинги давр учун молиявий ҳисоботлар чиқарилиши рухсат этилганда мавжуд бўлган бўлар эди.

Ҳисоб сифатидаги ўзгаришни ва бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгариш натижасини исмиқбола қўллаш – бу, мос равишда:

ҳисоб сифати ўзгарган санадан кейин содир бўладиган операциялар, бошқа ҳодисалар ва шароитларга нисбатан янги ҳисоб сифатини қўллашдир;

бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгаришнинг таъсирини ушбу баҳолаш таъсир қилган жорий ва келгуси даврларда тан олишдир.

Ҳисоб сибсатини танлаш ва қўллаш. Қандайдир МХХС операцияга, бошқа ҳодисага ёки шартотга аниқ тегишли бўлганида, унга нисбатан қўлланиладиган ҳисоб сибсати ёки сибсатлари ушбу МХХСни қўллаш билан аниқлаштириши керак.

Операция, бошқа ҳодиса ёки шартотга аниқ тегишли бўлган МХХС мавжуд бўлмаганда, ҳужалик субъектининг раҳбарияте қўйидаги хусусиятларга эга бўлган ахборотни шакллантирадиган ҳисоб сибсатини ишлаб чиқиш ва қўллашда ўз ҳукмини чиқариши керак:

а) фойдаланувчиларнинг иқтисодий қарорларни қабул қилиши билан боғлиқ талаблари учун ўринли бўлган; ва

б) молиявий ҳисоботлар қўйидагиларни таъминлагани туфайли ишончли бўлган:

- ҳужалик субъектининг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимларини ишончли кўрсатади;

- операциялар, бошқа ҳодисалар ва шартотларнинг нафақат юридик шакли, балки иқтисодий моҳиятини аниқ эътиради;

- бетараф, яъни холис;

- эҳтиёткор;

- ҳамма аҳамиятли томондан тўлиқ.

Корхона раҳбари қўйидаги мазбаларга қараши ва уларнинг қўлланилиши мумкинлигини пасайиб борувчи тартибда кўриб чиқиши керак:

МХХСларда шунга ўхшаш ёки боғлиқ масалаларга тегишли талаблар; ва

Концептуал асос келтирилган активлар, мажбуриятлар, даромадлар ва харажатларнинг таърифлари, таъ олиш мезонлари ва баҳолаш концепциялари.

Ҳужалик субъекти ўқитиш операциялар, бошқа ҳодисалар ва шартотларга тегишли ҳисоб сибсатларини изчил равишда танлаши ва қўллаши керак, агар қандайдир МХХС моддаларининг ҳар хил ҳисоб сибсатлари тўғри келиши мумкин бўлган тоифаларга бўлинишини алоҳида талаб этмаса ёки рухсат этмаса. Агар қандайдир МХХС моддаларининг бундай тоифаларга бўлинишини талаб этса ёки рухсат этса, бундай ҳар бир тоифага тегишли бўлган ҳисоб сибсати изчил равишда танлашиши ва қўлланилиши керак.

2.3.2. Ҳисоб сибсатидаги ўзгаришларни қўллаш.

Ҳужалик субъекти ҳисоб сибсатини фақат қўйидаги ҳолларда ўзгартириши керак:

Ўзгариш МХХС томонидан талаб этилса:

Ўзгаришнинг натижасида молиявий ҳисоботларда ҳужалик субъектининг молиявий ҳолатига, молиявий натижаларига ёки пул оқимларига операцияларнинг, бошқа ҳодисаларнинг ва шартларнинг таъсири тўғрисида ишончли ва ўрнинлироқ маълумотлар акс эттирилса.

Қуйидагилар ҳисоб сибсатидаги ўзгариш бўлиб ҳисобланмайди:

олдин содир бўлган операциялар, бошқа ҳодисалар ёки шартлардан маҳияти бўйича фаркланадиган операциялар, бошқа ҳодисалар ёки шартларга нисбатан қандайдир ҳисоб сибсатини қўллаш; ва

олдин содир бўлмаган ёки аҳамиятсиз даражадаги бўлган операциялар, бошқа ҳодисалар ёки шартларга нисбатан янги ҳисоб сибсатини қўллаш.

МХХС 16 "Асосий воситалар" ёки МХХС 38 "Ўқимдор оқимлар"га мувофиқ активларни қайта баҳолаш сибсатини биринчи марта қўллаш – мазкур стандартга мувофиқ эмас, балки МХХС 16 ёки МХХС 38га мувофиқ қайта баҳолаш сифатида қараладиган ҳисоб сибсатидаги ўзгариш бўлиб ҳисобланади.

Ҳисоб сибсатларидаги ўзгаришларни қўллаш:

- ҳужалик субъекти қандайдир МХХСни биринчи марта қўллаш натижасида юзага келадиган ҳисоб сибсатидаги ўзгаришни ушбу МХХСда белгиланган, агар белгиланган бўлса, махсус ўттиш қондаларига мувофиқ ҳисобга олинад;

- агар қандайдир МХХСда қилинётган ўзгаришга тегишли бўлган махсус ўттиш қондалари белгиланмаган бўлиб, ҳужалик субъекти ушбу МХХСни биринчи марта қўллаш пайтида ҳисоб сибсатини ўзгартирса, ёки у ҳисоб сибсатини ихтиёрий равишда ўзгартирса, бунда ушбу ҳужалик субъекти ҳисоб сибсатидаги ўзгаришларни ретроспектив тарзда қўллаш керак.

Ретроспектив қўллаш. Ҳисоб сибсатидаги ўзгариш ёки бандларига мувофиқ ретроспектив тарзда қўлланилганда, ҳужжат субъекти тақдим қилинган олдинги даврларнинг энг дастлабки даври учун ушбу ўзгариш таъсир қилган капиталдаги таркибий қисмларнинг бошланғич қолдиқларига ва ҳар битта тақдим қилинган олдинги давр учун ошқор қилинган бошқа қиёсий маълумотларга, худди янги ҳисоб сибсати ҳамма вақт қўлланилганидек қилиб, тузатиш киритиш керак.

Ретроспектив қўллаш билан талаб қилинганда, ҳисоб сибсатидаги ўзгариш ретроспектив тарзда қўлланилиши керак, бундан ўзгаришнинг бирор-бир даврга тегишли таъсирини ёки йиғилган таъсирини аниқлашни амалий иложи йўқ бўлган ҳолатлар истисно.

Ҳисоб сибсатидаги ўзгаришнинг тақдим қилинган бир ёки ундак ортақ олдинги даврлар учун қиёсий маълумотга нисбатан бирор-бир даврга тегишли бўлган таъсирини аниқлашни амалий иложи йўқ бўлганда, ҳужжат субъекти янги ҳисоб сибсатини ретроспектив қўллашни амалий иложи бўлмаган даврлардан энг биринчи даври, бу жорий давр ҳам бўлиши мумкин, бошига бўлган ақналар ва мажбуриятларнинг баланс қийматига нисбатан қўллаш керак, ҳамда ушбу даврдаги капиталнинг таъсир қилинган ҳар қандай таркибий қисмининг бошланғич қолдиқига тегишли тузатиш киритиш лозим.

Жорий даврнинг бошида янги ҳисоб сибсатини ҳамма олдинги даврларга нисбатан қўллашнинг йиғилган таъсирини аниқлашни амалий иложи бўлмаса, ҳужжат субъекти янги ҳисоб сибсатини қўллашнинг амалий иложи пайдо бўлган энг дастлабки савалдан бошлаб истиқболли қўллаш мақсадида, қиёсий маълумотларга тузатиш киритиш керак.

МҲХСнинг биринчи марта қўллаш жорий даврга ва ҳар қандай олдинги даврга таъсир қилганда, ёки ушбу даврга таъсир қилиши мумкин бўлганда, ёки келгуси даврларга таъсир қилиши мумкин бўлганда, бундан тузатиш суммасини аниқлашни амалий иложи йўқ бўлган ҳолатлар истисно, ҳужжат субъекти қуйидагиларни ошқор этиши керак:

- ушбу МҲХСнинг номи;

- ўрилди бўлса, ҳисоб сибсатидаги ўзгариш ушбу стандартнинг

Утиш қондаларига мувофиқ амалга оширилганлиги;

- ҳисоб сибсатидаги ўзгаришнинг хусусияти;

- тегишли бўлганда, Утиш қондаларининг таъсифи;

-тегишли бўлганда, келгуси даврларга таъсир қилиши мумкин бўлган ўтиш қондалари;

-жорий давр ва ҳар бир тақдим этилган олдинги давр учун, иложи борича, қуйидагилар бўйича тузатиш суммаси:

молиявий ҳисоботнинг таъсир кўрсатилган ҳар қандай моддаси;
ва

агар БҲҲС 33 “*Битта акцияга тўғри келадиган фойда*” ушбу ҳужжатик субъектига тегишли бўлса, битта акцияга тўғри келадиган базавий ва камайтирилган фойда;

-иложи борича, тақдим қилинган даврлардан олдинги даврларга тегишли бўлган тузатиш суммаси; ва

-агар талаб этилган ретроспектив қўллашни бирор олдинги давр учун ёки тақдим қилинган даврлардан олдинги даврлар учун амалга оширишни амалий иложи бўлмаса, бундай вазият бўлишига олиб келган шароитлар ва ҳисоб сифатидаги ўзгариш қачондан бошлаб ва қандай қилиб қўлланилганлигининг тавсифи.

Кейинги даврларнинг молиявий ҳисоботларида юқорида қайд этилган маълумотларни қайтадан ошқор этиш шарт эмас.

Ҳисоб сифатига ихтиёрий равишда ўзгартириш киритиш жорий даврга ёки ҳар қандай олдинги даврга таъсир қилганда, ушбу даврга таъсир қилиши мумкин бўлганда, бундан тузатиш суммасини аниқлашни амалий иложи йўқ бўлган ҳолатлар истисно, ёки келгуси даврларга таъсир қилиши мумкин бўлганда, ҳужжатик субъекти қуйидагиларни ошқор этиш керак:

-ҳисоб сифатидаги ўзгаришнинг хусусияти;

-янги ҳисоб сифатини қўллаш натижасида ишончли ва ўриқлироқ ахборот таъминланганининг сабаблари;

-иложи борича, жорий давр ва тақдим қилинган ҳар қандай олдинги давр учун қуйидагилар бўйича тузатиш суммаси:

молиявий ҳисоботнинг таъсир кўрсатилган ҳар қандай моддаси;
ва

агар БҲҲС 33 “*Битта акцияга тўғри келадиган фойда*” ушбу ҳужжатик субъектига тегишли бўлса, битта акцияга тўғри келадиган базавий ва камайтирилган фойда;

иложи борича, тақдим қилинган даврлардан олдинги даврларга тегишли бўлган тузатиш суммаси; ва

-агар ретроспектив қўллашни бирор олдинги давр учун ёки тақдим қилинган даврлардан олдинги даврлар учун амалга оширишни амалий иложи бўлмаса, бундай вазият бўлишига олиб келган

шароитлар ва ҳисоб сифатидаги ўзгариш қачондан бошлаб ва қандай қилиб қўлланилганлигининг таъсифи.

Кейинги даврларнинг молиявий ҳисоботларида юқорида қайд этилган маълумотларни қайтадан ошқор этиш шарт эмас.

Ҳужалик субъекти янги чиқарилган, ammo ҳалигача кучта кирмаган МХХСни қўлламаган бўлса, ҳужалик субъекти қуйидагиларни ошқор этиши лозим:

- ушбу фактни ўзини;

- ушбу янги МХХСни биринчи марта қўллашнинг ҳужалик субъектининг молиявий ҳисоботларига мумкин бўлган таъсирини баҳолаш учун маълум бўлган ёки оқилона равишда баҳолангани мумкин бўлган ўринли маълумотлар.

Бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашлардаги ўзгаришлар.

Тадбиркорлик фаолиятига хос бўлган воқеаликлар мавжуд бўлиши натижасида, молиявий ҳисоботлардаги кўпгина моддалар янги баҳолана олмайди ва фақат тахминий баҳолангани мумкин. Тахминий баҳолашлар энг сўнгги ишончли ахборотга таянган ҳолда ҳужм чиқаришни камроб олади. Масалан, қуйидагиларни тахминий баҳолаш зарур бўлиши мумкин:

- умидсиз қарзлар;

- товар-моддий захираларнинг кадрсизланиши;

- молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларнинг ҳаққоний қиймати;

- эскирадиган активларнинг фойдали хизмат муддати ёки уларда муҳассамланган келгуси иқтисодий наф қай тарзда олингани; ва

- кафолат мажбуриятлари.

Бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгаришнинг таъсири, бунда қуйидаги давр фойдаси ёки зарарида акс эттириш орқали истиқболли равишда тан олингани керак:

- ўзгариш рўй берган давр, агар ўзгариш фақат ушбу даврга таъсир қилса;

- ўзгариш рўй берган давр ва келгуси даврлар, агар ўзгариш нисбатсизга ҳам таъсир қиладиган бўлса.

Бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгариш қай даражада активлар ва мажбуриятларнинг ўзгаришлари келтириб чиқарса, ёки капиталнинг қандайдир моддасига тегишли бўлса, у тегишли бўлган активларнинг, мажбуриятларнинг ёки капитал моддасининг баланс қийматини тузатиш йўли билан ўзгариш рўй берган даврда тан олингани керак.

Ошкор этиш. Хўжалик субъекти жорий даврга таъсир қилганини ёки келгуси даврларга таъсир қилиши қутқалиётган бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги Ушғарининг хусусиятини ва суммасини ошкор этиши керак, бундан келгуси даврларга бўлган таъсирини, ушбу таъсирни баҳолашнинг амалий илжи йўқ бўлганида, ошкор этиш истасмо қилинади. Агар келгуси даврларга бўлган таъсир суммаси, ушбу таъсирни баҳолашнинг амалий илжи йўқ бўлгани туфайли, ошкор этилмаса, хўжалик субъекти ушбу фактни ошкор этиши лозим.

2.3.3. Ҳисоб сибсатининг таркиби

Хўжалик субъектлари томонидан тузиладиган ҳисоб сибсатининг таркиби қуйидаги 4 та бўлимларни ўз ичига олади, жумладан:

1. Умумий қондалар.

Ушбу бўлимда, ҳисоб сибсатини юритиш ва ҳисоб фаолиятини тартибга солиш учун фойдаланиладиган ҳуқуқий база ёритилиши керак. У умумий шаклда бўлиб қуйидаги маълумотлар ўз ичига олиши керак:

- ҳисоб сибсатининг ишлаб чиқишда асосий йўриқнома бўлиб хизмат қилган дивлатнинг қонун ва норматив ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, ёки Марказий банк ва бошқа молия ташкилотларининг норматив ҳужжатлари тўғрисидаги маълумотни;

- ҳисоб сибсатининг ичида кўриб чиқилган масалаларни (бухгалтерия ҳисобини юритиш ва шу билан боғлиқ ишларни ташкил қилиш, молия ҳисоботни ташкил қилиш, рискларни классификация қилиш ва улар устидан назорат ўрнатмаш ва амалга ошириш билан боғлиқ аниқ кўрсатма ва йўриқномалар тўғрисида умумий маълумотни;

- корхонанинг ички назом ва йўриқномаларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиши тўғрисида маълумотни;

- ҳисоб сибсати корхонанинг қайси бўлимларига тегишлилигини аниқ кўрсатилган маълумотни;

- ҳисоб сибсатини амал қилиш муддати тўғрисида маълумотни.

2. Ҳисоб услубининг танланган вариантти.

Ҳисоб сибсатининг бу бўлимда бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича қуйидаги асосий томонлари белгиланаб ва уни ишлаш механизми аниқ кўрсатилиб берилади:

- бухгалтерия ҳисобини тамойиллари;

- балансдаги ва балансдан ташқари счётлар бўйича бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш тизими;

- пул маблағнинг ҳисоби;
- банклардан олинган маблағлар ҳисоби;
- молиявий воситалар ҳисоби;
- кредитлар ҳисоби;
- аренда ҳисоби (лизинг ҳисоби; узок муддатли ва киска муддатли ижара ҳисоби);

3. Молиявий ҳисобовларни шакллантириш

- молия ҳисоботга маълумотларни тақдим қилиш;
 - молиявий ҳисоботни мақсади;
 - молиявий ҳисоботни даврий шаклланиши ;
 - молиявий ҳисоботни таркиби;
 - молиявий ҳисоботни маъсуллиги;
 - пул оқимини ҳисоби;
 - фойда ва зарар тўғрисидаги ҳисобот;
 - оралик молиявий ҳисоботни тузиш;
 - консолиднинг молиявий ҳисобот;
 - молиявий ҳисоботлардаги маълумотларни ёритилиш ҳолати;
 - бухгалтерия балансини тузилган кундан сўнг ҳодисаларни ҳисобга олиш;
 - тарафлар билан боғлиқ операциялар тўғрисидаги маълумотни ёритиш ҳолати;
 - фундаментал ҳолатларни ҳисоби;
 - ҳисоб сўёсатидаги ўзгаришлар ҳисоби;
 - фаолиятнинг тухтаташ ҳисоби;
- ### 4. Ҳисоб-Операция фаолиятини юритиш
- операция рёски;
 - бухгалтерия назорати.

Корхоналар қондаларга асосланиб бухгалтерия аппарати таркибини шакллантиради. Буқда ягона бухгалтерия бўлини, бир қанча қатор секторлари, миллий валюта ҳисоби операциялари бўлими, қимматбаҳо қозғалар операциялари бўлими, хўжалиқ операциялари бўлини ва бошқа тижорат банклар структурасидаги барча бухгалтерия қодимлари бош бухгалтерга бўйсунмадилар.

Корхона ҳисоб сўёсатининг моҳиятида ҳисобнинг муҳим вариантларини шу ва бошқа операцияларда ажрата билиши лозим. Шунингдек ҳисоб сўёсатини шакллантиришда узвий боғлиқ солиқларни режалаштириш, ажрата билиш, шулардан келиб чиқиб корхоналар солиқлар баҳолай билишидир. Ҳар қандай ҳолатда солиқларни баҳолай олиш лозим.

Ҳисоб сифатини
шакллантириш босқичлари:

биринчи босқич - умумдавлан
мақоёсида;

иккинчи босқич - қорхоналар
мақоёсида

Ҳисоб сифатини муқобил усуллари: харажатларни тан олиш, олинган счётлар, товар захиралари, амортизация. Солиқларни солиш мақсадларида қўлланиладиган усуллар: тўлов вақтидан тан олиш, тўғри ҳисобдан чиқариш, товар-моддий захиралар учун ФНФО (биринчи қарим охириги чикимга) усулини қўллаш, тўғри чизикли усуллар.

Ҳисоб сифатида молиявий ҳисоботни тузатиш мақсадларида қўлланиладиган усуллари: Ҳисоблаш ва муддатини узайтириш усулларига асосан тан олиш, дарғумон қарзлар бўйича захираларни қўллаш, ТМЗларни ўртача тортилган қиймат бўйича, баҳолашнинг қўлланиши ва жаддалаштирилган усулда ҳисобдан чиқариш ва бухгалтерия ҳисобининг бошқа объектлари бўйича шакллантирилади.

2.3.4. Хатолар ва уларни тўғрилаш тартиби.

Хўжалик субъекти олдинги даврлардаги аҳамиятли хатоларни, улар топилигандан кейин чиқарилиши рухсат этилган молиявий ҳисоботларнинг биринчи тўпламида, ретроспектив тарзда қуйидагича тузатиш лозим:

- хато пайдо бўлган, тақдим этилган олдинги давр учун қиёсий маълумотларни қайта ҳисоблаш йўли билан; ёки

- агар хато тақдим этилган олдинги даврларнинг энг даслабки даврдан олдин юзага келган бўлса, олдинги тақдим этилган даврларнинг энг даслабки даврдаги активлар, мажбуриятлар ва капиталнинг бошланғич қолдиқларини қайта ҳисоблаш йўли билан.

Ретроспектив қайта ҳисоблашдаги чекловлар. Олдинги давр хатоси ретроспектив қайта ҳисоблаш йўли билан тузатилиши керак, бундан хатонинг бирор-бир даврга тегишли таъсирини ёки йиғилган таъсирини аниқлашни амалий иложи йўқ бўлган ҳолатлар истисно.

Хатонинг тақдим қилинган бир ёки ундан ортиқ олдинги даврлар учун қиёсий маълумотга нисбатан бирор-бир даврга тегишли бўлган таъсирини аниқлашни амалий иложи бўлмаганида, хўжалик субъекти ретроспектив қайта ҳисоблашни амалий иложи бўлган даврлардан энг биринчи даврдаги (бу жорий давр ҳам бўлиши мумкин)

активларнинг, мажбуриятларнинг ва капиталнинг бошлангич қаддиқларини қайта ҳисоблашни лозим.

Жорий даврнинг бошида хатонинг ҳамма олдинги даврларга бўлган йиғилган таъсирини аниқлашни амалий иложи бўлмаганида, хўжалик субъекти қайта ҳисоблашни амалий иложи пайдо бўлган энг дастлабки санадан бошлаб хатони истиқболли равишда тузатиш мақсадида қиёсий маълумотларни қайта ҳисоблашни керак.

Олдинги давр хатоларини ошкор этиш. Хўжалик субъекти қуйидагиларни ошкор этади:

- олдинги даврдаги хатонинг хусусияти;

- тақдим қилинган ҳар бир олдинги давр учун, амалий иложи борича, тузатишнинг қуйидагилар бўйича сўммаси:

молиявий ҳисоботнинг таъсир кўрсатилган ҳар қандай моддаси;

агар БҲҲС 33 "Винна оқовқо пўрни келадиган фойда" ушбу хўжалик субъектига тегишли бўлса, битта акцияга тўғри келадиган базавий ва камайтирилган фойда;

- тақдим қилинган олдинги даврлардан энг дастлабки давр бошига тузатишнинг сўммаси;

- агар ретроспектив қайта ҳисоблашни бирор олдинги давр учун амалга оширишни амалий иложи бўлмаса, бундай вазият бўлишига олиб келган шароитлар ва хато қачондан бошлаб ва қандай қилиб тузатилганлигининг тавсифи.

Кейинги даврларнинг молиявий ҳисоботларида юқорида қайд этилган маълумотларни қайтадан ошкор этиш шарт эмас.

Ретроспектив қўллаш ва ретроспектив қайта ҳисоблашнинг амалий иложи йўқлиги. Баъзи вазиятларда, жорий давр билан қиёсийликка эришиш учун бир ёки undan ортиқ даврлар учун қиёсий маълумотни тузатишни амалий иложи бўлмайди. Масалан, энг ҳисоб сўбсатини ретроспектив қўллаш ёки олдинги давр хатосини тузатиш учун ретроспектив қайта ҳисоблаш имкониятини яратадиган тарзда маълумотлар олдинги даврларда йиғилмаган бўлиши мумкин, ва бундай маълумотларни қайтадан пайдо қилишни амалий иложи йўқ бўлиши мумкин.

Мавзу бўйича тест саволлари

1. «Ҳисоб юритиш сўбсатинга таъсир этувчи омилларни аниқланг.

а. мулкчилик шакллари, фаоллик тури, ишлаб чиқариш ҳажми, ходимлар сони, соник сонини, баҳони белгилаш, инвестиция дастурлари, моддий-техника базаси, бухгалтерия ходимлари, ходимларнинг малака даражаси, манфаатдорлик ва жавобгарлик

b. ишлаб чиқариш хажми, ходимлар сони, солиқ солиш, баҳони белгилаш, Инвестиция дастурлари, моддий-техника базаси, бухгалтерия ходимлари, Ходимларнинг малака даражаси, манфакатдорлик ва жавобгарлик

c. фаолит тури, ишлаб чиқариш хажми, ходимлар сони, солиқ солиш, баҳони белгилаш, инвестиция дастурлари, моддий-техника базаси, бухгалтерия ходимлари, ходимларнинг малака даражаси

d. мулкчилик шакллари, фаолит тури, ишлаб чиқариш хажми, ходимлар сони, солиқ солиш, инвестиция дастурлари, моддий-техника базаси, бухгалтерия ходимлари, манфакатдорлик ва жавобгарлик.

2. «Ҳисоб юритиш сифати»нинг таркибининг аниқланг

a. ҳисоб сифатининг услубий жиҳати, ҳисоб сифатининг техник жиҳати, ҳисоб сифатининг ташкилий жиҳати

b. умумий қондалар, ҳисоб сифатининг услубий жиҳати, ҳисоб сифатининг техник жиҳати, ҳисоб сифатининг ташкилий жиҳати

c. умумий қондалар, ҳисоб сифатининг техник жиҳати,

d. ҳисоб сифатининг ташкилий жиҳати

3. 2-МҲХСада ҳисоб сифатида ақс эътирилувчи даромадларнинг таркибини аниқланг ?

a. товарларни сотишдан, фойзалардан, фойлатидан, дивидендлардан

b. товарларни сотишдан, хизматлар курсатидан, фойзалардан, роялтидан, дивидендлардан

c. хизматлар курсатидан, фойзалардан, роялтидан, дивидендлардан

d. товарларни сотишдан, хизматлар курсатидан, фойзалардан, дивидендлардан

4. Ҳисоб сифатида пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботнинг асосий мақсади бўлиб нима ҳисобланади ?

a. ҳисобот даври давомида инвестицион ва молиявий фаолит айлантириш тақдим этиш

b. соф фойда мавжуд бўлганда даромадлар харajatларга нисбатан қўпчилиги тасдиқлаш учун

c. ҳисобот даври давомида пул маблағларининг кирим ва чиқим оқимлари тўғрисидаги айлантириш тақдим этиш

d. компания билан муносабатларни ривожлантиришга қўмақлаштириш

5. Ҳисоб сифатининг услубий жиҳатида дебиторлик қарзларнинг қўпчилиги бу...

a. ҳисоблаш принципи бўйича ҳисобланган тушум қасса усули

бўйича ҳисобланган тушумдан паст

b. ҳисоблаш принципи бўйича ҳисобланган тушум касса усули бўйича ҳисобланган тушумдан кўра юқори

c. ҳисоблаш принципи бўйича ҳисобланган тушум касса усули бўйича ҳисобланган тушумга тенг

d. ҳисоблаш принципи бўйича ҳисобланган харажатлар касса усули бўйича ҳисобланган харажатлардан кўра юқори

6. Ҳисоб сўбсатиға мувофиқ пул эквивалентларига киритилмайдн:

a. касса муддатли векселлар

b. хазина мажбуриятлари

c. пул маблағлари бозорининг воситалари

d. тўлаш муддати икки йил бўлган депозит сертификатлари

7. Ҳисоб сўбсатининг таркибини аниқланг

a. умумий, услубий, техник ва ташкилий

b. техник ва ташкилий

c. умумий ва услуби

d. услубий ва техник

8. Ҳисоб сўбсатиға мувофиқ инвентаризация ўтказиш пайтида у ёки бу товарни товар моддий захиралар таркибига қўшиш учун хат қилувчи омил бўлиб ... ҳисобланади.

a. унинг мажбурияти

b. ушбу товарға эгаллик ҳуқуқи

c. менежернинг профессионал мулоҳазаси

d. сотиб олиш қийматининг тўланганлиги ва тўлашмаганлиги

9. Ҳисоб сўбсатининг услубий жиҳатида ТМЗларни баҳолаш учун ялли идентификация усули қуйидаги ҳолларда қўлланилади, қмонки....

a. ТМЗлар бирлигининг ҳажматдаги ҳаракатини белгилаш мумкин бўлмаган тақдирда

b. компания таннархи паст бўлган бир типдаги товарларнинг катта миқдордаги ҳажмини сотганда

c. компания таннархи паст бўлган ҳар хил типдаги товарларнинг катта миқдордаги ҳажмини сотганда

d. компания миқдорлари чекланган ҳажмат товарларни сотганда

10. Ҳисоб юритиш сўбсати қмон ишлаб чиқилиши керак.

a. 30 кун ичида

b. 60 кун ичида 90 кун ичида 120 кун ичида

**3.1. ХАРИДОРЛАР БИЛАН ШАРТНОМАЛАР БЎЙИЧА
ТУШУМЛАР (15-СОН МХХС)****3.1.1. Даромадин баҳолаш**

Ҳар қандай иктисодийнинг ривожланишида даромад муҳим ўрн эгаллайди. Даромад ишлаб чиқаришга нисбатан ҳосилга бўлиб, иқтисодий ривожланиш даражасини намоён қилиб боради. Ҳар бир акциядорлик жамиятлари ижобий молиявий натижа, яъни фойдага эришишга ҳаракат қилади. Бунинг учун ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва ҳаракатлар миқдорини камайтириши керак бўлади. Энг асосийси эса бухгалтерия ҳисобини аниқ ва тўғри юритиш лозим. Акциядорлик жамиятларининг молиявий жиҳатдан барқарор бўлиши уларнинг фаолияти давомида олган фойдасининг тўғри шакллантирилиши билан алоқадордир.

Шу сабабга кўра ҳам, акциядорлик жамиятларининг молиявий натижаси кўрсаткичларини ифодаловчи "Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот" шаклини тузиш ва унинг устидан доимий назорат олиб бориш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Даромадлар ресурсларни қақадар самарали ишлатиши даражасига боғлиқ бўлсада, даромаднинг ўзи мазмунан иқтисодий манфаатни аниқлатади.

Акциядорлик жамиятларининг умумий молиявий барқарорлиги эса пул маблағларининг шундай ҳаракатига, у бир неча галда даромадларнинг келиб тушиши уларни сарфлашдан доимо устун бўлишини таъминлаш лозим. Шунингдек, уни кенгайтириш ва янгилаш ҳаракатларининг бозор шароитида у аниқлашбор, маҳсулот (иш, хизматлар)ни сотишдан барқарор даромад олишни тақозо этади.

Акциядорлик жамиятлари муваффақиятли фаолият юритиши ва даромад олиши учун, маҳсулот ишлаб чиқаришини ошириш ва маҳсулот таннархини камайтириш, акциядорлик жамиятлари фаолиятининг барча бўғинларини бошқариш механизмини такомиллаштириш учун қўшмалик ички назоратини ҳамда алоҳида жараёнларнинг экспертизасини олиб бориш талаб этилади. Чет эл мамлакатлари тажрибалари шуни кўрсатадики, АКШда даромадларни ихтиёрий ҳисобга олишга йўл қўйилмайди. Халқаро бухгалтерия стандартлар кенгаши ҳисобот даярида даромад иқтисодий фойданинг

Усиши мажбуриятларнинг камайиши хусусий капитал ва активларнинг охишлари деб таърифлаб ўтади.

Моллиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларнинг даромадларини тан олишининг асосий тамойилларидан бири сифатида пул келиб тушганда ёки тўланганда эмас балки улар ҳақиқатда рўй берган пайтда ёки амалга оширилган даврда тан олганини лозим ҳисобланади. Италиялик машҳур бухгалтер Джинно Дяппа (1879-1960) "...корхона даромадлари аён ҳарajatлар эса шубҳали деб эътироф этган. Фирма капиталининг киймати унинг даромадига боғлиқ деб ҳисоблаган". (Р.Д. Дўсмуратов. Т-2013.) Субъектнинг иктисодий нафати даромадда мужассамланади. В.М. Раднонова ва М.А. Федатова ушбу тушунчани қуйидагича тахлил этадилар: "Корхонада даромадларнинг ҳаракатлардан барқарор устунлигининг ўзига хос қўзғуси моллиявий барқарорликдир. У моллиявий ресурсларнинг шундай ҳолатдаги акс эттирадигани, бунда корхона пул маблағларини бемалол ва оқилона ишлатиб, улардан самарали фойдаланиш йўли билан ишлаб чиқариш ва махсулотни сотиш узлуксизлигини таъминлай олади." (Раднонова В.М., Федатова И.А. 2005-й) Корхонанинг умумий моллиявий барқарорлиги эса пул маблағларининг шундай ҳаракатки, у баричи талда даромадларнинг келиб тушиши уларни сарфлашдан доимо устун бўлишини таъминлашга лозим. Даромад тушувчасига республикамизнинг бир қатор профессор олимлари ўз фикр мулоҳазаларини эътироф этган. Жумладан, проф: А.А. Каримов "Даромадлар – бу ҳисобот даврида иктисодий фойдани активлар оқини ёки қўпайиши шаклида ўсиши ёки пассивларни катташчиларнинг капиталдаги омонатларидан фарқ қилувчи ўсишга олиб келувчи камайишидир" – деб таъриф бериб ўтган. (Каримов А.А., Исломов Ф.Р., Авлоқулов А.З. Т-2004.)

Халқаро амалиётда бу фаоллият 18-сонли БҲХС "Одатдаги фаоллиятдан олинадиган даромад" стандарти билан тартибга солиниб унга кўра, асосий фаоллият даромадларига қуйидагича таъриф берилаган: "Одатдаги фаоллиятдан олинадиган даромад - маълум давр мобайнида тadbиркорлик субъектининг одатдаги фаоллияти натижасида олинадиган иктисодий нафнинг ялпи тушуми бўлиб, ушбу тушум мулк эгаларининг капиталга қўйилмалари билан боғлиқ бўлмаган капиталнинг қўпайишига олиб келади". Демак, ушбу стандартга кўра, даромад тadbиркорлик субъектининг фақат ўзи учун олинган ёки олинадиган иктисодий нафнинг ялпи тушумини қамраб

олади. Учунчи томонлар номидан уқдириб олинган суммалар, масалан сотишдан солиқлар, товарлар ва хизматлардан олиннадиган солиқлар, кўшилган қиймат солиғи, тadbиркорлик субъектига келиб тушадиган иктисодий наф бўлиб хизмат қилмайди ва капиталнинг кўпайишига олиб келмайди. Шу боис, улар даромаддан чиқариб ташланади. Шунингдек, 8-сонли "Ҳисоб сибсати, бухгалтерия ҳисоб-китоб баҳолашларидаги ўзгаришлар ва хатолар" номли БҲХСда даромадлар тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиш тамойиллари баён қилинган бўлиб, у фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот деб ҳам аталади. Ҳисоботларга фавқулодда фойда ва зарарлар ҳам киритилади, асосий фаолиятдан олинган фойда ажратиб кўрсатилади.

Асосий ҳужалик фаолиятдан кўрилган даромад субъектга келгусида иктисодий манфаат келиш имконияти мавжуд вақтда акс этади, шу билан бирга ушбу манфаат ишончли ва аниқ ўлчанадиган бўлиши лозим. БҲХС тан олишни модданинг ҳужалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботларига киритилиши жароғи деб таърифлайди. Тан олиш кўрсатилган суммани ҳисоботнинг якуний кўрсаткичларида акс эттиришдан иборатдир. Асосий ҳужалик фаолиятдан олинган даромад ҳужалик юритувчи субъектга келгусида иктисодий наф келишини эҳтимоли мавжуд бўлганда ва ушбу нафларнинг маъдори ишончли ва аниқ равишда ўлчаниши мумкин бўлгандагина ҳисоботда акс эттирилади.

Даромад "Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишнинг концептуал асоси" да қуйидагича аниқланади: "даромад – бу активларнинг келиб тушиши ёки кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайиши шаклида иктисодий нафнинг ҳисобот даярасида ўсишидир, ва ушбу ўсиш капиталнинг мулк эгаларининг капиталга қўйилмалари билан боғлиқ бўлмаган кўпайишига олиб келади". Даромад тушунчаси одатдаги фаолиятдан олиннадиган даромад ва бошқа даромадни ўз ичига олади. Одатдаги фаолиятдан олиннадиган даромад (кейинги матада «даромад») ташкилотнинг одатдаги фаолияти доирасида ҳосил бўлади ва турлича юмланади, шу жумладан сотишдан тушум, йиғимлар, фоевлар, дивидендлар, роялти ва ижара ҳақи. Ушбу Стандарتنинг мақсади айрим турдаги операциялар ва ҳодисалар натижасида ҳосил бўладиган даромадни ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир.

Даромадни ҳисобга олишдаги асосий масала бўлиб, ушбу даромад қачон тан олиниши кераклигини аниқлаш ҳисобланади. Даромад келгуси иктисодий наф ташкилот томонидан олиниши эҳтимоли

мавжуд бўлганида ва ушбу неф нишончи даражада баҳолашни мумкин бўлганда тан олинади. Мазкур стандарт ушбу мезонлар бажарилмаган ва, шу билан, даромад тан олинмайдиган ҳолатларни белгилайди. У, шунингдек, ушбу мезонларни қўллаш бўйича амалий кўрсатмаларни беради.

Стандарт қуйидаги операция ва ҳодисалар натижасида ҳосил бўладиган даромадни ҳисобга олишда қўлланилиши керак:

- товарларни сотиш;
- хизматларни кўрсатиш;
- бошқа томонлар ташкилотнинг фонслар, роялти ва дивидендлар кўринишидаги даромадларни келтирадиган активларидан фойдаланиши.

Товарларга ташкилот томонидан сотиш мақсадига инлаб чиқаришган товарлар ҳамда қайта сотиш учун харид қилинган товарлар, масалан чакана савдо билан шуғулланидиган сотувчи томонидан харид қилинган товарлар ёки қайта сотиш мақсадига тақланмаётган ер ва бошқа мулклар кирadi.

Хизмат кўрсатиш одатда ташкилот шартномасида белгиланган қўйилган топшириқни келишилган давр давомида бажаришни ўз ичига олади. Хизматлар битта ёки бир неча даврлар давомида кўрсатилиши мумкин. Хизмат кўрсатишга оид айрым шартномалар қурилиш шартномалари билан бевосита боғлиқ бўлади, масалан, архитекторлар ва лойиҳа бошқарувчилари хизматига оид шартномалар. Бундай шартномалар бўйича юзга келадиган даромадлар мазкур стандартга буювчи эмас, балки БҲХС II "Қурилиш шартномалари" да қурилишга оид шартномалар бўйича белгиланган талабларга мувофиқ ҳисобга олинади.

Ташкилотнинг активларидан бошқа томонлар фойдаланиши натижасида қуйидаги кўринишдаги даромадлар юзга келadi:

- фонслар - Ташкилотга қарашли бўлган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентларидан ёки ташкилотга тўланиши керак бўлган суммалардан фойдаланилгани учун олинмайдиган ҳақ;
- роялти - Ташкилотга қарашли бўлган узоқ муддатли активлар, масалан патентлар, савдо белгилари, авторлик ҳуқуқлари ва дастурий таъминотлардан фойдаланилгани учун олинмайдиган ҳақ; ва
- дивидендлар - улушли инвестицияларнинг эгаларига уларнинг айрым турдаги капиталдаги улушига мутаносиб равишда фойданинг тақсимланиши.

Ушбу стандарт қуйидагилардан келадиган даромадларга нисбатан қўлланилмайди:

- ижара шартномалари (БҲХС 17 "Ижара");

- узлуқ бўйича ҳисобга олиш усулида акс эттириладиган инвестициялардан олинладиган дивидендлар (БҲХС 28 "Қарам хўжалик субъектлари ва қўшма корхоналарга инвестициялар");

- БҲХС 4 "Сугурта шартномалари"нинг қўллаш доирасидаги бўлган сугурта шартномалари;

- молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларнинг ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар ёки уларнинг чиқиб кетиши (МҲХС 9 "Молиявий инструментлар");

- бошқа жорий активларнинг қийматидаги ўзгаришлар;

- қишлоқ хўжалиги фаолиятига тегишли бўлган биологик активларни дастлабки тан олиш ва уларнинг ҳаққоний қиймати ўзгариши (БҲХС 41 "Қишлоқ хўжалиги");

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини дастлабки тан олиш (БҲХС 41 га қараң);

- минерал маъданларни казиб олиш.

Одатдаги фаолиятдан олинмадиган даромад (кейинги маънода "даромад") - маълум давр мобайнида ташкилотнинг одатдаги фаолияти натижасида олинладиган иктисодий нафнинг ялпи тушми бўлиб, ушбу тушим мулк эгаларининг капиталга қўйилмалари билан боғлиқ бўлмаган капиталнинг қўлайлишига олиб келади.

Ҳаққоний қиймат - бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинishi мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўланиши мумкин бўлган нархлар (МҲХС 13 "Ҳаққоний қийматни баҳолаш").

Даромад ташкилотнинг фақат ўзи учун олинган ёки олинладиган иктисодий нафнинг ялпи тушмини қамраб олади. Учинчи томонлар номидан ундериб олинган суммалар, масалан сотишдан солиқлар, товарлар ва хизматлардан олинладиган солиқлар, қўшилган қиймат солиғи, ташкилотга юлиб тушадиган иктисодий наф бўлиб хизмат қилмайди ва капиталнинг қўлайлишига олиб келмайди. Шу биле, улар даромадга киритилмайди. Шунга ўхшаш, воситачилик муносабатларида, иктисодий нафнинг ялпи тушми буюртмачи номидан ундериладиган суммаларни қамраб олади, лекин ташкилотнинг капитални ошишига олиб келмайди. Буюртмачи номидан ундериладиган суммалар даромад бўлиб ҳисобланмайди. Аксинча, даромад бўлиб воситачилик ҳақи ҳисобланади.

Дароматни баҳолаш. Даромад олинган ёки олинадиган товоннинг ҳаққоний қиймати бўйича баҳоланади.

Операция натижасида ҳосил бўладиган даромад суммаси одатда ташкилот билан харидор ёки активдан фойдаланувчи ўртасидаги келишув асосида аниқланади. У олинган ёки олинадиган товоннинг ҳаққоний қиймати бўйича баҳоланади, бунда ташкилот томонидан рухсат этилган ҳар қандай савдо чегирмалари ёки улгурчи савдо чегирмалари ҳисобга олинади.

Аксарият ҳолларда, тоvon пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари шаклида бўлади, ва даромаднинг суммаси бўлиб олинган ёки олинадиган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари суммаси хизмат қилади. Бирок, пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари тушми кечиктирилган бўлса, товоннинг ҳаққоний қиймати олинган ёки олинадиган пул маблағларининг номинал қийматидан кам бўлиши мумкин. Масалан, ташкилот харидорга фойсиз кредит бериши ёки сотилган товарга ҳақ сифатида харидор томонидан берилган ва бовор нархидан камроқ фойз ставкасига эга бўлган векселни акцептлаши мумкин. Келишув амалда моликлантириш операцияси бўлганда, товоннинг ҳаққоний қиймати барча келгуси тушмларни ҳисоблаб топишган фойз ставкаси бўйича дисконтлаш орқали аниқланади. Ҳисоблаб топишган фойз ставкаси – бу қуйидаги шхита ставкадан аниқроқ аниқланадигани:

-кредит рейтинги бир хил бўлган эмитентнинг ўхшаш молиявий инструментлари бўйича устувор ставкаси;

-молиявий инструментнинг номинал қийматини товарлар ёки хизматларнинг сотиш нархларига тенг бўлгунча дисконтайдиган фойз ставкаси.

Агар товарлар ёки хизматлар қиймати тенг бўлган ёки ўхшаш товарлар ёки хизматларга алмаштирилса, бундай операция даромад келтирмайдиган операция бўлиб ҳисобланади. Бу қўйишча мой ёки сут каби маҳсулотларга ҳос, бунда мол этиказиб берувчилар муайян жойда ушбу маҳсулотларга бўлган талабни ўз вақтида қондириш мақсадида бошқа-бошқа жойларда жойлашган товар-моддий захира-лар билан алмашишади. Товарлар ёки хизматлар ўхшаш бўлмаган товарлар ёки хизматларга алмаштирилиши йўли билан сотилса, бундай алмашиш даромад келтирадиган операция бўлиб ҳисобланади.

Даромад олинган товарлар ёки хизматларнинг ушбу операцияда ўтказилган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари суммасига тузатишган ҳаққоний қиймати бўйича баҳоланади. Агар олинган то-

варлар ёки хизматларнинг ҳаққоний қийматини ишончли даражада баҳолаб бўлмаса, даромад берилган товарлар ёки хизматларнинг ушбу операцияда ўтказилган пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари суммасига тузатишлар ҳаққоний қиймати бўйича баҳоланади.

3.1.2. Товарларни (маҳсулотларни) сотиш

Стандардда келтирилган тан олиш мезонлари, одатда, ҳар бир алоҳида операцияга нисбатан қўлланилади. Бироқ, айрим ҳолатларда, тан олиш мезонларини битта операциянинг алоҳида ажратиладиган таркибий қисмларига нисбатан, ушбу операциянинг мўлдатини акс эттириш мақсадида, қўллаш зарур бўлади. Масалан, маҳсулотнинг сотиш нархи сотишдан сўнгги хизмат кўрсатиш учун алоҳида баҳолаб бўладиган суммани ўз ичига олса, бу сумма кичиктирилади ва хизмат кўрсатиладиган давр мобайнида даромад сифатида тан олинади. Ва тескари, тан олиш мезонлари иккита ва ундан ортиқ операцияларга нисбатан биргаликда қўлланилади, агар ушбу операциялар уларнинг тижорат натижасини фақат бир қатор операцияларни бир бутун операция сифатида ҳисобга олганда тушуниб бўладиган тарзда бир-бирига боғлиқ бўлса. Масалан, ташкилот товарларни сотиш мумкин, ва, шу пайтнинг ўзига, ушбу товарларни кейинчалик қайта сотиб олишга қаратилган алоҳида шартнома тузиши ва бу билан операциянинг натижасини йўққа чиқариши мумкин. Бундай ҳолатда, иккита операция биргаликда ҳисобга олиниши керак.

Товарларни (маҳсулотларни) сотиш. Товарларни (маҳсулотларни) сотишдан даромад қуйидаги шартларнинг ҳаммаси бажарилганда тан олиниши керак:

- ташкилот товарларга эгаллик қилиш билан боғлиқ рисклар ва муҳофотларнинг анча қисмини харидорга ўтказганида;
- ташкилот одатда эгаллик ҳуқуқига ҳос бўлган даражада сотилган товарларни эҳдиликда бошқара олмаганда ва уларни самарали даражада назорат қила олмаганда;
- даромаднинг суммасини ишончли даражада баҳолаб бўлганда;
- ташкилот томонидан операция билан боғлиқ бўлган иқтисодий нафнинг олиниши эҳтимоли мавжуд бўлганда; ва
- операция бўйича амалга оширилган ёки амалга ошириладиган қарарлар ишончли даражада баҳолана олганда.

Мулкка эгаллик қилиш ҳуқуқи билан боғлиқ рисклар ва муҳофотларнинг анча қисми ташкилот томонидан харидорга ўтказилиши пайтнинг аниқлаш учун операциянинг шартларини ўрганиш талаб этилади.

ди. Аксарикт ҳолларда, эгаллик ҳуқуқи билан боғлиқ рисклар ва мукофотларнинг ўтказилиши харидорга юридик эгаллик қилиш ҳуқуқи ёки тасарруф қилиш ҳуқуқининг ўтиши пайтига тўғри келади. Бу аксарикт чакана савдо операцияларига ҳосилдир. Бошқа ҳолларда, эгаллик ҳуқуқи билан боғлиқ рисклар ва мукофотларнинг ўтказилиши юридик эгаллик қилиш ҳуқуқи ёки тасарруф қилиш ҳуқуқининг ўтиши пайтига тўғри келмайди.

Ташкилот мулкка эгаллик қилиш билан боғлиқ рискларнинг анча қисmini сақлаб қолса, бундай операция сотиш бўлиб ҳисобланмайди ва даромад тан олинмайди. Ташкилот мулкка эгаллик қилиш билан боғлиқ рискларнинг анча қисmini турли ҳолатларда сақлаб қолиши мумкин. Ташкилот мулкка эгаллик қилиш билан боғлиқ рисклар ва мукофотларнинг анча қисmini сақлаб қолмаган ҳолатларга мисоллар қуйидагича:

- ташкилот маҳсулотининг оддий кафолат шартлари билан қопланмаган ёмон ишлаши учун жавобгарликни сақлаб қолганида;
- муайян сотишдан даромад олиш харидор товарларни сотиши натижасида даромад олишига боғлиқ бўлганида;
- ўрнатилган талаб қиладиган товарлар сотилиб, ўрнатилган ташкилот томонидан охиригача бажарилмаган шартноманинг муҳим қисми бўлганида;
- харидор олди-сотди шартномасида келишилган сەбабга кўра харидни бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлганида ва ташкилотни даромад олишига ишончи қонил бўлмаганида.

Ташкилот эгаллик қилиш билан боғлиқ рискнинг фақат аҳамиятсиз қисmini сақлаб қолганида, операция сотиш бўлиб ҳисобланади ва даромад тан олинади. Масалан, сотувчи товарларга эгаллик қилиш ҳуқуқини олиниши лозим бўлган сўмманинг ундирелишининг таъминлаш мақсадидагина сақлаб қолиши мумкин. Бундай ҳолатда, агар ташкилот эгаллик ҳуқуқи билан боғлиқ рисклар ва мукофотларнинг анча қисmini ўтказган бўлса, операция сотиш бўлиб ҳисобланади ва даромад тан олинади. Ташкилот эгаллик қилиш билан боғлиқ рискнинг фақат аҳамиятсиз қисmini сақлаб қолишининг яна битта мисоли бўлиб харидор харид билан мамнуун бўлмаганида унга пуллари қайтарилши таклиф қилинган чакана сотув ҳисобланishi мумкин. Бундай ҳолларда даромад сотиш пайтида тан олинади, агар сотувчи келгусида товарларнинг қайтарилшининг ишончли даражада баҳола олса ҳамда олдинги

тажриба билан бошқа тегишли омиklar асосида кайтариладиган товарлар учун мажбуриятни тан олса,

1-вазифа:			
<p>Сиз уқунларни амалб чидарин ва сотини баган шудуллаштин. Сиз инвентар қиймати \$800 бўлган уқунани \$1,000 сотини арқати қабул қилинган шудданбдан бонилб бар бил уқундан кейин ирлаб бериладиган вексельга амматирдингиз. Қолитилинган ўрнати мартимоти қиймати 5 фоз, четаралинган фоз ставкаси эси 7% тиликат элади. Жорий пулуи - \$934 (\$1,000/107%).</p> <p>\$934 пулуи сотини санасига ва \$66 вексельнига амал қилин шудданбдан пулуиқа қадар бар маромда тақсимланган даромад сифатида тан олинади.</p>			
Маливий ҳисобот модалари	ФТХ/ББ	Дт	Кт
Вексель	ББ	\$1,000	
Тулғун	ФТХ		\$934
Олинган учун кечиктирилган фозлар	ББ		\$66
<i>Уқунани сотини ҳисоби</i>			
Сотини танарси	ФТХ	\$800	
Захиралар	ББ		\$800
<i>Сотилган уқунга қиймати</i>			
Олинган учун кечиктирилган фозлар	ББ	\$5.5	
Олинган фозлар	ФТХ		\$5.5
<i>Олинган ўрнати - вексельнига қуллайилган даромадлар 12 ой мобайнида ҳар айда бар бил мақдорда тузатила олиб борилади</i>			
Пул маблағлари	ББ	\$1,000	
Вексель	ББ		\$1,000
<i>1 йилдан сўнг - аммали қул маблағлари</i>			

Даромад операция билан боғлиқ бўлган иктисодий наф ташкилот томонидан олинини эҳтимоли мажбур бўлгандагина тан олинади. Баъзи холларда, бундай эҳтимол, тован олинмагунча ёки ноаниклик бартараф бўлмагунча, мажбур бўлмаслиги мумкин. Масалан, чет эл ҳукумати сотинидадан олинган товонни хоржга ўтказилишига рухсат бериши ноаниқ бўлиши мумкин. Бундай рухсат берилганда, ноаниклик бартараф бўлади ва даромад тан олинади. Бирок, даромадга киритилган сумманинг ундириб олинини тўғрисида шубҳа (ноаниклик) тўғилганда, ундириб олиб бўлмайдиған Еки қопланини эҳтимоли бўлмаган сума олдин тан олинган даромад суммасининг тузатилиши эмас, балки харажат сифатида тан олинади.

3.1.3. Хизматларни кўрсатиш

Хизматларни кўрсатиш бўйича операциянинг натижасини шовчи баҳолаб бўлса, операция билан боғлиқ бўлган даромад опе-

рақиянинг ҳисобот даври охиридаги тугалланиш даражасига боғлиқ равишда тан олинади. Операциянинг натижасини қуйидаги шартлар bajarилганда ишончли баҳолаш мумкин бўлади:

- даромаднинг суммасини ишончли даражада баҳолаш мумкин;
- операция билан боғлиқ иқтисодий наф ташкилот томонида олинган эҳтимоли мавжуд;
- операциянинг ҳисобот даври охиридаги тугалланиш даражасини ишончли баҳолаш мумкин; ва
- операция бўйича амалга оширилган харажатларни ҳамда операцияни охирига етказиш учун зарур харажатларни ишончли баҳолаш мумкин.

Даромадларнинг операциянинг тугалланиш даражасига боғлиқ равишда тан олинган, кўпинча, тугалланиш даражаси (фонзи) усули деб юритилади. Бу усул бўйича, даромад хизматлар кўрсатилган ҳисобот давларида тан олинади. Даромаднинг ушбу усул бўйича тан олинган даври давомида кўрсатилган хизматларнинг ҳажми ва фойдали натижалари тўғрисида фойдали маълумот беради.

БҲХС II ҳам даромадларнинг ушбу усул бўйича тан олинган талаб этади. БҲХС II ning талаблари одатда хизматларни кўрсатишнинг камраб олинган операция бўйича даромадларни ва улар билан боғлиқ харажатларни тан олишда қўлланилиши мумкин.

2-вазифа: *Сиз донни икки бирлик қимлоқ ҳисоблаш техникасида айрбонлашасиз. Улардан бириминг бозор нарҳи - 400\$. Бошқа бири бозор нарҳини эга бўлмасола умм ўрнига 375 \$ қийматида дон билан таъминлайсиз. Айрбонлаш учун дон захираларда 500\$лик қийматда ҳисобланмоқда. Сизнинг даромадингиз - 775\$, яъни асосий воситалар қиймати - 775\$ми ташкил этади.*

Миллий ҳисобот модалари	ФЗХ/Б	Дт	Кт
	Б		
Асосий воситалар 1	ББ	400	
Асосий воситалар 2	ББ	375	
Даромад-дон сотуви	ФЗХ		775
Дон сотиш танварҳи	ФЗХ	500	
Захиралар	ФЗХ		500
<i>Захирала айрбонлашган асосий воситалар</i>			

Даромад операция билан боғлиқ бўлган иқтисодий наф ташкилот томонида олинган эҳтимоли мавжуд бўлганидагина тан олинади.

Бирок, даромада киритилган сумманинг ундириб олиниши тўғрисида шубҳа (вожиклик) туғилганда, ундириб олоб бўлмайдиган ёки қопланиши эҳтимол бўлмаган сумма олдин тан олинган даромад суммасининг тузатилиши эмас, балки харажат сифатида тан олинади.

Ташкилот операцияда нитироқ этувчи бошқа томонлар билан қўйидагилар бўйича келишганидан сўнг, одатда, даромаддан ишончли баҳола олади:

- кўрсатиладиган ва операциянинг томонлари томонидан қабул қилинадиган хизмат юзасидан ҳар қайси томоннинг юридик кучга эга ҳужуқлари;

- хизматлар эвазига олинадиган товоқ; ва

- ҳисоб-китобларнинг шакли ва шартлари.

Ташкилот учук, шунингдек, самарали ички молиявий режалатириш ва ҳисобот тизимига эга бўлиш муҳимдир. Ташкилот, зарурият туғилганда, баҳоланган даромадларни хизматлар бажарилиши сари қайта кўриб чиқади. Бундай қайта кўриб чиқишлар зарурати мижуддаги операциянинг натижасини ишончли баҳолаб бўлмайдигани эмас.

3-вазират: Сиз 2500 \$ қайиматга эга товарни 3000\$га сотасиз. Осидаги тажриба бўйича сиз тахмин қилишга мумкинлиги кафолат сизимани харажати даромаднинг 2%ни таъкият этади 3000\$лик даромад дарров тан олинади ва 60\$ (3.000\$*2%)миқдориди қўшимча кўриб чиқарилади, бу ўз мавбаламда фойда ва зарарлар ҳисоботида кафолат сизимани харажатлари сифатида тан олинади.

Молиявий ҳисобот мўдалари	ФЭХ/ББ	Дг	Кг
Пул мавбаламлари	ББ	3.000	
Даромад	ФЭХ		3.000
<i>Совме</i>			
Сотулар танари	ФЭХ	2.500	
Завиратлар	ББ		2.500
Кафолат хизмати харажатлари	ФЭХ	60	
Кафолат хизматига захира	ББ		60
<i>Кафолат хизматига кўриб чиқиш</i>			

Операциянинг тугаллиниши даражаси бир нечта усуллар билан аниқланган мумкин. Ташкилот кўрсатилган хизматларни ишончли даражада баҳолайдиган усулдан фойдаланади. Операциянинг ҳусусиятидан келиб чиқиб, бу усулларга қўйидагилар киритилиши мумкин:

- бажарилган ишларнинг назорат Улчовини Утказиш;
- маълум санагача кўрсатилган хизматларнинг жами кўрсатиладиган хизматларга нисбатини (фонсларда) аниқлаш;
- операция бўйича маълум санагача амалга оширилган харажатларнинг операция бўйича жами баҳоланган харожаатларга нисбатини аниқлаш. Маълум санагача амалга оширилган харажатларга фақат уша санагача кўрсатилган хизматларни ақс эттирадиган харажатлар киретилади. Операция бўйича жами баҳоланган харажатларга кўрсатилган ёки кўрсатилгани керак бўлган хизматлар бўйича харажатлар киритилади.

Буюртмачилар томонидан хизматлар кўрсатилиши сари амалга ошириладиган тўловлар ва олинган бунмаклар кўпинча хизматлар кўрсатилиши даражасини кўрсатмайди.

3.1.4. Фонслар, роялти ва дивидендлар

Ташкилотнинг фонслар, роялти ва дивидендлар кўринишидаги даромадларни келтирувчи активларидан бошқа томонлар фойдаланиши натижасида ҳосил бўладиган даромад 30 бандда белгиланган асосда тан олинishi керак:

- операция билан боғлиқ бўлган иктисодий наф ташкилот томонидан олинishi эҳтимоли маъжуд бўлганида; ва
- даромаднинг суммасини ишончли даражада баҳолаб белгилани.

4-назир: *Сиз китобхонасини АКШда наир эмин ҳуқуқини нар бир китоб учун 1\$ ҳисобида сотасиз. Тўловлар давр охирида айти ойда бир бир марта амалга оширигани лозим. 1-чи ой мобаймида АКШда 400.000 нуска сотилади. 2-чи ой мобаймида 1 млн нуска сотилади. Лицензия тўловлар биринчи ой учун 400.000\$ ва олтинчи ой учун 1 млн. Хажмада ҳисобланган.*

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Дебитор қарздорлик	ББ	400.000 \$	
Даромад	ФЗХ		400.000 \$
Даромадди тан олин-1 чи ой			
Дебитор қарздорлик	ББ	1 млн.\$	
Даромад	ФЗХ		1 млн.\$
<i>Даромадди тан олин-2 чи ой</i>			

Даромад қуйидаги асосда тан олинishi лозим:

- фонслар эффектив фонз ставкаси усулида тан олинishi керак;

-роълти тегишли шартноманинг моҳиятига кўра ҳисоблаш усули буйича тан олинishi керак; ва

-дивидендлар, ҳиссадор томонидан тўлов олинishi ҳуқуқи кучга кирганида, тан олинishi керак.

Ташкилот қуйидаги маълумотларни очиб бериши лозим:

-даромадни тан олиш учун ташкилот томонидан қабул қилинган ҳисоб сибсатлари, шу жумладан хизматларни кўрсатиш бўйича операциянинг тугалланганлик даражасини аниқлаш учун қабул қилинган усуллар;

-давр мобайнида даромаднинг ҳар бир муҳим тонфаси бўйича тан олинган сумма, шу жумладан қуйидагилар натижасида юзага келган даромад:

товарларни сотиш;

хизматларни кўрсатиш;

фондлар;

роълти;

дивидендлар;

-даромаднинг ҳар бир муҳим тонфасига киритилган ва товарлар ёки хизматлар билан алманиш натижасида ҳосил бўлган даромад суммаси.

Ташкилот ҳар қандай шартли мажбуриятлар ва шартли активларни БҲХС 37 “Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар” га мувофиқ очиб беради. Шартли мажбуриятлар ва шартли активлар кафолатлар бўйича хароҷатлар, даъволар, жарималар ёки эҳтимоли бор бўлган заралардан келиб чиқиши мумкин.

Маъму буйича тест саводалари

1. Янги даромад (маҳсулот сотишдан тушум) қандай аниқланади.

a. Сотишдан тушум ва танарх

b. Танарх ва давр хароҷатлари

c. Сотишдан тушум ва молжамий хароҷат

d. Молжамий хароҷат ва танарх.

2. Компания 500,000 сўмлик солиқлар тўлагувчи бўлган фойдали кўрсатди. Солиқ ставкаси 30% эди ва фондлар кўринишидаги хароҷатлар йилига 125,000 сўмни ташкил қилган эди. Фондларни қоплаш коэффицентни қуйидагини ташкил қилади:

a. 3,6

b. 4,0

c. 5,0

d. 6,7

3. Моллиевий хисоботишиг қайси элементи дивидендди хисоблаш имкониятини беради

- a. актив.
- b. мажбурийет.
- c. даромад
- d. фойда.

4. Инглиз тилида "Closing entries" сўзи қайси сўётта нисбатан қўлланилган.

- a. актив
- b. пассив
- c. трансит
- d. балансдан ташқари.

5. Қайси миллий стандартда даромадларга тўлиқ таъриф берилган.

- a. БХМС-1
- b. БХМС-2
- c. БХМС-3
- d. БХМС-00.

6. Компания экспорт буйича махсулотларини сотиш учун шартнома тузайтганда таржимонлар учун харажатларни амалга ошириш бу қайси тамойилга хос бўлади. сотиш

- a. хисоблаш
- b. даромад ва харажатлар мослиги
- c. консерватизм.
- d. Эҳтиёткорлик гояси

7. Ўз вақтида олинмаган иш ҳақи депонентга ўтказилгандан сўнг, қачон ва қайси сўётдан ҳисобдан чиқарилади.

- a. 1 йил, 9500
- b. 2 йил 9600
- c. 3 йил 9300
- d. 4 йил 9900.

8. Ксерокс 600 минг сўмга сотилган. Сотилгандан сўнг бир йилга хизмат кўрсатиш эва 120 минг сўмга тенг. Проводимани аниқланг

- a. Дт 5110 Кт 9020 600
- b. Дт 5110 – 600 Кт 9020-420, 6230-120.
- c. Дт 4010 – 600 Кт 9020-420, 6230-120.
- d. Дт 9210 – 600 Кт 6230-420, 9020-120.

9. Таксимланмаган фойда қайси формулада тўғри ифодаланган.

- a. ТФ = фойда+зарар

- b. ТФ = фойда - дивиденд
- c. ТФ = даромад - харожат
- d. ТФ = даромад – зарар

10. Earnings before interest and taxes (EBIT) – бу ибора фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботнинг қайси сатрига нисбатан қўлланилади.

- a. 100 -сатр
- b. 200 -сатр
- c. 240-сатр
- d. 270-сатр.

4.1. Захиралар (2-сон БХХС)**4.1.1. Захиралар стандартининг мақсади ва қўллаш доираси**

Маъкур стандартнинг мақсади товар-моддий захираларни (ТМЗ) ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир. ТМЗни ҳисобга олишда асосий масала бўлиб ТМЗнинг тавнари қандай сумада актив сифатида тан олинishi ва улар билан боғлиқ бўлган даромадлар келгуси даврларда тан олингунча ҳисобга олинishi кераклиги ҳисобланади. Ушбу Стандарт тавнари ва унинг кейинчалик харажат сифатида тан олинishi, шу жумладан унинг ҳар қандай соф сотиш қийматиғача камайтирилиши бўйича кўрсатмаларни беради. Шунингдек, товар-моддий захираларнинг тавнарини аниқлашда қўлланиладиган тавнарни ҳисоблаш формулалари бўйича кўрсатмаларни келтиради.

Қўллаш доираси.

Ушбу стандарт, қуйидагилардан ташқари, барча товар-моддий захираларга нисбатан қўлланилади:

- қурилиш шартномалари, шу жумладан улар билан бевосита боғлиқ бўлган хизмат шартномалари остида келиб чиқадиган тугалланмаган ишлаб чиқариш (БХХС 11 "Қурилиш Шартномалари");

- молиявий инструментлар (БХХС 32 "Молиявий Инструментлар: Тақдим этилиш" ва МХХС 9 "Молиявий Инструментлар");

- кишлок хўжалиги фаолиятига тегишли биологик активлар ва йиғим жараёнидаги кишлок хўжалиги ҳосиллари (БХХС 41 "Кишлоқ хўжалиги").

Стандарт қуйидагилар эгалигидаги товар-моддий захираларга нисбатан қўлланилмайди:

- кишлок ва ўрмон хўжаликлари маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар, йиғимдан сўнгги кишлок хўжалиги ҳосиллари, фойдали казилмалар ва казилма маҳсулотлари, агар улар шу соҳаларда ўриятилган илгор амалиётларга мувофиқ соф сотиш қиймати бўйича баҳоланадиган бўлса. Агар бундай ТМЗлар соф сотиш қиймати бўйича баҳоланадиган бўлса, ушбу қийматдаги ўзгаришлар шу ўзгариш рўй берган даврдаги фойда ёки зарарида тан олинади.

- ТМЗларини сотиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймат бўйича баҳолайдиган, товарларни сотувчи брокер-трейдерлари. Бундай ТМЗлар сотиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олинганда, сотиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматдаги ўзгаришлар ўзгариш рўй берган даврдаги фойда ёки зарарда тан олинади.

Товар-моддий захиралар ишлаб чиқаришнинг маълум бир босқичларида соф сотиш қиймати бўйича ҳисобга олинади. Бу, масалан, қишлоқ хўжалигида дон маҳсулотлари йиғиб олингандан кейин, ёки фойдали қазилмалар қазиб олингандан кейин уларнинг сотилиши forward шартномаси ёки давлат кафолати остида кафолатланганда, ёки улар бўйича фаол бозор мавжуд бўлганда ва сотилмаслиги risks сезиларсиз даражада кам бўлганда юз беради. Бундай ТМЗларга нисбатан мазкур Стандартнинг фақатгина баҳолаш бўйича талаблари қўлланилмайди.

Брокер-трейдерлар – бу ўз ҳисобидан ёки бошқа томонлар номидан товарларни сотиб олувчи ёки сотувчи шахслардир. 3(б) бақда изохланган ТМЗлар, асосан, яқин келажакда сотиш ва нархлардаги ўзгаришлардан фойда олиш ёки брокер-трейдерларнинг маржаси ҳисобига фойда кўриш мақсадида сотиб олинади. Агар ушбу товар-моддий захиралар сотиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймат бўйича баҳоланадиган бўлса, уларга нисбатан ушбу Стандартнинг фақат баҳолаш бўйича талаблари қўлланилмайди.

4.1.2. Захиралар тушувчаси ва туркумланиши.

Товар-моддий захиралар – бу қуйидаги активлардир:

- одатдаги фаолият доирасида сотиш учун мўлжалланган;
- бундай сотув учун ишлаб чиқариш жараёнида бўлган; ёки
- ишлаб чиқариш жараёнида ёки хизматлар кўрсатилишида фойдаланилиши қўзғалган ҳам ашё ва материаллар кўринишидаги активлар.

Соф сотиш қиймати – бу одатдаги фаолият доирасида ишлаб чиқаришга олирига етказиш бўйича харажатлар ва сотишни амалга ошириш учун зарур бўлган ва тахминий баҳоланган харажатлар чегириб ташланган сотиш баҳосидир.

Ҳаққоний қиймат – бу баҳолаш самасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинishi мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўланиши мумкин бўлган нархдир (МҲХС 13 “Ҳаққоний қийматни баҳолаш”)

Соф сотиш қиймати тушунчаси тадбиркорлик субъектнинг одаддаги фаолияти давомида товар-моддий захирави сотишдан олинган мўлжалланган соф суммаи аниқлади. Ҳаққоний қиймат – баҳолаш санасида, ТМЭни худди шундай ТМЭ сотиладиган асосий бозорда (ёки энг катта манфаат келтирадиган бозорда) сотиш бўйича бозор иштирокчилари ўртасидаги одаддаги операция амалга оширилган мумкин бўлган баҳони асос эйтиради. Биринчиси - тадбиркорлик субъектига хос қиймат; иккинчиси эса 8ўқ. Товар-моддий захираларнинг соф сотиш қиймати уларнинг сотиш харажатлари чегирлангандаги ҳаққоний қийматига тенг бўлмаслиги мумкин.

Товар-моддий захиралар сотиб олинган ва қайта сотиш учун мўлжалланган товарларни камраб олади, масалан чакана савдо ташкилоти томонидан сотиб олинган ва қайта сотиш учун сакланадиган товарлар, ёки қайта сотиш учун мўлжалланган ер ва бошқа мулклар. Товар-моддий захиралар жумласига, шунингдек, тадбиркорлик субъекти томонидан ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот, ёки тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳамда ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиш учун мўлжалланган хом ашё ва материаллар кирди. Хизмат кўрсатиш ташкилотлари учун товар-моддий захираларига, 19 баъдда изоҳланганидек, хизмат кўрсатиш бўйича харажатлар ҳам, улар билан боғлиқ бўлган даромадлар ҳалигача тан олинмаган бўлсада, кирди (БҲХС 18 “*Одаддаги фаолиятдан олинмаган даромад*”).

4.1.3. Захираларни баҳолаш.

Товар-моддий захиралари таннарни ёки соф сотиш қийматидан қайси бири камроқ бўлса, уша бўйича баҳолашни лозим.

Товар-моддий захиралар таннарни,

Товар-моддий захиралар таннарига ТМЭларни сотиб олиш, қайта ишлаш ва уларни ҳозирги пайтдаги жойлаштириш ҳамда ҳолатига келтириш учун амалга оширилган бошқа жами харажатлар киритилиши лозим. Сотиб олиш харажатлари. Товар-моддий захираларнинг сотиб олиш харажатларига харид нархи, импорт божлари ва бошқа солиқлар (солиқ идоралари томонидан тадбиркорлик субъектига кейинчалик қайтариладиганлардан ташқари), ташини, ортини-тушириш ҳамда тайёр маҳсулотлар, материаллар ва хизматларни сотиб олиш билан бевосита боғлиқ бошқа жами харажатлар кирди.

1-вазият: Сотининг ҳаққоний қиймати ва ҳаққоний (соф) қиймати. "Атсфо" компанияси сотиб олувчи билан ҳар бир баррел 25 АҚШ \$ дан (ККС ҳисобга олинмаган ҳолда) 100 баррел нефть етказиб бериш юзасидан шартнома тасвлади. Қайд этилган марта 2 ой учун ўрнатилган. Биринчи ойнинг охирида нефтининг бозор қиймати 30 АҚШ \$га ошди (ҳаққоний қиймати 30 АҚШ \$ ни ташкил этади). Шу вақтда компания ҳозирда қайд этилган мартада 100 баррел нефтни сотиб олади. Сотининг ҳаққоний (соф) қиймати сотмиш харажатларини чегариб тасвирлаганда 25 АҚШ \$ ни ташкил этади. Бу ҳолатда зарар компания талонидан қийдагинача оқс элтирилади.

Молжавий ҳисобот нодаллари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Заҳиралар	ББ	3.000	
Пул наблаглари	ББ		3.000
Зиоралар	ББ		500
Зиоралардан зарарлар	ФЗХ	500	
<i>Ҳаққоний (соф) сотмиш марта бўйича заҳираларни қайта баҳосини ФЗХ-foyда ва зарарлар реҗисиданги ҳисобот, ББ-бухгалтерия баланси</i>			

2-вазият: Мол етказиб берувчининг улгуржи чегирмаси. Сиз импорт қилувчи ҳисобланасиз. Ҳар йилнинг охирида Сиз мол етказиб берувчиладан Сиз сотиб олган товарнинг жами суммасидан 5 фоизлик улгуржи чегирма оласиз.

Заҳиранинг қиймати қийдаликларни ҳисобга олган ҳолда аниқланади:

- амборлага бўлган транспорт харажатлари
- сотиб олинмаган товарга қўлланаладиган қиморет бажалари
- мол етказиб берувчининг улгуржи чегирмаси

Молжавий ҳисобот нодаллари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Заҳиралар	ФЗХ		25.000
Пул наблаглари (мол етказиб берувчидан чегирма)	ББ	25.000	
<i>Улгуржи чегирма ҳисобга олинган ҳолда заҳира баҳосининг қиймати</i>			
<i>ФЗХ-foyда ва зарарлар реҗисиданги ҳисобот, ББ-бухгалтерия баланси</i>			

Савдо чегирмалари, қоплаб беришлар ва шу қабилар сотиб олиш харажатларидан чегиралиб ташлашни лозим. Қайта ишлаш харажатлари. Товар-моддий захираларни қайта ишлаш харажатларига маҳсулотни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ харажатлар, масалан бевосита меҳнат харажатлари, кироди. Материалларни тайёр маҳсулотга айлантиришида амалга ошириладиган ва систематик тарзда тақсимланадиган доимий ва ўзгарувчан устама харажатлар ҳам кироди.

Доимий ишлаб чиқариш устама харажатлари - бу ишлаб чиқариш ҳажмидан катъий назар нисбатан доимий бўлиб қоладиган бевосита ишлаб чиқариш харажатларидир, масалан ишлаб чиқариш бинолари ва ускуналарининг эскириши ва уларни саклаш харажатлари ҳамма ишлаб чиқаришни бошқариш харажатлари. Ўзгарувчан ишлаб чиқариш устама харажатлари бу ишлаб чиқариш ҳажмига тўғридан-тўғри ёки деярли тўғридан-тўғри боғлиқликда ўзгарадиган бевосита ишлаб чиқариш харажатларидир, масалан бевосита материаллар ва бевосита меҳнат харажатлари.

Доимий ишлаб чиқариш устама харажатларининг қайта ишлаш танаархига олиб борилиши ишлаб чиқариш объектларининг нормал қувватига қараб белгиланади. Нормал қувват - бу бир нечта давр ёки мавсумлар давомида нормал шаронгда, режалаштирилган таъмирлаш натижасидаги ишлаб чиқариш ҳажмидаги йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда, ўртача эришилган кутулган ишлаб чиқариш ҳажмидир. Нормал қувват сифатида ҳақиқий ишлаб чиқариш ҳажмини олиш мумкин, агар у нормал қувватга тахминан тенг бўлса. Ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлиги танаархига қаретиладиган доимий устама харажатларнинг суммаси ишлаб чиқаришнинг пасайиши ёки тўхташи натижасида ошмайди.

Танаархга қаритилмаган устама харажатлари улар келиб чиққан даврда харажатлар сифатида тан олинади. Ишлаб чиқариш даражаси ҳаддан ташқари юқори бўлган даврларда, ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлигига тўғри келадиган доимий устама харажатлар ҳаммади, ва, бунинг натижасида, товар-моддий захиралар танаархдан юқори баҳолаёмайди. Ўзгарувчан ишлаб чиқариш устама харажатлари ишлаб чиқариш қувватларидан ҳақиқатда фойдаланишга қараб ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлиги танаархига олиб борилади.

Ишлаб чиқариш жараёни натижасида бир вақтнинг ўзиде бирдан ортқ маҳсулот ишлаб чиқарилиши мумкин. Бундай ҳолат, масалан,

биргалликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ёки асосий ва қўшимча маҳсулот ишлаб чиқарилишида юзага келиши мумкин. Агар ҳар бир маҳсулотнинг қайта ишлаш харажатларини алоҳида аниқлаш имкони бўлмаса, бу харажатлар маҳсулотлар ўртасида мутаносиб ва исчила равишда тақсимланади. Тақсимотни, масалан, ҳар бир маҳсулотнинг умумий сотиш қийматидаги улуши асосида, маҳсулотларни алоҳида ажратиш мумкин бўлган ишлаб чиқариш жараёни босқичида ёки ишлаб чиқариш тугалланганда амалга ошириш мумкин.

Қўпгина қўшимча маҳсулотлар, ўз хусусиятларига кўра, муҳим даражада бўлмайди. Бундай ҳолларда, улар қўпимча соф сотиш қиймати бўйича баҳоланади, ва бу қиймат асосий маҳсулот таннархидан чегирилиб ташланади. Бунинг натижасида, асосий маҳсулотнинг баланд қиймати унинг таннархидан сезиларли даражада фарқ қилмайди.

Бошқа харажатлар ТМЭлар таннархига, фақатгина ТМЭларни ҳозирги пайтдаги жойлашини ва ҳолатига келтириш учун сарфланган харажатлар ҳажмидагина, киритилади. Масалан, но-ишлаб чиқариш устама харажатлари ёки махсус миқозлар учун маҳсулотларни ясаш харажатларини товар-моддий захиралар таннархига киритиш ўрнли бўлиши мумкин.

Товар-моддий захиралар таннархига киритилмайдиган ва улар келиб чиққан давр харажатлари сифатида тан олинмайдиган харажатлар мисолига қуйидагилар кирди:

- меъдордан ташқари сарфланган хом ашё, меҳнат ва бошқа ишлаб чиқариш харажатлари суммаси;
- сақлаш харажатлари, агар бу харажатлар ишлаб чиқариш жараёнининг кейинги босқичлари учун талаб этилмаса;
- товар-моддий захираларни ҳозирги пайтдаги жойлашини ва ҳолатига келтириш билан боғлиқ бўлмаган маъмурий устама харажатлар; ва
- сотиш харажатлари.

БҲХС 23 “Қарзлар бўйича харажатлар” олинган қарзлар бўйича харажатлар товар-моддий захиралар таннархига киритиладиган камдан-кам ҳолларини белгилайди.

Тадбиркорлик субъекти товар-моддий захираларни тўлов муддатини узайтириб тўлаш шартларида сотиб олиши мумкин. Агар бундай келишув амалда молялаштириш элементини ўз ичига олса, бу элемент, масалан, одатдаги шартларда кредитга сотиб олиш нархи

ва тулов суммаси орасидаги фарқ, ушбу моликлаштириш даврида фонд харажатлари сифатида тан олинishi шарт.

Хизмат кўрсатувчи ташкилотлар товар-моддий захираларга эга бўлганида, улар бу ТМЗларни ишлаб чиқариш харажатлари суммасида баҳолайдилар. Бу харажатлар, асосан, хизмат кўрсатишда бевосита банд бўлган ходимлар, шу жумладан уларни назорат қиладиган ходимлар билан боғлиқ бўлган меҳнат ҳақи ва бошқа харажатлар, ҳамда тегишли устама харажатлардан ташкил топади. Хизматларни сотишда банд бўлган ва умумий маъмурий ходимларга тегишли бўлган меҳнат ҳақи ва бошқа харажатлари таннархга киритилмайди, ва улар келиб чиққан даврнинг харажатлари сифатида тан олинади. Аксарият ҳолларда, хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг ТМЗлари таннархга улар томонидан хизмат нархига киритиладиган фойда меъёри ёки тақсимланмайдиган устама харажатлар киритилмайди.

БҲХС 41 "Қимлоқ ҳўжасини"га асосан таабиркорлик субъекти ўзининг биологик активларидан йиғиб олган қимлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини ўз ичига оладиган товар-моддий захиралари, уларни дастлабки тан олишда йиғим пайтидаги сотиш харажатлари чегирилгандаги ҳўжоний қиймати бўйича баҳоланади. Бу ўша санадаги товар-моддий захираларининг, мазкур стандарт қўлланилиши мақсадидаги, таннархидир.

ТМЗлар таннархини баҳолаш учун, қулайлик мақсадида, меъерий харажатлар бўйича таннархни ҳисоблаш усули ёки чакана усули каби усуллардан фойдаланиши мумкин, агарда уларни қўллаш натижалари тахминан таннархга тенг бўлса. Меъерий харажатларда хом ашё ва материаллар, ишчи кучи, самарадорлик ва қувватдан фойдаланишининг нормал даражаси ҳисобга олинади. Меъёрлар доимий тарзда таҳлил қилиб турилади, ва зарур ҳолларда жорий шарт-шароитларга қараб қайта кўриб чиқилади.

Чакана усули кўпинча чакана савдо соҳасида кўп сонли, тез-тез ўзгариб туривчи, ва бир хил фойда олиб келадиган шундай ТМЗларни баҳолаш учун фойдаланиладекки, улар таннархини ҳисоблаш учун бошқа усулларни қўллашни амалий иложи бўлмайди. Товар-моддий захиранинг таннархи ушбу ТМЗнинг сотиш қийматини ялпи фойданинг тегишли фонзига камайтириш йўли билан аниқланади. Қўлланиладиган фонзни аниқлашда, қиймати дастлабки сотиш нархидан камайтирилган товар-моддий захираларни ҳисобга олинади.

Кўпинча ҳамма чакана савдо бўлимлари бўйича ўртача фойда қўллашқилади.

Таннархни аниқлаш формулалари. Одатда бир-бирини ўрнини босмайдиган (бир-бирини алмаштира олмайдиган) ТМЭлар моддаларининг ҳамда махсус лойиҳалар учун ишлаб чиқарилган ва ажратилган товарлар ва хизматларнинг таннархни уларга тегишли алоҳида ҳаражатларнинг махсус аниқлавиши йўли билан баҳоланади.

Таннархни махсус аниқлавиши деганда алоҳида ҳаражатларнинг товар-моддий захираларининг алоҳида аниқланган моддаларига олиб борилиши тушунилади. Бу махсус лойиҳа учун ажратилган ТМЭларни ҳисобга олишда, улар сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган бўлишидан қатъий назар, тўғри ёндашув ҳисобланади. Аммо, кўп инқдордаги, одатда бир-бирини ўрнини босадиган ТМЭлар моддалари мавжуд бўлганида, ҳаражатларнинг махсус аниқлавиши юзурин ҳисобланади. Бундай ҳолларда, фойда ёки зарар шаклланишида олдидан белгиланган натижаларга эришиш мақсадда товар-моддий захираларда қоладиган моддаларни танлаш усулини қўллаш мумкин.

товар-моддий захиралар таннархни биринчи-кирим, биринчи-чиқом (ФИФО) усули ёки ўртача тортилган қиймат формуласи орқали аниқлавиши мумкин. Тадбиркорлик субъекти, унинг учун бир хил хусусиятга эга бўлган ва бир хил тарзда фойдаланиладиган барча товар-моддий захиралар бўйича бир хил таннархни аниқлаш формуласидан фойдаланиши шарт. Ҳар хил хусусиятга эга бўлган ва ҳар хил йўналишда ишлатиладиган товар-моддий захиралар учун таннархни аниқлаш ҳар хил формулаларидан фойдаланиши мумкин.

Мақалан, товар-моддий захиралардан битта операцион сегментда фойдаланиши тарзи тадбиркорлик субъектининг бошқа операцион сегментда шу турдаги товар-моддий захиралардан фойдаланиши тарзидан фарқлавиши мумкин. Аммо, товар-моддий захираларнинг географик жойлашувидаги (ёки солиқ қондаларига нисбатан) фарқ ўз-ўзидан ҳар хил таннарх формулаларидан фойдаланишига асос бўла олмайди.

ФИФО формуласи шунинг назарда тутадиги, биринчи сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган товар-моддий захиралар биринчи бўлиб сотилади, ва ўз навбатида, давр охирига бўлган захиралардаги моддалар энг охириги сотиб олинган ва ишлаб чиқарилган бўлади. Ўртача тортилган таннарх формуласида, ҳар бир модданинг таннархни, худди шундай моддаларнинг давр бошига бўлган таннархни

билан давр давомида сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган худди шуқадай моделлар танларининг тортилган ўртача қиймати бўйича аниқланади. Таъбиркорлик субъектининг шарт-шароитларидан келиб чиқиб, ўртача қиймат даврий ҳисобда ёки ҳар бир қўшимча партия олинган билан ҳисоблашнинг мумкин.

3-variant: *Компания сурӯҳлари мобил телефонлар ишлаб чиқаради. Компаниянинг гарона шўъба корхонаси захираларни баҳолашнинг «ФИФО» методидан фойдаланади, оқиб шўъба корхонаси эси – ўртача тортилган қиймат методидан фойдаланади.*

МХХ асосида муқобиллаштирилган ҳисоб критерий учун барча захиралар «ФИФО» методидан ёки ўртача тортилган қиймат методидан баҳолашнинг лозим.

4-variant: «ФИФО» усули.

Сиз бир русумдаги автомобилни сотаясиз. Ҳисобот даврининг бошига Сизда ушбу русумдаги автомобилни захираси мавжуд эмас. Ҳисобот даври давомида Сиз 4 та автомобилни сотиб олаёсиз.

Нархлар ошгани натижада Сиз автомобилларни \$6000, \$6500, \$7000 ва \$7500 га (сотиб олишнинг хронологик тартибда) сотиб олаёсиз. Сиз 2 та автомобилни сотаясиз ва захираларни баҳолашнинг «ФИФО» методини қўллаёсиз.

Ҳисобот даврининг охирига захира қолдиги (қиймати) \$14500 ни таъкил этади. (\$7000 + \$7500). Сотилиш танмарты = \$12500 (\$6000 + \$6500) ни таъкил этади.

Моделиний ҳисобот моделлари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Сотилиш танмарты	ФЗХ	12.500	
Захиралар	ББ		12.500

*Захира қийматининг сотилиш танмартыга олиб борилган
ФЗХ-фойда ва зарарлар шўъбасидаги ҳисобот, ББ-бухгалтерия баланси*

5-назвот: Уртача тортилган миқдор.

"Vema" компанияси "Chevrolet" русумдаги автомобиллини сотиб олишни. Ҳисобот давридаги бонмиш компанияда автомобиллини захирали мажбур эмас. Ҳисобот даври давомида компания 4 дана автомобиллини сотиб олганли.

Нархлар олгани натижада компания автомобиллиларни \$6000, \$6300, \$7000 ва \$7500 га (сотиб олганини хронологик тартибда) сотиб олган. Компания 2 та автомобиллини сотмоқчи ва унинг ҳисоб сибсатмига мувофиқ захиралини баҳолинини уртача тортилган қиймат лииоти қилайди.

Ҳисобот давридаги охирига захира қилгани (қиймати) \$13500 (\$27000/2) ни таъкил этади. Сотини манархи = \$13500 (\$27000/2)ни таъкил этади.

Моддий ҳисоботларнинг миқдори	ФЗХ/Б Б	Дг	Кт
Сотини танархи	ФЗХ	13.500	
Захиралар	ББ		13.500
<i>Захира қийматлини сотини танархига олиб борилини</i>			
ФЗХ-фойда ва захирали нйрисиди ҳисобот, ББ-бухгалтерия баланси			

Товар-моддий захиралининг танархи агар ушбу захирали шикастланган, ёхуд бутунлай ёки қисман эскирган, ёки уларнинг сотини нархлари камайган бўлиса, қопламаслиги мумкин. Товар-моддий захиралининг танархи, шунингдек, ишлаб чиқаришни охирига етказиш бўйича баҳолиниган харажатлар ёки сотини амалга ошириш бўйича баҳолиниган харажатлар ошган тақдирда ҳам қопламаслиги мумкин. Товар-моддий захирали қийматлини танархдан паст бўлган соф сотини қийматигача камайтириш амалиёти шундай нуқтан назар билан туғри келадиги, бунда активлар уларнинг сотини ёки фойдаланишидан олиниши хутилаётган суммадан ошмаган қийматда ҳисобга олиниши зарур.

Одатда товар-моддий захирали моддама-модда соф сотини қийматигача камайтирилади. Аммо айрим ҳолларда, бир хил ёки ўзaro боғлиқ моддалини гуруҳлаштириш ўринли бўлиши мумкин. Бу товар-моддий захиралининг бир хил мақсадда ёки бир хил якуний жетасолчилар учун ишлаб чиқариладиган, бир хил географик ҳудудда ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган маҳсулот тури билан боғлиқ бўлган, ҳамда ушбу маҳсулот турига қиралиниган бошқа

моддалардан амалда алоҳида баҳолана олмайдиган моддаларга тегишли бўлиши мумкин.

Товар-моддий захираларнинг таннархани, уларнинг таснифлалини, масалан, тайёр маҳсулотлар ёки маълум бир оператив сегментдаги барча товар-моддий захиралар, асосида камайtirоvш потугридир. Хизмат кўрсатуvчи ташкилотлар одатда алоҳида сотиш нархи белгиланадиган ҳар бир хизмат бўйича харажатларни тўплайдилар. Шу тўғайли, ҳар бир бундай хизматга алоҳида модда сифатида қаралади.

Соф сотиш қийматининг баҳолалини сотилиши кўпилаётган товар-моддий захираларнинг суммаси баҳолалини пайтида мажбур бўлган энг шовоқчи далилларга асосланади. Бундай баҳолашда, давр тугашидан кейин рўй берадиган ҳолисалар билан бевосита боғлиқ бўлган нархнинг ёки таннархнинг ўзгаришлари ҳисобга олинади, агар бундай ҳолисалар давр охирига мажбур бўлган шарт-шароитларни тасдиқласа.

6-вазият: Сотилишнинг ҳақиқий (соф) қиймати.

Сиз бир баррели \$40 дан жами 100 баррел нефтни спекулятив операция асосида сотиб оламансиз. Ҳисобот даври охирида нарх \$25 га тушиб кетди ва нефтин сотилмай қолди. Нефтин захираси қийматини \$25 га тушириш ва дарооол сотилишнинг ҳақиқий (соф) қийматини харажат сифатида тўриқилишини тас олинг.

Моливий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Захиралар	ББ	40.000	
Пул маблағлари	ББ		40.000
<i>Нефтни сотиб олигани</i>			
Захиралар	ББ		1.500
Захираларни ҳадриславишидан зарарлар	ФЗХ	1.500	
<i>Сотилишнинг ҳақиқий (соф) баҳоси бўйича захираларни қийми баҳолини</i>			
<i>ФЗХ-фойда ва зарарлар тўриқилишида ҳисобот, ББ-бухгалтерия баҳоси</i>			

Соф сотиш қийматининг баҳолалини, шунингдек, ушбу товар-моддий захиранинг сақлашдан мақсади ҳам иннобатга олади. Масалан, қатъий белгиланган нархлар бўйича товарларни сотиш ёки хизматларни кўрсатиш бўйича шартномаларни бажариш учун

мўлжалланган товар-моддий захиралар ҳажмининг соф сотиш қиймати шартнома нархига асосланади.

Агар сотиш бўйича шартномаларда кўзда тутилган товар-моддий захираларнинг миқдори сақланётган ТМЗлар миқдоридан кам бўлса, ошкоча қисмининг соф сотиш қиймати умумий сотиш нархларига асосланади. Сақланётган ТМЗлар миқдоридан ошкоча миқдорни кўзда тутган, товарларни қатъий белгиланган нархда сотиш бўйича шартномалар ёки қатъий белгиланган нархда харид қилиш бўйича шартномалар резервларнинг тан олинishiга олиб келиши мумкин. Бундай резервлар БҲХС 37 "Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли аъзойлар"га мувофиқ ҳисобга олиниши керак.

Ишлаб чиқаришда фойдаланиш учун мўлжалланган хом ашё ва бошқа материаллар тавархдан паст қийматда ҳисобга олинмайди, агарда уларнинг қиймати киритилган тайёр маҳсулот таннаrx ёки ундан юқорироқ нархда сотилиши кутилса. Аммо, хом ашё нархининг камайиши тайёр маҳсулотнинг таннаrxи соф сотиш қийматидан ошганлигини кўрсатса, хом ашё қиймати соф сотиш қийматигача камайтирилиши лозим. Бундай ҳолларда, хом ашёларнинг ўрнини қоплаш қиймати уларнинг соф сотиш қийматининг мавжуд бўлган энг афзал ўлчови бўлиши мумкин.

Соф сотиш қийматини қайтадан баҳолаш кейинги ҳар бир даврда амалга оширилади. Агар товар-моддий захираларнинг қийматини тавархга нисбатан камайтирилишига сабаб бўлган дастлабки шарт-шароитлар мидликда мавжуд бўлмаганида, ёки иқтисодий шароитларнинг ўзгариши натижасида соф сотиш қийматининг ошганлигига аниқ далиллар мавжуд бўлганида, камайтириш суммаси шундай тарзда қайта тикланадики (яъни қайта тиклаш суммаси дастлабки камайтириш суммаси билан чекланади), бунда янги баланс қиймати таварх билан ўзгарган соф сотиш қийматидан қайси бири камроқ бўлса, ўша қийматга тенг бўлади. Ушбу ҳолат юзга келиши мумкин, масалан, соф сотиш қиймати пасайган туфайли соф сотиш қийматида ҳисобга олинган товар-моддий захираси кейинги даврда ҳам сақланиб турилган бўлса ва унинг сотиш нархи ошганда.

4.1.4. Захираларни ҳаракатини ҳисобга олиш

Товар-моддий захиралар сотилганида, ушбу захираларнинг баланс қиймати ҳаракат сифатида, улар билан боғлиқ бўлган даромад тан олинганидан даврда, тан олинishi лозим. Ҳар қандай товар-моддий захирани соф сотиш қийматигача камайтириш суммаси ва

захиралар бўйича йўқотишлар ушбу камайтириш ёки йўқотиш рўй берган даврда ҳарajat сифатида тан олинган лозим. Соф сотиш қийматининг ошган натижасида келиб чиққан товар-моддий захираларнинг камайтиришнинг ҳар қандай қайта тикланиш суммаси, ҳарajat бўлиб тан олинган ТМЗлар суммасининг камайтириш сифатида бўлмай қайта тиклаш рўй берган даврда тан олинган лозим.

Баъзи товар-моддий захираларнинг қиймати бошқа активлар ҳисобварақларига олиб борилиши мумкин, масалан, ўз кучи билан қурилган асосий воситанинг таркибий қисми сифатида. Бундай усул билан бошқа активларга киритилган товар-моддий захиранинг қиймати, ушбу активдан фойдаланиш муддати давомида ҳарajat сифатида тан олинади.

Молиявий ҳисоботларда қуйидагилар очиб берилган лозим:

- товар-моддий захираларни баҳолаш учун қабул қилинган ҳисоб сўвбатлари, жумладан, қўлланилган танлархон аниқлаш формуласи;
- товар-моддий захираларнинг жами баланс қиймати ва таъбиркорлик субъекти учун ўриштирилган ТМЗлар туркумларининг баланс қиймати;
- сотиш ҳарajатлари чегирелгандаги ҳаққоний қийматда ҳисобга олинган ТМЗларнинг баланс қиймати;
- ҳисобот даври давомида ҳарajat сифатида тан олинган товар-моддий захиралар суммаси;
- ҳисобот даврида ҳарajat сифатида тан олинган товар-моддий захиралар қийматинан ҳар қандай камайтириш суммаси;
- ҳисобот даврида ҳарajat бўлиб тан олинган ТМЗлар суммасининг камайтириш сифатида тан олинган камайтиришнинг ҳар қандай қайта тикланиш суммаси;
- товар-моддий захиралар камайтирилишининг қайта тикланишига олиб келган шарт-шаронглар ва ҳодисалар; ва
- мажбуриятлар бўйича қифиллик сифатидаги товар-моддий захираларнинг баланс қиймати.

Товар-моддий захираларнинг таърифланган ҳар қил туркумларининг баланс қийматлари ва ушбу активлардаги ўзгаришлар қўлама тўғрисидаги маълумотлар молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар учун фойдалидир. Товар-моддий захираларнинг одатдаги туркумларига товарлар, хом ашё, материаллар, тугалланмаган ишлаб чиқариш ва тайёр маҳсулотлар кирadi. Ҳизмат кўрсатувчи ташкилотнинг товар-моддий захиралари тугалланмаган иш сифатида таърифлангани мумкин.

Давр мобайнида харажат сифатида тан олинган товар-моддий захираларнинг суммаси, у кўп ҳолларда сотиш таннархи деб юритилади, ҳозирги пайтда сотилган ТМЗнинг баҳолалишига олдин киритилган харажатлардан, тақсимланмаган ишлаб чиқариш устама харажатларидан ва товар-моддий захираларнинг ишлаб чиқариш харажатларининг меъридан ортиқ суммаси каби харажатлардан ташкил топади. Тадбиркорлик субъектининг шарт-шароитлари, маҳсулотни тарқатиш бўйича харажатлар каби бошқа суммаларни ҳам қўшишни тақозо этиши мумкин.

Айрим тадбиркорлик субъектлари ТМЗларнинг давр давомида харажат сифатида тан олинмаган таннархидан ташқари суммалар очиб берилашига олиб келадиган фойда ёки зарарни акс эттириш шаклини қабул қиладилар. Ушбу шакл бўйича, тадбиркорлик субъекти харажатларининг хусусиятига асосланган таснифдан фойдаланган ҳолда, харажатлар тахлилини тақдим этади. Бундай ҳолларда тадбиркорлик субъекти харажат сифатида тан олинган ҳам ашё ва имтёрваллар, меҳнат ҳақи ва бошқа харажатларни ва шу билан биргаликда давр мобайнида товар-моддий захираларининг соф ўзгарishi суммасини очиб беради.

Маълум бўйича тест саволлари

- Захиралар бу ...
 - ишлаб чиқаришда бир мартаба қатнашади.
 - энг кам иш ҳақи 50 минималдан кам бужомлар
 - Ўзининг қийматини маҳсулот таннархига ўтказлади.
 - барчаси тўғри
- Захиралар ҳисобини тўғри ташкил қилиш учун... ишлаб чиқилади
 - қайдома тузилади.
 - нарх-номенклатура
 - далолатнома
 - юк-хати
- Захираларни баҳолашда усуллардан фойдаланилади.
 - шартнома, улгуржи ва бозор баҳоси.
 - бозор ва номенклатура ҳисоб баҳоси
 - бозор, номенклатура, ҳақиқий таннарх, улгуржи ва режа баҳоси.
 - режа ва бозор баҳоси
- Қайси БҲМС ва МХХСда қондаларни асосида захиралар ҳисоби юритилади.
 - 2-БҲМС ва 4-МХХС.

- b. 3-БҲМС ва 5-МХХС
- c. 4-БҲМС ва 2-МХХС
- d. 5-БҲМС ва 3-МХХС

5. МХХСга асосан захиралар инфляция шартинда қандай баҳоланади.

- a. Авеко ва фифо.
- b. Авеко ва лифо
- c. Авеко ва иифо.
- d. барчаси тўғри

6. Баҳолашнинг қайси усулида биринчи харид қилинган материаллар биринчи хароҷатга чиқарилади.

- a. Авеко.
- b. лифо
- c. иифо
- d. фифо

7. Нархлар стабиллашганда баҳолашнинг энг маъбул усулини танланг.

- a. фифо.
- b. лифо
- c. иифо.
- d. Авеко

8. Материаллар ҳисобининг асосий вазибаларини номлардан тибрат

- a. уларни сақлаш ва назорат қилиш.
- b. муомалаларни ўз вақтида ҳужжатлаштириш
- c. ортқча материалларни аниқлаш ва сотиш.
- d. барчаси тўғри

9. Омборда материалларни сақлаш жойига қайси ҳужжат осиб қўйилади.

- a. қайднома.
- b. юк хати
- c. ёрлик.
- d. счёт-фактура

10. Материаллардан фойдаланиш усули ва шилаб чиқариш жараёнида тайинлашга қараб улар ... таъсифланади.

a. хом-ашё, асосий материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, ёрдамчи материаллар, чиқиндилар, қишлоқлар, эҳтиёт қисмлар, ҳужалик инвентарлари ва х.к.

b. асосий материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, ёрдамчи

материаллар, чиқиндилар, идишлар, эҳтиёт қисмлар, хўжалик инвентарлари ва ҳ.к.

с. Ёрдамчи материаллар, чиқиндилар, идишлар, эҳтиёт қисмлар, хўжалик инвентарлари ва ҳ.к.

ҳом-ашё, асосий материаллар, ёрдамчи материаллар, чиқиндилар, идишлар, эҳтиёт қисмлар, хўжалик инвентарлари.

4.2. Асосий воситалар (16 - сөн БҲҲС)

4.2.1. Стандартнинг мақсади ва қўланиш доираси.

Маънавий ҳисоботлардан фойдаланувчилар тодбаркорлик субъектининг асосий воситаларига қилган инвестицияларини ва бундай инвестициялардаги ўзгаришлар ҳақидаги маълумотларни тушунини учун асосий воситаларни ҳисобга олиш тартибини белгилаб беришдаки аборатдир.

Асосий воситаларни ҳисобга олишда асосий масалалар бўлиб активларни тан олиш, уларнинг баланс ҳийматини аниқлаш ва улар бўйича эскириш харажатларини ва қадрсизлавиш бўйича зарарларни тан олиш ҳисобланади.

Қўланиш доираси. Стандарт асосий воситаларни ҳисобга олишда қўлланилиши дозим, бироқ бошқа стандартлар асосий воситаларни ўзгача ҳисобга олишни талаб этган ёки руҳсат этган ҳоллари бундан мустафо.

Ушбу Стандарт қуйидагиларга нисбатан қўлланилмайди:

- МҲҲС 5 “Сотиш учун мўлжалланган узок муддатли активлар ва давом эттирилмайдиган фаолият” га асосан сотиш учун мўлжалланган деб таснифланадиган асосий воситалар;

- кишлок хўжалиги фаолиятига тегишли биологик активлар (БҲҲС 41 “Кишлоқ Хўжалиги”);

- фойдали қазилмаларни қидириш ва аниқлашда ушбу фойдали қазилмаларнинг тан оливиши ва баҳолавиши (МҲҲС 6 “Фойдали қазилмаларни қидириш ва аниқлаш”);

- нефть, табиий газ ва шунга ўхшаш қайта тикланмайдиган ресурслар каби фойдали қазилмаларга ҳуқуқлар ва фойдали қазилмаларнинг захиралари. Бироқ, ушбу стандарт қайда қилинган

активларни қазиб олиш ёки ишлатишда фойдаланиладиган асосий воситаларга nisbatan қўлланилади.

Бошқа стандартлар асосий воситалар объектининг ушбу стандартдаги ёндашуудан фарқ қиладиган ёндашув асосида тан олинishiни талаб этиши мумкин. Масалан, БҲХС 17 “Ижара” тадбиркорлик субъектидан ижарага олинган асосий восита объектининг у билан bogliq бўлган riskлар ва мукофотлар бир томондан бошқа томонга ўтказилиши асосида тан олинishiни талаб этади. Бироқ, бундай ҳолатларда ушбу активларни ҳисобга олишдаги бошқа жиҳатлар, шу жумладан эскириши ҳисобга олиш, ушбу стандартда белгиланган.

4.2.2. Асосий воситаларни туркумлаш.

Асосий воситалар деб номланган халқаро стандартда асосий воситаларнинг баланс қийматига қўйиладиган таъриф берилган. Асосий воситалар - бу ҳар қандай жамғарилган эскириш ва йиғилган кадрсиэллиниш бўйича зарарлар чегариб тавиланганидан сўнг активнинг тан олиншидан суммасидир. Масалан, Компания 5000,0 миңг сўмлик асосий воситани харид қилиб олган, унинг жамғарилган эскириш қиймати 2200,0 миңг сўм, у ҳолда унинг фойдаланувчилар учун тақдим этиладиган баланс қиймати 2800,0 миңг сўм деб тан олинади. Шунингдек, асосий воситаларнинг таннархи активни унинг хариди ёки қурилиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағи ёки пул маблағи эквивалентидаги қиймат ёки бошқа турдаги унинг эвазига берилган товоннинг ҳаққоний қиймати ёки, тегишли ҳолларда, масалан БҲХС 2 “Аксияга асосланган тўлов” нинг лoик талабларига мувофиқ ушбу активнинг дастлабки тан олинishiдаги қийматдир.

Эскириш ҳисобламадoи қиймат – бу активнинг тугатиш қиймати чегарилгандаги таннархи ёки таннарх ўришга акс эйтириладиган бошқа қийматдир.

Эскириш – бу активнинг эскириш ҳисобламадиган қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда ҳаракатларга олиб бoришдир.

Тадбиркорлик субъектига хос қиймат - бу тадбиркорлик субъекти томонидан активдан давоний фойдаланишидан ва фойдали хизмат муддати охирида балансдан чиқаришдан ёки мажбурийат сўндирилганда қутиладиган пул оқомларининг келтирилган қийматидир.

Халқоний қиймат - бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинishi мумкин бўлган ёки мажбурийликни ўтказишда тўлаishi мумкин бўлган нархдир. (МХХС 13 "Халқоний қийматни баҳолаш").

Қадрсизланган бўйича зарар - бу активнинг баланс қийматининг унинг қопланадиган қийматидан ошадиган қисмидир.

Асосий воситалар - қуйидагилар учун мўлжалланган моддий активлардир:

- маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш, ёки хизматларни кўрсатиш, ёки бошқа томонларга ижарага бериш, ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиш учун мўлжалланган; ва

- бир даврдан узоқроқ муддат давомида фойдаланиishi кутилган.

Қопламадасан қиймат - бу активнинг қуйидаги қийматларидан юқорироғи: сотиш харажатлари чегирилгандаги халқоний қиймати ва унинг фойдаланишидаги қиймати.

Активнинг тулганиш қиймати - бу активнинг чиқиб кетиши бўйича баҳолашган харажатлар чегирилган ҳолда, талбиркорлик субъекти айни пайтда худди актив фойдали хизмат муддати охирида кутилган муддати ва ҳолатида бўлганидек активнинг чиқиб кетишидан оладиган баҳоланган қийматида.

Асосий воситанинг фойдали хизмат муддати қуйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

- активнинг корхона томонидан фойдаланиши учун яроқли бўлиши кутилган давр. Ушбу давр асосий воситаларнинг турига боғлиқ бўлади. Масалан бинонинг фойдаланиш муддати 50 йилга тенг деб қаралса, сингал автомобилларда бу 5 йилга тенглаштирилади.

- корхона томонидан активдан олинishi кутилган ишлаб чиқариш ҳажми (меъдори) ёки шунга ўхшаш бириклар сони. Бунда асосан ишлаб чиқариш технологиялари кўпроқ ҳисобга олинади. Улар маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлади. Масалан харид қилинган технология ҳажми 2 млн. донга маҳсулот ишлаб чиқарилгандан сўнг ҳисобдан чиқарилади.

Асосий воситаларнинг туркуми дейилганда бир хил хусусиятга ва корхонанинг фаолиятида фойдаланиш мақсадларига эга бўлган активларнинг гуруҳи тушунилади. Қуйидагилар алоҳида туркумларга мисоллардир:

- ер;

- ер ва бинолар;

- асбоб-ускуна;
- кемалар;
- самолёт;
- транспорт воситалари;
- мебель ва жиҳозлар;
- офис асбоб-ускунаси.

Асосий воситаларнинг туркумидаги объектлар активларнинг иқтиёрий равишда турлича қайта баҳолашнинг ҳамда молиявий ҳисоботларда ҳар хил саналарга бўлган таънаҳ ва қийматларнинг арашишмаси акс эттирилишига йўл қўймаслик мақсадида бир пайтда қайта баҳоланади. Бироқ, активларнинг туркуми ўзгарувчи график асосида активлар туркумининг қайта баҳолашнинг қисқа давр ичида тугаллашши ва қайта баҳолашлар янгиланган шарт билан амалга оширилиши мумкин.

4.2.3. Асосий воситаларни баҳолаш

Асосий воситалар объектининг таънаҳни фақатгина қуйидаги шартлар бажарилганда актив сифатида тан олинади:

- тадбиркорлик субъекти томонидан асосий восита билан боғлиқ келгуси иқтисодий наф олиниши эҳтимоли мавжуд бўлса;
- активнинг таънаҳни ишончли баҳолаша олса.

Эҳтиёт қисмлар, ёрдамчи ва таъмирловчи жиҳозлар каби моддалар асосий воситалар таърифига мос келганда ушбу БҲХСга мувофиқ тан олинади. Акс ҳолларда бундай моддалартовар-моддий захиралар сифатида таснифланади.

Ушбу стандарт тан олиш учун ўлчов бирлигини, яъни асосий восита объекти нимадан ташкил топишини белгилаб бермайди. Шунинг учун, тадбиркорлик субъектининг ўзига хос шарт-шароитларда тан олиш мезонларини қўллаш учун мулоҳаза қилиш талаб этилади. Қопиллар, дастаклар ва муҳрлар каби алоҳида муҳим бўлмаган моддаларни бирлаштириш ва тан олиш мезонларини ушбу бирлаштирилган қийматга нисбатан қўллаш ўринли бўлиши мумкин.

Қарнома *барча* *асосий* *уларнинг* *хелиб* *чиқиб* *пайтмига*
воситалар *билан* *боғлиқ* *қараб* *ушбу* *тан* *олиш*
харажатларни: *мезонлари* *асосида* *баҳолайди.*

Бундай харажатлар ўз ичига асосий восита объектини сотиб олиш ёки қуриш билан боғлиқ бошланғич харажатларни, ҳамда асосий воситани кейинчалик кенгайтириш, қандайдир қисмини алмаштириш

ёки унга техник хизмат кўрсатиш учун амалга оширилган харажатларни қамраб олади.

Асосий воситани тан олинганидан сўнг уни баҳолаш тартиби. Асосий воситалар тан олиш мезонларига мос келганда таннархи бўйича баҳоланади.

Асосий воситанинг таннархи қуйидагилардан ташкил топади:

- савдо чегирмаларини ва имтиёзларини чегирган ҳолда, унинг харид нархи, жумладан импорт боғлари ва сотиб олиш билан боғлиқ қопланмайдиган солиқлар.

- активни ундан корхонанинг раҳбарияти томонидан кўзланган ҳолда фойдаланиш учун зарур бўлган жой ва ҳолатга олиб келиш билан боғлиқ бевосита харажатлар.

- корхонанинг товар-моддий захиралар яратиш билан боғлиқ бўлмаган мақсадларда қандайдир объектни сотиб олиш ёки ундан қандайдир давр мобайнида фойдаланиш пайтида ўз зиммасига оладиган асосий восита объектини демонтаж ва йўқ қилиш ҳамда у эгаллаган ер участкасида табиий ресурсларни қайта тиклаш харажатларининг бошлангич баҳоси - активни демонтаж қилиш ва олиб ташлаш ҳамда у жойлашган майдондаги табиий ресурсларни қайта тиклаш билан боғлиқ харажатларнинг даслабки баҳолавиши, агар тадбиркорлик субъекти булар бўйича мажбуриятга актив сотиб олинганда ёки ундан маълум давр мобайнида товар-моддий қимматликларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган мақсадларда фойдаланиш натижасида эга бўлса.

Қуйидагилар бевосита харажатларга киритилади:

- асосий восита объектини барпо этиш (қуриш) ёки сотиб олиш натижасида бевосита ҳосил бўладиган ҳодимларга ҳақ тўлаш харажатлари (БҲҲС 19 "Ҳодимларнинг даромадлари");
- жойни тайёрлаш харажатлари;
- етказиб бериш ва орттиш-тушириш билан боғлиқ бошлангич харажатлар;
- ўриштиш ва монтаж бўйича харажатлар;
- активнинг тўғри ишлатишни синов кўриш харажатларидан активни тегishли жойга ва ҳолатга келтириш пайтида ишлаб чиқарилган маҳсулотни (ускуналарни синовдан ўтказишда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар каби) сотишдан олинган соф тушумунинг айирмаси;
- малакали хизматлар учун ҳақлар.

Корхонадан маълум бир давр мобайнида товар-моддий захиралар шайлаб чиқариш учун фойдаланиши оқибатида пайдо бўладиган объектнинг демонтаж қилиш ва оlib ташлаш ҳамда у эгаллаган ер майдонида табиий ресурсларни қайта тиклаш мажбуриятлари бўйича харажатларга нисбатан БҲХС 2 “Товар-моддий захиралар” ни қўллайдди. БҲХС 2 ёки БҲХС 16 га мос равишда ҳисобланган харажатлар бўйича мажбуриятлар БҲХС 37 “Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар” га мос равишда тан олинган ва баҳолашди.

1-вазифа: Сиз 1 млн \$ ва марси 4 млн \$лик, баланс қиймати 4 млн \$ни ташкил этувчи (бюджет ташкил ҳисоб қилувчи бўйича) сўтмаётгани биланга алмаштирамоқчисиз. Агар бундо ҳақиқий қийматида баҳолашмаса, у 5 млн\$ қийматида баҳолашганини лотим.

Молиявий ҳисобот модаллари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Асосий воситалар (бино)	ББ	5 млн\$	
Пул маблағлари	ББ		1 млн\$
Асосий воситалар (самолёт)	ББ		4 млн\$
<i>Самолёт ва пул маблағларини биланга алмаштурув</i>			

Асосий воситалар объектига қармайдиган харажатларга қуйидагилар киритилади:

- янги ишлаб чиқариш объектини ташкил этиш харажатлари;
- янги маҳсулот ёки хизмат турини татбиқ этиш билан боғлиқ харажатлар (шу жумладан, реклама ва маркетинг фаолияти харажатлари);
- тижоратив янги жойга ёки миқозларини янги тонфасига мослаштириш билан боғлиқ харажатлар (шу жумладан, ходимларни қайта тайёрлаш харажатлари);
- наъмурий ва бошқа умумий устама харажатлар.

Асосий воситалар объекти унда тadbиркорлик субъекти раҳбарияти томонидан қўлланган ҳолда фойдаланиш учун зарур бўлган жой ва ҳолатига келтирилганида бу объектнинг баланс қийматига қўшилган харажатларнинг тан олинishi тўхтатилади. Шу боис, объектдан фойдаланиш ёки уни бошқа жойга кўчиришда ҳосил бўладиган харажатлар шу объектнинг баланс қийматига киритилмайди. Масалан, қуйидаги харажатлар асосий воситалар объектнинг баланс қийматига киритилмайди:

- раҳбарият томонидан қўзланган ҳолда фойдаланиш учун тайёр бўлган объект ҳалигача фойдаланишга топширилмаган ёки тўлиқ қувватидан оғир даражада фойдаланилганда ҳосил бўлган харажатлар;

- барлабчи операциялар зарарлари, масалан объект ёрдамида ишлаб чиқарилган маҳсулотга талаб ҳосил бўлиши давридагилар каби; ва

- корхона қувватларини қисман ёки тўла қайта қўчириш ёки қайта ташкил этиш харажатлари.

Айрим операциялар асосий воситалар объектини қуриш ёки барпо этиш билан боғлиқ бўлади, аммо бу объектнинг ундан тadbиркорлик субъекти раҳбарияти томонидан қўзланган ҳолда фойдаланиш учун зарур бўлган жой ва ҳолатига келтириш учун зарур бўлмайди. Бу ёрдамчи операциялар қурилиш ёки барпо этиш ишлари давомида ёки ундан олдин рўй бериши мумкин.

2-қилим: Компания 2017 йил 1 январда ишлаб чиқарим бимосини қуришни бошлади. Ёни 2017 йил 30 сентябрда қуриб битказилди. Қўйидаги харажатлар амалга оширилди:

Қуришни майдонини тайёрлаш – 200000,0 минг €, Қуришни материаллари – 200000,0 минг €, шундан 12000,0 минг € метёрдан ортамаъ харажат. Ёи ҳақи харажати – 80000,0 минг €, шундан 4000,0 минг € метёрдан ортиқча харажат. Қуришни устива харажатлари – 30000,0 минг €, Матбураф харажати – 15000,0 минг €, Вақинчалик амтосхотаммадан тўқум – 2000,0 минг €. Қуришни метёрларида амал қилмагани текширим харажатлари – 1000,0 минг €.

Қуришни танларини 12 фонтани кроети танкиат қилади. Ёни фойдати мурддати 25 йил. Кроети 6 йилда амтантирилади. Бимосини қолдиқ қиймати ёр. Компания тўри чизикли амортизация усунани қилиди.

3-қилим: Ишлаб чиқарим усунани 2016 йил сентябрда 240000,0 минг АҚШ \$ га сатиб олади. Урнатини харажати 9000,0 минг АҚШ \$. 2016 йил 1 октябрда амалга оширилган фойдатанинига тайёрлам харажатлари 3000,0 минг АҚШ \$ га тег. Фойдатанинига тайёрлам жараёмида сивот тарихисидида ишлаб чиқарилган маҳсулот учун 1800 м.б. материаллар сарфлади. Бу маҳсулот 2400,0 минг АҚШ \$ га сотилди.

2016 йил 1 ноябрда усунани фойдатанинига топширилди. Тантанали очани харажати 1500,0 минг АҚШ \$ га танкиат қилди. Фойдатанини мурддати 10 йил. Қолдиқ қиймати ёр. Тўри чизикли усунда амортизация дисобланади. Компания раҳбарияти ҳисобига сўри дастлабки амтти об давомида ҳар ойда 5000,0 минг АҚШ \$ зарар билан ишлади.

Масалан, қурилмиш майдондан қурилмиш ишлари бошланишидан олдин автостоянка сифатида фойдаланишдан фойда олинмиши мумкин. Ёрдамчи операциялар объектни раҳбарият томонидан қўзланган ҳолда фойдаланиши учун зарур бўлган жой ва ҳолатига келтириши учун зарур бўлмаганилиги сабабли, ёрдамчи операциялар билан боғлиқ даромад ва харажатлар фойда ёки зарарининг тарқибидан таш олинади ва даромад ёки харажатларнинг тегишли гуруҳларига киритилади.

Хўжалик усулида қурилган активнинг таннархи худди сотиб олинган актив таннархисини аниқлаш тамойилларини қўллаш орқали аниқланади. Агар тadbиркорлик субъекти активларни ўзининг асосий фаолияти доирасида сотиш учун барпо этса, активнинг таннархи сотиш учун қурилган актив билан бир хил бўлади (БҲХС 2). Шу сабабли, бу каби таннархларни аниқлашда ҳар қандай ички фойда айириб ташланади. Шунга ўхшаш, активни хўжалик усулида қуришда метёрдан ортиқ сарфланган материал, меҳнат, ёки бошқа ресурслар харажати активнинг таннархига киритилмайди. БҲХС 23 “Қарзлар бўйича харажатлар” фондларни хўжалик усулида қурилган асосий воситалар билан қийматининг бир қисми сифатида тик олиш мезонларини белгилаб беради.

4.2.4. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш

Асосий воситалар объектлари хавфсизлик ёки атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадларида сотиб олинмиши мумкин. Бу каби асосий воситаларни сотиб олиш мавжуд бўлган қандайдир асосий восита объектдан олинмаган келгуси иқтисодий нафни бевосита ошармасда, тadbиркорлик субъекти бошқа активлардан келгусида иқтисодий наф олиши учун зарур бўлиши мумкин. Бундай асосий воситалар объектлари актив сифатида таш олинади, чунки улар ёрдамда тadbиркорлик субъекти томонидан улар билан боғлиқ бўлган активлардан келгусида олинмаган иқтисодий наф бундай объектлар сотиб олинмаганида олинмаган нафдан кўра кўпроқ бўлади. Масалан, кимёвий маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхона хавфли кимёвий моддаларни ишлаб чиқариш ва сақлаш билан боғлиқ экологик талабларга риоя этиш мақсадида янги кимёвий моддалар билан ишлаш технологияларини жалб этиши мумкин; тегишли янги технологиялар актив сифатида таш олинади, чунки уларсиз тadbиркорлик субъекти кимёвий маҳсулотларни ишлаб чиқара ва сота олмайди. Бироқ, бундай актив ва у билан боғлиқ бўлган активларнинг

биланс қиймати қадрсізланганлиги БҲХС 36 "Ақшаларнинг қадрсізланиши" га мувофиқ текширилади.

Айрим компаниялар асосий воситалари таркибида ижтимоий объектлар мавжуд. Масалан, уй жойлар, боғча ва шу кабилар, ходимларин пулсиз кўрмунида рабатлантиришни инфодаларда ва натижада, ходимларга пуллик харажатларни қамайишига сабаб бўлади.

Тан олиш мезонларига кўра, корхона асосий восита объектнинг беланс қийматига объектнинг қундалик хизмат кўрсатиши билан боғлиқ харажатларини қиритмайди. Бундай харажатлар келиб чиқиш пайтида фойда ёки зарар таркибида тан олинади. Қундалик хизмат кўрсатиши харажатлари асосан меҳнат ҳақи ва материаллардан ташкил толади, ҳамда ўз ичига майда эҳтиёт қисмлар қийматини ҳам олиши мумкин. Бу каби харажатларнинг мақсади қўшунча асосий воситалар объектига "жорий хизмат кўрсатиши ва таъмирлаш" сифатида яъқолинади.

Айрим асосий воситалар объектларнинг қисмлари мунтазам равишда алмаштирилиши талаб этилиши мумкин. Масалан, печининг футеровкаси мезлун ишлаш соатлари ўтганидан сўнг алмаштирилиши керак бўлиши мумкин, самолётлардаги ўрмондиклар ва ошқона каби асбоб-ускуналар самолётнинг фойдали хизмат муддати давомида бир неча марта алмаштирилиши мумкин. Асосий воситаларнинг объектлари бионинг ички деворларини алмаштириши каби алмаштирилиши камроқ такрорлаш ёки такрорланмайдиган қилиб алмаштириши мақсадида сотиб олинishi мумкин. Тан олиш мезонларига кўра, тадбиркорлик субъекти асосий воситанинг беланс қийматида унинг бир қисмини алмаштириши бўйича харажатларни ушбу харажатлар амалга оширилган пайтда тан олиши керак, агар бунда харажатлар тан олиш мезонларига мос келса. Алмаштирилган қисмларнинг беланс қиймати ушбу Стандартдаги ҳисобдан чиқариши қондаларига мувофиқ ҳисобдан чиқариллади.

4-қисим: Компания 2017 йил 1 майда қиймати 342000,0 минг АҚШ \$ бўлган ускунани сотиб олди. Фойдали муддати 9 йил. Қолық қиймати йиқ. Бу ускунага компания тўғри чықарти амортизация усулини қўлайди. Хар уч йилда ускунанинг айрим агрегатлари алмаштирилади. Бу агрегатлар қиймати 126000,0 минг АҚШ \$ни ташкил қилади.

Сотиб олгандан сўнг компания амортизация ҳисобларида восита астафиде фойдали муддати турли бўлган қонponentни ҳисобса олади: "А" қонponentи фойдали муддати 9 йил, қиймати 216000,0 минг АҚШ \$

(342000,0-126000,0), "B" компоненти фойдали мuddати 3 йил, қиймати 126000,0 минг АҚШ \$. 1 май 2017 йилдан 3 йил давомида қолганми ҳар пайда 3500,0 минг АҚШ \$. $(216000,0 / 9 \times 1 / 12) + (126000,0 / 3 \times 1 / 12)$ амортизация ҳисоблайди.

2017 йил 1 майда ағраёт 133200,0 минг сўмга алмаштирилади. Фойдали мuddати ўзгармади. 2017 йил 1 майда қолганми "B" ағраётни тўлиқ амортизация қилгани учун, 0 қийматда ҳисобдан чиқарилади ва ўрмага қиймати 133200,0 минг АҚШ \$ бўлган янги "B" ағраётни асосий воситаларни тарқибига киритади. Усулнинг янги баланси қиймати шу сангага 277200,0 минг АҚШ \$га ташкил қилади (342000,0-3500,0x12x3+133200,0), шу жумладан, "A" компоненти қиймати 144000,0 (277200,0-133200,0) минг АҚШ \$ га тенг. Келгуси 3 йил давомида (фойдали мuddати ўзгармаси) ҳисобланадиган амортизация суммаси 5700,0 минг АҚШ \$ни ташкил қилади. $(144000,0/9 \times 1/12 + 133200,0/3 \times 1/12)$.

Асосий воситалар объектнинг айрим қисmlарини алмаштирилиши ёки алмаштирилмаслигидан қатъий назар, нуқсонлар пайдо бўлганлигини аниқлаш учун муиталам равишда катта қўламдаги техник кўрикларнинг ўтказиш шу объектдан (масалан самолётдан) фойдаланишини давом эттишни шартларидан бири бўлиши мумкин. Ҳар бир катта қўламдаги техник кўрик ўтказилганда, у бўйича харажатлар тан олиш мезонлари бажаришда асосий воситалар объектнинг баланси қийматига қисман алмаштириш сифатида тан олинади.

Ҳар қандай олдинги техник кўрик бўйича харажатларнинг активнинг баланси қийматига қолдиги (актив қисmlардан ташқари) ҳисобдан чиқарилади. Бундай ҳисобдан чиқариш олдинги текширув харажатларни объект сотиб олингани ёки қурилиши пайтидаги операцияда тан олинганлиги ёки олинмаганлигидан қатъий назар эмалга оширилади. Зарур бўлганда, объект сотиб олингани ёки қурилиши пайтидаги баланси қийматига қўшилган техник кўрик харажатларини аниқлашда шу каби келгуси текширув харажатларнинг бақоланган суммасидан фойдаланиш мумкин.

5-вақит: Компания 2017 йил 1 октябрда қиймати 900000,0 минг сўм, бўлган самолёт объектини қурди. Фойдали мuddати 15 йил. Қолиқ қиймати ёқ. Бу бимола компания тўлиқ вақитли амортизация усулини қўллайди. Ҳар йили йилда бимонани тезлик кўридан ўтказиш керак, текширв кўрик харажатлари 72000,0 минг АҚШ \$ бимо танмартига киритилган.

Компания амортизация ҳисобларида ахтири атақда фойдали мuddати тўлиқ бўлган қолганмини ҳисобла олади: "A" компоненти

фойдани муддати 15 йил, қиймати 82800,0 минг АҚШ \$ (90000,0-72000,0), "В" компонент фойдани муддати 2 йил, қиймати 72000,0 минг АҚШ \$ 1 октябрь 2017 йилдан 2 йил давомида компания ҳар ойда 7600,0 минг АҚШ \$ $(828000/13 \times 1/12) + (72000/2 \times 1/12)$ амортизация ҳисоблайди. Келуси тизим кўрида таражат асосий восита мамархиса кўрилади.

Асосий воситалар объектининг танархи бу тан олиш санасига уларнинг пул маблағларидаги эквивалентидер. Агар улар учун тўловнинг оддий тижорат кредити шартларида сотишга қарганда муддати кечиктирилган бўлса, активнинг пул маблағларидаги эквиваленти билан умумий тўлов ўртасидаги фарқ фонд таражатлари сифатида кредит даври давомида тан олинади, агар улар БХХС 23 мувофиқ капитализация қилинмаса.

6- ваъжте 2017 йил 1 июлда компания кечиктариб тўлаш шарти билан уқумани сотиб олди. Шартнома шартларига кўра 188600, 0 минг АҚШ \$ тўлов 2020 йил 30 июлда амалга оширилади. Агар уқумани дотар сотиб олмаса 164000, 0 минг АҚШ \$ тўланади.

Компания уқумани сотиб олиш тайида қўйидаги провонди бератади:

Дт Асосий воситалар (М0130) 164000, 0 минг АҚШ \$

Кт Мол этиказиб берувчиларга тўланадиган сўтлар (М6010) 164000, 0 минг АҚШ \$.

Ҳар ойда компания фонд таражатларини ман олиб боради:

Дт Фонд таражатлари (М9610) 2050, 0 минг АҚШ \$

Кт Кт Мол этиказиб берувчиларга тўланадиган сўтлар (М6010) 2050

$(188600-164000)/12=2050$, 0 минг АҚШ \$

Асосий воситаларнинг бир ёки ундан кўп объекти номонетар актив ёки активларга алмаштириш, ёки монетар ва номонетар активларнинг гуруҳига алмаштириш орқали сотиб олиниши мумкин. Қўйида кўриб чиқилган қондалар битта номонетар активни бошка номонетар активга алмаштиришга ҳамда юқоридаги гапла тавсифланган барча алмаштиришга нисбатан қўлланилади. Бундай асосий восита объектининг танархи унинг ҳаққоний қийматида баҳоланади, бундан қўйидаги ҳолатлар истисно:

алмаштириш операция тижорат мақсадларида фойда олиш учун амалга оширилмаётган бўлмаса;

олинган ёки берилган активнинг ҳаққоний қиймати нишончан тарзда баҳолана олмаса.

Олинган актив унинг ҳаққоний қийматида баҳоланади, агар тадбиркорлик субъекти бериладиган активни дароҳ ҳисобдан чиқара олмаса. Агар олинган актив ҳаққоний қийматида баҳолана олмаса, унинг таннарихи бўлиб бериладиган активнинг баланс қиймати ҳисобланади.

Корхона алмашиниш операцияси тижорат мақсадларига эга бўлишини келгуси пул оқимлари операциянинг натижасини қай даражада ўзгартириши мумкинлигини инобатга олган ҳолда аниқлайди. Алмашиниш операцияси тижорат мақсадларига эга бўлади, агар:

- олинган актив бўйича пул оқимларининг тузилиши (яъни риси, муддати ва суммаси) берилган актив бўйича пул оқимларининг тузилишидан фарқ қилса; ёки

- корхонанинг операция таъсир қилган фаолияти қисмининг тадбиркорлик субъектига хос бўлган қиймати алмашиниш натижасида ўзгарса; ва

- фарқлар алмаштириладиган активларнинг ҳаққоний қийматига нисбатан катта бўлса.

Алмашиниш операцияси тижорат мақсадларига эга эканлигини аниқлаш учун, тадбиркорлик субъектининг операция таъсир қилган фаолияти қисмининг тадбиркорлик субъектига хос бўлган қиймати солиқ солингандан кейинги пул оқимларини аниқ эътириши керак. Бундай таҳлилнинг натижаси батафсил ҳисоб-китоблар амалга оширилмасдан аниқ бўлиши мумкин.

Активнинг ҳаққоний қийматини ишончли тарзда баҳолаш мумкин бўлади:

ҳаққоний қийматларнинг ишончли баҳолашдаги ўзгаришчанлик ушбу актив учун катта бўлмаса;

ҳаққоний қийматни баҳолашда диапазон ичидagi турли баҳоланган қийматларнинг эҳтимоллик даражалари ишончли тарзда баҳолашнинг ва ишлатилиши мумкин бўлса.

Агар корхона олинган ёки берилган активнинг ҳаққоний қийматини ишончли тарзда баҳолай олса, олинган активнинг таннарихини баҳолаш учун берилган активнинг ҳаққоний қиймати олинади.

7-қўшимча. Компания ўқувчи ўқувчи ва автомобилга арибонлиқда. Компания тижорат мақсадларига эга. Ўқувчи ҳаққоний қиймати 100000,0 млн АҚШ \$ (ишончли баҳолаш). Ўқувчи автомобилнинг баланс қиймати 60000,0 млн АҚШ \$ (ишончли баҳолаш).

қийметі 80000, 0 мың АҚШ \$) және дақоний қийметі 85000,0 мың АҚШ \$ (инвоиқа бағаланған). Усықа сатуымысқа қолыныа 10000,0 мың АҚШ \$ пуз маблаға түзайды.

1-счым.	<i>Дт Ассый восита (М0130)</i>	<i>100000,0 мың АҚШ \$</i>
Усықаныа дақоний қийметі 100000, 0 мың АҚШ \$ инвоиқарық деб бағаланғанда:	<i>Дт Ассый воситаныа эскирити (М0260)</i>	<i>20000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый восита (М0160)</i>	<i>80000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Пуз маблағары (М5110)</i>	<i>10000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый воситаныа чықб кетими (М9210)</i>	<i>10000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Дт Ассый воситаныа чықб кетими (М9210)</i>	<i>10000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый воситаныа чықб кетимидан фойда (М9310)</i>	<i>10000,0 мың АҚШ \$</i>

2-счым.	<i>Дт Ассый восита (М0130)</i>	<i>95000,0 мың АҚШ \$ (85000+10000)</i>
Усықаныа дақоний қийметі 100000,0 мың АҚШ \$ инвоиқарық эмас деб бағаласа, қолыныа усқуаныа қийметини айрибашламайтылган астаа дақоний қийметі ва пуз түзөлтери бағандысы сифатыда:	<i>Дт Ассый воситаныа эскирити (М0260)</i>	<i>20000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый восита (М0160)</i>	<i>80000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Пуз маблағары (М5110)</i>	<i>10000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый воситаныа чықб кетими (М9210)</i>	<i>25000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Дт Ассый воситаныа чықб кетими (М9210)</i>	<i>25000,0 мың АҚШ \$</i>
	<i>Кт Ассый воситаныа чықб кетимидан фойда (М9310)</i>	<i>25000,0 мың АҚШ \$</i>

Қорхона ташарх буйыча ҳисобса олиш моделни ёки қайта баҳолаш моделни ўзининг ҳисоб сифати сифатыда қабул қилыши дозим бўлади ҳамда ушбу сифатни ассый воситаларининг алоҳида бутун туркумига нисбатен қўлыни керак.

Асосий воситалар актив сифатида тан олинганидан сўнг, асосий восита объекти унинг таннариқидан ҳар қандай жамғарилган эскириш суммаси ва ҳар қандай кадрсиёзлаштириш бўйича йиғилган зарарлар чегириб ташланган қийматда ҳисобга олинishi керак.

8-ақида: 1 апрель 2017 йилда компания 120000,0 минг АҚШ \$ ускуна соғиб олади. У тўғрисида ифтири фойдаланишга мониторингда. Фойдали муддати 8 йил. Қолдиқ қиймати йўқ. Тўғри чиққан ускуна амортизация ҳисоблайди ва ҳақиқий харажат модели бўйича ҳисобга олади. 31 декабрь 2017 йилда компания ускунанинг қиймати 5000,0 минг АҚШ \$га кадрсиёзлаштирилгани аниқлади. Бу кадрсиёзлаштириш зарар сифатида баҳолади.

Амортизация ҳисоблаш:

Дт Умумийлаш чықарыш харажатлари (М2400) 11250,0 минг АҚШ \$

Кт Жамланган амортизация ускуна (М0230) 11250,0 минг АҚШ \$

(120000/8x9/12)

11 декабрь 2017 йилда актив кадрсиёзлаштириш ҳисоби:

Дт Номлиқвий активлар кадрсиёзлаштириш зарар (М9440) 5000,0 минг АҚШ \$

Кт Асосий воситалар кадрсиёзлаштириш бўйича жамланган зарар (М0330) 5000,0 минг АҚШ \$

Ускунанинг 31 декабрь 2017 йилда баланс қиймати $(120000 - 11250 - 5000) = 103750,0$ минг АҚШ \$.

Ҳаққоний қиймати нишончи тирда баҳолашнинг мумкин бўлган асосий восита объекти қайта баҳолашган қиймати бўйича ҳисобга олинishi керак. Бунда унинг қайта баҳолашган қиймати бўлиб уни қайта баҳолаш санасига бўлган ҳаққоний қийматидан кейинчалик жамғарилган эскириш суммаси ва кейинчалик йиғилган кадрсиёзлаштириш бўйича зарарлар чегирилгандаги қиймати ҳисобланади.

Активнинг баланс қиймати ҳисобот даври охиридаги ҳаққоний қиймати асосда аниқланадиган қийматидан аҳамиятли даражада фарқ қилмаслиги учун қайта баҳолашлар етарлича мунтазам равишда амалга оширилиши керак.

Қайта баҳолашларнинг мунтазам равишда такрорланиши қайта баҳоланадиган асосий восита объектнинг ҳаққоний қийматидаги ўзгаришларга боғлиқ бўлади.

Қайта баҳоламоғлиги
активнинг ҳаққоний қиймати:

ушбу баланс қийматидан ақалында даражада фарқ қилмаслиги учун, кейинги қайта баҳолашларни ўтказиш талаб этилади. Айрим асосий воситаларнинг ҳаққоний қийматинда катта даражада ва ўзгарувчан тебронимлар кузатилиши мумкин, бунинг натижасида қайта баҳолашларни йиллик асосда ўтказиш талаб этилади.

Бундай қайта баҳолашларни тез-тез ўтказиш ҳаққоний қиймати факатгина катта бўлмаган даражада ўзгариб турадиган асосий воситалар объектлари учун талаб этилмайди. Ақсинча, бундай объектлар факатгина уч ёки беш йилда бир марта қайта баҳолангани талаб этилиши мумкин.

Асосий восита объекти қайта баҳоланганида, қайта баҳолаш санасигача жамғарилган ҳар қандай эскириш суммаси қуйидаги усулларнинг бири ёрдамида тузатилади:

- активнинг янги баланс қийматиданги ўзгаришга пропорционал тарзда қайта ҳисобландики, натижада қайта баҳолашдан сўнг активнинг баланс қиймати ушунг қайта баҳоланган қийматига тенг бўлади. Ушбу усулдан активнинг қайта тиклаш қийматини аниқлаш учун индекс қўлланилганида кўпинча фойдаланилади (МХХС 13).

- активнинг янги баланс қийматидан чегириб ташланади ва соф баланс қиймати активнинг қайта баҳоланган қиймати суммасида акс эттирилади. Ушбу усулдан кўпинча бинолар учун фойдаланилади.

Жамғарилган эскиришни қайта ҳисоблаш ёки чегириб ташлашда юзага келадиган тузатиш суммаси баланс қийматининг қўпайиши ёки камайишининг бир қисмини ташкил этади ҳамда 39 ва 40 бандларга мувофиқ ҳисобга олинади.

Агар асосий восита объекти қайта баҳолакса, ушбу актив тегишли бўлган асосий воситаларнинг бутун туркуми ҳам қайта баҳолангани керак.

Агар қайта баҳолаш натижасида активнинг баланс қиймати онса, ошган қисм бошқа умумлашган даромадда тан олингани ва капитал таркибиданги бошланғич қийматига нисбатан қайта баҳолаш қийматининг ошган суммаси ҳисобга олинандиган счётда йиғилиши лозим. Бирок, ошган қисм фойда ёки зарарларда шу даражада тан олингани лозимки, бунда олдин айнан шу активни қайта баҳолаш

натijasida foyda ёки zararlarida tan olingan uning kamayishi summasi oldin ko'planiishi lozim.

Aгарда aktivning balansi qiymati qayta baholash natijasida kamaysa, kamaygan kism foyda ёки zarar tarkibida tan olingan lozim. Biroq, kamaygan kism bosqa umumlashgan daromadda ushbu aktiv b'ynacha boslang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan s'etning har qanday kredit sальdosiga teng miqdorda tan olingan lozim. Bosqa umumlashgan daromadda tan olingan kamaygan kism kapital tarkibidagi boslang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan s'etda yitilgan summani kamaytiradi.

9-vaqina: 1-iyul 2014 йilda kamayish 2 млн. AQSH \$ ga baho solash o'ldi. Foydalalanish muddati 40 йil. Qoldiq qiymati i'ye. Tuzatish xizmati ushbu amortizatsiya hisoblaydi va qayta baholash ma'deti b'ynacha hisobga o'ldi. Qayta baholashda jam'iyatdan amortizatsiya obyektining yangi balans qiymatidan hisobdan chiqariladi.

Uch йil davomida b'ynomiy 31 dekabr zilatiyla qayta baholash qiymati:

2014 йil 31 dekabr 2106000,0 AQSH \$.

2015 йil 31 dekabr 1900000,0 AQSH \$.

2016 йil 31 dekabr 1924000,0 AQSH \$.

2014 йilda: Oltin o'ldi b'ynalash amortizatsiya summasi: 2000000/40x6/12=25000,0 AQSH \$.

Dem Jam'iyatdan amortizatsiya bano (M0220) 25000,0 AQSH \$

Kim Asosiy vositalar bano (M0120) 25000,0 AQSH \$

Qayta baholashga b'ynomiy balans qiymati (20x1 йil 31 dekabr):

2000000-25000= 1975000,0 AQSH \$.

Balans qiymatining qayta baholash (2014 йil 31 dekabr):

Dem Asosiy vositalar (M0120) 131000,0 AQSH \$

Kim Asosiy vositalarini qayta baholash b'ynacha xizmat (M8510, M8010) 131000,0 AQSH \$. (2106000-1975000)=131000,0 AQSH \$.

Qayta baholashdan s'ye b'ynomiy balans qiymati (20x1 йil 31 dekabr): 2106000,0 AQSH \$.

2015 йilda: Yillik b'ynalash amortizatsiya summasi: 2000000,0/39=54000,0 AQSH \$.

Dem Jam'iyatdan amortizatsiya bano (M0220) 54000,0 AQSH \$

Kim Asosiy vositalar bano (M0120) 54000

Qayta baholashga b'ynomiy balans qiymati (2015 йil 31 dekabr):

2106000-54000= 2052000,0 AQSH \$.

Balans qiymatining qayta baholash (2015 йil 31 dekabr):

Dem Asosiy vositalarini qayta baholash b'ynacha xizmat (M8510, M8010) 131000,0 AQSH \$

Ден Номинативий активлар қадрсизлашмидан ҳарар (M9440) 21000,0 АКШ \$
 Кен Асосий восита (M0120) 131000,0 АКШ \$
 Кен Асосий воситаларни қадрсизлашмидан ҳарар (M0330) 21000
 3052000-1900000-132000-131000-21000,0 АКШ \$.
 Қайта баҳолашдан сўнг балансга баланс қиймати (2015 йил 31 декабрь):
 1900000,0 АКШ \$.
 2016 йилда: Ўтмиш йилдан амортизация суммаси: 1900000,0 АКШ
 \$-38-50000,0 АКШ \$.
 Ден Жамғарилган амортизация били (M0220) 50000,0 АКШ \$
 Кен Асосий воситалар били (M0120) 50000,0 АКШ \$
 Қайта баҳолашдан балансга баланс қиймати (20x3 йил 31 декабрь):
 1900000-50000= 1850000,0 АКШ \$.
 Баланс қиймати қайта баҳолаш (2016 йил 31 декабрь):
 Ден Асосий воситалар били (M0120) 53000,0 АКШ \$
 Ден Асосий воситалар қадрсизлашми бўйича жамланган ҳарар (M0330)
 21000,0 АКШ \$
 Кен Асосий воситани қайта баҳолаш бўйича лизра (M8510, M8010)
 53000,0 АКШ \$
 Кен Қадрсизлашми бўйича ҳарарни реверсирани (M9440) 21000,0 АКШ \$
 1924000-1850000= 74000-21000=53000,0 АКШ \$.
 Қайта баҳолашдан сўнг балансга баланс қиймати (20x3 йил 31 декабрь):
 1924000,0 АКШ \$

Капиталда бошланғич қийматига нисбатан қайта баҳолаш
 қийматининг ошган суммаси ҳисобга олинмадиган счёта асосий
 восита объекти бўйича жамланган сумма тўғридан-тўғри
 тақсимланмаган фойдага ўтказилиши мумкин, қачонки бу актив
 ҳисобдан чиқарилганда. Жами бундай сумма активнинг фойдали
 хизмат муддати тугаганда ёки у балансдан чиқарилганда
 ўтказилиши мумкин. Бироқ, бу счётадаги сумманинг маълум қисми
 актив тадбиркорлик субъекти томонидан фойдаланилаётганда
 ўтказилиши мумкин.

Бунда ўтказиладиган сумма – активнинг қайта баҳоланган баланс
 қиймати асосида ҳисобланган эскириш суммаси билан активнинг
 бошланғич таннари асосида ҳисобланган эскириш суммаси
 ўртасидаги фарққа тенг бўлади. Бошланғич қийматига нисбатан қайта
 баҳолаш қийматининг ошган суммаси тақсимланмаган фойдага
 ўтказилганда фойда ёки зарарларда акс эттирилмайди.

Асосий воситаларнинг қайта баҳолашнинг натижасида юзага
 келадиган фойда солиқларига бўлган таъсир БҲХС 12 “Фойда

солнги" га мувофиқ тан олишди ва у бўйича маълумотлар очиб берилди.

4.2.5. Асосий воситаларга амортизацияни ҳисоблаш.

Асосий восита объектининг қандайдир қисмининг ташархи ушбу объектининг умумий таннарихига нисбатан катта бўлганида, бундай ҳар бир қисм бўйича эскириш алоҳида ҳисоблашни керак.

Қорхона асосий восита объекти бўйича дастлаб тан олинган суммани унинг катта бўлган қисмлари ўртасида тақсимлайди ва бундай ҳар бир қисм бўйича эскиришни алоҳида ҳисоблайди. Масалан, самолётнинг корпуси ва мотори бўйича эскиришни алоҳида ҳисоблаш тўғри бўлиши мумкин, бу самолёт қорхонанинг ўзинини бўлиши ёки молявий ижарага олинганлигидан катъий назар. Шунга ўқшаш, агар қорхона асосий воситаларни оператив ижарага бериш учун сотиб олса ва ушбу оператив ижарада у ижарага берувчи бўлиб ҳисобланса, ижаранинг бозор шароитларига нисбатан иккөөй ёки салбий шартларига тегишли бўлган ва ушбу активнинг таннарихда акс эттирилган алоҳида суммалар бўйича эскиришни алоҳида ҳисоблаш ўринли бўлиши мумкин.

Асосий восита объектининг катта қисми бўйича фойдали хизмат муддати ва эскиришни ҳисоблаш усули ушбу активнинг бошқа катта қисми бўйича фойдали хизмат муддати ва эскиришни ҳисоблаш усули билан бир хил бўлиши мумкин. Бундай қисмлар эскириш харажатларини аниқлаш мақсадида гуруҳланиши мумкин.

Қорхона асосий восита объектининг айрым қисмлари бўйича эскиришни алоҳида ҳисоблаганида, у ушбу активнинг қолган қисми бўйича ҳам эскиришни алоҳида ҳисоблайди. Қолган қисми алоҳида катта бўлмаган қисмлардан иборат бўлади. Агар тadbиркорлик субъектининг ушбу қисмлардан фойдаланиш режалари ўзгарса, объектининг қолган қисми бўйича эскиришни ҳисоблаш учун унинг қисмларидан фойдаланиш тарзини ва ёки фойдали хизмат муддатини тўғри акс эттирадиган тахминий ҳисоблаш усулларидан фойдалани зарур бўлиши мумкин.

Қорхона асосий восита объектининг ташархи ушбу объектининг умумий таннарихига нисбатан катта бўлмаган қисмлар бўйича эскиришни алоҳида ҳисоблашга қарор қилиши мумкин.

Ҳар бир давр учун эскириш харажатлари, улар бошқа активнинг баланс қийматига қўшилмаганида, фойда ёки зарар таркибиде тан олинishi керак.

Эскириш харажатлари одатда фойда ёки зарар таркибида тан олинади. Бирок, баъзида, актинда мужжасамлаштирилган келгуси иктисодий наф бошка активларга ишлаб чиқариш жарафидида ўтказилади. Бундай ҳолатда, эскириш харажатлари бошка активлар тавнарихнинг бир қисмини ташкил этади ва унинг баланс қийматига қўшилади. Масалан, ишлаб чиқариш заводининг ва асбоб-ускунанинг эскириши товар-моддий захираларини қайта ишлаш қийматига киритилади (БХХС 2). Шунга ўхшаш, тажриба-конструкторлик ишлаб чиқишида фойдаланилган асосий воситаларнинг эскириши БХХС 38 "Номоддий активлар" га мувофиқ номоддий активнинг тавнарихида ҳисобга олинishi мумкин.

Активнинг эскириш ҳисобланадиган қиймати систематик тарзда унинг фойдали хизмат муддати давомида тақсимланishi керак.

Активнинг тугатиш қиймати ва фойдали хизмат муддати камда ҳар молиявий йилнинг охирида қайта кўриб чиқилиши керак ва, куттишлар олдинги баҳолашлардан фарқ қилса, ўзгартиш (лар) бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгартиш сифатида БХХС 8 "Ҳисоб савбатлари, бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгартишлар ва хатолар" га мувофиқ ҳисобга олинishi керак.

10-қизит: Амортизацияни мутаносиб равишда қайта баҳолаш.

Станок дастлаб 6.000\$ қийматда эди, унга 1.000\$ миқдоридида амортизация ҳисобланган эди, соф баланс қиймати 5.000\$ ни ташкил эди.

Станок нархларини умумий индексини қўллаш орқали қайта баҳолашди. Станок сотиб олинган пайтдан нархлар индекси 25 фоизга ўсди. Шундай қилиб, янги қиймат 7.500\$ (6.000*125 фоиз), амортизация 1.250\$ (1.000*125 фоиз) ва мос равишда, баланс қиймат-6.250\$.

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Асосий воситалар	ББ	1.500	
Амортизация	ББ		250
Капитал-Қайта баҳолаш захираси	ББ		1.250
Станокнинг баҳолашнинг қайта			

Эскириш хаттоки активнинг ҳаққоний қиймати унинг баланс қийматидан кўпроқ бўлганида ҳам тан олинади, агар активнинг туга-

тиш қиймати унинг баланс қийматидан ошмайдиган бўлса. Активнинг таъмирланиши ва унга техник хизмат кўрсатилиши у бўйича эскириш ҳисобланиши заруратини инкор қилмайди.

Активнинг эскириш ҳисобланадиган қиймати унинг тугатиш қиймати чегираланишидан сўнг аниқланади. Амалиётда, активнинг тугатиш қиймати кўпинча катта бўлмайди ва шу боис эскириш ҳисобланадиган қийматни ҳисоблашда аҳамиятли бўлмайди.

Активнинг тугатиш қиймати активнинг баланс қийматига тенг бўлган ёки ундан ошган суммагача кўпайиши мумкин. Бундай ҳолатда, активнинг эскириш суммаси нольга тенг бўлади, агар унинг тугатиш қиймати кейинчалик активнинг баланс қийматидан past бўлган суммагача камаймаса.

Актив бўйича эскириш ҳисобланиши ушбу актив фойдаланиши учун яроқли ва мавжуд бўлганидан сўнг бошланади, яъни у раҳбарият томонидан қўзланган ҳолда фойдаланиши учун зарру бўлган жой ва ҳолатига келтирилганида. Актив бўйича эскириш ҳисобланиши актив БҲХС 5 га мувофиқ сотиш учун мулккаланган сифатида таснифланган (лекин сотиш учун мулккаланган сифатда таснифланган чиқиб кетиш гуруҳига киритилган) сана ва актив ҳисобдан чиқарилган санадан қайси бири эртароқ келадиган бўлса, уша санада тўхтатилиши керак. Шунинг учун, эскириш ҳисобланиши актив тўхтаб қолганида ёки фаол фойдаланишидан чиқарилганида, токи актив бўйича тўлиқ эскириш ҳисобланмагунча, тўхтатишмайди. Бироқ, эскириш ҳисобланишига нисбатан чиқариш бирликлари усулида ишлаб чиқариш йўқлиги туфайли эскириш суммаси нольга тенг бўлиши мумкин.

Активда мужассамлаштирилган келгуен иқтисодий нафни тадбиркорлик субъекти асосан ундан фойдаланиши орқали ўлаштиради. Бироқ, бошқа омишлар, масалан техник ёки тижорат эскириш ёки актив тўхтаб турганида жисмоний эскириш кўпинча ушбу активдан олинishi мумкин бўлган иқтисодий нафнинг камайишига олиб келади. Бунинг натижасида, активнинг фойдали хизмат муддатини аниқлашда қуйидаги барча омишлар ҳисобга олинади:

- активдан қўзланган фойдаланиши. Фойдаланиши активнинг ҳисобланган қуввати ёки физик маҳсулдорлиги асосида аниқланиши мумкин.

- актив фойдаланадиган сменалар сонни, уни таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш дастури, актив тўхтаб турганида унга техник хизмат кўрсатиш каби операцияларга боғлиқ бўлган қўрилган жисмоний эскириш.

- ишлаб чиқаришдаги ўзгаришлар ёки такомиллаштиришлар, ёки актив фойдаланилишида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ёки кўрсатилётган хизматга бозор талаби ўзгариши натижасида техник ёки тижорат эскириши.

- активдан фойдаланишга қўйиладиган юридик ёки шунга ўхшаш чекловлар, масалан тегишли ижара келишувлари муддатининг тугаши савалари.

Активнинг фойдали хизмат муддати активнинг тадбиркорлик субъекти учун қўйилган фойдалилиги нуқтаи назаридан аниқланади. Тадбиркорлик субъектининг активларини бошқариш сибсати активлар чиқиб кетишини махсус вақтдан сўнг ёки активда муҳассамлаштирилган келгуси иқтисодий нафни маълум қисми ўзлаштирилганидан сўнг қўлда тутиши мумкин. Шунинг учун, активнинг фойдали хизмат муддати унинг иқтисодий фойдаланиш муддатидан қисқароқ бўлиши мумкин. Активнинг фойдали хизмат муддатини баҳолаш тадбиркорлик субъектининг ўхшаш активлар билан тажрибаси асосида мўлоҳаза қилган ҳолда амалга оширилади.

Ер ва бинолар бир биридан ажратилгани мумкин бўлган активлар ва улар биргаликда сотиб олинган бўлсада алоҳида ҳисобга олинади. Айрим иқтисодларни ҳисобга олган ҳолда, масалан чикондилар учун ажратиладиган ерлар сифатида ишлатиладиган қарьерлар ва майдонларни, ернинг фойдали хизмат муддати чегараланмаган ва шу боис унинг эскириши ҳисобланмайди. Биноларнинг фойдали хизмат муддати чегараланган ва шунинг учун улар бўйича эскириш ҳисобланади. Бино турган ер майдонининг қиймати ошгани бинонинг эскириш ҳисобланадиган қийматига таъсир этмайди.

Ернинг таннарни унда жойлашган асосий воситаларнинг демонтажи ва олиб ташланиши, ер майдонидagi табиий ресурсларни тиклаш бўйича харажатларни ўз ичига олса, ер активининг ушбу қисми бундай харажатларни амалга оширишдан нафлар олиниши даражани камраб олади. Айрим ҳолатларда, ернинг ўзи чегараланган фойдали хизмат муддатига эга бўлиши мумкин, бундай ҳолатда ер у бўйича олинадиган нафларни аёқ эттирадиган тарзда эскириши ҳисобланиши керак.

Эскириш усули корхона томонидан активдан олинадиган келгуси иқтисодий нафлар қай тарзда сарфланганини аёқ эттириши керак.

Актив бўйича қўлланиладиган эскириш усули камида ҳар молавий йилнинг охирида қайта қўриб чиқилиши керак ва, активда муҳассамланган келгуси иқтисодий нафлар олиниши қўтилаётган тарз-

да жиций ўзгариш пайдо бўлганида, ушбу ўзгарган тарзга акс эттириш учун қўлланиладиган усул ҳам ўзгартрилиши керак. Бундай ўзгариш бухгалтерия ҳисоби мақсадида баҳолашдаги ўзгариш сифатида БҲХС 8 га мувофиқ ҳисобга олиниши керак.

Активнинг эскириш ҳисобланадиган қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб бориш учун турли эскириш ҳисоблаш усулларида фойдаланиш мумкин. Ушбу усуллар тўғри чизикли (бир текис маромдаги) усул, камайиб борувчи қолдиқ усули ва ишлаб чиқариш бирлиги усулини қамраб олади. Эскириш ҳисоблашнинг тўғри чизикли усули активнинг тугатиш қиймати ўзгармаганида активнинг фойдали хизмат муддати давомида бир хил (ўзгармас) суммаси харажатларга олиб борилишига олиб келади. Камайиб борувчи қолдиқ усули қўлланилганда активнинг фойдали хизмат муддати давомида камайиб борадиган сумма харажатларга олиб борилишига олиб келади. Ишлаб чиқариш бирликлари усули қўйилаётган фойдаланиш ёки ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлган сумма харажатларга олиб борилишига олиб келади.

Корхона активда мужассамланган келгуси иктисодий наф қай тарзда сарфланишини аниқроқ акс эттирадиган усулни танлаши керак. Ушбу усул илгир равишда даврдан даврга, келгуси иктисодий наф сарфланиши тарзи ўзгармаганида, қўлланилиши керак.

11-вазифа: Компания 100000,0 АҚШ \$га асосий воситани сотиб олади. Фойдали муддати 5 йил, қолдиқ қиймати 5000,0 АҚШ \$.

Амортизацияни ҳисоблашга: Ёчим $Ac = (Bq - Kq) / Xq$, $Ac = 19000,0$ АҚШ \$ (100000,0 - 5000,0 / 5).

12-вазифа: 2016 йил 1 январда компания асосий воситани 260000,0 АҚШ \$га сотиб олади. Фойдали муддати дастлаб 8 йил ва қолдиқ қиймати 10000,0 АҚШ \$ белгиланган эди. 2016, 2017 йилларда бу баҳога асосда ҳисоб қўйилди. Тўғри чизикли усулда амортизация ҳисоблайди ва ҳар қандай харажат модели бўйича ҳисобга олади. 2018 йил бошида компания асосий воситани фойдали муддатини 5 йилга ва қолдиқ қийматини 7000,0 АҚШ \$ га баҳолади.

МҲХС (IAS) 8 "Ҳисоб системлари, бузилмаган ҳисоби мақсадида баҳолашлардаги ўзгаришлар ва хатолик"га кўра оғалли йиллар амортизацияси мунозимлайди яки мураббаъга ҳисобга олинади.

2016 йилга эскириш (260000,0 - 10000,0) / 8 йил = 31250,0 АҚШ \$.

2017 йилга эскириш (260000,0 - 10000,0) / 8 йил = 31250,0 АҚШ \$.

Йил охирида баланс қиймати 260000,0 - 31250,0 - 31250,0 = 197500,0 АҚШ \$.

2018 йилга эскириш (197500,0 - 7000,0) / 5 йил = 38100,0 АҚШ \$.

Асосий восита объекти кадрсизланганини аниқлаш учун тадбиркорлик субъекти БҲХС 36 "Активларнинг кадрсизланиши" ни қўллаш керак. Ушбу стандартда тадбиркорлик субъекти активларнинг баланс қийматини қандай қилиб қайта кўриб чиқиши, активнинг қопланадиган қийматини қандай қилиб аниқлаши ва кадрсизланиш бўйича зарарлар қачон таъ олиниши ва тикланиши кераклиги тушувтирилган.

13-вазифа: Ишлаб чиқариш хазина усули

Сиз маъмурий шалоб қадрланадиган маъсуломга сивондан ўтказиш учун нархи \$100.000 бўлган усулни сониб олдингиз. Сиз берган баҳога асосан, ушбу усулни фойдаланиш маънаси давомийда 20.000 данга маъсуломга сивондан ўтказиш олади. Усулнинг турғачлиги қиймати нольга тенг.

Усулга ҳар бир сивон ўтказилганидан кейин \$5 амортизация ҳисобланади. Ҳисобом фойда мобайлида 1.200 данга маъсулом сивондан ўтказилди.

Маливий ҳисобот модалари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Асосий воситалар	ББ	\$100.000	
Пул маблағлари	ББ		\$100.000
Усулнинг зарари			
Амортизация қаражатлари	ФЭХ	\$16.000	
Жангарилган амортизация	ББ		\$16.000
1.200 данга маъсулом учун ҳисобланган амортизация			

Кадрсизланган, йўқолган ёки арзонроқ бериб юборилган асосий воситалар учун учинчи томонлардан олиннадиган қоплаш суммаси у олиниши лозим бўлганда фойда ёки зарар таркибиде акс эттирилиши керак.

Асосий воситаларнинг кадрсизланиши ёки йўқолиши, қоплаб бериш бўйича тегишли даъволар ёки учинчи томонлар тарафидан туланадиган қоплаш суммалари, бундай активларнинг ўрнига қайтарилиши янги активлар сотиб олиниши ёки қурилиши алоҳида ихтисосий ҳодисалар бўлиб, улар қўйиладиган алоҳида ҳисобга олинад:

- асосий воситаларнинг кадрсизланиши БҲХС 36 га мувофиқ таъ олинад;
- тўлиқ эскирган ёки чиқиб кетган асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши ушбу стандартга мувофиқ аниқланади;
- кадрсизланган, йўқолган ёки арзонроқ бериб юборилган асосий воситалар учун учинчи томонлардан олиннадиган қоплаш суммаси у олиниши лозим бўлганда фойда ёки зарардан акс эттирилади; ва

- оддий активлар ўрнига қайта тикланган, сотиб олинган ёки қурилган асосий воситаларнинг таннарихи ушбу стандартга мувофиқ аниқланади.

4.2.6. Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ҳисоби.

Асосий восита объектининг баланс қиймати қуйидаги ҳолатларда ҳисобдан чиқарилиши керак:

- чиқиб кетганда;
- ундан фойдаланишдан ёки унинг чиқиб кетишдан ҳеч қандай келгуси иқтисодий наф қутулмаганда.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришдан юзага келган фойда ёки зарар асосий восита объекти ҳисобдан чиқаришганда фойда ёки зарар таркибида ақс эттирилиши керак (бунда БҲХС 17 да сотиш ва қайта ижарага олиш бўйича бошқа талаблар белгиланмаган бўлса). Фойда асосий фаолиятдан даромад сифатида таснифланмаслиги керак.

Бирок, ўзининг оддий фаолияти доирасида бошқа томонларга оператив ижарага бериш мақсадида сақлаб турган асосий воситаларини мунтазам равишда сотаётган тadbиркорлик субъекти бундай активларни, улар ижарага берилиши тўхтатилаётганда сотиш учун мулккалланган бўлганда, товар-моддий захираларга уларнинг баланс қиймати бўйича ўтказиши керак. Бундай активларни сотишдан олинган тушумлар даромад сифатида БҲХС 18 "Даромад" га мувофиқ тан олинishi керак. Оддий фаолият доирасида сотиш учун мулккалланган активлар товар-моддий захираларга ўтказилганда БҲХС 5 қўлланилмайди.

Асосий воситалар бир неча йўллар билан чиқиб кетиши мумкин (масалан, сотиш орқали, молиявий ижара келишувини тузиш орқали ёки ҳада этиш орқали). Бундай активнинг чиқиб кетиши санасини аниқлашда, тadbиркорлик субъекти товарларни сотишдан тушган даромадларни тан олиш бўйича БҲХС 18 "Даромад" даги мезонларни қўллайди. Сотиш ва қайта ижарага олиш орқали активларнинг чиқиб кетишига нисбатан БҲХС 17 қўлланилади.

Агарда тadbиркорлик субъекти асосий воситанинг баланс қийматида ушбу активнинг қисмини алмаштириш таннарихини тан олса, у эски алмаштирилган қисмининг баланс қийматини, ушбу қисм бўйича эскириш алоҳида ҳисобланган ёки ҳисобланмаганлигидан қатъин назар, ҳисобдан чиқаради. Агарда тadbиркорлик субъекти учун алмаштирилган қисмининг баланс қийматини аниқлашнинг амалий имкони бўлмаса, у алмаштириш таннарихидан алмаштирилган қисмининг қиймати у сотиб олинганда ёки қурилганда қанча

булганлигини кўрсатадиган кўрсаткич сифатида фойдаланиши мумкин.

Асосий восита объектнинг ҳисобдан чиқарилиши натижасида юзага келадиган фойда ёки зарар активнинг чиқиб кетишидан олиннадиган соф тушумлар, агарда бўлса, билан активнинг биланс қиймати ўртасидаги фарқ сифатида аниқланиши лозим.

<i>14-қилим:</i> Компания биланс қиймати 10000,0 АҚШ \$, йиллик амортизация 8000,0 АҚШ \$, қойма баъзили захираси 15000,0 АҚШ \$ бўлган эски ускунага 40000,0 АҚШ \$ га солиқда	
Солиқ провизиялари:	
<i>Дт</i> Жамғарилган амортизация ускуна (M0230)	8000,0 АҚШ \$
<i>Дт</i> Пул маблағлари (M5110)	40000,0 АҚШ \$
<i>Кт</i> Асосий восита (M1030)	110000,0 АҚШ \$
<i>Кт</i> Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши (M9210)	10000,0 АҚШ \$
<i>Дт</i> Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши (M9210)	10000,0 АҚШ \$
<i>Кт</i> Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда (M9310)	10000,0 АҚШ \$
<i>Дт</i> Асосий воситани қайта баъзили бўйича китра (M8510, M8010)	15000,0 АҚШ \$
<i>Кт</i> Товаришлардан фойда (M8720)	15000,0 АҚШ \$

Асосий воситанинг чиқиб кетишида унинг ўрнига олиннадиган тоовон дастлаб унинг ҳаққоний қийматида тан олинади. Агарда асосий восита учун тўлов кечиктирилса, олинган тоовон дастлаб пул маблағидаги нарх эквивалентида тан олинади. Товоннинг номинал қиймати билан пул маблағидаги нарх эквиваленти ўртасидаги фарқ БҲХС 18 га мувофиқ фойдан даромад сифатида тан олинади ва бу эса дебиторлик қарз бўйича эффектив даромадлиликни акс эттиради.

Молиявий ҳисоботларда асосий воситаларнинг ҳар бир туркуми бўйича қуйидаги маълумотлар очиб берилиши керак:

- яппи баланс қийматини аниқлаш учун қўлланилган баҳолаш асослари;
- эскиришни ҳисоблаш учун фойдаланилган усуллар;
- фойдали хизмат муддатлари ва эскиришни ҳисоблашнинг фойдаланилган меъёрлари;
- давр бошига ва охирига бўлган яппи баланс қиймати ва жамғарилган эскириш суммаси (кадрсизланиш бўйича йиғилган зарарлар билан умумлаштирилган); ва
- давр бошига ва охирига бўлган баланс қийматининг қуйидагиларни кўрсатадиган солиштирмаси:
 - асосий воситаларнинг кирими;

МХХС 5 га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган ёки сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариш гуруҳига киритилган активлар ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар;

бизнес бирлашуви орқали сотиб олинган асосий воситалар;

қайта баҳолашлар ҳамда БХХС 36 га мувофиқ бошқа умумлашган даромадда тан олинган ёки тикланган кадрсизланиш бўйича зарарлар натижасида юзага келган кўпайишлар ёки камайишлар;

БХХС 36 га мувофиқ фойда ёки зарарларда тан олинган кадрсизланиш бўйича зарарлар;

БХХС 36 га мувофиқ фойда ёки зарарларда тикланган кадрсизланиш зарарлари;

эскириш;

корхонанинг молиявий ҳисоботларини функционал валютадан ундан фарқ қиладиган тақдирот валютасига ўтказиш ва хорижий бўлимининг тақдирот валютасига ўтказиш натижасида юзага келган соф курс фарқлари;

бошқа ўзгаришлар.

15-вазият: Активни ҳисобдан чиқариш.

Сизиммг заводимизнинг қайинати 22 млн \$ни ташкил этади. Қайта баҳолаш бўйича қайинати 28 млн \$ни ташкил этади. Қайинатдаги фарқ қайта баҳолаш натижасида олиб борилди.

Молиявий ҳисобот моделлари	ФЭХ/ББ	Дг	Кг
Асосий воситалар	ББ	6 млн \$	
Капитал - Қайта баҳолаш зарарлари	ББ		6 млн \$
<i>Заводнинг қайта баҳоламини</i>			

Завод \$30 млн га соғимовида. Фойда ва зарарлар натижасида ҳисобовида \$2 млн. ани эътиборга олинган. Тақсимланмаган фойда ҳисобовида \$6 млн. олиб борилди. Ҳақиқат фойда ва зарарлар натижасида ҳисобовида ани эътиборга олинган.

Молиявий ҳисобот моделлари	ФЭХ/ББ	Дг	Кг
Пул маблағлари	ББ	\$30 млн	
Асосий воситалар	ББ		\$28 млн
Заводни сотишдан фойда	ФЭХ		\$2 млн
<i>Заводни сотиш ҳисоби</i>			
Капитал – қайта баҳолаш натижасида	ББ	\$6 млн	
Капитал – тақсимланмаган фойда	ББ		\$6 млн
<i>Маблағларни қайта баҳолаш натижасида ҳисобовида, тақсимланмаган фойда ҳисобовида ўтказиш</i>			

Тугатилми қиймати. Автомобильнинг воситасининг нархи \$ 20.000 танкият этади. Сиз ушбу автомобильнинг воситасини 4 йилдан сўнг сотасиз. Тугатилми қиймати \$ 8.000 танкият этади.

Амортизация суммасининг миқдори \$ 12.000 (\$20.000 – \$8.000) танкият этади. Бир йил учун ҳисобланган амортизация суммаси \$3.000 (\$12.000/4) танкият этади.

Моддий ҳисобот мадалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Асосий воситалар	ББ	\$20.000	
Пул маблағлари	ББ		\$20.000
<i>Автомобильнинг воситасининг даради</i>			
Амортизация харажатлари	ФЗХ	\$3.000	
Жамғарилган амортизация	ББ		\$3.000
<i>Иккилик амортизация</i>			

Моддий ҳисоботларда қуйидаги маълумотлар ҳам очиб берилиши керак:

- асосий воситаларга эгалик ҳуқуқининг шартлари мажбурияти ва суммалари, ва мажбуриятлар бўйича гаровга берилган асосий воситалар;

- асосий восита объекти қурилиш давомида унинг баланси қийматида тан олинган харажатлар суммаси;

- асосий воситаларни сотиб олиш бўйича келишилган мажбурият суммаси;

- умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисоботда алоҳида очиб берилмаса, кадрлардан, йўқолган ёки арзонроқ бериб юборилган асосий воситалар учун ушбу томонлардан олинган ва фойда ёки зарар таркибиде аёс эътирфилган қоплаш суммаси.

16-вазифа: Фойда билан сўтиш.

Сизнинг компаниянгиз ҳисоб системасига мувофиқ, автомобиллар ҳар йўри йилда амалга оширилиб турилади. Сиз \$30.000 лиги автомобиль ҳарид қилдингиз. Баҳолигига асосан, автомобилнинг тугатилми қиймати \$16.000.

Жами амортизация суммаси \$30.000 – \$16.000 = \$14.000, бир йил учун ҳисобланган амортизация эса – \$3.500 (\$14.000/4 йил) танкият этади.

Сиз охириги йўртмичи йилда автомобилни \$18.000 сотмоқдасиз.

Сиз \$2.000 (\$18.000 – \$16.000) миқдордаги даромадми фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ҳисобга олишингиз керак.

Молжиявий ҳисобот мuddaлари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Пул маблағлари	ББ	\$18.000	
Асосий воситалар	ББ		\$30.000
Жамғарилган амортизация	ББ	\$14.000	
Автомобил ҳисобдан чиқарилшидан даромад	ФЗХ		\$2.000
<i>Автомобилни сотиш ва \$2.000 миқдарида фойда кўриш</i>			

Агар асосий воситалар объекти қайта баҳоланган қиймати буйича акс эттирилса, МҲҲС 13га мувофиқ оғиб берилгани таъаб эталган маълумотларга қўшимча равишда қуйидагилар оғиб берилиши керак:

- қайта баҳолаш ўтказилган сана;
- мустакил баҳоловчи иштирок этгани;

- қайта баҳоланган асосий воситаларнинг ҳар бир туркуми буйича унинг таркибидagi активлар таннараҳ буйича ҳисобга олиш модели буйича ҳисобга олинганда уларнинг тан олинган бўлган баланс қийматлари; ва

- бошланғич қийматига нисбатан қайта баҳолаш қийматининг ошган суммаси, бу суммаси акс эттирилган счётада давр мобайнидаги ўзгаришларни кўрсатган ҳолда ҳамда қолдиқни акциядорларга тақсимлашдаги ҳар қандай чекловларни акс эттирган ҳолда.

Маъму буйича тест саволлари

1. Компания 10500000 сўмга автомобил сотиб олди. Автомобилни олиб келиш харажати 500000 сўм. Расмийлаштириш харажати 50000 сўм. Экспедиторнинг хизмат сафари харажатлари 100000 сўм. Автомобилни сотиб олиш учун банкдан 1,000000 сўм узок мuddатли кредит олган. Кредит шартномасида кредитнинг йиллик 10 % ставкасида белгиланган ва у 3 йилдан кейин қайтарилгани кўрсатилган. Ишчи ҳолатга келтириш харажатлари 4.00.000 сўм. «Автомобиль» счёти қайси суммага дебетланади?

- a. 11150000
- b. 11500000
- c. 11000000
- d. 11550000

2. «Антекс» қўшма корхонаси тўқини шеходаги дастгоҳларини қайта баҳолади. Уларнинг баланс ДҚ- 800,0 млн ва ЭҚ-250,0 млн сўм. Баҳолаш коэфф - 0,6 деб белгиланган. Қайта баҳолаш натижаларини аниқланг.

- a. Дт 0130-4800000 Кт 8510-4800000, Дт-8510-1500000 Кт-0230-1500000.
- b. Дт 8510-3300000 Кт 0130-3300000, Дт-8510-3300000 Кт-0230-3300000.
- c. Дт 0130-1280000000 Кт 8510-1280000000, Дт-0230-400000000 Кт-8510-400000000.
- d. Дт 0130-3300000 Кт 0230-3300000.
3. Асосий восита қайта баҳоланди. Қиймати пасайғанда бухгалтерияда қандай акс эттирилади?
- Резерв капиталда
 - Даромад сифатида
 - Харожат кўришида
 - Мажбурият юклидади.
4. Қайси асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди?
- машина ва умумий фойдаланишдаги автомобил йулларига
 - библиотека фонди ва кўп йиллик ўсимликларга
 - компьютер ва санъат ёдгорликларига
 - ер ва маҳсулдор ҳайвонларга
5. Асосий воситанинг бошланғич қиймати-12000000, тугатини қиймат-1200000, хизмат муддати- 5 йил. Кумулятив усули тадбиқ этилган ?
- 2160000
 - 3600000
 - 2592000
 - 4800000
6. Асосий восита сотилганда қўшилган қиймат солиғи қайси қиймат бўйича ҳисобланади ?
- Бошланғич қийматдан
 - Қолдиқ қийматдан
 - Сотилш билан шартнома қиймат фарқидан
 - Шартнома ва қолдиқ қиймати фарқидан
7. Иссиқлик техника ускуналарига қанча миқдорда йиллик амортизация нормаси белгиланган?
- 10%
 - 8%
 - 15%
 - 20%

8. Асосий воситанинг дастлабки қиймати- 1000000, эскириш қиймати -200000, шартнома баҳоси-900000. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда қандай эҳс эттирилади?

- a. 900000 молиявий бўлимида
- b. 100000 инвестиция бўлимида
- c. 1000000 молиявий бўлимида
- d. 900000 инвестиция бўлимида.

9. Компания асбоб-ускуналарнинг қувватини ва бақариладиган операциялар тезлигини ошириш учун ва улардан фойдаланиш бўйича қуйидаги харажатларни амалга оширди: Жорий таъмирлаш-100000. Техник қаров-20000 Капитал таъмирлаш-200000 Реконструкцияга-500000 «Машина ва ускуналари» счёти қайси суммага Дебетланади:

- a. 100000
- b. 300000
- c. 320000
- d. 500000

10. Асосий воситалар қандай баҳоланади.

- a. Бошланғич, жорий, қайта баҳолаш, қолдиқ ва жорий.
- b. Бошланғич, қайта баҳолаш, қолдиқ ва жорий.
- c. Бошланғич, жорий, қолдиқ ва жорий.
- d. Бошланғич, жорий, қайта баҳолаш, жорий.

4.3. Ижара (17-сон БҲХС)

4.3.1. Стандартнинг мақсади ва қўлаш доираси.

Стандартнинг мақсади: *ижарачилар ва ижарага берувчилар учун ижарага нисбатан қўлашнинг керак бўлган тегили ҳисоб сифатларини ва очиқ берилган маълумотларни белгиланган зборандир.*

Ушбу Стандарт қуйидагилардан ташқари ҳамма ижара келишувларни ҳисобга олишда қўлланилиши керак:

- фойдали казиламалар, нефть, табиий газ ва шунга ўхшаш қайтадан тикланмайдиган ресурсларни қадриши ёки фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ижара келишувлари;

- кинофильм, видеофилмлар, шьесалар, қўл ёзма, патентлар ва авторлик ҳуқуқлари каби моддалар бўйича лицензия шартномалари.

Бироқ, ушбу стандарт қуйидагиларни баҳолаш асоси сифатида қўлланилмагани керак:

-инвестицион мулк сифатида ҳисобга олинган ижарачилар томонидан сақланган мулк (БҲХС 40 "Инвестицион мулк");

-ижарага берувчи томонидан оператив ижарага берилган инвестицион мулк (БҲХС 40);

-ижарачи томонидан молиявий ижарага олинган биологик активлар (БҲХС 41 "Қимматли ҳужжатлар");

-ижарага берувчи томонидан оператив ижарага берилган биологик активлар (БҲХС 41).

3 Ушбу Стандарт активлардан фойдаланиш ҳуқуқини ўтказадиган келишувларга нисбатан бундай активлардан фойдаланиш ёки сақлаш билан боғлиқ катта ҳажмдаги техник хизматлар ижарага берувчи томонидан кўрсатилиши мумкинлигидан қатъий назар қўлланилади.

Ушбу Стандарт активлардан фойдаланиш ҳуқуқини шартноманинг бир томонидан бошқа томонига ўтказилишини кўзда тутмайдиган хизматларни кўрсатиш бўйича келишувларга нисбатан қўлланилмайди.

4.3.2. Ижранинг таъсирланishi.

Ижара: ижарага берувчи ижарачига бир ёки бир неча нўсбавлар эгаллига келиши билан муддат давомияда активдан фойдаланиш ҳуқуқини беришини кўзда тутиладиган келишувдир.

Молиявий ижара – активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва муқофоларни келишувнинг бир томонидан бошқа томонига ўтказувчи ижара. Эгаллик ҳуқуқини пиროвардликда ўтказилishi ёки ўтказилмаслиги мумкин.

Оператив ижара – молиявий ижарадан ташқари бошқа ҳарам ижара келишувлари.

Муддатидан олдин бекор қилинмайдиган ижара – бундай ижара фақат қуйидаги ҳолларда муддатидан олдин бекор қилиниши мумкин:

-қандайдир эҳтимоли кам шартли ҳодисанинг рўй бериши натижасида;

-ижарага берувчи томонидан руҳсат берилиши натижасида;

-ижарачи айнан шу активни ёки эквивалент активни ижарага олиш бўйича янги келишувни айнан шу ижарага берувчи билан тузганида; ёки

- ижарачи томонидан шундай қўшимча тўлов амалга оширилганидаки, бунда ижара бошлангач пайтида ижара келишувининг давом қилиши етарли даражада аниқ бўлади.

Ижаранинг бошланishi – қуйидаги иккита санадан энг эртароқ бўлган сана: ижара келишувини тузилган сана билан ижаранинг асосий шартлари юзасидан томонлар мажбуриятларини олган сана. Ушбу санадан бошлаб:

- ижара оператив ёки молнавий ижара сифатида таснифланади; ва

- молнавий ижара ҳолида, ижара муддатининг бошланishiда тан олинган суммалар аниқланади.

Ижара муддатининг бошланishi – ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширишни бошлаш мумкин бўлган сана. Бу ижарани дастлабки тан олиш (яъни мос равишда ижара натижасида пайдо бўладиган тегишли активлар, мажбуриятлар, даромад ёки харajatларни тан олиш) санаси.

Ижара муддати – ижарачи активни ижарага олишга келишган, муддатидан олдин бекор қилинмайдиган давр билан ижарачи активнинг ижарасини қўшимча тўловни амалга ошириб ёки оширмасдан давом қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва ижаранинг бошланishiда ижарачи ушбу ҳуқуқдан фойдаланиш етарли даражада аниқ бўлган ҳар қандай қўшимча муддат.

Минимал ижара меъзолари – ижара муддати давомида ижарачи томонидан тўланадиган ёки тўланиш талаб этилиши мумкин бўлган тўловлар билан қуйидаги суммалар, бундан шартли ижара ҳамда ижарага берувчи томонидан тўланадиган ва унга қоплаб бериладиган хизматлар ҳақи ва солиқлар мустасно:

- ижарачи учун – ижарачи ёки у билан боғлиқ шахс томонидан кафолатланган ҳар қандай суммалар; ёки

- ижарага берувчи учун – қуйидагилар томонидан ижарага берувчига кафолатланган ҳар қандай тугатиш қиймати суммаси:

ижарачи;

ижарачи билан боғлиқ томон;

ижарага берувчига боғлиқ бўлмаган ва кафолат бўйича мажбуриятларни молнавий жоҳатдан бажара оладиган учинчи томон.

Бироқ, агар ижарачи тегишли активни унинг ҳаққоний қийматидан шу қадар past нарқда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлсаки, бунинг натижасида ушбу ҳуқуқнинг амалга оширилиши етарлича аниқ деб ижаранинг бошланishiда ҳисоблаш мумкин бўлса, минимал ижара тўловлари ижара муддати давомида ушбу сотиб олиш

ҳуқуқини амалга оширилиши кутилаётган санагача тўланадиган минимал тўловларни ҳамда ушбу ҳуқуқни амалга ошириш учун талаб қилинадиган тўловни ўз ичига олади.

Ҳақдоний қиймат - бу яхши хабардор бўлган ва бундай операцияни амалга оширишни хоҳловчи мустақил томонлар ўртасида умумий шартлар асосида биттаси амалга оширишдаги активни алмаштириш ёки мажбуриятни тўлаш мумкин бўлган сумма.

Иқтисодий фойдаланган муддати – бу қуйидагилардан бириси:

-бир ёки undan ортик фойдаланувчилар томонидан активдан иқтисодий мақсадларда фойдаланиш кутилаётган давр;

-бир ёки undan ортик фойдаланувчилар томонидан активдан олинган кутилаётган шиллаб чиқариш ёки шунга ўхшаш birlikларининг сони.

Фойдали хасмат муддати – ижара муддати бошланишидан кейин қолган, лекин ижара муддати билан чегараланмаган, баҳоланган давр бўлиб, бу давр мобайнида активда муҳассамланган иқтисодий наф тадбиркорлик субъекти томонидан фойдаланиш кутилади.

Кафолатланган тугатиш қиймати – бу:

-ижарачи учун – тугатиш қийматининг бир қисми бўлиб, у ижарачи ёки у билан боғлиқ шахс томонидан кафолатланади (бунда кафолатнинг суммаси – бу ҳар қандай ҳолда тўланадиган бўлиши мумкин бўлган максимал сумма);

-ижарага берувчи учун – тугатиш қийматининг бир қисми бўлиб, у ижарачи томонидан ёки ижарага берувчига боғлиқ бўлмаган ва кафолат бўйича мажбуриятларни молиявий жиҳатдан бақара оладиган учинчи тараф томонидан кафолатланади.

Кафолатланмаган тугатиш қиймати – ижарага берилган актив тугатиш қийматининг бир қисми бўлиб, у ижарага берувчи томонидан амалга оширилиши кафолатланмайди ёки фақатгина ижарага берувчи билан боғлиқ тараф томонидан кафолатланади.

Дастлабки бевосита харажатлар – ижара келишувини тайёрлаш ва тузиш билан бевосита боғлиқ бўлган қўшимча харажатлар, бундан шиллаб чиқарувчи ёки дилерлар бўлган ижарага берувчилар томонидан амалга оширилган бу каби харажатлар мустасно.

Ижарага яши миестиция – қуйидагиларнинг умумий суммаси:

-ижарага берувчи томонидан молиявий ижара бўйича олинмадиган минимал ижара тўловлари, ва

-ижарага берувчи фойдасига ҳисобланмадиган кафолатланмаган тугатиш қиймати.

Ижарага соф инвестиция – ижарада кўзда тутилган фонд ставкаси бўйича дисконтланган ижарага ялпи инвестиция.

Ишлаб томирланган (муддатли улаймрилган) молиявий даромад – бу кунидагилар орасидаги фарқ:

-ижарага ялпи инвестиция, ва

- ижарага соф инвестиция.

Ижарада кўзда тутилган фонд ставкаси – минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қиймати билан кафолатланмаган тугатиш қийматининг келтирилган (дисконтланган) қиймати йиғиндисидан ижарага олинган активнинг ҳаққоний қиймати билан ижарага берувчининг дастлабки бевосита харажатлари йиғиндисига ижара бошланиш пайтига тенг бўлишини таъминлайдиган дисконт ставкасидир.

Ижарачи учун қарз қатаънатиниқ ўсиб борувчи фонд ставкаси – худди шундай ижара келишуви бўйича ижарачи томонидан тўловнинг талаб этилган бўлиши мумкин бўлган фонд ставкаси. Ёки, бундай ставкани аниқлаш имкони бўлмаса, ижарачи активни сотиб олиш учун зарур бўлган маблағларни ижаранинг бошланишида худди шундай муддатга, худди шундай таъминотиш тақдим қилиб қарзга олиш учун тўлаши мумкин бўлган фонд ставкасидир.

Шартли ижара – бу ижара тўловларининг қатъий белгиланмаган қисми бўлиб, у вақт ўтиши билан эмас, балки бошқа сабабларга кўра ўзгарадиган омилнинг келгуси суммасига боғлиқ бўлади (масалан, келгуси сотувларининг фони, келгуси фойдаланиш суммаси, келгуси нархлар индекси, келгусидаги бозор фонд ставкалари).

Ижара келишуви ёки шартномаси ижаранинг бошланиши билан ижара муддатининг бошланиши орасидаги давр ичида ижара объектини куриш ёки сотиб олиш тавнаридаги ўзгаришларни ёки тавнарих ёхуд қийматининг қандайдир бошқа ўлчовидаги, масалан умумий нархлар даражасидаги, ўзгаришларни ёки ижарага берувчининг молиявий харажатларидаги ўзгаришларни ҳасобга олган ҳолда, ижара тўловларини ўзгартириш шартини ўз ичига олиши мумкин. Бундай ҳолатда, мазкур Стандарт мақсадида бу каби ўзгаришларнинг оқибатлари ижара бошланишида мавжуд бўлган деб ҳисобланиши керак.

Ижаранинг таърифи ижарачига келишилган шартлар бажарилганодан кейин активга эгаллик қилиш ҳуқуқини олиш имкониятини берадиган, активни ижарага бериш шартномаларини

камраб олади. Бундай шартномалар баъзида сотиб олиш ҳуқуқини берадиган ижара шартномалари номи билан маълум.

БХХС 17 да “ҳаққоний қиймат” атамасидан фойдаланилади, ва бу атама баъзи жиҳатлари билан МХХС 13 “Ҳаққоний қийматни баҳолаш” даги ҳаққоний қийматнинг таърифидан фарқланади. Шунинг учун, БХХС 17 ни қўллаганда, тадбиркорлик субъекти ҳаққоний қийматни МХХС 13 эмас, балки БХХС 17 мувофиқ тарзда баҳолайди.

4.3.3. Ижарачиларнинг молиявий ҳисоботларида ижаранинг акс эттирилиши.

Мазкур стандартда қабул қилинган ижаранинг таснифланиши ижарага берадиган активга эгаллик қилиш билан боғлиқ рисклар ва мукофотлар қай тарзда ижарага берувчи ёки ижарачи ўртасида тақсимланишига асосланади. Рисклар тўхташлар ёки технология экскрети ёки иқтисодий шароитлар ўзгариши туфайли даромадлиликнинг ўзгариб туришидан зарарлар кўрилиши эҳтимолларини ўз ичига олади. Мукофотлар активнинг иқтисодий фойдаланиш мuddати давомида фойда келтирадиган фаоллиetni амалга ошириш ва қиймат ошишидан ёки тугатиш қиймати сотишдан олинadиган даромадлар кутилaши билан боғлиқ.

Ижара молиявий ижара сифатида таснифланади, агар у бўйича активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва мукофотлар келишувининг бир томонидан бошқа томонига ўтказилса. Ижара оператив ижара сифатида таснифланади, агар унинг натижасида активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва мукофотлар келишувининг бир томонидан бошқа томонига ўтказилмаса.

Ижарага берувчи ва ижарачи ўртасидаги операция улар томонидан тузилган ижара шартномасига асослангани сабабли, келишкелган таърифларлардан икчил равишда фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ушбу таърифларнинг ижарага берувчи ва ижарачининг бир биридан фарқланадиган шароитларига қўллаш улар томонидан айнан бир ижара ҳар хил таснифланишига олиб келиши мумкин. Масалан, бундай ҳолат, агар ижарачи билан боғлиқ бўлмаган учинчи томон ижарага берувчи учун тугатиш қийматини кафолатлаган бўлса, юзга келади.

Ижара молиявий ёки оператив ижара бўлиши, шартноманинг шаклига эмас, балки операциянинг моҳиятига боғлиқ бўлади.⁵ Ижара молиявий ижара сифатида таснифланишига алоҳида ёки биргаликда олиб келадиган ҳолатларнинг мисоллари қуйида келтирилган:

- ижара муддати тугагач, активга эгаллик қилиш ҳуқуқи ижарачига ўтishi;

- ижарачи активни унинг ҳаққоний қийматидан шу қадар паст нарҳда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиб, бунинг натижасида ушбу ҳуқуқнинг амалга оширилиши «тартибча аниқ» деб ижаранинг бошланишида ҳисоблаш мумкин бўлиши;

- активга эгаллик ҳуқуқи ўтказилгани ёки ўтказилмаслигидан қатъий назар, ижара муддати активнинг иқтисодий хизмат муддатинининг асосий қисмини ташкил этиши;

- ижаранинг бошланишида минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қиймати ижарага берилган активнинг деярли бутун ҳаққоний қийматига тенг бўлиши; ва

- ижарага берилган активлар шундай махсус хусусиятга эгаки, улардан фақат ижарачи йирик ўзгартиришлар киритмасдан фойдаланиши мумкин.

Ижаранинг молиявий ижара сифатида таснифланишига алоҳида ёки биргаликда олиб келиши мумкин бўлган омиллар:

- ижарачи ижара келишувини бекор қилиши мумкин бўлса, ижарага бериувчининг бундай бекор қилиш билан боғлиқ бўлган зарарлари ижарачининг ҳисобидан қопланиши;

- тугатиш қийматиинг ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлардан келиб чиқадиган фойда ва зарарлар ижарачининг ҳисобига олиб борилса (масалан, ижара муддати охирида сотишдан тушумларнинг энг кўп қисмига тенг бўладиган ижара ҳақидан чегарма шаклида); ва

- ижарачи ижарани иккинчи муддатга бозор нарҳидан анча паст бўлган ижара ҳақи эвазига давом қилтириш ҳуқуқига эга бўлса.

Ушбу мисолларни ва келтирилган омилларни ҳамма вақт ҳам ҳал қилувчи деб ҳисоблаб бўлмайди. Агар ижаранинг бошқа хусусиятлардан шу нарса аниқ бўлсаки, ижара келишувини буйича активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва муқофотлар бир томондан бошқа томонга ўтказилмаса, бундай ижара оператив ижара деб таснифланиши керак. Бундай ҳолат, масалан,

⁵Шунингдек, ИЦДК-27 "Ижаранинг қандай маънада бўлган операцияларнинг моҳиятини маълум қилиш".

ижара мuddати охирида иктивнинг ҳаққоний қийматига тенг бўлган ўзгарувчан тўлов эъзига активга эгаллик қилиш ҳуқуқи ижарачига ўтганда, ёки шартли ижара натижасида деярли барча рисклар ва мукофотлар ижарачига ўтказилмаганда юзага келади.

Ижара келишуви ижаранинг бошланишида таснифланади. Агар исталган вақтда ижарачи ва ижарага берувчи ижара келишувининг шартларини, янгидан ижара шартномасини тузмасдан, ўзгартиришга келишса ва келтирилган мезонлар асосида, ўзгартирилган шартлар худди ижаранинг бошланишида кучга киргандек, ижаранинг бошқича таснифланишига олиб келса, ўзгартирилган келишув унинг мuddати давомида янги шартнома деб ҳисобланади.

Бироқ, тахминларнинг ўзгариши (масалан, иқтисодий фойдаланиш мuddати ёки ижарага олинган мулкнинг тугатиш қийматининг ҳисоблаб чиқилган баҳоларидаги ўзгаришлар), ёки шартларнинг ўзгариши (масалан, ижарачи ўз мажбуриятларини бажармаслиги), ижарани бухгалтерия ҳисоби мақсадида янгидан таснифланишига олиб келмайди.

Ижара келишуви ер ва бинони иккаласини ҳам қамраб олса, тадбиркорлик субъекти уларнинг ҳар бири алоҳида молиявий ёки оператив ижара сифатида таснифланиши таҳлил қилинади. Бундай келишувда ер ижараси бўлган қисми оператив ёки молиявий ижара сифатида таснифлангани кераклигини аниқлашда, ер, оdatда, чегараланмаган иқтисодий фойдаланиш мuddатига эга эканлигини ҳисобга олиш мумкин.

Ер ва биноларнинг ижарасини таснифлаш ва ҳисобга олиш талаб қилинганда, минимал ижара тўловлари (шу жумладан, бир марталик олдಿಂದан тўловлар) ер ва бинолар ижараси ўртасида ер ижараси билан бинолар ижараси ҳуқуқларининг ижара бошланишидаги ҳаққоний қийматларига мутаносиб равишда тақсимланади. Агар ижара тўловлари ушбу иккита қисм орасида ишончли тарзда тақсимлана олмаса, бундай ижара келишуви бутунлигида молиявий ижара деб таснифланади, токи иккита қисм ҳам оператив ижара бўлиб ҳисобланмаса, бундай ҳолатда, бутун ижара келишуви оператив ижара деб таснифланади.

Ер билан бинолар биргаликда ижарага олинганда, ернинг 20 бандга мувофиқ дастлабки тан олинган суммаси муҳим бўлмаса, унда ижарани таснифлаш мақсадида ер ва бинолар битта идара объекти сифатида ҳисобга олиниши молиявий ёки оператив ижара сифатида таснифланиши мумкин. Бундай ҳолатда, биноларнинг

иктисодий фойдаланиш муддати бутун ижарага олинган активнинг (ижара объектнинг) иктисодий фойдаланиш муддати бўлиб ҳисобланади.

Ижарачининг ер ва биноларни ижарага олиш ҳукуқи БҲҲС 40 мувофиқ инвестицион мулк сифатида таснифланганда ва ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделига асосан баҳоланганда, ер ва биноларнинг алоҳида баҳоланиши талаб этилмайди. Бундай баҳоланиш учун батафсил ҳисоб-китоблар фақат ижаранинг бир ёки иккала ҳам қисмининг таснифланишини бошқача қилиб аниқлаб бўлмаганда талаб этилади.

БҲҲС 40га мувофиқ, ижарачининг оператив ижара бўйича мулкни ижарага олиш ҳуқуқини инвестицион мулк сифатида таснифлашга ёрм қўйилади. Бундай ҳолатда, бундай мулкка бўлган ҳуқуқ молжавий ижарадаги каби ҳисобга олинishi ва тан олинган актив (ижара объекти) ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделига асосан баҳоланиши керак. Ижарачи бундай ижарани молжавий ижара сифатида ҳисобга олишни, агар кейинчалик содир бўладиган ҳодисалар ижара объектнинг хусусиятини у инвестицион мулк сифатида бошқа таснифланмайдиган қилиб ўзгартирса ҳам, давом қилиши керак.

Бу қуйидаги ҳолатларда юзага келади, масалан, агар ижарачи:

- ижара бўйича мулкни эгаллаб туриб, кейинчалик бу мулкдан эгаси томонидан эгалланган мулк сифатида фойдаланишга ўтказса ва мулкнинг фойдаланишида бундай ўзгариш юзага келган пайтдаги ҳаққоний қийматига тенг бўлган қиймат бўйича баҳолася; ёки

- мулкни, уни ижарага олиш ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган деярли барча рисклар ва муқофотларнинг боғлиқ бўлмаган учинчи шахсга ўтказиладиган, иккиламчи ижарага берса. Бундай иккиламчи ижара ижарачи томонидан учинчи шахс билан молжавий ижара келишуви сифатида ҳисобга олинади, у учинчи шахс томонидан оператив ижара сифатида ҳисобга олинishi мумкин бўлсада.

Ижара муддатининг бошланishiда, ижарачилар молжавий ижарани молжавий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботларда активлар ва мажбуриятлар сифатида, ҳар бири ижара бошланishi пайтида аниқланган ижарага олинган активнинг ҳаққоний қиймати ёки, агар камроқ бўлса минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қийматига тенг суммада тан олади. Минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қийматини ҳисоблашда дисконт ставкаси сифатида ижарада кўзда тутилган фонд ставкаси

ишлатилади, агар уш аниқлашни амалий иложи бўлса; акс ҳолда, ижарага учун қарз капиталининг ўсиб борувчи ставкаси қўллавилиши керак. Ижарачининг ҳар қандай дастлабки бевосита ҳаракатлар актив сифатида таъ олинадиган суммага қўшилади.

Операциялар ва бошқа ҳодисалар уларнинг фақат юридик шаклига эмас, балки моҳияти ва молиявий мазмунига мувофиқ ҳисобга олинади ва тақдим қилинади. Ижара келишувининг юридик шакли бўйича ижарачи ижарага олинган активга эгаллик қилиш ҳуқуқини олмасда, молиявий ижарада ижарачининг моҳияти ва молиявий мазмуни шундан иборатки, ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланишдан иқтисодий нафани унинг иқтисодий фойдаланиш мuddатининг асосий қисми давомида олади ва бунинг эъзига ижара бошлангич пайтадаги активнинг ҳаққоний қиймати билан тегишли молиявий ҳаракатларга тахминан тенг бўлган суммани тўлаш мажбуриятини олади.

Бундай ижара операциялари ижарачининг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботида акс эттирилмаса, тадбиркорлик субъектининг иқтисодий ресурслари ва мажбуриятлари даражаси камайтириб кўрсатилган бўлади, бу эса молиявий коэффициентларнинг нотўғри бўлишига олиб келади. Шунинг учун, молиявий ижарани ижарачининг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботида актив ва келгуси ижара тўловларини амалга ошириш бўйича мажбурият сифатида акс эттириш ўринли бўлади.

Ижара мuddатининг бошлангичида, актив сифатида таъ олинадиган суммага қўшиладиган ҳар қандай дастлабки бевосита ҳаракатлардан ташқари актив ва келгуси ижара тўловларини амалга ошириш бўйича мажбурият молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда бир хил суммада таъ олинади.

Ижарага олинган активлар бўйича мажбуриятларни молиявий ҳисоботларда ижарага олинган активдан чегириб кўрсатиш нотўғридир. Агар молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда мажбуриятлар қисқа мuddатли ва узок мuddатли турларга ажратилса, ижара мажбуриятлари ҳам қудди шундай тарзда ажратилади.

Дастлабки бевосита ҳаракатлар қўшнча ижара келишув шартларини келишиш ва улар бажарилишини таъминлаш каби ижарага тегишли бўлган айрим ҳатти-ҳаракатларни амалга ошириш туфайли келиб чиқади. Ижарачи томонидан молиявий ижарага бевосита боғлиқ бўлган деб ҳисобланадиган ҳатти-ҳаракатларни

амалга ошириш бўйича харажатлар актив сифатида тан олинмаган суммага қўшилгани керак.

Минимал ижара тўловлари молиявий харажатлар ва сўндирилмаган мажбуриятни камайтириш орасида тақсимланиши керак. Молиявий харажатлар ижара муддати давомидаги ҳар бир даврда мажбуриятнинг тўланмаган қолдиги бўйича доимий даврий фонд ставкаси ҳосил бўладиган қилиб тақсимланиши керак. Шартли ижара суммалари, улар пайдо бўлган даврларда, харажат сифатида тан олингани керак.

Амалиётда, молиявий харажатларни ижара муддати давомидаги даврлар орасида тақсимлашда, ижарачи ҳисоб-китобларни соддалаштириш мақсадида тахминий ҳисоблашнинг қандайдир туридан фойдаланиши мумкин.

Молиявий ижара натижасида ҳар бир ҳисобот даврда эскираган активлар бўйича эскириш харажатлари ва молиявий харажатлар юзага келади. Ижарага олинган эскираган активлар бўйича эскириш ҳисоблаш сифати ўз эскираган активлар бўйича сифатга мос келиши керак, тан олинмаган эскириш суммаси БҲХС 16 "Асосий воситалар"га ва БҲХС 38 "Номоддий активлар" га мувофиқ ҳисобланиши керак. Агар ижарачи ижара муддати тугагач активга эгаллик қилиш ҳуқуқини олиши оқилона даражада аниқ бўлмаса, активга қўйиладиги даврлардан қайси бири қисқароқ бўлса, ўша давр давомида тўлиқ эскириш ҳисобланиши керак: ижара муддати ва активнинг фойдали хизмат муддати.

Ижарага олинган активнинг эскираган қиймати активдан фойдаланиш қўтилаётган ҳар бир ҳисобот даврида систематик тарзда харажатга олиб борилишига керак, бу ижарачининг ўзи эгаллик қиладиган эскираган активларни бўйича қабул қилинган эскириш ҳисоблаш сифатига мувофиқ тарзда амалга оширилиши керак.

Агар ижарачи ижара муддати тугагач активга эгаллик қилиш ҳуқуқини олиши оқилона даражада аниқ бўлса, қўтилаётган фойдаланиш даври бўлиб активнинг фойдали хизмат муддати ҳисобланади; акс ҳолда, актив ижара муддати ва активнинг фойдали хизмат муддати иккаласидан қайси бири қисқароқ бўлса, ўша муддат давомида эскириши ҳисобланади.

Активнинг давр учун эскириш харажатлари ва ўша даврдаги молиявий харажатларининг йиғиндиси камдан-кам ҳолатларда тўланадиган ижара тўловлари билан бир хил бўлади. Шунинг учун, тўланадиган ижара тўловларини харажат сифатида шунчаки тан олиш

нотўғри бўлади. Ёнабарин, ижарага олинган актив ва у билан боғлиқ бўлган мажбуриятнинг суммалари ижара муддати бошланганидан кейин бир-бирига тенг бўлиши эҳтимоли кам.

Ижарага олинган актив қадрсизланганлигини аниқлаш учун, талбиркорлик субъекти БҲХС 36 "Активларнинг қадрсизланганини"ни қўллаши керак.

Ижарачилар, МҲХС 7 "Мулкийий имуществолар маълумотларни очиб бериши" талабларига риов қилиш билан бирга, молиявий ижара бўйича қуйидаги маълумотларни очиб беришлари лозим:

- активларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича, ҳисобот даври охиридаги соф баланс қиймати.

- келгуси минимал ижара тўловларининг ҳисобот даври охиридаги жами суммаси билан уларнинг келтирилган (дисконтланган) қиймати ўртасидаги солиштирмасини. Буздан ташқари, талбиркорлик субъекти келгуси минимал ижара тўловларининг ҳисобот даври охиридаги жами суммаси ва уларнинг келтирилган (дисконтланган) қийматини қуйидаги даврларнинг ҳар бириси учун очиб бериши керак:

бир йилгача бўлган давр;

бир йилдан беш йилгача бўлган давр;

беш йилдан қўп бўлган давр.

- давр давомида ҳарикатлар сифатида тан олинган шартли ижараларни.

- ҳисобот даври охирида муддатидан олдин бекор қилинмайдиган иккиламчи ижара келишувлари бўйича келгусида олиниши кутилаётган минимал ижара тўловларининг жами суммаси.

- ижарачининг муҳим ижара келишувларининг умумий твесифи, шу жумладан қуйидагилар, лекин улар билан чегараланмаган:

тўловадиган шартли ижара аниқланган асосин;

ижара келишувини қайтадан тузиш ёки ижарага олинган активни сотиб олиш ҳуқуқларининг ҳамда нарҳларнинг қайта қўриб чиқилиши тўғрисидаги шартларнинг мавжудлиги ва шартлари;

ижара келишувлари бўйича қўйиладиган чекловлар, масалан дивидендларни тўлаш, қўшимча қарз маблағларини жалб этиш, ва янги ижара келишувларини тузиш бўйича каби чекловлар.

Бундан ташқари, ижарачилар молиявий ижара бўйича активларни олганида БҲХС 16, БҲХС 36, БҲХС 38, БҲХС 40 ва БҲХС 41 талабларига мувофиқ маълумотларни очиб бериши керак.

Оператив ижара бўйича ижара тўловлари харажатлар сифатида ижара муддати давомида бир текис маромда тан олинishi керак, агар бошқа систематик усул фойдаланувчи томонидан вақт ўтishi билан наф олинishi тўғрироқ акс эттирмаса.⁶

Оператив ижара келишувлари бўйича ижара тўловлари (бу келишувлар бўйича сугурта ва техник хизмат кўрсатиш харажатлари бундан мустасно) бир текис маромда харажат сифатида тан олинishi керак, агар бошқа систематик усул, тўловлар ушбу усулда амалга оширилмаслигидан қатъий назар, фойдаланувчи томонидан вақт ўтishi билан наф олинishi тўғрироқ акс эттирмаса.

Ижарачилар, МХХС 7 талабларига риоя қилиш билан берга, оператив ижара бўйича қуйидаги маълумотларни очиб беришлари лозим:

-муддатидан олдин бекор қилинмайдиган оператив ижара келишувлари бўйича келгуси минимал ижара тўловларининг жами суммасини қуйидаги даврларнинг ҳар бириси учун:

бир йилгача бўлган давр;

бир йилдан беш йилгача бўлган давр;

беш йилдан кўп бўлган давр.

-ҳисобот даври охирида муддатидан олдин бекор қилинмайдиган иккиламчи ижара келишувлари бўйича келгусида олинishi кутилаётган минимал ижара тўловларининг жами суммаси.

-давр давомида харажат сифатида тан олинган ижара ва иккиламчи ижара тўловлари, бунда минимал ижара тўловлари, шартли ижара суммалари, ва иккиламчи ижара тўловлари алоҳида кўрсатилади.

-ижарачининг қатъи маъдордаги ижара келишувларининг умумий тавсифи, шу жумладан қуйидагилар, лекин улар билан чегараланмаган:

тўланадиган шартли ижара аниқланган асосни;

ижара келишувини қайтадан тузиш ёки ижарага олинган активни сотиб олиш ҳуқуқларининг ҳамда нархларининг қайта кўриб чиқилиши тўғрисидаги шартларининг мавжудлиги ва шартлари; ва

ижара келишувлари бўйича қўйиладиган чекловлар, масалан дивидендларни тўлаш, қўшимча қарз маблағларини жалб этиш, ва янги ижара келишувларини тузиш бўйича қабил чекловлар.

⁶ Шуэнгдэх, ШДК-15 "Оператив ижара — Рабамалланувчи ошлар" га қаранг.

4.3.4. Ижарага берувчининг молиявий ҳисоботларида ижаранинг акс эттирилиши.

Ижарага берувчилар молиявий ижара бўйича активларнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олиши ва ижарага соф инвестициянинг суммасига тенг суммада дебиторлик қарзи сифатида акс эттириши керак.

Молиявий ижара бўйича ижара объектига қондлик эгаллик қилиш ҳуқуқи билан боғлиқ деярли барча рисклар ва муқофотлар ижарага берувчи томонидан ижарачига ўтказилади, ва, шунинг учун, олинмаган ижара тўловлари ижарага берувчи томонидан асосий қарзининг сўндирилиши ва молиявий даромад сифатида ҳисобга олинади, бунда молиявий даромад ижарага берувчининг инвестицияси ва хизматларининг ҳақи ва улар учун муқофот ва қоплавишнинг инфодалайди.

Дастлабки бевосита харажатлар кўпинча ижарага берувчилар томонидан амалга оширилади ҳамда ижара келишувини тайёрлаш ва тузиш билан бевосита боғлиқ бўлган ва ўсиб боровчи воситачиллик ҳақи, қористлар хизматларининг ҳақи ва ички харажатларни ўз ичига олади. Улар сотиш ва маркетинг бўлимларига тегишли харажатлар каби умумий устама харажатларни чиқариб ташлайди.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар иштирок этадиган молиявий ижара келишувларидан ташқари молиявий ижара келишувларида дастлабки бевосита харажатлар молиявий ижара бўйича дебиторлик қарзининг дастлабки баҳоланишига қўшилади ва ижара муддати давомида тан олинмаган даромаднинг суммасини камайтиради. Ижарада кўзда тутилган фойза ставкаси дастлабки бевосита харажатларни молиявий ижара бўйича дебиторлик қарзининг суммасига автоматик тарзда қиритиш орқали аниқланади; уларни алоҳида қўриқнинг ҳолати йўқ.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар томонидан ижара келишувини тайёрлаш ва тузиш бўйича амалга оширилган харажатлар дастлабки бевосита харажатларнинг таърифидан чиқариб ташланган. Бунинг натижасида, улар ижарага бўлган соф инвестициянинг суммасига киритилмайди ва сотишдан фойда тан олинганда, яъни молиявий ижара бўйича бу одатда ижара муддатининг бошланғичида, харажат сифатида акс эттирилади.

Молиявий даромад ижарага берувчининг молиявий ижарага соф инвестицияси бўйича доимий даврий даромадлилик ставкасини кўрсатадиган график асосида тан олиниши керак.

Ижарага берувчи молиявий даромаднинг ижара муддати давомида систематик ва рационал асосда тақсимлашга интилади. Даромаднинг бундай тақсимлаш ижарага берувчининг молиявий ижарага соф инвестицияси бўйича доимий даврий даромадликлик ставкасини аниқ эътирадиган графикка асосланади. Даврга тегишли бўлган ижара тўловлари, уларга хизматлар ҳам киритилмаган ҳолда, ижарага ялпи инвестициялардан айирилади, бу эса асосий қарз билан ишлаб топилмаган (муддати узайтирилган) молиявий даромаднинг камайтиради.

Ижарага берувчининг ижарага ялпи инвестициясининг ҳисоблашда фойдаланилган тахминий баҳоланган кафолатланмаган тугатилиш қиймати мунтазам равишда қайта кўриб чиқирилиши керак. Агар тахминий баҳоланган кафолатланмаган тугатилиш қиймати камайган бўлса, даромаднинг ижара муддати давомида тақсимланиши қайта кўриб чиқиладиган ва олдин ҳисобланган суммаларнинг ҳар қандай камайиши дарҳол таъ олинади.

Молиявий ижарага берилган актив, сотиш учун мўлжалланган деб МХХС 5 "Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва давом эътирфолмайдиغان фаоллик" га мувофиқ таснифланса (ёки сотиш учун мўлжалланган деб таснифланган чиқиб кетаётган турушга киритилса), у ўша МХХСга кўра ҳисобга олиниши керак.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар сотишдан фойда ёки зарарни тадбиркорлик субъекти томонидан оддий сотишга нисбатан қўлланиладиган субсидияга мувофиқ ҳисобот даврида таъ олиниши керак. Агар сунъий пасайтирилган фонд ставкалари ўрнатилган бўлса, сотишдан фойда суммаси бозор фонд ставкалари қўлланилгани каби ҳолда шаклланидиган суммадан осмаслиги керак. Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар томонидан ижара келишувини тайёрлаш ва тузишга оид амалга оширилган харажатлар сотишдан фойда таъ олинишида харажат сифатида аниқ эътирилиши керак.

Ишлаб чиқарувчилар ёки дилерлар харидорларга қўшимча активни сотиб олиш ёки ижарага олишдан ташлаш имкониятини берадилар. Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар томонидан актив молиявий ижарага берилганида, ижара турдаги даромад юзига келади:

ижарага берилган активнинг одатдаги сотиш нархларида, тегишли савдо ёки ҳоким бўйича чегирмаларнинг ҳисобга олган ҳолда оддий сотишдан олинадиган фойда ёки зарарга эквивалент фойда ёки зарар;

ижара муддати давомида молиявий даромад.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар томонидан ижара муддати бошланишида тан олинган сотишдан тушум активнинг ҳаққоний қийматини ёки ундан пастроқ бўлса, ижарага берувчи фойдасига ҳисобланадиган минимал ижара тўловларининг бозор фонз ставкаси бўйича келтирилган (дисконтланган) қийматини инфодалайди.

<i>Ижара муддатининг бошланишида тан олинган сотиш таннари:</i>	<i>кафолатланмаган қийматининг (дисконтланган) қийматининг</i>	<i>мулкнинг келтирилган ҳаққоний қийматининг</i>
	<i>ташқирдаги ижарага берилган мулкнинг таннари.</i>	<i>ёки, алар фарқланадиган бўлса қийматидир.</i>

Сотишдан тушум ва сотиш таннари орасидаги фарқ – бу тадбиркорлик субъектининг оддий сотишларга нисбатан қўланиладиган сўвбатга мувофиқ тан олинган сотишдан фойдадир.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар бىлан суъний пасайтирилган фонз ставкаларини харидорларни жалб қилиш мақсадида ўрнатадилар. Бундай ставкадан фойдаланиш сотиш пайтида операциядан тушадиган жами даромаднинг ҳаддан ташқари қатта қисми тан олиншига олиб келади. Агар суъний пасайтирилган фонз ставкалари ўрнатилса, сотишдан фойда бозор фонз ставкалари ўрнатилгани каби ҳолда шаклланадиган фойда суммасидан ошмаслиги керак.

Ишлаб чиқарувчи ёки дилер бўлган ижарага берувчилар томонидан молиявий ижара келишувини тайёрлаш ва тузиш учун сарфланган харажатлар ижара муддатининг бошланишида харажат сифатида тан олинади, чунки улар асосан ишлаб чиқарувчи ёки дилернинг сотишдан фойдаси билан боғлиқ бўлади.

Ижарага берувчилар оператив ижарага берилган активларини молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботида активнинг хусусиятига мувофиқ равишда акс эттириши лозим.

4.3.5. Сотиш ва қайта ижарага олиш операциялари

Сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси айнан бир активни сотиш ва қайтадан узи ижарага олишни инфодалайди. Ижара тўлови ва сотиш нархи одатда бир-бирига боғлиқ, чунки улар биргаликда комплекс равишда белгиланади. Сотиш ва қайта ижарага олиш операциясининг ҳисобга олинishi ижара объектнинг турига боғлиқ.

Агар сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси молиявий ижарага олиб келса, сотишдан тушум суммасининг активнинг баланс қийматидан ҳар қандай ошган қисми сотувчи-ижарачи томонидан дарҳол даромад сифатида тан олинмаслиги керак. Ақсича, у муддати узайтирилган даромад бўлиб, ижара муддати давомида амортизацияланиши керак.

Агар сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси молиявий ижара бўлиб хизмат қилса, бундай операция ижарага берувчи томонидан ижарачига молиялаштиришни тълминлаш йўли бўлиб ҳисобланади, ва бунда актив тълминот сифатида хизмат қилади. Шу сабабдан, сотишдан тушумнинг баланс қийматидан ошган қисмига даромад сифатида қараш нотўғри. Бундай ошган қисми муддати узайтирилган даромад бўлиб, ижара муддати давомида амортизацияланади.

Агар сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси оператив ижарага олиб келса, ва операция ҳаққоний қиймат бўйича амалга оширилаётганлиги аниқ бўлса, ҳар қандай фойда ёки зарар дарҳол тан олинishi керак. Агар сотиш нархи ҳаққоний қийматдан паст бўлса, ҳар қандай фойда ёки зарар қуйидаги ҳолатда ташқари ҳолларда дарҳол тан олинishi керак: агар зарар бозор нархларидан паст даражадаги келгуси ижара тўловлари билан қопланса, у активдан фойдаланиш қутилаётган давр давомидаги ижара тўловларига мутаносиб равишда муддати узайтирилиб амортизацияланиши керак. Агар сотиш нархи ҳаққоний қийматидан ошса, ошкча сумма активдан фойдаланиш қутилаётган давр давомида муддати узайтирилган даромад бўлиб, амортизацияланиши керак.

Агар сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси оператив ижара бўлса, ҳамда ижара тўловлари ва сотиш нархи ҳаққоний қийматга тенг бўлса, бу оддий сотиш операцияси бўлиб хизмат қилади ва ҳар қандай фойда ёки зарар дарҳол тан олинади.

Оператив ижара операцияси наймида активнинг ҳаққоний қиймати умми: баланс қийматидан кам бўлса, ҳаққоний қиймат ва баланс қиймати ўртасидаги фарқ дарҳол тан олинishi керак.

Оператив ижара операцияси наймида активнинг ҳаққоний қиймати умми: баланс қийматидан кам бўлса, ҳаққоний қиймат ва баланс қиймати ўртасидаги фарқ дарҳол тан олинishi керак.

Молиявий ижара бўйича бундай тузатишлар талаб этилмайди, токи активнинг қиймати қадриқозиланмаган бўлса, унда баланс қиймати БҲХС 36 мувофиқ қопланадиган қийматигача камайтирилиши керак.

Сотиш ва қайта ижарага олиш операциялари бўйича маълумотларни очиб бериш талаблари ижарага берувчилар ва ижарачилар учун бир хил тарзда қўлланилади. Муҳим ижара келишувининг талаб қилинадиган тавсифи сотиш ва қайта ижарага олиш операциясининг гайрnodдий ва камдан-кам учрайдиган шартлари очиб берилишига олиб келади.

Сотиш ва қайта ижарага олиш операцияси, БХХС 1 "Молиявий ҳисобовларни марҳум эътибори" бўйича алоҳида очиб бериладиган маълумотларни олиш кетишига олиб келиши мумкин.

Маъму буйича тест саволлари

1. Стандартнинг мақсади ижарачилар ва ижарага берувчилар учун ижарага нисбатан қўлланилиши керак бўлган тегишли _____ белгиласдан иборатдир.

- a. ҳисоб сифатларини
- b. молиявий ҳисоботларини
- c. ҳисобварақларини
- d. бухгалтерия ҳужжатларини

2. Ижара-бу.....

a. Ижарага берувчи ижарачига бир ёки бир неча тўловлар эъзига келишилган муддат давомида активдан фойдаланиш ҳуқуқини беришини кўзда тутадиган келишувдир.

b. Активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва муқофотларни келишувининг бир томонидан бошқа томонига ўтказувчи ижара. Эгаллик ҳуқуқи пароваранда ўтказилиши ёки ўтказилмаслиги мумкин.

c. Молиявий ижарадан ташқари бошқа ҳамма ижара келишувлари.

d. Эҳтимоли кам шартли ҳадисанинг рўй бериши натижасидаги ижара.

3. Молиявий ижара-бу.....

a. Ижарага берувчи ижарачига бир ёки бир неча тўловлар эъзига келишилган муддат давомида активдан фойдаланиш ҳуқуқини беришини кўзда тутадиган келишувдир.

b. Активга эгаллик қилиш билан боғлиқ деярли барча рисклар ва муқофотларни келишувининг бир томонидан бошқа томонига ўтказувчи ижара. Эгаллик ҳуқуқи пароваранда ўтказилиши ёки ўтказилмаслиги мумкин.

c. Молиявий ижарадан ташқари бошқа ҳамма ижара келишувлари.

d. Эҳтимоли кам шартли ҳодисанинг рўй бериши натижасидаги ижара.

4. Оператив ижара-бу.....

a. Ижарага берувчи ижарачига бир ёки бир неча тўловлар эъзига келишилган муддат давомида активдан фойдаланиш ҳуқуқини беришни кўзда тутадиган келишувдир.

b. Активга эгаллик қилиш билан боғлиқ даяран барча рисклар ва мукофотларни келишувнинг бир томонидан бошқа томонига ўтказувчи ижара. Эгаллик ҳуқуқи пиروвардида ўтказилиши ёки ўтказилмаслиги мумкин.

c. Молиявий ижарадан ташқари бошқа ҳамма ижара келишувлари.

d. Эҳтимоли кам шартли ҳодисанинг рўй бериши натижасидаги ижара.

5. Бекор қилинмайдиган ижара-бу.....

a. Ижарага берувчи ижарачига бир ёки бир неча тўловлар эъзига келишилган муддат давомида активдан фойдаланиш ҳуқуқини беришни кўзда тутадиган келишувдир.

b. Активга эгаллик қилиш билан боғлиқ даяран барча рисклар ва мукофотларни келишувнинг бир томонидан бошқа томонига ўтказувчи ижара. Эгаллик ҳуқуқи пиروвардида ўтказилиши ёки ўтказилмаслиги мумкин.

c. Молиявий ижарадан ташқари бошқа ҳамма ижара келишувлари.

d. Эҳтимоли кам шартли ҳодисанинг рўй бериши натижасидаги ижара.

6. Ижара муддатининг бошланиши.....

a. Ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширишни бошлаши мумкин бўлган сана. Бу ижарачи дастлабки таъ олин(яъни мос равишда ижара натижасида пайдо бўладиган тегишли активлар, мажбуриятлар, даромад ёки харажатларни таъ олин) санаси.

b. Ижарачи активни ижарага олишга келишган, муддатидан олдин бекор қилинмайдиган давр билан ижарачи активнинг ижарасини қўшимча тўловни амалга ошириб ёки оширмасдан давом қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва ижарачининг бошланишида ижарачи ушбу ҳуқуқдан фойдаланиши старли даражада аниқ бўлган ҳар қандай қўшимча муддат.

с. Ижара мuddати давомнда ижарачи томондан тўланадиган ёки тўланиши талаб этилиши мумкин бўлган тўловлар билан қуйидаги суммалар

д. Бу яхши хабардор бўлган ва бундай операцияни амалга оширишни хоҳловчи мустакил томонлар ўртасида умумий шартлар асосида битимни амалга оширишдаги активни алмаштириш ёки мажбуриятни тўлаш мумкин бўлган сумма.

7. Ижара мuddати.—

а. Ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширишни бошлаши мумкин бўлган сана. Бу ижарани дастлабки тан олиш(яъни мос равишда ижара натижасида пайдо бўладиган тегишли активлар, мажбуриятлар, даромад ёки харажатларни тан олиш) санаси.

б. Ижарачи активни ижарага олишга келишган, мuddатидан олдин бекор қилинмайдиган давр билан ижарачи активнинг ижарасини қўшимча тўловни амалга ошириб ёки оширмасдан давом қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва ижарачининг бошланишида ижарачи ушбу ҳуқуқдан фойдаланиши етарли даражада аниқ бўлган ҳар қандай қўшимча мuddат.

с. Ижара мuddати давомнда ижарачи томондан тўланадиган ёки тўланиши талаб этилиши мумкин бўлган тўловлар билан қуйидаги суммалар

д. Бу яхши хабардор бўлган ва бундай операцияни амалга оширишни хоҳловчи мустакил томонлар ўртасида умумий шартлар асосида битимни амалга оширишдаги активни алмаштириш ёки мажбуриятни тўлаш мумкин бўлган сумма.

8. Минимал ижара тўловлари.—

а. Ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширишни бошлаши мумкин бўлган сана. Бу ижарани дастлабки тан олиш(яъни мос равишда ижара натижасида пайдо бўладиган тегишли активлар, мажбуриятлар, даромад ёки харажатларни тан олиш) санаси.

б. Ижарачи активни ижарага олишга келишган, мuddатидан олдин бекор қилинмайдиган давр билан ижарачи активнинг ижарасини қўшимча тўловни амалга ошириб ёки оширмасдан давом қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва ижарачининг бошланишида ижарачи ушбу ҳуқуқдан фойдаланиши етарли даражада аниқ бўлган ҳар қандай қўшимча мuddат.

с. Ижара мuddати давомнда ижарачи томондан тўланадиган ёки

тўловини талаб этилиши мумкин бўлган тўловлар билан қуйидаги суммалар

д. Бу яхши хабардор бўлган ва бундай операцияни амалга оширишни хоҳловчи мустақил томонлар ўртасида умумий шартлар асосида битимни амалга оширишдаги активни алмаштириш ёки мажбуриятни тўлаш мумкин бўлган сумма.

9. Ҳаққоний қиймат.....

а. Ижарачи ижарага олинган активдан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширишни бошлаши мумкин бўлган сана. Бу ижарачи дастлабки тан олинганнинг мос равишда ижара натижасида пайдо бўладиган тегишсан активлар, мажбуриятлар, даромад ёки харajatларни тан олиш) санаси.

б. Ижарачи активни ижарага олишга келишган, мuddатидан олдин бекор қилинмайдиган давр билан ижарачи активнинг ижарасини қўшимча тўловни амалга ошириб ёки оширмасдан давом қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва ижарачини бошланғичда ижарачи ушбу ҳуқуқдан фойдаланиши етарли даражада аниқ бўлган ҳар қандай қўшимча мuddат.

с. Ижара мuddати давомида ижарачи томонидан тўланадиган ёки тўланиши талаб этилиши мумкин бўлган тўловлар билан қуйидаги суммалар

д. Бу яхши хабардор бўлган ва бундай операцияни амалга оширишни хоҳловчи мустақил томонлар ўртасида умумий шартлар асосида битимни амалга оширишдаги активни алмаштириш ёки мажбуриятни тўлаш мумкин бўлган сумма.

10. Ижара билан боғлиқ бўлган ҳисобварақлар тартибини аниқланг

а. 4010-4890

б. 6010-6090

с. 9010-9910

д. 8330-8910

4.4. Номоддий активлар (38 -сон БҲҲС)

4.4.1. Ҳалқаро стандартнинг мақсади ва амал қилиш соҳаси.

Стандартнинг мақсади: бошқа стандарт қамраб олмаган номоддий активлар учун бухгалтерия ҳисобини янги шартларда белгилашдан иборатдир.

Ушбу стандарт корхонадан номоддий активни у факатгина белгиланган мезонларга жавоб берганида тан олишни талаб этади. Стандарт номоддий активларнинг баланс кийматида қандай баҳолашни белгилайди ва номоддий активлар тўғрисида муайян маълумотлар очиб берилишига талаб этади.

Қўллаш доираси. Стандарт номоддий активларни ҳисобга олишда қўллашни лозим, бундан қуйидагилар мустасно:

- бошқа стандарт қўллаш доирасидаги номоддий активлар;
- БҲХС 32 "Молиявий инструментлар: маънавий эштиш" да таърифланган молиявий активлар;
- активларнинг қидируви ва баҳолашига тан олиш ва баҳолаш (МҲХС 6 "Фойдали қазилмаларни қидириш ва эҳтиротида баҳолаш");
- Фойдали қазилмалар, нефть, табиий газ ва шунга ўхшаш қайта тикланмайдиган ресурсларни қайта ишлаш ва қазиб олиш харажатлари.

Агарда бошқа стандарт номоддий активнинг маълум тури учун бухгалтерия ҳисоби тартибини белгиласа, тадбиркорлик субъекти маъжур стандарт ўрнига ўша стандартни қўллайди. Масалан, маъжур стандарт қуйидагилар учун қўлланилмайди:

- корхона томонидан оддий бизнес фаолиятида сотиш учун эгалик қилинган номоддий активлар (БҲХС 2 "Товар-номоддий захиралар" ва БҲХС 11 "Қуритилган шартномалар");
- муддати узайтирилган солиқ активлари (БҲХС 12 «Фойда солиқлари»);
- БҲХС 17 «Ижара» нинг қўллаш доирасидаги ижаралар;
- Ходимларга ҳақ тўлашдан юзга келадиган активлар (БҲХС 19 «Ходимларнинг даромадлари»);
- БҲХС 32 да таърифланган молиявий активлар. Баъзи молиявий активларнинг тан олиниши ва баҳолаши МҲХС 10 "Жамланган (комсолидацияланган) молиявий ҳисобовлар", БҲХС 27 «Алоқанда молиявий ҳисобовлар» ва БҲХС 28 «Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўйма корхоналаридаги инвестициялар» да келтирилган.
- Бизнес бирлашувида сотиб олинган гудвил (МҲХС 3 «Бизнес бирлашувлари»);
- МҲХС 4 «Сугурта шартномалари» нинг қўллаш доирасидаги сугурта шартномалари асосидаги сугуртачнинг шартномавий ҳуқуқларидан келиб чиқадиган муддати узайтирилган харид хара-

жатлари ва номоддий активлар. МХХС 4 ушбу номоддий активлар учун эмас, балки ушбу муддатни узайтирилган ҳарид қаражатлари учун аниқ маълумотлар очиб берилиши талабларини белгилайди. Шу туфайли, мазкур Стандартдаги маълумотларни очиб бериш бўйича талаблар ушбу номоддий активлар учун қўлланилади.

- МХХС 5 «Сотимиз учун муфжаалланган узоқ муддатли активлар ва довол эматирмайдишан фаолият» га мувофиқ сотишга муфжаалланган сифатида таснифланган (ёки сотишга муфжаалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариш гуруҳига киритилган) узоқ муддатли номоддий активлар.

Баъзи номоддий активлар моддий кўринишда сакланиши мумкин, масалан, компакт диск (компьютер дастури миқолида), ҳуқуқий ҳужжатлар (лицензия ёки патент миқолида) ёки фильм. Номоддий ва моддий жиҳатларга эга активни БХХС 16 "Асосий воситалар" бўйича ҳисобга олиниши ёки мазкур стандарт бўйича номоддий активлар сифатида ҳисобга олинишини аниқлаш учун, талбиркорлик субъекти қайси жиҳат аҳамиятлироқлигини баҳолашда ҳукм чиқаришдан фойдаланади.

Масалан, аниқ бир компьютер дастурисиз фаолият кўрсатмайдиган компьютер назорат қиладиган ускуна учун компьютер дастури тегишли эҳтиёт қисмининг ажралмас қисмида ва у асосий восита сифатида ҳисобга олинади. Айнан шу ёқдашув компьютернинг операциялар тизимига нисбатан қўлланилади. Қачонки дастур тегишли эҳтиёт қисмининг ажралмас қисми бўлмаса, компьютер дастури моддий актив сифатида ҳисобга олинади.

Стандарт қондаларим: *реклама, треминг, бизнесни бошқариш, тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлаб чиқариш фаолиятлари бўйича қаражатлар учун ҳам қўлланилади.*

Тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлаб чиқариш фаолиятлари билимини ривожлантиришга йўналтирилганлар. Шу туфайли, ушбу фаолиятлар натижаси моддий кўринишдаги активга (масалан, сановат намунаси) олиб келишига қарамадан, активнинг моддий жиҳати унинг номоддий қисмига иккиламчи бўлиб, унда билимга эътибор қаратилган бўлади.

Молиявий ижара ҳолатида, асосдаги актив моддий ёки номоддий бўлиши мумкин. Дастлаб таъминланган сўнг, ижарага олувчи

моливий ижара келишуви асосида эгаллик қилинган номоддий активни мазкур Стандартга мувофиқ ҳисобга олади. Тасвирий фильмлар, видео тасмалари, ёзма асарлар, қўлёзмалар, патентлар ва авторлик ҳуқуқлари каби моддалар учун лицензиялаш келишувлари асосидаги ҳуқуқлар БҲХС 17 қўллаш доирасидан чиқарилгандир ва мазкур стандарт қўллаш доирасидадир.

Агарда фаолиятлар ёки операциялар шунчалик махсулаштирилиб, бошқача ёндашув зарур бўнадиган бухгалтерия ҳисобини қўллашга олиб келса, мазкур стандартнинг қўллаш доирасидан истисно бўлиши мумкин. Бундай масалалар қазиб олиш соҳасида нефть, газ ва минерал депозитларни кидирув ёки қайта ишлаш ва қазиб чиқариш харажатларини ҳисобга олишда ҳамда сугурта шартномалари қолатларида юзага келади. Шу туфайли, мазкур стандарт бундай фаолиятлардаги харажатлар ва шартномалар учун қўлланилмайди. Бирок, мазкур стандарт қазиб олиш соҳаларида ёки сугуртачилар томонидан фойдаланилган бошқа номоддий активлар (масалан, компьютер дастури) ва сарфланган бошқа харажатлар (масалан, бизнесни бошлаш харажатлари) учун қўлланилади.

4.4.2. Номоддий активлар тушунчаси ва уларни баҳолаш.

Номоддий активлар жамли мазкур стандартда қуйидаги белгиланган маънодаги атамалардан фойдаланилади:

Амортизация - номоддий активнинг эскириш ҳисобланганидан қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб боришдир.

Актив - ресурс бўлиб:

- олдинги ҳодисалар натижасида корхона томонидан назорат қилинади;

- ундаи корхона томонидан келгусида иқтисодий наф олониши кутилади.

Баъанс қиймати - шундай қийматки, бунда актив ҳар қандай жамғарилган амортизация ва йиғилган кадрсилованиш бўйича зарарларни чегирилгандан сўнг моливий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тин олинади.

Тамарх - бу активни унинг харид ёки қурлиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағи ёки пул маблағи эквивалентидаги қиймат ёки бошқа турдаги унинг захияга берилган томонини ҳаққоний қиймати ёки, тегишли ҳолларда, бошқа БҲХСларнинг,

масалан БҲХС 2 “Ақцияга асосланган мулк” нинг аниқ талабларига мувофиқ ушбу активнинг даставжа тан олинмишидаги қийматдир.

Эскирини ҳисобланадиган қиймат - активнинг тутатиш қиймати чегирилмишидаги таннархга ёки таннарх ўрнига ақс эттириладиган бошқа қийматдир.

Тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш - тижорат мақсадларида ишлаб чиқариш ёки фойдаланишни бошладан олдин, янги ёки сезиларли тарзда такомиллашган материаллар, ускуналар, тоғарлар, жараёнлар, тизимлар ёки хизматларни ишлаб чиқариш режасига ёки дисайннга нисбатан тадқиқот топилмаларини ёки бошқа билимларни қўллашдир.

Тадбиркорлик субъектига ҳос қиймат - корхона томонидан активдан давоний фойдаланишидан ва фойдали хизмат муддати охирида баланстан чиқаришдан ёки мажбурият сундирилганида кутиладиган пул оқимларининг келтирилган (дисконтланган) қийматидир.

Ҳаққоний қиймат - баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинмиши мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда туланиши мумкин бўлган нархдир. (МҲХС 13 “Ҳаққоний қийматни баҳолаш” га қараи)

Қадриятсизланиш бўйича ҳарар - бу активнинг баланс қийматининг унинг қопланадиган қийматида ошадиган қисмидир.

НоMODдий актив: моддий-анивий табирият ва бўлмаган амрламадиган номонетар активдир.

Монетар активлар - эгаликидаги пул маблағлари ва қатъий белгилашган ёки аниқланадиган пул миқдорларида олинадиган активлардир.

Тадқиқот - бу янги илмий ёки технок билимга ва тушуничага эришиш истиқболни кузлаб амалга оширилган асл ва режалаштирилган изланишдир.

НоMODдий активнинг туламон қиймати - активнинг чиқиб кетиши бўйича баҳоланган ҳаражатлар чегирилган ҳолда, тадбиркорлик субъекти айни пайтда худди актив фойдали хизмат муддати охирида кутилган муддати ва ҳолатида бўлганидек активнинг чиқиб кетишидан оладиган баҳоланган қийматидир.

Фойдали хизмат муддати:

- активнинг тадбиркорлик субъекти томонидан фойдаланиши учун ярокли бўлиши кутилган давр;

- корхона томонидан активдан олинishi кутилган ишлаб чиқариш ҳажми (миқдори) ёки шунга ўхшаш бирликлар сони.

Корхона номоддий активлари, масалан, илмий ёки техник билим, янги жараёнлар ёки тизимлар дизайни ва амалга оширилиши, лицензиялар, интеллектуал мулк, бозор билими ва савдо мулкларини (жумладан, бренд номлар ва чоп этиш номлари) сотиб олишда, тақомиллаштиришда, сақлаш ёки яхшилашда тез-тез ресурсларни кенгайтирадиган ёки мажбуриятларни тан оладиганлар.

1-вазиф: Франшизанинг баъзи қиймати \$15 млн қайта баҳолаш натижасида унинг қиймати \$17млнни ташкил этди. Қайта баҳолашнинг исобий фарқи қайта баҳолаш захирасига олиб борилади.

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Номоддий активлар	ББ	\$2 млн	
Капитал –қайта баҳолаш захираси	ББ		\$2 млн
Франшизани қайта баҳолаш			

Номоддий активларни энг кенг қўлланиладиган турлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- компьютер дастури;
- патентлар;
- авторлик ҳуқуқлари;
- тасвирий фильмлар;
- миқозлар рўйхатлари;
- ипотекага қиммат кўрсатиш ҳуқуқлари;
- балик овлаш лицензиялари;
- импорт квоталари;
- франчайзинглар;
- миқоз ёки таъминотчи алоқалари, миқоз содиқлиги;
- бозор улуши ва маркетинг ҳуқуқлари.

Номоддий активнинг таърифи, масалан, аниқланган эканлигига, ресурс устандан назорат ва келгуси иқтисодий нафтарнинг маъжудлигига тўғри келмайди. Агарда модда маъжур стандартни қўллаш доирасида номоддий актив таърифини қаноятлантирмаса, уни сотиб олиш ёки ички яратиш харажатлари улар сарфланган пайтда харажатлар сифатида тан олинади. Бирок, агарда модда бизнес бирлашувда сотиб олинган бўлса, у харид санасида гудвилнинг маълум қисмини ташкил этади.

Номоддий актив таърифи ушбу гудвилдан фарқлаш учун номоддий активни аниқланадиган бўлишини талаб этади. Бизнес бирлашувинда тан олинган гудвил бизнес бирлашувинда сотиб олинган бошқа активлардан келадиган келгуси иқтисодий нафларни ифода этувчи актив бўлиб, у алоҳида аниқланмайди ва тан олинмайди. Келгуси иқтисодий нафлар сотиб олинганда аниқланадиган активлар ёки алоҳида олганда молжавий ҳисоботларда тан олинмайдиган активлардан биргаликда фойдаланишдан келиши мумкин.

Актив куйидаги талаблар бўйича аниқланадиган ҳисобланади:

- ажратиладиган бўлса, масалан, тадбиркорлик субъектидан ажратиш ва бўлиниш ёки алоҳида ёки тегишли шартнома, аниқланадиган актив ёки мажбурият билан бирга сотилиши, ўтказилиши, лицензия сифатида берилиши, ижарага берилиши ёки алмашиниши имконига эга бўлса, бунда тадбиркорлик субъекти буни амалга оширишни кузлаганлигидан қатъий назар; ёки

- шартномавий ёки бошқа юридик ҳуқуқлар натижасида юзага келса, бунда ушбу ҳуқуқлар ўтказиладиган ёки тадбиркорлик субъектидан ёки бошқа ҳуқуқлар ва мажбуриятлардан ажратилишидан қатъий назар.

Тадбиркорлик субъекти активни назорат қилади, агарда тадбиркорлик субъекти асосий ресурслар олиб келадиган келгуси иқтисодий нафларни олиш ва бошқаларини ушбу манфаатларга эга бўлишини чеклаш имкониятига эга бўлса. Корхонанинг номоддий активдан келадиган келгуси иқтисодий нафларни назорат қилиш имконияти одатда ҳуқуқий кучга эга юридик ҳуқуқлар негизида бўлади. Юридик ҳуқуқлар мавжуд бўлмаганда, назоратни намойиш этиш қийинроқдир. Бирок, ҳуқуқнинг юридик кучга эгалиги назорат учун зарурий шарт эмас, чунки тадбиркорлик субъекти келгуси иқтисодий нафларни айрим бошқа усуллар билан назорат қилиши мумкин.

Бозор ва техник билгим келгуси иқтисодий нафларни ўсишига олиб келиши мумкин. Тадбиркорлик субъекти ушбу манфаатларни назорат қилади, агарда, масалан, билгим юридик ҳуқуқ билан ҳимояланган, жумладан, авторлик ҳуқуқи, савдо келишуви чеклови (рухсат этилган жойда) ёки махфийликни сақлаш учун ходимларнинг юридик мажбурияти билан ҳимояланган бўлса.

Тадбиркорлик субъекти малакали ходимлар гуруҳига эга бўлиши мумкин ва тренинг орқали келгуси иқтисодий нафларга олиб

борадиган малакали ходимларни аниқлай олиши мумкин. Тадбиркорлик субъекти шунинг ҳам кўзда тутиши мумкинки, ходимлар тадбиркорлик субъекти фаолиятида ўз кўникмаларини намойиш этишда давом этиши мумкин. Бироқ, тадбиркорлик субъекти одатда малакали ходимлар гуруҳидан ва тренингдан келадиган қўтилган келгуси иктисодий нафлар устидан етарли бўлмаган назоратга эга бўлиши мумкин ва натижада ушбу моддалар номоддий актив таърифини қаноатлантирмаслиги мумкин. Шу сабабли, муайян бошқарув ва ташкил қилишнинг номоддий актив таърифини қаноатлантирмаслик ҳаттоки мавжуд, бунда у умдан фойдаланиш ва келгуси иктисодий нафлар олиш бўйича юридик ҳуқуқ билан ҳимояланмагунча ва таърифнинг айрим қисмларини қаноатлантирмагунча.

Тадбиркорлик субъекти миқозлар портфелига ёки бозор улушига эга бўлиши мумкин ва тадбиркорлик субъекти, миқоз билан алоқаларни ва уларнинг содиқлигини ҳосил қилиш ҳаракатлари туфайли, миқозлар тадбиркорлик субъекти билан савдо олиб боришни давом эттиришнинг қўтилиши мумкин. Бироқ, ҳимоя қилишнинг юридик ҳуқуқлари ёки назоратнинг бошқа йўллари, миқозлар билан алоқалар ёки тадбиркорлик субъектига миқозларнинг содиқлиги мавжуд бўлмаганда, тадбиркорлик субъекти номоддий актив таърифини қаноатлантирадиган даражада миқоз алоқаларидан ва содиқлигидан (масалан, миқозлар портфели, бозор улушлари, миқоз билан алоқалар ва содиқлик) келадиган қўтилган иктисодий нафлар устидан етарлича назоратга эга эмас.

Миқоз алоқаларини ҳимоя қилишнинг юридик ҳуқуқлари мавжуд бўлмаганда, бир хил ёки ўхшаш ношартномавий миқоз алоқалари (бизнес бирлашуви қисмидан ташқари) бўйича айырбошлаш операциялари шунинг тасдиқлайдики, тадбиркорлик субъекти бунга қарамасдан, миқоз билан алоқалардан оқиб келадиган қўтилаётган келгуси иктисодий нафларни назорат қила олади. Чунки бундай айырбошлаш операциялари яна шунинг тасдиқлайдики, миқоз билан алоқалар ажраладиган, ҳамда ушбу миқоз билан алоқалар номоддий актив таърифини қаноатлантиради.

Номоддий активдан келиб тушадиган келгуси иктисодий нафлар товарлар ёки хизматлар сотувидан, ҳаракат тежашларидан ёки тадбиркорлик субъекти томонидан активдан фойдаланишдан юзага келадиган бошқа даромадларни қамраб олиши мумкин. Масалан, ишлаб чиқариш жараёнида интеллектуал мулкдан фойдаланиш

келгуси даромадларни кўпайтирмаган ҳолда келгуси шалаб чиқариш харажатларни камайтириши мумкин.

Моддани номоддий актив сифатида тан олиш тадбиркорлик субъектидан модда қуйидагиларни қаноатлантиришни назорат этишини талаб этади:

- номоддий актив таърифини;
- тан олиш мезонларини.

Ушбу талаб номоддий активни сотиб олишда ёки ички яратишда сарфланган ҳамда қисман қўшиш, алмаштириш ёки унга хизмат кўрсатишда сарфланган харажатларга нисбатан қўлланилади.

Алоҳида сотиб олинган номоддий активлар учун тан олиш мезонини қўллашни камраб олади, бизнес бирикмасида сотиб олинган номоддий активлар учун уларнинг қўлланишини камраб олади. Давлат грантлари орқали сотиб олинган номоддий активларнинг дастлабки баҳолашнинг камраб олади, номоддий активларни айирбошлаш ва ички яратилган гудвилни ҳисобга олишни камраб олади. Ички яратилган номоддий активларни дастлабки тан олиш ва баҳолашни камраб олади.

Номоддий активларнинг хусусияти шундайки, кўп ҳолларда, уларга қўшимча қилмадиган актив ёки алмаштириладиган қисм бўлмайди. Демак, кейинги харажатларнинг кўпчилиги ушбу стандартдаги номоддий активнинг таърифини ва тан олиш мезонини қаноатлантириш Уринга амалдаги номоддий активда мужассамлашган қўшилган келгуси иктисодий нафларни сақлаш мумкин. Шу билан бирга, одатда кейинги харажатларни бевосита бутун бизнесга нисбатан маълум номоддий активга тегишли эканлигини аниқлаш қийинроқдир.

Шу туфайли, фақат камдан-кам ҳолларда кейинги харажатлар – сотиб олинган номоддий активнинг дастлабки тан олингандан ёки ички яратилган номоддий актив тугагандан кейинги сарфланган харажатлар – активнинг баланс ҳайъатида тан олинади. Бренндлар, титул номлари, нашр номлари, миқозлар рўйхатлари ва моҳиятан ўхшаш моддалар бўйича кейинги харажатлар сарфланганда донмо фойда ёки зарарда тан олинади. Бунга сабаб шунки, бундай харажатлар бутун бизнесни ривожлантиришга йўналтириладиган харажатлардан фарқлана олмайди.

Номоддий актив тан олиниши лозим, фақатгина агарда:

-корхона томонидан номоддий актив билан боғлиқ келгуси иктисодий наф олиниши эҳтимоли мавжуд бўлса;

- активнинг таннархи ишончли баҳолаша олса,

Активнинг фойдали хизмат мuddати давомида мавжуд бўладиган иқтисодий шартлар мажмуи бўйича раҳбариятнинг энг яхши баҳолашини ақс эттирадиган оқилона ва тасдиқловчи фаразлардан фойдаланган ҳолда, тadbиркорлик субъекти кутилган келгуси иқтисодий нафларнинг эҳтимолини баҳолаша лoзим.

Tadbиркорлик субъекти активдан фойдаланишдан келадиган келгуси иқтисодий нафлар оқимининг шиклик даражасини баҳолашда малакали мулоҳаза юлишдан фойдаланади, бунда дастлабчи тан олиш пайтида мавжуд далилларга, кўпроқ ташки далилларга асосланади.

Одатда, корхона номоддий активни алоҳида сотиб олишда тўлайдиган нарх активда мужассамланган кутиладиган келгуси иқтисодий нафларнинг тadbиркорлик субъекти томонидан олиниши эҳтимоли тўғрисидаги кутилишларни ақс эттиради. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодий нафлар оқимининг вақти ёки суммаси бўйича шиклик мавжуд бўлишидан қатъий назар, тadbиркорлик субъекти иқтисодий нафлар олинишини кутади. Шу тўғрисида, эҳтимолиликни тан олиш мезони алоҳида сотиб олинган номоддий активлар учун доимо қаноатлантирилган деб ишобатта олинади.

Шу билан бирга, алоҳида сотиб олинган номоддий активнинг таннархи одатда ишончли баҳоланади. Хусусан, бундай ҳолат юз беради, қачонки активнинг сотиб олинишида ўрнига бериладиган товоп пул маблағи ёки бошқа монетар активлар шаклида бўлса.

Алоҳида сотиб олинган номоддий активнинг таннархи қуйидагиларни қамраб олади:

- савдо чегирмаларини ва имтиёзларини чегирган ҳолда, унинг сотиб олиш нарҳини, жумладан импорт божлари ва сотиб олиш билан боғлиқ қопланмайдиган солиқларни;

- активдан қўзланган фойдаланишга тadbиркорлик учун сарфланган ҳар қандай бевосита хароҷатлар.

Қуйидагилар бевосита хароҷатларга мисолдир:

- активни ишчи ҳолатига келтириш бўйича бевосита юзага келадиган ходимларга тўланадиган ҳақ бўйича хароҷатлар (БҲХС 19да таърифлангандек);

- активни ишчи ҳолатига келтириш бўйича бевосита юзага келадиган профессионал ҳақлар; ва

- актив тўғри ишлаётганлигини текшириш бўйича хароҷатлар.

Куйидагилар номоддий активнинг таннаражада ҳисобга олинмайдиган сарфларга мисолдир:

- янги маҳсулотнинг ёки хизматнинг намоиш харажатлари (шу жумладан, рекламага ва сотиш бўйича чораларга харажатлар);
- янги жойда ёки янги миқозлар билан бизнесни амалга ошириш харажатлари (жумладан ходимлар учун тренинг харажатлари);
- маъмурий ва бошқа умумий устама харажатлар.

Номоддий активнинг баланс қийматида харажатларни тин олиш тўхтатилади, қачонки номоддий актив раҳбарият кўзлагандек ишлай оладиган ҳолатга келтирилганда. Шу туфайли, номоддий активдан фойдаланиш ёки уни бошқа жойга кўчириш билан боғлиқ харажатлар унинг баланс қийمатига киритилмайди. Масалан, куйидаги харажатлар номоддий активнинг баланс қийматига киритилмайди:

- номоддий актив раҳбарият кўзлагандек ишлай оладиган ҳолатга келтирилган, лекин фойдаланилмаган пайтда сарфланган харажатлар;
- активнинг маҳсулотига талаб шаклланаётган даврдаги зарарлар каби дастлаб кўрилган операциялар зарарлар.

Айрим операциялар номоддий активни тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш билан боғлиқ ҳолда содир бўлади, ammo улар номоддий активни раҳбарият кўзлагандек ишлай оладиган ҳолатга келтириш учун зарур эмас. Ушбу иккинчи даражали операциялар тажриба-конструкторлик ишлаб чиқишдан олдин ёки тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш давомида содир бўлиши мумкин.

Иккинчи даражали операциялар активни раҳбарият кўзлагандек ишлай оладиган ҳолатга келтириш учун зарур бўлмаганлиги туфайли, иккинчи даражали операциялар бўйича даромадлар ва тегишли харажатлар бевосита фойда ёки зарарда тин олинади ва улар даромад ва харажатнинг тегишли таснифларига киритилади.

Агарда номоддий актив учун тўлов одатий кредит шартлари доирасидан ташқарида кечкитиролса, унинг қиймати пул маблағидаги нарх эквивалентига тенг бўлади. Маъмур қиймат билан жами тўловлар орасидаги фарқ БҲХС 23 “Қарзлар бўйича харажатлар” га мувофиқ капитализация қилинмагунча, кредит даври мобайнида фоидали харажат сифатида тин олинади.

Бизнес бирлашувининг қисми сифатида сотиб олиш.

МҲХС 3 “Бизнес бирлашувлари” га мувофиқ, агарда номоддий актив бизнес бирлашув жарафнида сотиб олинса, ушбу номоддий активнинг таннаража харид санасидаги унинг ҳаққоний қийматига тенг бўлади.

Номоддий
активларга
дарҳомий
қайнаши:

активда муқассимланган қўшилган
келуси нархасодий нафларнинг
тадбиркорлик субъекти томонидан
олинган эҳтимоли тўғрисидаги
қўшиқларни аниқ эътиради. Боянча қимм
айтганда, нархасодий нафлар оқиннинг
муддати ёки суммаси бўйича қўшиқлик
мажмуи бўлишидан қатъий назар,
тадбиркорлик субъекти нархасодий нафлар
олинганини қўтади.

Шу туфайли, бизнес бирлашуви жараёнида сотиб олинган
номоддий активлар учун эҳтимолиликни тан олиш мезони доимо
қаноатлантирилган деб инобатга олинади. Агарда бизнес бирлашуви
жараёнида сотиб олинган актив ажралаядиган бўлса ёки шартномавий
бошқа юридик ҳуқуқлар натижасида юзата келса, активнинг
ҳаққоний қийматини ишончли баҳолаш учун етарлича маълумот
мажмуи бўлади. Шу туфайли, бизнес бирлашуви жараёнида сотиб
олинган номоддий активлар учун 21(б)-банддаги ишончли баҳолаш
мезони доимо қаноатлантирилган деб инобатга олинади.

Маъмур стандартга ва МХХС 3 (2008 йилда ўзгартирилган) га
мувофиқ, харидор харид савбасида сотиб олинаётган тадбиркорлик
субъективнинг номоддий активини гудвилдан алоҳида тарзда тан
олади, бунда актив сотиб олинаётган тадбиркорлик субъекти
томонидан бизнес бирлашувида олдин тан олинган бўлишидан
қатъий назар.

Бу шуни аниқлатадики, харидор активни гудвилдан алоҳида тарзда
сотиб олинаётган тадбиркорлик субъективнинг тугалланмаган
тадқиқот ва таъриба-конструкторлик ишлаб чиқиш лойиҳасининг
активни сифатида тан олади, агарда лойиҳа номоддий актив
таърифини қаноатлантирса. Корхонанинг тугалланмаган тадқиқот ва
таъриба-конструкторлик ишлаб чиқиш лойиҳаси жараёни номоддий
актив таърифига қаноатлантиради, қачонки у:

- актив таърифини қаноатлантирса;
- аниқланадиган, яъни ажралаядиган бўлса ёки шартномавий

бошқа юридик ҳуқуқлар натижасида юзата келса.

Бизнес бирлашуви жараёнда сотиб олинган номоддий актив. Агарда бизнес бирлашуви жараёнда сотиб олинган номоддий актив ажраладиган бўлса ёки шартномавий бошқа юридик ҳуқуқлар натижасида юзага келса, активнинг ҳаққоний қийматини ишончли баҳолашда стартерча маълумот маъжуд бўлади. Қачонки номоддий активнинг ҳаққоний қийматини ҳисоблашда фойдаланиладиган баҳолар учун турли хил эҳтимоллarga эга мумкин бўлган натижалар кенглиги маъжуд бўлса, ушбу маълумлик активнинг ҳаққоний қийматини ҳисоблашда инobatга олинади.

ажраладиган бўлиши мумкин, бироқ у фақатгина тегишли шартнома, Бизнес бирлашуви амалоридан олган актив ёки маъжурман жараёнда сотиб олинган номоддий мумкин. Бундай ҳолатларда, харидор активни суддан алоқанда тарзда, бироқ тегишли модда билан бирга тан олади.

Харидор бир бирини тўлдирувчи номоддий активлар гуруҳини ягона актив сифатида тан олиши мумкин, фақатгина алоқда активларнинг фойдаланиш муддати бир хил бўлганда. Масалан, "Бренд" ва "Бренд номи" атамалари савдо белгилари ва бошқа белгилар учун синонимлар сифатида фойдаланилади. Бироқ, "Бренд" ва "Бренд номи" атамалари умумий маркетинг атамалари бўлиб, улар одатда бир бирини тўлдирувчи активларга, масалан, савдо белгиси (ёки хизмат белгиси) ва унинг тегишли савдо номи, формуллари, таркиблари ва технологик эксперт билимларига нисбатан фойдаланилади.

Активларнинг давлат гранти ёрдамида олинishi. Базми ҳолларда, номоддий актив давлат гранти ёрдамида бепул ёки Ураинга номинал толовини бериш эвазига олинishi мумкин. Бундай ҳолат давлат тадбиркорлик субъектига номоддий активларини, масалан, аэропортдаги қуниш ҳуқуқлари, радио ёки телевидение станцияларини бошқариш лицензиялари, импорт лицензиялари ёки квоталари ёки бошқа чекланган ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқларини тақдим этганда ёки ажратганда юз бериши мумкин. БҲХС 29 "Давлат грантларини ҳисобга олин ва давлат ёрдамини очиб бериш" га мувофиқ, тадбиркорлик субъекти ҳам номоддий активини ҳам грантнинг дастлаб ҳаққоний қийматда тан олишини ташлаши мумкин. Агарда тадбиркорлик субъекти активини дастлаб

ҳаққоний қийматда тан олмаслиқни тевласа, тadbиркорлик субъекти активни дастлаб номиннал қийматда тан олади (БҲХС 20 томонидан рухсат этилган муқобил ёндашув) ва бунга активни кўзда тутилган фойдаланиш ҳолатига келтириш билан бевосита боғлиқ ҳар қандай ҳаракатлар қўшилади.

Активларни айирбошлаш. Бир ёки бoр неча номоддий активлар номонетар актив ёки активлар ёки монетар ва номонетар активлар бирикмаси эвазига сотиб олинishi мумкин. Қуйида келтирилган мулоҳаза бир номонетар активни бошқасига айирбошлашга тегишлидир, бироқ у юқорда қайд этилган барча айирбошлашларга нисбатан ҳам қўлланилади. Бундай номоддий активнинг қиймати ҳаққоний қийматда баҳоланади, қачонки:

- айирбошлаш операцияси тижорат мақсадлариг эга бўлмагунча;
- қабул қилинган активнинг ҳам топширилган активнинг ҳам ҳаққоний қиймати ишончли баҳоланмагунча.

Сотиб олинган актив худди шу усулда баҳоланади, ҳаттоки агарда тadbиркорлик субъекти топширилган активни тан олишни тезда тўхтата олмаса ҳам. Агарда сотиб олинган актив ҳаққоний қийматда баҳоланмаса, унинг қиймати топширилган активнинг бадавс қийматида баҳоланади.

Тadbиркорлик субъекти айирбошлаш операцияси тижорат мақсадларига эгаллигини операция натижасида унинг келгуси пул оқимлари қанчалик даражада ўзгариши кутилишини инобатга олган ҳолда аниқлайди. Айирбошлаш операцияси тижорат мақсадларига эга:

- қабул қилинган актив бўйича пул оқимларининг таркибий тузилмаси (масалан, ҳатар, муддат ва сумма) топширилган актив бўйича пул оқимларининг таркибий тузилмасидан фарқ юкса; ёки
- тadbиркорлик субъекти фаолиятининг операция таъсир қилган қисмининг тadbиркорлик субъектига-ҳос қиймати айирбошлаш натижасида ўзгарса; ва
- тафовут айирбошланган активларнинг ҳаққоний қийматига нисбатан катта бўлса.

Айирбошлаш операцияси тижорат мақсадларига эга эканлигини аниқлаш учун, тadbиркорлик субъекти фаолиятининг операция таъсир қилган қисмининг тadbиркорлик субъектига-ҳос қиймати солиқдан сўнгги пул оқимларини ақс этиришга лoзим. Ушбу таҳлилларнинг натижаси тadbиркорлик субъекти батафсил ҳисоб-китобларни амалга оширмасидан аниқ бўлиши мумкин.

Номоддий активни тан олиш шарти бу активнинг қиймати ишончли баҳоланишидир. Номоддий активларнинг ҳаққоний қиймати ишончли баҳоланади, агарда оқилона ҳаққоний қиймат баҳолари кенглигидаги Ушғарш ушбу актив учун аҳамиятли эмас ёки кенгликдаги турли баҳоларнинг эҳтимоллари оқилона баҳоланиши мумкин ва ҳаққоний қийматни аниқлашда фойдаланилиши мумкин. Агар тадбиркорлик субъекти ёки қабул қилинган ёки топширилган активнинг ҳаққоний қийматинон ишончли шиклаш олма, бунда қабул қилинган активнинг ҳаққоний қиймати яққолроқ намоён бўлмагунча, топширилган активнинг ҳаққоний қийматидаги таннарихни ҳисоблашда фойдаланилади.

Ички яратилган гудвилл актив сифатида тан олинмаслиги кўрсатиб Утиллади. Баъзи ҳолатларда, келгуси иктисодий нафларни келтириб чиқариш учун харажат амалга оширилади, бироқ у маъкур Стандартдаги тан олиш мезонини қаноатландирадиган номоддий активни пайдо бўлишига олиб келмайди. Бундай харажат одатда ички яратилган гудвиллнинг қисми сифатида инобатга олинади. Ички яратилган гудвилл актив сифатида тан олинмайди, чунки тадбиркорлик субъекти назоратида бўлган ҳолда, аниқланадиган ресурс (яъни, у на ажраладиган ва на шартномавий ёки бошқа юрдиқ ҳуқуқлардан келиб чиқадиган ресурс) эмас, қайсики таннариҳда ишончли баҳоланади.

Тадбиркорлик субъектининг ҳаққоний қиймати билан унинг аниқланадиган соф активларининг ҳар қандай пайтдаги баланси қиймати ўртасидаги фарқ тадбиркорлик субъектининг ҳаққоний қийматига таъсир этадиган бошқа қатор омилларни қамраб олиши мумкин. Бироқ, бундай фарқлар тадбиркорлик субъекти томонидан назорат қилинадиган номоддий активларнинг қийматини акс эттирмайди.

Қуйидаги муаммолар туфайли, баъзида ички ишлаб чиқилган номоддий актив тан олиш мезонини қаноатландиришини аниқлаш қийин бўлади:

-кутилган келгуси иктисодий нафларни келтириб чиқарадиган аниқланадиган актив мавжудлигини ва қачон мавжуд бўлишини аниқлаш;

-актив қийматини ишончли аниқлаш. Баъзи ҳолларда, номоддий активни ички тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш харажатларини тадбиркорлик субъектининг ички яратилган гудвиллини сақлаш ёки

иқшилш ёки кунлик фаолиятнинг амалга ошириш харажатларидан фарқлай олишмайди.

Шу туфайли, номоддий активни тан олиш ва дастлабки баҳолаш бўйича умумий талабларни қондиришга қўшимча тарзда, тадбиркорлик субъекти барча ички ишлаб чиқилган номоддий активларга нисбатан 52-67-бандлардаги талабларни ва қўлланишни қўллайди.

Ички ишлаб чиқилган номоддий актив тан олиш мезонини қаноатлантиришини аниқлаш мақсадида, тадбиркорлик субъекти активни тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш жараёнини икки қисмга бўлади:

- таджикот босқичи;
- тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичи.

"таджикот" ва "тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш" атамалари таърифланган бўлсада, мазкур Стандарт мақсадм учун "таджикот босқичи" ва "тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичи" атамалари кенгрок мазнона эга.

Агар тадбиркорлик субъекти номоддий активни қратиш бўйича ички лойиҳанинг таджикот босқичини тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичидан фарқлай олмаса, тадбиркорлик субъекти ушбу лойиҳа бўйича харажатларни, худдики улар фақатгина таджикот босқичида сарфланган сифатида, инобатга олади.

Таджикот (ёки ички лойиҳанинг таджикот босқичи) натижасида юзга келган ҳеч қандай номоддий актив тан олишмайди. Таджикот (ёки ички лойиҳанинг таджикот босқичи) бўйича сарфлар улар амалга оширилганда харажат сифатида тан олинишни лозим.

Ички лойиҳанинг таджикот босқичида, тадбиркорлик субъекти эҳтимоли келгуси иқтисодий нафларни келтирадиган номоддий актив мавжудлигини намойиш эта олмайди. Шу туфайли, ушбу сарф у амалга оширилганда харажат сифатида тан олинади.

Қуйидагилар таджикот фаолиятларига мисоллардир:

- янги билимларни эгаллашга мўлжалланган фаолият;
- таджикот топилмаларини ёки бошқа билимларни излаш, баҳолаш ва якуний танаб олиш, қўлаш;
- хом-ашёлар, ускуналар, маҳсулотлар, жараёнлар, тизимлар ёки хизматлар учун муқобиллар излаш;
- янги ёки такомиллаштирилган хом-ашёлар, ускуналар, маҳсулотлар, жараёнлар, тизимлар ёки хизматлар учун мумкин

булаган мукобилларни яратиш, дизайн тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш, баҳолаш ва яқиний ташлаб олиш.

Тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичи

Тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш (ёки ички лойиҳанинг тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичи) натижада юзага келган номоддий актив тан олимпиада, факатгина агарда тадбиркорлик субъекти қуйидагиларни барчасини намойиш эта олса:

- Номоддий активни фойдаланишга ёки сотишга тайёр қилиш бўйича уни тугаллашнинг техник имкониятини.

- Ҳизминг номоддий активни тугаллаш ва ундан фойдаланиш ёки уни сотиш бўйича мойиллигини.

- Ҳизминг ундан фойдаланиш ёки уни сотиш қобилиятини.

- Номоддий актив қай тарзда эҳтимолли келгуси иқтисодий нафларни келтиришини. Шу ўринда, тадбиркорлик субъекти номоддий активнинг маҳсулотига ёки номоддий активнинг ўзига нисбатан бозор маъжудлигини, ёки агарда у ички фойдаланишга мўлжалланган бўлса, номоддий активнинг фойдалилигини намойиш этиши мумкин.

- Номоддий активни тажриба-конструкторлик ишлаб чиқишни тугаллаш ва ундан фойдаланиш ёки уни сотиш учун мувофиқ техник, молиявий ва бошқа ресурсларнинг маъжудлигини.

- Тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш мобайнида номоддий активга тегишли сарфларни ишончли баҳолаш қобилиятини.

Ички лойиҳанинг тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичида, тадбиркорлик субъекти, баъзи ҳолларда, номоддий активни амалда олиши ва номоддий актив эҳтимолли келгуси иқтисодий нафларни келтиришини намойиш эта олиши мумкин. Бунга сабаб шуки, лойиҳанинг тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш босқичи тадқиқот босқичига нисбатан янада такомиллашган бўлишидир.

Қуйидагилар тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш фаолиятларига мисоллардир:

- ишлаб чиқариш ёки фойдаланишдан олдинги андозаларни ва моделларнинг дизайни, исмлаши ва сиволи;

- янги технологияни қамраб олган ускуналар, андозалар, шакллар ва қилишлар дизайни;

- тежорий ишлаб чиқариш учун иқтисодий мақсадга мувофиқ ҳажмда бўлмаган дастлабки коркўна дизайни, қурилиши ва фаолияти;

ва

- янги ёки такомиклашган хом-ашёлар, ускуналар, махсулотлар, жараёнлар, тизимлар ёки хизматлар учун танланган муқобиллар дизайни, ясалishi ва синови.

Номоддий актив қайтарда эҳтимолли келгуси иқтисодий нафларни келтиришиши кўрсатиш мақсадида, тадбиркорлик субъекти БҲХС 36 "Алмиқлар қадрсизлигини" даги тамойиллардан фойдаланган ҳолда активдан олинган келгуси иқтисодий нафларни баҳолайди. Агарда актив фақатгина бошқа активлар билан бирга иқтисодий нафларни келтирса, тадбиркорлик субъекти БҲХС 36 даги пул маблағларини ҳосил қиладиган бириклар тамойилини қўлайди.

Номоддий активни тугаллаш, фойдаланиш ва манфаатлар олиш учун ресурсларнинг мавжудлиги, масалан, зарурий техник, молиявий ва бошқа ресурсларни ва тадбиркорлик субъектининг ушбу ресурсларни таъминлаш олиш қобилиятини ақс эттирадиган бизнес режа орқали кўрсатилиши мумкин. Баъзи ҳолларда, тадбиркорлик субъекти ташқи молиялаштириш мавжудлигини намойиш этиши мумкин, бунда тадбиркорлик субъекти кредиторнинг режани молиялаштиришга мойиллиги бўйича кўрсатмасига эга бўлган ҳолда кўрсатади.

Тадбиркорлик субъектининг харажат тизимлари одатда номоддий активни ички тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш харажатларини, масалан, иш ҳақлари ва авторлик ҳуқуқларига ёки лицензияларга эга бўлишга ёки компьютер дастурини тажриба-конструкторлик ишлаб чиқишга сарфланган харажатларни ишончли баҳолай олади.

Ички ишлаб чиқилган брэндлар, титул маълумотлари (номланишлар), нашр номлари, миқозлар рўйхати ва моҳиятан бир хил моддалар номоддий активлар сифатида тан олинмаслиги лозим.

Ички ишлаб чиқилган брэндлар, титул маълумотлари (номланишлар), нашр номлари, миқозлар рўйхати ва моҳиятан бир хил моддалар бўйича сарфлар бутун бир бизнесни ривожлантириш харажатларидан фарқ қилмаслиги мумкин. Шу туфайли, бундай моддалар номоддий активлар сифатида тан олинмайди.

Ички ишлаб чиқилган номоддий активнинг танбархи.

Ички ишлаб чиқилган номоддий активнинг танбархи активни раҳбарият кўзлагандек ишлаб оладиган қилиб қратиш, ишлаб чиқариш ва тайёрлашга зарур бўлган барча бевосита тегишли харажатларни камраб олади. Бевосита тегишли харажатларга мисоллар қуйидагилардир:

2-ВЭИНТ: Корхона янги ишлаб чиқарим жараёнини максималлаштиришда. 2017 йил мобайнида, сарфланган харажатлар 1000 АҚШ \$ бўлиб, улардан 900 АҚШ \$ 2017 йил 1 декабрдан олдин сарфланган ва 100 АҚШ \$ 2017 йил 1 декабр билан 2017 йил 31 декабр орасида сарфланган. Корхона 2017 йил 1 декабрда ишлаб чиқарим жараёми номоддий актив сифатида тан олин мезонини қаноатлантирилганини кўрсата олади. Жараёми синдирилган ноу-хаунинг қопланадиган қиймати (жараём фойдаланишига тайёр бўлишидан олдин уни туғаллаш бўйича келуси пул чиқимлари билан бирга) 500 АҚШ \$ темг бўлиши баҳаланган.

2017 йил якумида, ишлаб чиқарим жараёми 100 АҚШ \$ миқдорига (тан олин мезони қаноатлантирилган самандан, яъни 2017 йил 1 декабрдан бошлаб сарфланган харажатлар) номоддий актив сифатида тан олинади. 2017 йил 1 декабрдан олдин сарфланган 900 АҚШ \$ харажат сифатида тан олинади, чунки тан олин мезони 2017 йил 1 декабрда қаноатлантирилган. Ушбу харажатлар молловий ҳолат шەраيطидаги ҳисоботда тан олинган ишлаб чиқарим жараёми қийматининг қисмини ташкил этмайди.

2018 йил мобайнида, сарфланган харажатлар 2000 АҚШ \$ га тенг. Жараёми синдирилган ноу-хаунинг қопланадиган қиймати (жараём фойдаланишига тайёр бўлишидан олдин уни туғаллаш бўйича келуси пул чиқимлари билан бирга) 1 900 ВБ темг бўлиши баҳаланган.

2018 йил якумида, ишлаб чиқарим жараёнининг танмарти 2 100 АҚШ \$ га тенг (2017 йил якумида тан олинган 100 АҚШ \$ харажатлар ва 2018 йил якумида тан олинган 2100 АҚШ \$ харажатлар). Тадбиркорлик субъекти кадрсизланиш бўйича зарардан олдинги жараёнининг баланс қийматини (2100 АҚШ \$) умми қопланадиган қийматига теърибли учун 200 АҚШ \$ миқдорига кадрсизланиш бўйича зарарни тан олади. Ушбу кадрсизланиш бўйича зарар кейинги даврда тикланиши мумкин, агарда БХҲС 23 да келтирилган кадрсизланиш бўйича зарарни тиклашга талаблар бажарилганда.

- номоддий активни таъриба-конструкторлик ишлаб чиқишида фойдаланилган ёки истеъмол қилинган хом-ашёлар ва хизматлар харажатлари;

- номоддий активни тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш бўйича юзга келадиган ходимларга ҳақ тўлаш харажатлари (БХХС 19 да таърифлангандек);

- юридик ҳуқуқни рўйхатдан ўтказиш ҳақлари; ва

- номоддий активни тажриба-конструкторлик ишлаб чиқишда фойдаланилган патентлар ва лицензияларнинг амортизацияси.

БХХС 23 да фонзни ички ишлаб чиқилган номоддий актив ташварларининг қисми сифатида тан олиш мезони таъкидланади.

Қуйидагилар ички ишлаб чиқилган номоддий актив таннархисининг қисмлари эмас:

- сотиш, маъмурий ва бошқа умумий устама харажатлари, бунда ушбу харажатлар активни фойдаланиш учун тайёрлашга тегишли бевосита харажатлар бўлмагунча;

- актив белгиланган фаоллик кўрсатишга эришилмаган олдин аниқланган самарадорсизликлар ва дастлабки операцион зарарлар; ва

- активдан фойдаланиш учун ходимларни тайёрлаш харажатлари.

Номоддий модда бўйича харажат у сарфланганда харажат сифатида тан олинади:

- харажат тан олиш мезонини қаноатлантирадиган номоддий актив қийматининг таркиби бўлмагунча;

- модда бизнес бирлашувида сотиб олинган бўлиб, номоддий актив сифатида тан олинмагунча. Бундай ҳолатда, харажат харид самасида гудвил сифатида тан олинган қийматнинг таркибининг ташкил этади (МХХС 3 га қараң).

Баъзи ҳолатларда, келгуси иқтисодий нафларга эга бўлиш мақсадида харажатлар сарфланади, лекин тан олинмиши мумкин бўлган ҳеч қандай номоддий актив ёки бошқа актив сотиб олинмайди ёки яратилмайди. Товарларни етказиб бериш ҳолатида, тадбиркорлик субъекти бундай сарфини унда ушбу товарлардан фойдаланиш ҳуқуқи бўлган пайтда харажат сифатида тан олади. Хизматлар кўрсатиш ҳолатида, тадбиркорлик субъекти сарфини хизматларни қабул қилиб олган пайтда харажат сифатида тан олади.

Масалан, тадқиқот бўйича харажат у сарфланган пайтда харажат сифатида тан олинади, у бизнес бирлашуви таркиби сифатида сотиб олинган ҳолат бундан истисно. Сарфга у амалга оширилганда харажат сифатида тан олинмаган бошқа мисоллар қуйидагиларини қамраб олади:

- янги бизнесни бошлаш фаолияти бўйича харажатлар (яъни ташкилий харажатлари), бунда ушбу харажатлар БХХС 16 га муво-

фик асосий воситалар моддасининг таркибига киретилмагунча. Ташкилий харажатлар ташкил этиш харажатларини қамраб олиши мумкин, масалан, юридик ташкилотни ташкил этишга сарфланган юридик ва котибнат харажатлари (яъни очишдан олдинги харажатлар) ёки янги фаолиятларни бошлаш ёки янги махсулотларни ёки жаройнларни ишта тушириш бўйича харажатлар (яъни фаолиятдан олдинги харажатлар).

-Тренинг фаолиятлари бўйича харажатлар.

-Реклама ва сотиш фаолиятлари бўйича харажатлар (почта орқали буюртма рўйхатлари).

-Тадбиркорлик субъектини тўлиқ ёки қисман бошқа жойга кўчириш ёки қайта ташкил этиш бўйича харажатлар.

Тадбиркорлик субъекти товарлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга, қачонки у товарларга эгалик қилса. Худди шунингдек, тадбиркорлик субъекти товарлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга, қачонки улар етказиб бериш шартномаси шартларига мувофиқ етказиб берувчи томондан яратилганда ва тадбиркорлик субъекти тўлов эъзига уларни етказиб берилишини талаб қила олганда.

Хизматлар қабул қилинган бўлади, қачонки уларни тадбиркорлик субъектига етказиб бериш шартномасига мувофиқ етказиб берувчи томондан кўрсатилганда, аммо тадбиркорлик субъекти улардан бошқа хизматни кўрсатишда фойдаланган пайтда эмас, масалан, миқдорларга рекламани етказиб беришда.

Актив сифатида тан олинмайдиган олдинги харажатлар

Дастлаб харажат сифатида тан олинган номоддий модда бўйича харажат кейинги санада номоддий актив таннариҳининг қисми сифатида тан олинмаклиги лозим.

3-вазифа: Сиз муаллифлик ҳуқуқини 20.000\$ га сотиб олддингиз.Муаллифлик ҳуқуқи шартномаси нархларига мувофиқ, сиз ушбу ҳуқуқга 4 йил эъламе қилганингиз ва тасарруф этишингиз мумкин . 4 йиллик фойдаланишдан кейин муаллифлик ҳуқуқи учун нақсуд бўлган бозор баҳоси сотини учун сарфланган харажатлар айтаиб ташлашдан сўнра 6.000\$ ни таъассит этади. Ушбу миқдор муаллифлик ҳуқуқининг тўлган қийматининг эъвазлентини сифатида олингани мумкин.

Амортизацияламаётган қиймат \$ 20.000- \$ 6.000 = \$ 14.000 ни таъассит қилади ва бир йиллик амортизацияси \$ 3.500 (\$ 14.000 / 4 йил) бўлади. 4 йилдан кейин Сиз муаллифлик ҳуқуқини 6000\$ га сотасиз. Сотини харажатини нақсуд бўлмайди.

Молливиый хисобот модаллари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Амортизацияга харажатлар	ФЗХ	\$3.500	
Амортизация	ББ		\$3.500
<i>Мушаррафлик ҳуқуқининг баъзили амортизациясиз</i>			
Номоддий актив	ББ		\$20.000
Амортизация	ББ	\$14.000	
Пул маблағлари	ББ	\$6.000	
<i>4 йил арбобот ириландан сўнг амурриафлик ҳуқуқининг соғуши</i>			

Тадбиркорлик субъекти таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини ёки қайта баҳолаш моделини ўзининг ҳисоб сифати сифатида танлаши лозим. Агарда номоддий актив қайта баҳолаш моделидан фойдаланган ҳолда ҳисобга олинса, унинг туркумидаги барча бошқа активлар ҳам айнан шу моделдан фойдаланган ҳолда ҳисобга олиниши лозим, бунда ушбу активлар бўйича фаол бозор мавжуд бўлмагунча.

Номоддий активларнинг туркуми активларнинг бир хил хусусияти ва тадбиркорлик субъекти фаолиятида фойдаланилиши жиҳатидан гуруҳланишидир. Номоддий активлар туркумидаги модаллар бир вақтда қайта баҳоланади, бунда активларни танлашда қайта баҳолашдан ҳамда молливиый ҳисоботларда турли саналарда таннархлар ва қийматлар бирикмасини акс эттирадиган миқдорларни тақдим этиш четиаб ўтилади.

Дастлабки тан олишдан сўнг, номоддий актив унинг таннархидан ҳар қандай жамғарилган амортизацияни ва ҳар қандай йиғилган кадрисланиш бўйича зарарни чегирилгандаги қийматда ҳисобга олиниши лозим.

Қайта баҳолаш модели.

Дастлабки тан олишдан сўнг, номоддий актив қайта баҳоланган қийматда, яъни қайта баҳолаш саясатидаги унинг ҳаққоний қийматидан ҳар қандай кейинги жамғарилган амортизацияни ва ҳар қандай кейинги йиғилган кадрисланиш бўйича зарарни чегирилгандаги қийматда ҳисобга олиниши лозим. Мазкур Стандартдаги қайта баҳолашлар мақсадида, ҳаққоний қиймат фаол бозор шубҳасизда олинган ҳолда аниқланиши лозим. Қайта баҳолашлар шундай меъёрда амалга оширилиши лозимки, ҳисобот даври охирида активнинг баланс қиймати унинг ҳаққоний қийматидан муҳим даражада фарқ қилмаслиги керак.

Қайта баҳолаш модели бўйича қуйидагиларга рухсат берилмайди:

- олдин актив сифатида тан олинмаган номоддий активларни қайта баҳолаш; ёки

- таннархдан бошқа қийматларда номоддий активларни дастлаб тан олиш.

4-вазият: Франмизанинг баланси қиймати \$20 млнни ташкил этади. Қайта баҳолаш натижасида унинг қиймати \$19 млнни ташкил этади. \$1 млн Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда харажатлар сифатида аниқ эътиборланади.

Молливиый ҳисобот моддалари	ФЗХ/Б Б	Дт	Кт
Нигизлаган эскириш	ББ		\$1 млн
Эскириш харажатлари	ФЗХ	\$1 млн	
<i>Франмизани биринчи борда қайта баҳолаш</i>			

5-вазият: Сизнинг франмиза қиймати \$ 22 млн ни ташкил этади. Қайта баҳолаш натижасида унинг қиймати \$28 млн га етди ва \$6 миллион фойда суммаси қайта баҳолаш захирасига олиб борилади.

Молливиый ҳисобот моддалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Номоддий активлар	ББ	\$6 млн	
Қайта баҳолаш захираси	ББ		\$6 млн
<i>Франмизани қайта баҳолаш</i>			

Қайта баҳолаш модели актив дастлаб таннархда тан олингандан сўнг қўлланилади. Бироқ, агарда номоддий актив жароидан ўтмиш мобайнида тан олиш мезонини қаноатлантирмаганлиги туфайли, унинг таннархнинг фақат маълум қисми актив сифатида тан олинган бўлса, қайта баҳолаш модели ушбу активнинг бутун қисмига қўлланиши мумкин. Шу билан бирга, қайта баҳолаш модели давлат гранти орқали қабул қилинган ва номинал қийматда тан олинган номоддий активларга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин.

Номоддий актив учун фаол бозор mavjud бўлиши оддий ҳол эмас, лекин бу содир бўлиши мумкин. Масалан, айрим юрисдикцияларда эркин ўтказиладиган такси лицензиялари, баллиқ овлаш лицензиялари ёки ишлаб чиқариш квоталари учун фаол бозор mavjud бўлиши мумкин. Бироқ, брендлар, газета номлари, мусиқа ва фильм нашр этиш ҳуқуқлари, патентлар ва савдо белгилари учун фаол бозор mavjud бўла олмайди, чунки бундай активнинг ҳар бири ягонадир.

Шу билан бирга, номоддий активлар олин-сотди қилинса ҳам, шартномалар алоҳида сотувчилар ва харидорлар ўртасида тузилади ва операциялар камдан-кам ҳолатда содир бўлади. Шулар туфайли, бир актив учун тўланган нарх бошқасининг ҳаққоний қиймати тўғрисида етарлича далил ҳисоблашмаслиги мумкин. Бундан ташқари, нархлар кўпгина ҳолларда жамоатга маълум бўлмайди.

Қайта баҳолаш давриёлиги қайта баҳоланган номоддий активлар ҳаққоний қийматининг ўзгарувчанлигига боғлиқдир. Агарда қайта баҳоланган активнинг ҳаққоний қиймати унинг баланс қийматида муҳим даражада фарқ қилса, яна қайта баҳолаш зарурдир. Айрим номоддий активларнинг ҳаққоний қийматида катта даражада ва ўзгарувчан тебранишлар кузатилиши мумкин, бундай ҳолат йиллик қайта баҳолаш зарурлигини келтириб чиқаради. Бундай тез-тез қайта баҳолашлар ҳаққоний қийматида фақатгина катта бўлмаган тебранишларга эга номоддий активлар учун зарур эмас.

Агарда номоддий актив қайта баҳоланса, қайта баҳолаш санасидаги ҳар қандай жамғурилган амортизация:

- активнинг янги баланс қийматидаги ўзгаришга пропорционал тарзда қайта ҳисобланадики, натижада қайта баҳолашдан сўнг активнинг баланс қиймати унинг қайта баҳоланган қийматига тенг бўлади; ёки

- активнинг янги баланс қийматидан чегириб ташланади ва соф баланс қиймати активнинг қайта баҳоланган қиймати суммасида шек эттирилади.

4.4.3. Номоддий активларга амортизация ҳисоблаш

Тадбиркорлик субъекти номоддий активнинг фойдали хизмат муддати аниқлиги ёки аниқсизлигини ва агарда аниқ бўлса, фойдали хизмат муддатини ташқил этадиган даврни ёки ишлаб чиқариш ёки шунга ўхшаш бирликлар сонини баҳолаш лозим. Номоддий актив тадбиркорлик субъекти томонидан аниқсиз фойдали хизмат муддатига эга деб ҳисобланиши лозим, қачонки барча тегишли омиқларнинг таҳлилига асосланган ҳолда, актив тадбиркорлик субъекти учун соф пул тушумларини олиб келиши кутилган даврнинг кўринадиган чегараси мавжуд бўлмаганда.

унинг фойдали хизмат муддатига асосланади.

Номоддий активни Фойдали хизмат муддати аниқ бўлган ҳисобга олиш:

номоддий актив амортизация қилинади, фойдали хизмат муддати аниқсиз бўлган номоддий актив амортизация қилинмайди.

Маъмур стандартга илова қилинган тасвирий мисолларда турли номоддий активлар учун фойдали хизмат муддатни аниқлаш ва кейини ушбу активларни аниқлаган фойдали хизмат муддатларига асосланган ҳолда ҳисобга олиш кўрсатилган.

Номоддий активнинг фойдали хизмат муддатини аниқлашда кўпгина омиллар нобатга олинади, шу жумладан:

- тадбиркорлик субъекти томонидан активдан кутилган фойдаланиш ва активнинг бошқа бошқарув турухи томонидан самарали бошқарилиши мумкинлиги;

- актив бўйича оддий маҳсулот фойдаланиш даври ўхшаш усулда фойдаланиладиган ўхшаш активларнинг фойдаланиш муддатларининг эҳтимоллари бўйича оммавий маълумот;

- эскиришнинг техника, технология, тижорий ва бошқа турлари;

- активдан фойдаланиладиган соҳанинг барқарорлиги ва активдан юзага келадиган маҳсулотлар ёки хизматларга бўлган бозор талабидан ўзгаришлар;

- рақобатчилар ёки потенциал рақобатчилар томонидан кутилган ҳаракатлар;

- активдан кутилган келгуси иқтисодий нафларга эга бўлиш учун талаб этилган саклаш харajatларининг даражаси ва бундай даражага эришишда тадбиркорлик субъектининг имконияти ва ҳоҳиши;

- актив устидан назорат даври ва активдан фойдаланишига юридик ёки шунга ўхшаш чекловлар, масалан, тегишли ижараларнинг тугатиш саналари; ва

- актив фойдали хизмат муддатининг тадбиркорлик субъектининг бошқа активлари фойдали хизмат муддатига боғлиқлиги.

“Аниқсиз” атамаси “чексиз” маъносини билдирмайди. Номоддий активнинг фойдали хизмат муддати фақатгина активни унинг фойдали хизмат муддатини баҳолаш пайтида ҳисобланган ишлаш стандартида саклаш учун талаб этилган келгуси саклаш сарфлари даражасини ҳамда тадбиркорлик субъектининг бундай даражага эришишдаги имконияти ва ҳоҳишини акс эттиради.

Номоддий активнинг фойдали хизмат муддати аниқсизлиги тўғрисидаги ҳулоса активни ушбу ишлаш стандартида саклаш учун талаб этилгандан ортиқ режалаштирилган келгуси сарфларга асосланмаслиги керак.

Технологиядаги тез ўзгаришлар тарихини нобатга олганда, компьютер дастурий таъминоти ва кўпгина бошқа номоддий активлар

технологик эскиришларга учрайдилар. Шу туфайли, уларнинг фойдали хизмат муддати киска бўлиш эҳтимоли мавжуд.

Номоддий активнинг фойдали хизмат муддати жуда узоқ ёки ҳаттоки аниқсиз бўлиши мумкин. Номиклик номоддий активнинг фойдали хизмат муддатини эҳтиёткорлик билан ҳисоблашни таъкидлайди, бироқ у норасал киска муддатни танлашни таъкидламайди.

Шартномавий ёки бошқа юридик ҳуқуқлардан келиб чиқадиган номоддий активнинг фойдали хизмат муддати шартномавий ёки юридик ҳуқуқларнинг муддатидан ошмаслиги лозим, бироқ тадбиркорлик субъекти активдан фойдаланишнинг кутулаётган даврига боғлиқ ҳолда кискарок бўлиши мумкин. Агарда шартномавий ёки бошқа юридик ҳуқуқлар янгиланиши мумкин бўлган чекланган муддатга тақдим этилса, номоддий активнинг фойдали хизмат муддати янгиланадиган даврини қамраб олиши лозим, фақатгина қачонки янгиланиш тадбиркорлик субъекти томонидан аҳамиятсиз ҳаракатлар эъзига амалга ошириш далили мавжуд бўлса. Бизнес бирлашувидagi номоддий актив сифатида тан олинган қайта сотиб олинган ҳуқуқнинг фойдали хизмат муддати ҳуқуқ тақдим этилган битимнинг қолган шартномавий даври бўлади ва янгиланадиган даврларни ўз ичига олмаслиги лозим.

Номоддий активнинг фойдали хизмат муддатига таъсир этадиган ҳам иқтисодий ҳам юридик омиллар мавжуд бўлиши мумкин. Иқтисодий омиллар тадбиркорлик субъекти томонидан олинмадиган келгуси иқтисодий нафларнинг даврини аниқлаши мумкин. Юридик омиллар ушбу манфаатлардан фойдаланиш ҳуқуқи бўйича тадбиркорлик субъекти назорат қиладиган даврини чеклаши мумкин. Фойдали хизмат муддати ушбу омиллар асосида аниқланган даврларнинг кискаротидир.

Шу ўринда, қуйидаги омилларнинг мавжудлиги шунини таъкидлайдики, тадбиркорлик субъекти шартномавий ёки бошқа юридик ҳуқуқларни аҳамиятсиз ҳаракатлар эъзига янгилай олади:

- эҳтиёт таърибага асосланган ҳолда, шундай далил мавжудки, шартномавий ёки бошқа юридик ҳуқуқлар янгиланади. Агарда янгилаш учувчи томоннинг розилиги шарт остида бўлса, учувчи томон ўз розилигини тақдим этиши бўйича далил мавжуд;

- шундай далил мавжудки, янгилашга эришиш учун зарур бўлган ҳар қандай шартлар қаноатлантириллади;

-янгилашдан тadbиркорлик субъектига оқими кутилган келгуси иктисодий нафлар билан солиштирилганда, тadbиркорлик субъекти учун янгилаш харажати ахамиятли эмас.

Агарда янгилашдан тadbиркорлик субъектига оқими кутилган келгуси иктисодий нафлар билан солиштирилганда, тadbиркорлик субъекти учун янгилаш харажати ахамиятли бўлса, янгилаш киймати моҳиятан янгилаш санасида янги номоддий активни сотиб олиш кийматини акс эттиради.

Амортизация даври ва амортизация усули. Аниқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий активнинг эскириш ҳисобланадиган киймати унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда тақсимланиши лозим. Амортизация бошланиши лозим, қачонки актив фойдаланишида бўлса, яъни қачонки у раҳбарият томонидан қўзланган ишлаш олиш ҳолати учун зарур бўлган жойда ва шaroитда бўлса. Амортизация вақтлроқ санада, яъни актив МХХС 5 га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган (ёки сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариш турухига киритилган) сана билан активни балансдан чиқариш санаси солиштирилгандаги вақтлроқ санада тўхтатилиши лозим. Фойдаланилган амортизация усули тadbиркорлик субъекти томонидан активдан кутиляётган келгуси иктисодий наф қай тарзда сарфланишини акс эттириши лозим. Агар ушбу ҳолат ишончли аниқланмаса, тўғри чизикли (бир текис маромада) усул қўлланилиши лозим. Ҳар бир давр учун амортизация суммаси фойда ёки зарарларда таъ олиниши лозим, буида мазкур ёки бошқа Стандарт бошқа активнинг баланс кийматига киритишга руҳсат бермагунча ёки талаб қилмагунча.

Активнинг эскириш ҳисобланадиган кийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб бориш учун турли амортизация усулларида фойдаланиши мумкин. Ушбу усуллар тўғри чизикли усул, камаийб борувчи қолдиқ усули ва ишлаб чиқариш бирлиги усулини қамраб олади. Фойдаланадиган усул активда муҳассамланган кутилган келгуси иктисодий наф сарфланишининг қўзда тутилган тарзига асосланган ҳолда танланади ва даврдан даврга мувофиқ равишда қўлланилади, буида ушбу келгуси иктисодий нафни сарфланишининг қўзда тутилган тарзда ўзгаришлар бўлмагунча.

Амортизация одатда фойда ёки зарарда таъ олинади. Бироқ, айрим ҳолатларда активда муҳассамланган келгуси иктисодий наф

бошқа активларни юзага келтириш учун сарфланади. Бундай ҳолатда, амортизация суммаси бошқа актив таннараҳлининг таркибий қисmini ташкил этади ва унинг баланс қийматига киритилади. Масалан, ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган номоддий активларнинг амортизацияси товар-моддий захираларнинг баланс қийматига киритилади (БҲХС 2 “Товар-моддий захиралар”).

Амортизация даврини ва амортизация усулини қайта кўриб чиқиш. Аниқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий актив учун амортизация даври ва амортизация усули камда ҳар молиявий йилнинг якунида қайта кўриб чиқилиши лозим. Агарда активнинг кутилган фойдали хизмат муддати олдинги баҳолашлардан фарқ қилса, амортизация даври мувофиқ тарзда ўзгартирилиши лозим. Агарда активда муҳасамаланган келгуси иқтисодий нафларни истеъмол қилишнинг кўзда тутилган ҳолатида ўзгаришлар мавжуд бўлса, амортизация усули ўзгарган ҳолатида акс этитриш учун ўзгартирилиши лозим. Бундай ўзгаришлар БҲХС 8 га мувофиқ ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар сифатида ҳисобга олинishi лозим.

Номоддий активнинг муддати давомида, унинг фойдали хизмат муддатининг баҳоланиши ноўринлиги яққол намоён бўлиши мумкин. Масалан, кадрсипланиш бўйича зарарни тан олиш шунга кўрсатиши мумкинки, амортизация даври ўзгартирилиши зарур.

Давр мобайнида, номоддий активдан тадбиркорлик субъектига оқими кутилган келгуси иқтисодий нафларнинг ҳолати ўзгариши мумкин. Амортизациянинг тўғри чиқикли усули эмас, балки камайиб борувчи қолдиқ усули ўрнидаги яққол намоён бўлиши мумкин. Бошқа мисол сифатида лицензияда акс эттирилган ҳуқуқлардан фойдаланиш кечиктирилишини, қайсики бизнес режанинг бошқа қисмларини тухтатиб қўйган ҳолатини, келтириши мумкин. Бундай ҳолатда, активдан олинадиган иқтисодий наф кейинги даврларгача олинмаслиги мумкин.

Аниқсиз фойдали хизмат муддатига эга бўлган номоддий активлар

Аниқсиз фойдали хизмат муддатига эга бўлган номоддий актив амортизация қилинмаслиги лозим.

БҲХС 8 га мувофиқ, тадбиркорлик субъектидан аниқсиз фойдали хизмат муддатига эга номоддий активнинг унинг қопланадиган қийматини унинг баланс қийматига солиштирган ҳолда,

- ҳар йили;

- қачонки номоддий активнинг кадрсизланиши мумкин бўлган пайтда

кадрсизланишга текширилиши талаб этилади.

Баҳолашган фойдали хизмат муддатини қайта кўриб чиқиш.

Амортизация қилинмайдиган номоддий активнинг фойдали хизмат муддати ҳодиса ва шартлар ушбу активнинг фойдали хизмат муддати аниқсиз деб баҳолашнингга ҳалигача асос беришнинг аниқлаш учун ҳар даврда қайта кўриб чиқилиши лозим . Агар улар бундай ҳулоса учун асос бермаса, фойдали хизмат муддатининг баҳолашнинг аниқсиздан аниққа ўзгариши БҲХС 8 га мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган баҳолардаги ўзгариш сифатида ҳисобга олинади.

БҲХС 36 га мувофиқ, номоддий активнинг фойдали хизмат муддатини аниқсиз эмас, балки аниқ деб қайта кўриб чиқиш шунга кўрсатадики, активга зарар етказилган бўлиши мумкин. Натижада, тадбиркорлик субъекти активнинг БҲХС 36 га мувофиқ аниқланган қопланадиган қийматини унинг баланс қийматига солиштириш орқали кадрсизланишга текширади ва баланс қийматининг қопланадиган қийматдан ҳар қандай ошган қисmini кадрсизланиш бўйича зарар сифатида тан олади.

4.4.4. Номоддий активлар ҳаракатини ҳисобга олиш

Аниқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий активнинг тугатиш қиймати нолга тенг деб фарқ қилиниши лозим, бунда қуйидагилар содир бўлмагунча:

- активнинг фойдали хизмат муддати охирида учинчи томоннинг уни сотиб олиш бўйича мажбурияти мавжуд бўлиши;

- актив учун фаол бозор мавжуд;

тугатиш қиймат ушбу бозор маълумотлари асосида аниқлашнинг мумкин;

активнинг фойдали хизмат муддати охирида бундай бозор мавжуд бўлиш эҳтимоли бор.

Аниқ фойдали хизмат муддатига эга активнинг эскириш ҳисобланадиган қиймат тугатиш қийматини чегиргандан сўнг аниқланади. Нолга тенг бўлмаган тугатиш қиймат шунга аниқлатадики, тадбиркорлик субъекти номоддий активни унинг иқтисодий муддати ақуланганидан олдин ҳисобдан чиқаришнинг кўзда тутади.

Активнинг тугатиш қийматини баҳолаш ҳисобдан чиқаришда қопланадиган қийматга асосланади, бунда баҳолаш самасида фойдали хизмат муддати тугатган ва активдан фойдаланадиган ўхшаш шартларда ишлаган ўхшаш активнинг сотилиши бўйича

нархлардан фойдаланилади. Тугатиш қиймат камида ҳар молиявий йил якунида кўриб чиқилади. Активнинг тугатиш қийматидаги ўзгариш БҲХС 8 "Ҳисоб савҳомлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатоликлар" га мувофиқ ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгариш сифатида ҳисобга олинади.

Номоддий активнинг тугатиш қиймати активнинг баланс қийматига тенг ёки кўпроқ миқдорда олиши мумкин. Агарда шундай бўлса, активнинг амортизация миқдори нолга тенг бўлади, бунда унинг тугатиш қиймати кейинчалик активнинг баланс қийматидан паст суммагача қаймайди.

Фойдали хизмат муддати тугатиш ва ҳисобдан чиқаришлар

Қуйидаги ҳолатларда номоддий актив ҳисобдан чиқарилиши лозим:

- актив чиқиб кетганда;

- ундан фойдаланишдан ёки унинг чиқиб кетишидан ҳеч қандай ҳелгуси иқтисодий наф қутқилмаганда.

Номоддий активнинг ҳисобдан чиқарилиши натижасида юзага келадиган фойда ёки зарар активнинг чиқиб кетишидан олинмаган соф тушумлар, агарда бўлса, билан активнинг баланс қиймати ўртасидаги фарқ сифатида аниқланиши лозим. У фойда ёки зарарда тан олиниши лозим, қачонки актив ҳисобдан чиқарилса (бунда БҲХС 17 да сотиш ва қайта ижарага олиш бўйича бошқа талаблар белгиланмаган бўлса). Фойда асосий фаолиятдан даромад сифатида таснифланмаслиги лозим.

Номоддий актив бир неча йўллар билан чиқиб кетиши мумкин (масалан, сотиш орқали, молиявий ижара келишувини тузиш орқали ёки ҳада этиш орқали). Бундай активнинг чиқиб кетиши санасини аниқлашда, тадбиркорлик субъекти товарларни сотишдан тушган даромадларни тан олиш бўйича БҲХС 18 "Оддий фаолиятдан олинмаган даромад" даги мезонларни қўллайдди. БҲХС 17 сотиш ва қайта ижарага олиш орқали активларнинг чиқиб кетишига нисбатан қўлланилади.

Агарда тан олиш тамойилига асосан тадбиркорлик субъекти активнинг баланс қийматида номоддий активнинг қисмини алмаштириш таннархини тан олса, у эски алмаштирилган қисмининг баланс қийматини ҳисобдан чиқаради. Агарда тадбиркорлик субъекти учун алмаштирилган қисмининг баланс қийматини аниқлаш имкони бўлмаса, у алмаштириш таннарихидан алмаштирилган қисмининг қиймати у сотиб олинганда ёки ички ишлаб чиқилганда қанча

булганлигини кўрсатадиган кўрсаткич сифатида фойдаланиши мумкин.

6-вазият: Фильмини омма олдида намойиш этми ҳуқуқи бир мартилик тўлов шартларида 1 млн\$, тўлов режасига асосан 3 йил давомида тўланса 1.6млн\$ни таъкил этади. Тўлов усули қанақа бўлишидан қатъий назар номоддий активнинг баъзе қиймати 1 млн \$га тенг бўлади. Агар қолган тўловнинг 2-чи турини тамласа 0.65 миқдордаги маблағ компания харажатлари таркибида фонд сифатида ҳисобга олинади.

Молнийвий ҳисобот моддалари	ФЭХ/Б Б	Дт	Кт
Фонд тўлаш харажатлари	ФЭХ	\$0.2 млн	
Туланадиган фонзлар	ББ		\$0.2млн
<i>Илтиқ фонзларни белгилан</i>			

7-вазият: Сиз муаллифлик ҳуқуқини қўлга киритиши умум эҳтимолий қиймати 10 млн\$ бўлган акция чиқаришига мумкин. Қилинган тугайдиган кунга акцияларнинг бозор нарқи 12 млн \$ни таъкил этади. Демак муаллифлик ҳуқуқининг адолатли қиймати 12 млн\$га тенг ҳисобланади.

Молнийвий ҳисобот моддалари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Номоддий активлар	ББ	\$12 млн	
Акционер капитал	ББ		\$12 млн
<i>Чиқарилган акцияларга айирбонилан оқилан муаллифлик ҳуқуқини қўлга киритиши</i>			

8-вазият: Сиз \$1 млн миқдордаги пул маблағлари ва баъзе қиймати \$4 млн бўлган самолётни савдо марказига алмаштиришга оласиз. Савдо марказининг ҳақиқий қийматини аниқлаш имконияти йўқ. Унинг бошланғич қиймати \$5 манга тенг.

Молнийвий ҳисобот моддалари	ФЭХ/ББ	Дт	Кт
Номоддий активлар	ББ	\$5 млн	
Пул маблағлари	ББ		\$1 млн
Асосий воситалар (самолет)	ББ		\$4 млн
<i>Савдо марказини самолёт ва пул маблағларига алмаштириши оқилан сотиб олин</i>			

9-вазират: Сиз баланс қиймати 58 милдан иборат бўлган франшизани эгаласиз. Сиз бозор қиймати 59 млн ташкил этадиган умуми ўлчам франшизани алмаштиришмоқчисиз. Баланс қийматининг омига қисми қайта баҳолаш захирасига ўтказилди. Фойда ва зарарлар нәжарисидан ҳисоботда фойда сифатида акс эттирилмайди.

Молдавий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Номоддий активлар (янгил)	ББ	\$9 млн	
Капитал – қайта баҳолаш захираси	ББ		\$1 млн
Номоддий активлар (экин)	ББ		\$8 млн
<i>Франшизаларни алмаштириш</i>			

10-вазират: Франшизани 530 млн қийматда сотилди ва 52 млн фарқ фойда ва зарарлар нәжарисидан ҳисоботда фойда сифатида акс эттирилади. 56 млн қайта баҳолаш захираси ҳисобварақидан тақсимланган фойда ҳисобварақига ўтказилди. Фойда ва зарарлар нәжарисидан ҳисоботда акс эттирилмайди.

Молдавий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ББ	Дт	Кт
Пул наблағлари	ББ	\$30 млн	
Номоддий активлар	ББ		\$28 млн
Франшизани сотишдан олинган фойда	ФЗХ		\$2 млн
<i>Франшизани сотиш</i>			
Капитал-қайта баҳолаш захираси	ББ	\$6 млн	
Капитал-Тақсимланган фойда	ББ		\$6 млн
<i>Қайта баҳолаш захираси ҳисобварақидан тақсимланган фойда ҳисобварақига наблағларни ўтказиш</i>			

Бизнес бирлашувида қайта сотиб олинган ҳуқуқ ҳолатида, агарда ҳуқуқ учинчи томонга кейинчалик қайта чиқарилган (сотилган) бўлса, тегашли баланс қиймати, агарда бўлса, қайта чиқарилган бўйича фойда ёки зарарни аниқлашда фойдаланилади.

Номоддий активнинг чиқиб кетишида унинг ўрнига олинган товар дастлаб унинг ҳаққоний қийматида тан олинади. Агарда номоддий актив учун тўлов кечиктирилса, олинган товар дастлаб пул

маблагидagi нарх эквивалентida тап олинади. Товоннинг номинал қиймати билан пул маблагидagi нарх эквиваленти ўртасидagi фарк БҲХС 18 га мувофиқ фондли даромад сифатida тап олинади ва бу эса дебиторлик қарз бўйича эффектив даромадликликни акс эттиради.

Аниқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий активнинг амортизацияси тўхтатилмайди, агар номоддий актив бошқача тарзда фойдаланилмаган, бунда актив бўйича тўлиқ эскириш ҳисобланган бўлмаса ёки у МҲХС 5 га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатida таснифланмаган бўлса (ёки сотишга мўлжалланган сифатida таснифланган ҳисобдан чиқариш турухиға киритилмаган бўлса).

Манзу бўйича тест саволлари

1. Номоддий активлар стандартларга кўра қанча муддатда инвентаризация қилинади?

- a. ҳар ойда
- b. ҳар чорақда
- c. ҳар йили
- d. икки йилда бир марта

2. А фирма Б фирмани 35,000,000 сўмға сотиб олди. Сотиб олиш кунига Б фирма активларининг дастлабки қиймати 40,000,000 сўмға, болар қиймати 48,000,000 сўм, Б фирманинг 20,000,000 сўмлик мажбуриятлари ҳам мажбуд. «Гудвилл» ҳисобнамағида қайси суммада кўрсатилиши керак?

- a. 28,000,000
- b. 13,000,000
- c. 5,000,000
- d. 7,000,000

3. Фирма ташкилий харажатларига биринчи йил учун қамайиб борувчи қолдиқ усулида амортизация ҳисоблаши керак. Қиймати-600.000

- a. 120.000
- b. 240.000
- c. 180.000
- d. 200.000

4. МҲХС асосан Гудвилл дастлаб тап олинган пайтдан бошлаб неча йилда ҳисобдан чиқариши керак.

- a. 5 йил.
- b. 7 йил.
- c. 10 йил.

d. 20 йил.

5. Компаниянинг молиявий ҳисоботларидаги маълумотлар (сўм):
Махсулот сотишдан тушум-35,000,000, Махсулот таннархи-17,000,000,
Маъмурий харажат-12,800,000, ишлаб чиқариш ижараси-500,000, ва-
лотдаги ижобий фарқ-2,000,000, эмиссия харажатлари-1,200,000,
туланадиган фондлар-300,000, АВни сотишдан зарар-450,000. Фран-
шиза шартномасига кўра 16 % соф фойдага нисбатан туловларни
ҳисоблаш керак (Даромад солиғи ставкаси-10%). Франшиза сумма-
сини аниқланг?

- a. 2,592,000
- b. 684,000
- c. 2,743,200
- d. 756,000.

6. А компания Б компанияни 150,0 минг сўмга сотиб олди. А ком-
паниянинг баланси м/с: Активи-1000,0 Устав капитали-600,0, Маж-
бур-400,0. Б компаниянинг баланси: Активи-300,0 Устав кап-100,0,
Мажбурият-270,0. А компаниянинг баланси сотиб олингандан сўнг
қандай кўринишда бўлади.

- a. Акт-850,0, гудвилл-150,0, УК-600,0, Маж-400,0.
- b. Акт-1000,0 гудвилл-100,0, УК-700,0, Маж-400,0
- c. Акт-1150,0, гудвилл-120,0, УК-600,0, Маж-570,0.
- d. Акт-700,0 гудвилл-370,0 м/с УК-500,0, Маж-570,0.

7. Номаддий активларнинг қолдиқ қиймати суммаси:

- a. бошлагич қийматининг 10%ни ташкил этади
- b. қолдиқ суммаси нолга тенг бўлади
- c. бошлагич қийматининг 5%ни ташкил этади
- d. бошлагич қийматининг 12%ни ташкил этади

8. Спортнинг футбол тури бўйича «UFF» сайти ҳар ойда 50,000
сўм хостинг хизматлар ҳақини ўтказиб беради (интернетда сайт
маълумотларини бериб боради учун). Бухгалтерия провадкисини
аниқланг?

- a. Дт 0490 Кт 5110-50,000
- b. Дт 0430 Кт 6010-50,000
- c. Дт 9410 Кт 5110-50,000
- d. Дт 6990 Кт 5110-50,000

9. ИС: бухгалтерия дастурини шартномага мувофиқ сотилди.
Дастурнинг дастлабки қиймати-1000000 сўм, амортизация қиймати-
450000 сўм. Шартнома баҳоси эса 1200000 сўм (ККС 20%). Молиявий
натижани аниқланг.

- a. 480000
- b. 520000
- c. 650000
- d. 580000

10. Номоддий активларнинг хизмат мuddатининг аниқлаш имкони бўлмаганда улар неча йилда ҳисобдан чиқарилиши керак?

- a. 10 йил
- b. 5 йил
- c. 3 йил
- d. 20 йил

4.5. Инвестицион мулк (40-сон БҲХС)

4.5.1. Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси

Стандартнинг мақсади: инвестицион мулкни ҳисобда олиш ҳамда тегишли маълумотларни очиб бериш бўйича талабларни белгилайдиган аборити.

Стандарт инвестицион мулкни таъ олишда, баҳолашда ва очиб беришда қўлланилиши лозим.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, мазкур стандарт ижара олувчининг молиявий ҳисоботларида молиявий ижара сифатида ҳисобга олинган ижара шартномаси асосида эгалик қилинаётган инвестицион мулкдаги улушларнинг баҳолашда ҳамда ижарага берувчининг молиявий ҳисоботларида оператив ижара шартномаси асосида ижарага олувчига берилган инвестицион мулкни баҳолашда қўлланилади. Мазкур стандарт БҲХС 17 "Ижара" да қамраб олинган масалаларга нисбатан қўлланилмайди, жумладан:

- ижара келишувларининг молиявий ижара ёки оператив ижара келишувлари сифатида таснифланиши;
- инвестицион мулкдан олинган ижара даромадлари (БҲХС 18 "Одатдаги фаолиятдан олинган даромад");
- ижарага олувчининг молиявий ҳисоботларида оператив ижара шартномаси асосида олинган мулкдаги улушларни баҳолашда;
- ижарага берувчининг молиявий ҳисоботларида унинг молиявий ижара бўйича соф инвестицияларини баҳолашда;
- сотиш ва қайта ижарага олиш операциясининг ҳисоби; ва
- молиявий ижара ва оператив ижара келишувлари бўйича маълумотларни очиб бериш.

Ушбу Стандарт қуйидагиларга нисбатан қўлланилмайди:

- қишлоқ хўжалиги фаолиятига тегишли биологик активларга (БХХС 41 "Қишлоқ хўжалиги")

- фўрдали қазилмалар бўйича ҳуқуқларга ва фойдали қазилмалар захираларига, масалан, нефть, табиий газ ва шунга ўхшаш қайта тикланмайдиган ресурсларга.

Стандардда қуйидаги белгиланган маънодаги атамалардан бўйича фойдаланилади:

Баъзи қиймати - бу активнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинган қиймати.

Тамарқ - бу активни унинг хариди ёки қурилиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари ёки пул маблағларининг эквивалентидаги сумма ёки бошқа турдаги толовнинг ҳаққоний қиймати ёки, тегишли ҳолларда, бошқа БХХСларнинг, масалан БХХС 2 "Асқалга асосланган мулк" нинг аниқ талабларига мувофиқ ушбу активнинг дастлабки тан олингандаги қийمатидир.

Ҳаққоний қиймат - бу баҳолаш сависида бозор иштирокчилари ўртасида одатдаги операцияда активни сотишда олинган мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўланиши мумкин бўлган нарқидир (МХХС 13 "Ҳаққоний қийматни баҳолаш").

Инвестицион мулк - бу ижарадан дарамад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошиши учун ёки иккаласи учун (мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) эгалик қилинган мулк (ер ёки бино - ёки бинонинг қисми - ёки иккаласи) бўлиб, бунга қуйидаги мулклар кирмайди:

- ишлаб чиқаришда ёки товарлар стхазиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган; ёки

- одатдаги хўжалик фаолиятидаги сотишга мўлжалланган мулклар.

Мулк эгаси-эгалдан мулк - бу (мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) ишлаб чиқаришда ёки товарлар стхазиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган эгаликдаги мулк.

Оператив ижара бўйича ижарага олувчи эгаликдаги мулк улуми инвестицион мулк сифатида таснифланиши ва ҳисобга олинган мумкин, фақатгина агарда мулк қолган жиҳатлари бўйича инвестицион мулк таърифига тўғри келса ва ижарага олувчи тан олинган активни ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделига мувофиқ ҳисобга оласа. Ушбу таснифлаш муқобилидан ҳар бир

мулкни алоҳида кўриб чиқиш асосида фойдаланиш мумкин. Бироқ, ушбу таснифлаш муқобили оператив ижара бўйича эгаллик қилинадиган бундай битта мулк улуши учун танланса, инвестицион мулк сифатида таснифланган барча мулклар ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделига мувофиқ ҳисобга олиниши лозим. Ушбу таснифлаш муқобили танланганда, бундай таснифланган ҳар қандай улуш очиб берилиши талаб қилинган маълумотларга киритилади.

Инвестицион мулк: ижарадан даромад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошириш учун ёки моҳияти учун эгаллик қилинади.

Шу туфайли, инвестицион мулк тadbиркорлик субъекти эгаллигидаги бошқа мулклардан деярли мустақил равишда пул оқимларини ҳосил қилади. Бу эса инвестицион мулкнинг мулк-эгаси-эгаллаган мулкдан фарқлайди. Товарларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш ёки хизматларни кўрсатиш (ёки мулкдан мўмурий мақсадларда фойдаланиш) нафакат мулкка тегишли бўлган, балки ишлаб чиқаришда ёки етказиб бериш жараёнида фойдаланиладиган бошқа мулкларга ҳам тегишли пул оқимларини ҳосил қилади. БҲХС 16 “Асосий асосмалар” мулк-эгаси-эгаллаган мулкка нисбатан қўлланилади.

Қуйидагилар инвестицион мулкка нисолдир:

- одатдаги хўжалик фаолияти доирасида кичика муддатда сотиш учун эмас, балки узок муддат давомида капиталнинг қиймати ошириш учун эгаллик қилинадиган ер;

- келгусида фойдаланилиши мақсади аниқланмаган эгалликдаги ер. (Агарда тadbиркорлик субъекти ердан мулк-эгаси-эгаллаган мулк сифатида фойдаланишени ёки одатдаги хўжалик фаолияти доирасида кичика муддатда сотиш учун фойдаланишени аниқламаган бўлса, ер капиталнинг қиймати ошириш мақсадида сақланаётган деб ҳисобланади.);

- тadbиркорлик субъекти томонидан эгаллик қилинадиган (ёки молиявий ижара шартномаси асосида тadbиркорлик субъекти томонидан эгаллик қилинадиган) ҳамда бир ёки бир неча оператив ижара шартномалари асосида ижарага берилган бино.

- банд бўлмаган, аммо бир ёки бир неча оператив ижара бўйича ижарага беришга мўлжалланган бино.

- келгусида инвестицион мулк сифатида фойдаланиш учун курылаётган ёки такомиллаштирилаётган мулк.

Қуйидагилар инвестицион мулк бўлмаган моддаларга мисолдир ва шунинг учун улар маъсум стандартнинг қўлланиш доirasидан ташқарида бўлади:

- оdatдаги хўжалик фаолиятидаги сотишга мўлжалланган ёки бундай сотишга мўлжалланган қурилиш ёки такомиллаштириш жараёнидаги мулк (БХХС 2 "Товар-моддий затларлар"), масалан, факатгина яқин келажакда қайта сотиш ёки такомиллаштириш ва қайта сотиш мақсадида харид қилинган мулк.

- учинчи томон номидан қурылаётган ёки такомиллаштирилаётган мулк (БХХС 11 "Қурилиш шартномалари").

- мулк-эгаси-эгаллаган мулк (БХХС 16 га), шу жумладан (шу ўринда) келгусида мулк-эгаси-эгаллаган мулк сифатида фойдаланиладиган эгалликдаги мулк, келгусида такомиллаштириладиган ва ўз навбатида мулк-эгаси-эгаллаган мулк сифатида фойдаланиладиган эгалликдаги мулк, ходимлар томонидан банд қилинган мулк (ходимлар бозор ставкасида ижара ҳақи тўлаш ёки тўламаслигиндан қатъий назар) ва балансдан чиқаришга мўлжалланган мулк-эгаси-эгаллаган мулк.

- бошқа тадбиркорлик субъектига молиявий ижара бўйича ижарага берилган мулк.

Баъзи мулклар ҳам ижарадан даромад олиш ёки капитал қийматининг қимматлашиш мақсадида эгаллик қилинадиган қисмини ҳам товарлар ёки хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш ёки маъмурий мақсадларда фойдаланишга мўлжалланган қисмини қамраб олиш мумкин. Агар ушбу қисмларни алоҳида сотиш (ёки молиявий ижара бўйича алоҳида ижарага бериш) мумкин бўлса, тадбиркорлик субъекти қисмларни алоҳида ҳисобга олади. Агарда ушбу қисмларни алоҳида сотиш мумкин бўлмаса, мулк инвестицион мулк бўлади, қачонки аҳамиятсиз қисми товарлар ёки хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш ёки маъмурий мақсадларда фойдаланишга мўлжалланган бўлса.

Баъзи ҳолатларда, корхона ўз эгаллигидаги мулкни банд қилганларга қўшимча хизматлар кўрсатади. Корхона ушбу мулкни инвестицион мулк сифатида ҳисобга олади, қачонки хизматлар бутун шартноманинг аҳамиятсиз қисми бўлса. Мисол тариқасида, офис биноси эгаси томонидан бинони банд қиладиган ижарачиларга кўриқлаш ва сақлаш хизматларини кўрсатишини келтириш мумкин.

Бошқа ҳолатларда, кўрсатиладиган хизматлар аҳамиятли бўлиши мумкин. Масалан, агарда тадбиркорлик субъекти меҳмонхонага эғалик қилса ва уни бошқарса, меҳмонларга кўрсатиладиган хизматлар бутун шартноманинг аҳамиятли қисмини ташкил этса. Шу туфайли, эғаси-бошқарадиган меҳмонхона инвестицион мулк эмас, балки мулк-эғаси-эгаллаган мулкдир.

Баъзида, кўшимча хизматлар шунчалик аҳамиятли даражада бўлиши мумкин ва бунда мулк инвестицион мулк сифатида таснифланмаслигини аниқлаш қийиндир. Масалан, баъзи ҳолатларда меҳмонхона эғаси бошқарув шартномаси асосида айрим жавобгарликларни учинчи томонга ўтказди. Бундай шартномаларнинг шартлари турли хил бўлади. Бир томондан, мулк эғаси моҳиятан пассив инвестор бўлиши мумкин. Бошқа томондан, мулк эғаси меҳмонхона фаолиятидан келадиган шул оқимлари ўзгарувчанлигига катта даражада мобилингини сақлаган ҳолда, кушлик функцияларни бошқа томонга ўтказиб юборган бўлади.

Мулк инвестицион мулк сифатида таснифланганини аниқлаш учун мулоҳаза қилишни зарур. Корхона мезон ишлаб чиқади ва натижада инвестицион мулк таърифига ҳамда тегишли кўрсатмаларга мувофиқ келадиган мулоҳазани қўллаш имконига эга бўлади. Қачонки таснифлаш қийин бўлганда, корхонадан ушбу мезонларни очиб бериш талаб этади.

Баъзи ҳолатларда, тадбиркорлик субъекти эғалигидаги мулк унинг бош ташкилоти ёки бошқа шуъба тадбиркорлик субъекти томонидан ижарага олинган ва банд қилинган бўлади. Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботларда ушбу мулк инвестицион мулк сифатида таснифланмайди, чунки мулк гуруҳ нуқтан назаридан мулк-эғаси-эгаллаган мулкдир. Бироқ, мулкка эғалик қилаётган тадбиркорлик субъекти нуқтан назаридан қараганда у инвестицион мулкдир. Шу туфайли, ижарага берувчи ўзининг индивидуал молиявий ҳисоботларида мулкни инвестицион мулк сифатида ҳисобга олади.

4.5.2. Тан олинш. Тан олинмидаги баҳолаш.

Инвестицион мулк актив сифатида тан олинмиши лозим, фақатгина қачонки:

- корхона томонидан инвестицион мулк билан боғлиқ келгуси иктисодий фойда олинмиши эҳтимоли мавжуд бўлса;
- инвестицион мулкнинг танпараж ишончли баҳоламиниши мумкин бўлса.

Корхона ушбу тая олиш мезонига асосан инвестицион мулкнинг барча харажатларини улар сарфланган пайтда баҳолайди. Ушбу харажатлар дастлаб инвестицион мулкни сотиб олиш учун сарфланган харажатларни ҳамда кейинчалик мулкка нисбатан амалга оширилган қўшимчалар, ўзгартiriшлар ёки хизматлар харажатларини қамраб олади.

Корхона инвестицион мулкнинг баланс қийматида унга қўнлик хизмат кўрсатиш харажатларини тая олмайди. Ушбу харажатлар сарфланганда фойда ёки зарарда тая олинади. Қўнлик хизмат кўрсатиш харажатлари булар асосан ишчи кучи ва майда истеъмол харажатларидир ҳамда мулкнинг ахамиятсиз қисмларининг таянарлиги ўз ичига олиши мумкин. Ушбу харажатларнинг мақсади одатда мулкнинг "таямирлаш ва хизмат кўрсатиш харажатлари" сифатида изоҳланади.

Инвестицион мулкларнинг қисмлари алмаштириш орқали харид қилинган бўлиши мумкин. Масалан, ички деворлар аса деворларнинг алмаштирилгани бўлиши мумкин. Тая олиш мезонига мувофиқ, агар тая олиш мезони қаноатлантирилса, тадбиркорлик субъекти инвестицион мулкнинг баланс қийматида унинг алмаштирилган қисмининг харажати ва вужудга келган пайтда тая олади. Алмаштирилган қисмларнинг баланс қиймати мазкур стандартнинг ҳисобдан чиқариш бўйича талабларига асосан ҳисобдан чиқарилади.

Тая олишдаги баҳолаш. Инвестицион мулк дастлаб унинг таянарликда баҳолавиши лозим. Бетимга оид харажатлар дастлабки баҳолаш таркибига киритилиши лозим.

Сотиб олинган инвестицион мулкнинг таянарлиги унинг сотиб олиш нархи ва ҳар қандай бевосита тегишли харажатларни қамраб олади. Бевосита тегишли харажатларга, масалан, профессионал юридик хизматларга харажатлар, мулкни ўтказиш бўйича солиқлар ва бошқа битимга оид харажатлари кириши мумкин.

Инвестицион мулкнинг таянарлиги қуйидагилар ҳисобига ошмайди:

- бизнесни бошлаш харажатлари (улар мулкнинг ишлай олиш қобилиятини раҳбарият томонидан қўзлаган ҳолатга келтириш учун зарар бўлмагунча),

- инвестицион мулк режалаштирилган бандлик даражасига эришишдан олдин қўрилган оператив зарарлар, ёки

- мулкни яратишда ёки такомиллаштиришда бекорга сарфланадиган хом-ашё, ишчи ва бошқа ресурсларнинг метёрдан ортиқча суммалари.

Агар инвестицион мулк учун тўлов кечиктирилса, унинг таннархи пул маблағи нархидаги эквивалентдир. Ушбу сумма билан жами тўловлар орасидаги фарқ кредит даври мобайнидаги фонд харажатлари сифатида тан олинади.

Ижара бўйича эгалик қилинадиган ва инвестицион мулк сифатида таснифланадиган мулк улушининг бошланғич таннархи молиявий ижарага мос равишда аниқлаштириш лозим, яъни актив икки қийматининг - мулкнинг ҳаққоний қиймати билан минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қиймати - қамроғида тан олинishi лозим. Эквивалент сумма ушбу бандга асосан мажбурият сифатида тан олинishi лозим.

Ижара учун тўланган ҳар қандай мукофот ушбу мақсад учун минимал ижара тўловларининг қисми сифатида қаралади ва шунинг учун активнинг таннархига қўрилади, ammo мажбуриятдан чиқарилади. Агарда ижара шартномаси асосида эгалик қилинадиган мулк улуши инвестицион мулк сифатида таснифланса, ҳаққоний қийматда ҳисобга олинган модда асосий мулк эмас, балки ўша улушдир. Мулк улушининг ҳаққоний қийматини аниқлаш бўйича кўрсатма ҳамда МХҲС 13 даги ҳаққоний қийматни баҳолаш бўйича талабларда белгиланган. Ушбу кўрсатма ҳаққоний қийматни аниқлашда ҳам ўриналиди, қачонки ушбу қиймат дастлабки тан олиш мақсадлари учун таннарх сифатида фойдаланилса.

Бир ёки ундан ортиқ инвестицион мулклар номонетар актив ёки активларга, ёки монетар ва номонетар активлар бирлашмасига айирбошлаш орқали харид қилинishi мумкин. Қуйидаги мулоҳаза бир номонетар активни бошқасига айирбошлашга тааллуқлидир, ammo ушбу мулоҳаза олдинги гапда изохланган барча айирбошлашларга нисбатан ҳам қўлланилади. Бундай инвестицион мулкнинг таннархи ҳаққоний қийматда баҳоланади;

айирбошлаш операциясида тижорат моҳияти мавжуд бўлушига қадар;

қабул қилинадиган активнинг ҳаққоний қийматини ишончли аниқлаб бўлушига қадар.

Корхона тошириладиган активнинг тан олинishiни тезда тўхтата олмаса ҳам харид қилинган актив ушбу тарзда баҳоланаверади. Агарда харид қилинган актив ҳаққоний қийматда тан

опинмаса, унинг таннархи топшириладиган активнинг баъзи қийматида баҳолашда.

Корхона айирбошлаш операциясининг тижорат моҳияти мавжудлигини операция натижасида унинг келгуси пул оқимлари қай даражада ўзгариши кутилаётганини кўриб чиққан ҳолда аниқлайди. Айирбошлаш операциясининг тижорат моҳияти мавжуд, агарда:

- қабул қилинган активнинг пул оқимлари таркиби (риски, муддати ва суммаси) топширилган активнинг пул оқимлари таркибидан фарқ қилса, ёки

- корхона фаолиятининг операция таъсир кўрсатган қисмининг тадбиркорлик субъектига-ҳос қиймати айирбошлаш натижасида ўзгарса, ва

- айирбошланган активларнинг ҳаққоний қийматига нисбатан аҳамиятлидир.

Айирбошлаш операциясининг тижорат моҳияти мавжудлигини аниқлаш мақсадида, тадбиркорлик субъекти фаолиятининг операция таъсир кўрсатган қисмининг тадбиркорлик субъектига-ҳос қиймати солиқдан сўнгги пул оқимларини аниқ эътириш лозим. Ушбу таҳлилларнинг натижаси тадбиркорлик субъекти томонидан батафсил ҳисоб-китобларни амалга оширилмасдан ҳам маълумдир.

Активнинг ҳаққоний қиймати ишончли баҳоланади, агарда ушбу актив учун ўрнати ҳаққоний қийматининг баҳолари кенглигидаги ўзгарувчанлик аҳамиятли бўлмаса ёки кенглигидаги турли баҳолашнинг эҳтимоллари ўринли тарзда баҳоланса ва ҳаққоний қийматни баҳолашда фойдаланилса. Агарда тадбиркорлик субъектида ёки қабул қилинган ёки топширилган активнинг ҳаққоний қийматини ишончли аниқлаш имкони бўлса, қабул қилинган активнинг ҳаққоний қиймати яққол намоён бўлмагунча, топширилган активнинг ҳаққоний қийматидан таннархни баҳолашда фойдаланилади.

4.5.3. Тан олиншдан сўнг баҳолаш.

Корхона ўзининг ҳисоб сисъати сифатида ёки ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини ёки таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини танлаш лозим ва ушбу сисъатни ўзининг барча инвестицион мулкларига нисбатан қўллаш лозим.

БҲҲС 8 "Ҳисоб сисъатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва ҳаққоний" да таъкидланадиги, ўз ихтиёрига кўра ҳисоб сисъатини фақатгина ўзгариш молиявий ҳисоботларда операцияларнинг, бошқа ҳодисалар ёки шароитларнинг тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳолатига, молиявий натижаларига ёки пул

оқимларига таъсири тўғрисида ишончли ва ўринлироқ маълумотларни таъминлаган ҳолда ўзгартириш мумкин. Ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини ўзгартириш ўринлироқ маълумот тақдим этишига олиб келиш эҳтимоли жудаям пастдир.

Маъжур стандарт барча тadbиркорлик субъектларидан баҳолаш (агар тadbиркорлик субъекти ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланса) ёки очиқ бериш (агар у таннарх бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланса) мақсадида инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини баҳолашни талаб этади. Tadbиркорлик субъекти тан олинган ва тегишли профессионал малакага эга ҳамда баҳолашга таянган инвестицион мулк жойида ва тоифасида яқин тажрибага эга мустақил баҳоловчи томонидан нархлаш асосида инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини аниқлаш мумкин бўлади, аммо талаб этилмайди.

Корхона бунда:

- мажбуриятлар билан таъминланган барча инвестицион мулк учун ёки ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини ёки таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини танлаш мумкин, бунда ушбу инвестицион мулк узи қамраб оладиган маълум активларнинг ҳаққоний қийматига бевосита боғлиқ даромад, ёки ушбу активлардан олинган даромадлар кўринишида тadbиркорлик субъектига даромад келтириши; ва

- барча инвестицион мулклар учун ёки ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини ёки таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини танлаш мумкин.

Баъзи сугурталовчилар ва бошқа тadbиркорлик субъектлари номинал бирликларни чиқарадиган ички мулк жамғармаларни, айрим бирликлар шартномаларга алоқадор инвесторлар томонидан ва қолганлари тadbиркорлик субъекти томонидан эгаллик қилинган ҳолда, бошқарадилар.

Корхонага жамғарма эгаллик қиладиган мулкни қисман таннархда ва қисман ҳаққоний қийматда баҳолашга руҳсат берилмайди.

Агар корхонада қайд қилинган икки тоифалар учун турли моделларни танласа, турли моделларда баҳоланган активлар тўпламлари орасида инвестицион мулкнинг сотилиши ҳаққоний қийматда тан олинishi лозим ва ҳаққоний қийматдаги йиғилган ўзгариш фойда ёки зарарда тан олинishi лозим. Ўз навбатида, агар ҳаққоний қиймат фойдаланилган тўпламдан инвестицион мулк

таннарх фойдаланилган тўпламга сотилса, мулкнинг сотиладиган самандаги ҳаққоний қиймати унинг қўзда тутилган таннархга ҳисобланади.

4.5.4. Ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш модели.

Дастлаб тан олингандан сўнг, ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини таълайдиган тадбиркорлик субъекти ўзининг барча инвестицион мулкларини ҳаққоний қийматда баҳолаши лозим, бундан 53-бандда қайд қилинган ҳолатлар мустаснодир.

Қачонки ижарачи томонидан операция ижара бўйича эгаллик қилинадиган мулк улуши инвестицион мулк сифатида таснифланса, у ҳолда ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини қўлланилиши лозим.

Инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийمатининг ўзгариши натижасида вужудга келадиган фойда ёки зарар у қайси даврда вужудга келган бўлса, ўша даврнинг фойда ёки зарарида тан олинishi лозим.

МҲХС 13 га мувофиқ инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини баҳолаш пайтида, тадбиркорлик субъекти шуни таъминлаши лозимки, ҳаққоний қиймат, шу ўринда, жорий ижара келишувларидан ижара даромадларини ҳамда бозор широкчиликлари жорий бозор шароитларида инвестицион мулкларни нарҳлашда фойдаланиши мумкин бўлган бошқа фаразларни акс эттирсин.

Ижара бўйича мулкдаги улушнинг қийматини дастлабки тан олинishi учун асосан белгилайди. Ижара бўйича мулкдаги улушни, агар зарур бўлса, ҳаққоний қийматда қайта баҳолавишини талаб этади. Бозор нарҳларида тузилган ижара келишувда, ҳарид пайтидаги ижара бўйича мулкдаги улушнинг ҳаққоний қиймати, яъни соф барча қўтилаётган ижара тўловлари (жумладан тан олинган мажбуриятларга тегишлилари), нольга тенг бўлиши керак. БҲХС 17га мувофиқ, ижара бўйича актив ва мажбурият, бухгалтерия ҳисоби мақсадларида, ҳаққоний қийматдаги ёки минимал ижара тўловларининг келтирилган (дисконтланган) қийматдаги тан олинганлигидан қатъи назар, ушбу ҳаққоний қиймат ўзгармайди.

Шу туфайли, ҳаққоний қиймат турли вақтларда баҳолавишига, ижарадаги активни таннархидан ва ҳаққоний қийматда қайта баҳолаш дастлабки ҳеч қандай фойда ёки зарар юзата келишига оғиб келмаслиги керак. Бу юз бериши мумкин, қачонки ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделини қўллаш танлаш дастлабки тан олиншидан сўнг амалга оширилса.

Истисно ҳолатларда, қачонки тadbиркорлик субъекти инвестицион мулкни дастлаб сотиб олганда (ёки фойдаланишдаги ўзгариш натижасида mavjud мулк дастлаб инвестицион мулкка айланганда), ўринли ҳаққоний қиймат баҳолари кенглигининг ўзгаришчанлиги шунчалик аҳамиятли бўладики ҳамда турли хил натижаларнинг эҳтимоллари баҳолаш шунчалик қийин бўладики, ҳаққоний қийматнинг ягона баҳосининг фойдалилиги ишкор этилиши аниқ далили mavjud бўлади. Бу эса инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини диний асосда ишончли аниқлашмаслигини кўрсатади.

Ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш модели асосида инвестицион мулкнинг баланс қийматини аниқлашда, корхона алоҳида активлар ва мажбуриятлар сифатида тан олинган активлар ва мажбуриятларни икки марта ҳисобга олмайди.

Масалан:

-ускуналар, масалан лифтлар ёки кондиционерлар, алоҳида асосий воситалар сифатида тан олинмайди, балки улар биёсовнинг ажралмас қисми бўлиб, умуман олганда инвестицион мулкнинг ҳаққоний қиймати таркибига киритилган бўлади.

-агарда офис мебеллар билан ижарага берилган бўлса, офиснинг ҳаққоний қиймати мебелларнинг ҳаққоний қийматини ҳам ўз ичига олади, chunkи ижарадан даромад мебелли офисга тааллуқлидир. Қачонки мебеллар инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматига киритилганда, корхона ушбу мебелларни алоҳида актив сифатида тан олмайди.

-инвестицион мулкнинг ҳаққоний қиймати таркибига оператив ижарадан даромадлар бўйича олдиндан тўлов ёки ҳисобланган даромад кўрмайд, chunkи тadbиркорлик субъекти уни алоҳида актив ёки мажбурият сифатида тан олади.

-ижара бўйича эгаллик қилинаётган инвестицион мулкнинг ҳаққоний қиймати қутйлаётган пул оқимларини акс эттиради (шу жумладан, тўловнинг мумкинлиги қутйлаётган шартли ижара ҳақлари). Шу туфайли, агар мулкни баҳолаш амалга оширилиши қутйлаётган барча соф тўловлар бўлса, ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш модели асосида инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини аниқлаш учун ҳар қандай тан олинган ижара мажбуриятини ушбу тўловларга қайта қўшиш зарур.

Баъзи ҳолатларда, корхона томонидан инвестицион мулк бўйича унинг тўловларининг (тан олинган мажбуриятлар бўйича тўловлардан ташқари) келтирилган (дисконтланган) қиймати тегишли

пул оқимларининг келтирилган (дисконтланган) қийматидаги юқори бўлиши кутулади. Бунда тадбиркорлик субъекти мажбуриятни тан олиши ёки олмаслигини, ва агарда тан олinsa, уни қандай баҳолашни аниқлаш учун БҲХС 37 "Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли оқимлар"ни қўллайдн.

Корхонанинг доимий асосда инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли аниқлаш олишини рад этадиган фараз мавжуд. Бирок, истисно ҳолатларда, қачонки тадбиркорлик субъекти инвестицион мулкни дастлаб сотиб олганда (ёки фойдаланишдаги ўзгариш натижасида мавжуд мулк дастлаб инвестицион мулкка айланганда), инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини доимий асосда ишончли аниқлаб бўлмаслигининг аниқ далили мавжуд бўлади. Бундай ҳолат содир бўлади, фақатгина қачонки қиёсий мулклар болори фаол бўлмаса (масалан, яқин саналардаги операциялар жуда кам, белгиланган нархлар жорий эмас ёки кузатишган операция нархлари шунн курсатадиги сотувчи сотишга мажбур бўлган) ва ҳаққоний қийматининг муқобил ишончли баҳолари (масалан, дисконтланган пул оқимлари режаларига асосланган) мавжуд бўлмаса.

Агар корхона қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкнинг ҳаққоний қиймати ишончли аниқланмаслигини аниқласа, аммо қурилиш тугаганда мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли аниқлашни тахмин қилса, унинг ҳаққоний қиймати ишончли аниқлангунча ёки қурилиш тугагунча (қайси бири вақтлнроқ бўлса), тадбиркорлик субъекти ушбу қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкни таннархда баҳолашни лозим. Агар тадбиркорлик субъекти инвестицион мулкнинг (қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкдан ташқари) ҳаққоний қийматини доимий асосда ишончли аниқлаб бўлмаслигини аниқласа, тадбиркорлик субъекти ушбу инвестицион мулкни БҲХС 16 даги таннарх бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланган ҳолда баҳолашни лозим. Инвестицион мулкнинг тугатиш қиймати нольга тенг деб фараз қилиниши лозим. Тадбиркорлик субъекти инвестицион мулкни балансдан чиқаргунга қадар БҲХС 16 ни қўлаши лозим.

Қачонки тадбиркорлик субъекти олдин таннархда баҳоланган қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли баҳолаш имконига эга бўлса, у ушбу мулкни унинг ҳаққоний қийматида баҳолашни лозим. Ушбу мулкнинг қурилиш тугаганда, ҳаққоний қиймат ишончли баҳолалиши мумкин деб фараз

қилинади. Агар бундай ҳолат бўлмаса, мулк БҲХС 16 даги таннарх бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланган ҳолда ҳисобга олиниши лозим.

Қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли баҳолаш мумкинлиги тўғрисидаги фарз фақатгина дастлабки тан олишда рад этилиши мумкин. Қурилиш жараёнидаги инвестицион мулк объектини ҳаққоний қийматда баҳолаган тадбиркорлик субъекти қурилиш тугаган инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли баҳолаш мумкин эмаслиги тўғрисида хулоса қила олмайди.

Истисно ҳолатларда, корхона инвестицион мулкни БҲХС 16 даги таннарх бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланган ҳолда баҳолашга мажбур бўлса, у бошқа инвестицион мулкларни, шу жумладан қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкни, ҳаққоний қийматда баҳолайди. Бундай ҳолатларда, тадбиркорлик субъекти таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини битта инвестицион мулкка нисбатан қўлласа ҳам, тадбиркорлик субъекти қолган мулкларнинг ҳар бирига ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланган ҳолда ҳисобга олишни давом эттириши лозим.

Агарда корхона оддий инвестицион мулкни ҳаққоний қийматда баҳолаган бўлса, қиёсий бозор битимлари тез-тез оза бермай қолгани ёки бозор нархлари кам мавжуд бўлиб қолганига қарамадан, у баланسدан ташқарига чиқаргунча (ёки мулк мулк-эгаси-эгаллаган мулк бўлгунча ёки тадбиркорлик субъекти одатдаги хўжалик фаолиятидаги сотиш учун мулкни таъомиллаштиришни бошлагунча) мулкни ҳаққоний қийматда баҳолашни давом эттириши лозим.

4.5.5. Таннарх бўйича ҳисобга олиш модели

Дастлабки тан олингандан сўнг, таннарх бўйича ҳисобга олиш моделини танлайдиган тадбиркорлик субъекти ўзининг барча инвестицион мулкларини ушбу бўйича ҳисобга олиш моделига нисбатан БҲХС 16нинг талабларига мувофиқ баҳолаш лозим, бундан МҲХС 5 "Сотилиш учун мўлжалланган узоқ муддатли оқимлар ва диван эмитирмайдиган фазилит" га мувофиқ сотиш учун мўлжалланган сифатида таснифланган мезонларини қаноатлантирадиганлар (ёки сотиш учун мўлжалланган сифатида таснифланган баланسدан чиқариш гуруҳига киритилганлар) мустасно. Сотиш учун мўлжалланган таснифланган мезонларини қаноатлантирадиган (ёки сотиш учун мўлжалланган сифатида

таснифланган баланстан чиқариш гуруҳига киритилган) инвестицион мулклар МҲХС 5 га мувофиқ баҳолавиши лозим.

Инвестицион мулк таснифига, ёки таснифидан, ўтказишлар амалга оширилиши лозим, фақат ва фақат, фойдаланишда ўзгарин бўлиши куйидагилар орқали тасдиқланганда:

- инвестицион мулкдан мулк-эгаси-эгаллаган мулкка ўтказиш учун, эгаси томонидан эгаллашнинг бошланиши;

- инвестицион мулкдан товар-моддий захираларга ўтказиш учун, сотиши кўлаб такомиллаштирилиши бошланиши;

- мулк-эгаси-эгаллаган мулкдан инвестицион мулкка ўтказиш учун, эгаси томонидан эгаллашнинг тугаши; ёки

- товар-моддий захиралардан инвестицион мулкка ўтказиш учун, бошқа томон билан операция ижаранинг бошланиши.

Корхонадан мулкни инвестицион мулкдан товар-моддий захираларга ўтказишни талаб этади, фақатгина қачонки сотиши кўлаб такомиллаштирилиши бошлаш оқибатида фойдаланишда ўзгарин бўлса.

Корхона инвестицион мулкни такомиллаштирмасдан баланстан чиқаришга қарор қилса, уни тан олишни тухтатгунча (молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботдан чиқариб ташлагунча) инвестицион мулк сифатида ҳисобга олишни давом эттиради ва товар-моддий захиралар сифатида ҳисобламайди. Худди шунингдек, агар тадбиркорлик субъекти келгусида инвестицион мулк сифатида фойдаланишни давом эттириш учун амалдаги инвестицион мулкни қайта такомиллаштирилиши бошласа, мулк инвестицион мулк сифатида қолади ва у қайта такомиллаштирилиш мобайнида мулк-эгаси-эгаллаган мулк сифатида қайта таснифланмайди.

Корхона инвестицион мулк учун ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланиши натижасида юзага келадиган тан олиш ва баҳолаш масалаларига нисбатан қўллашалади. Қачонки тадбиркорлик субъекти таннарх бўйича ҳисобга олиш моделидан фойдаланса, инвестицион мулк, мулк-эгаси-эгаллаган мулк ва товар-моддий захиралар ўртасидаги ўтказишлар ўтказилган мулкнинг баланс қийматини ўзгартирмайди ва улар баҳолаш ва очиб бериш мақсадларидаги ушбу мулкнинг таннархини ўзгартирмайди.

Ҳаққоний қийматда акс эттирилган инвестицион мулкдан мулк-эгаси-эгаллаган мулкка ёки товар-моддий захираларга ўтказишда, БҲХС 16 ёки БҲХС 2 га мувофиқ кейинги ҳисоб-китоб учун

мулкнинг назарда тутилган қиймати фойдаланишда ўзгарши бўлган санадаги унинг ҳаққоний қиймати бўлиши лозим.

Агарда мулк-эгаси-эгаллаган мулк ҳаққоний қийматда эс эйтириладиган инвестицион мулкка ўтказиладиган бўлса, тадбиркорлик субъекти фойдаланишда ўзгарши бўладиган санагача БҲХС 16 ни қўллаши лозим. Тадбиркорлик субъекти ўша санада БҲХС 16 га мувофиқ мулкнинг баланс қиймати билан унинг ҳаққоний қиймати орасидаги ҳар қандай фарқни БҲХС 16 га мувофиқ қайта баҳолаш каби ҳисобга олиши лозим.

Мулк-эгаси-эгаллаган мулк ҳаққоний қийматда ҳисобга олинган инвестицион мулк таснифига ўтказиладиган санагача, тадбиркорлик субъекти мулкка нисбатан эскириш ҳисоблайди ва вужудга келган ҳар қандай кадрсизланиш бўйича зарарни тан олади. Тадбиркорлик субъекти ўша санада БҲХС 16 га мувофиқ мулкнинг баланс қиймати билан унинг ҳаққоний қиймати орасидаги ҳар қандай фарқни БҲХС 16 га мувофиқ қайта баҳолаш каби ҳисобга олиши лозим. Бошқача қилиб айтганда:

- мулкнинг баланс қийматидаги вужудга келадиган ҳар қандай камайиш фойда ёки зарарда тан олинмайди. Бироқ, ушбу мулкни қайта баҳолаш натижасидаги ортиқча қиймат суммаси даражасидаги камайиш бошқа умумлашган даромадда тан олинмайди ва капитал таркибидаги қайта баҳолаш қийматининг ошган суммасини камайтиради.

- баланс қийматидаги ҳар қандай қўпайиш қуйидагича ҳисобга олинади:

ушбу мулкка нисбатан олдинги кадрсизланиш бўйича зарарни қайта тиклаш даражасида, қўпайиш фойда ёки зарарда тан олинади. Фойда ёки зарарда тан олинган сумма баланс қийматини кадрсизланиш бўйича зарар тан олинмаганда шикланадиган (эскиришдан ҳоли) баланс қийматиғача тиклаш учун керак бўладиган суммадан ошмаслиги керак.

қўпайишнинг қолган ҳар қандай қисми бошқа умумлашган даромадда тан олинмайди ва капитал таркибидаги қайта баҳолашдаги ортиқча қийматни қўпайтиради. Инвестицион мулкни кейинчалик баланслаш чикаришда, капитал таркибига киритилган бошланғич қийматига нисбатан қайта баҳолаш қийматининг ошган суммаси тахминланмаган фойдага ўтказилиши мумкин. Бошланғич қийматига нисбатан қайта баҳолаш қийматининг ошган суммаси

таксимланмаган фойдага ўтказиш фойда ёки зарар орқали амалга оширилмайди.

Товар-моддий заҳиралардан ҳаққоний қийматда акс эттириладиган инвестицион мулкка ўтказиш учун, мулкнинг ўша санадаги ҳаққоний қиймати билан унинг олдинги баланс қиймати ўртасидаги ҳар қандай фарқ фойда ёки зарарда тан олинмиши лозим. Товар-моддий заҳиралардан ҳаққоний қийматда акс эттириладиган инвестицион мулкка ўтказишларнинг ёндашуви товар-моддий заҳираларнинг сотилишнинг ёндашувига мутаносибдир.

Корхона ҳаққоний қийматда акс эттириладиган ўзи томонидан қурилатган инвестицион мулкнинг қурилишини ёки такомиллаштирилишини тугатганда, мулкнинг ўша санадаги ҳаққоний қиймати билан унинг олдинги баланс қиймати ўртасидаги ҳар қандай фарқ фойда ёки зарарда тан олинмиши лозим.

Маъву бўйича тест саволлари

1. Инвестицион мулк.....

а. Бу ижарадан даромад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошиши учун ёки иккаласи учун(мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) эгаллик қилинаётган мулк

б. Бу (мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) ишлаб чиқаришда ёки товарлар етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган эгалликдаги мулк.

с. Бу актининг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмайдиган қийматдир.

д. Бу актининг унинг хариди ёки қурилиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари ёки пул маблағларининг эквивалентидаги сума ёки бошқа турдаги тоvonнинг ҳаққоний қиймати

2. Мулк эгаси.....

а. Ижарадан даромад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошиши учун ёки иккаласи учун(мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) эгаллик қилинаётган мулк

б. Бу (мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи томонидан) ишлаб чиқаришда ёки товарлар етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда

фойдаланиладиган эгалликдаги мулк.

с. Активнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда таъминланган қиймати.

д. Активни унинг хариди ёки қурлиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари ёки пул маблағларининг эквивалентидаги сумма ёки бошқа турдаги тоvonнинг ҳаққоний қиймати

3. Баламис қиймати.....

а. Бу ижарадан даромад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошиши учун ёки иккаласи учун(мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи тоmonдан) эгаллик қилинаётган мулк

б. Бу ишлаб чиқаришда ёки товарлар етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган эгалликдаги мулк.

с. Бу активнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда таъминланган қиймати.

д. Бу активни унинг хариди ёки қурлиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари ёки пул маблағларининг эквивалентидаги сумма ёки бошқа турдаги тоvonнинг ҳаққоний қиймати

4. Таннарх.....

а. Ижарадан даромад олиш мақсадида ёки капиталнинг қиймати ошиши учун ёки иккаласи учун(мулк эгаси ёки молиявий ижара шартномаси асосида ижарага олувчи тоmonдан) эгаллик қилинаётган мулк

б. Ишлаб чиқаришда ёки товарлар етказиб бериш ёки хизматлар кўрсатишда ёки маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган эгалликдаги мулк.

с. Активнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда таъминланган қиймати.

д. Активни унинг хариди ёки қурлиши пайтида сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари ёки пул маблағларининг эквивалентидаги сумма ёки бошқа турдаги тоvonнинг ҳаққоний қиймати

5. Инвестицион мулк дастлаб унинг баҳолаши ҳамда битимга оид харажатлар дастлабки баҳолаш таркибига киритилиши лозим.

а. таннархида

б. бошланғич қийматида

с. бозор қийматида

d. қайта тақлаш қийматида

6. Сотиб олинган инвестицион мулкнинг таннархи унинг сотиб олинган нархи ва хар қандай тегишли харажатларни қамраб олади.

a. Бевосита

b. Билвосита

c. Эгри

d. Тўғри

7. Инвестицион мулкнинг турларини аниқлаш

a. кўчар ва кўчмас мулк, пул маблағлари, қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий активлар, мулкний ҳуқуқ, лицензия, патент, дастурий маҳсулот ва бошқалар ҳамда табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқи.

b. пул маблағлари, қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий активлар, мулкний ҳуқуқ, лицензия, патент, дастурий маҳсулот ва бошқалар ҳамда табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқи.

c. кўчар ва кўчмас мулк, қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий активлар, мулкний ҳуқуқ, лицензия, патент, дастурий маҳсулот ва бошқалар ҳамда табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқи.

d. қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий активлар, мулкний ҳуқуқ, лицензия, патент, дастурий маҳсулот ва бошқалар ҳамда табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқи.

8. Инвестицион мулкнинг меъзоларини аниқлаш.

a. Объектлар ўзининг фойдаланишида бўлмайди, инвестицион кўчмас мулк объектлари одатдаги ҳолат бўйича сотилиши кўзда тутилмайди, инвестицион кўчмас мулк объектлари узоқ муддат хизмат қилади, улар жорий қийматда ёки ҳақиқий харажатлар усулида баҳоланади.

b. Инвестицион кўчмас мулкдан алоҳида даромад манбаи сифатида фойдаланилади, бу каби объектлар ўзининг фойдаланишида бўлмайди, инвестицион кўчмас мулк объектлари одатдаги ҳолат бўйича сотилиши кўзда тутилмайди, инвестицион кўчмас мулк объектлари узоқ муддат хизмат қилади, улар жорий қийматда ёки ҳақиқий харажатлар усулида баҳоланади.

c. Инвестицион кўчмас мулк объектлари одатдаги ҳолат бўйича сотилиши кўзда тутилмайди, инвестицион кўчмас мулк объектлари узоқ муддат хизмат қилади, улар жорий қийматда ёки ҳақиқий харажатлар усулида баҳоланади.

d. Инвестицион кўчмас мулкдан алоҳида даромад манбаи сифатида фойдаланилади, инвестицион кўчмас мулк объектлари узоқ

муддат хизмат қилгани, улар жорий қийматда ёки ҳақиқий харажатлар усулида баҳоланади.

9. Инвестицион мулк бўйича бухгалтерия ҳисобварағида ақс эттириладиган асосий кўрсаткичларни аниқланг.

а. бошланғич қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса), ой давомидаги дебет обороти, ой давомидаги кредит обороти ва ой охиридаги қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса).

б. ой давомидаги дебет обороти, ой давомидаги кредит обороти ва ой охиридаги қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса).

с. бошланғич қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса), ой давомидаги кредит обороти ва ой охиридаги қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса).

д. ой давомидаги кредит обороти ва ой охиридаги қолдиқ (агарда у транзит ҳисобварақ бўлмаса).

10. Инвестицион мулк қиримга олиниши, бухгалтерия ўтказмаси.

а. Дебет Бино Кредит Пул маблағи

б. Дебет Пул маблағи Кредит Мол етказиб берувчи

с. Дебет Дебиторлик қарз Кредит Бино

д. Дебет Бино Кредит Мол етказиб берувчи

5.1. Активларнинг кадрезлангани (36-сон БҲХС)

5.1.1. Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси

Стандартнинг мақсади тадбиркорлик субъекти томонидан қўлланиладиган шундай тартибларни белгилашдан иборатки, бунда унинг активлари уларнинг қопланадиган қийматидан ортқ бўлмаган сумада ҳисобга олинганлиги таъминланади. Активнинг баланд қиймати активдан фойдаланиш ёки уни сотиш орқали қопланадиган қийматидан оғса, ушбу актив ўзининг қопланадиган қийматидан ошган сумада ҳисобга олинган бўлади. Агарда ушбу ҳолат юз берса, актив кадрезланган деб ҳисобланади ва мазкур Стандарт тадбиркорлик субъектидан кадрезланиш бўйича зарарни так олишни талаб этади. Ушбу Стандарт кадрезланиш бўйича зарарни қачон қайта тикланиши кераклигини ҳамда тадбиркорлик субъекти томонидан очиб берилиши лозим бўлган маълумотларни белгилайди.

Ушбу стандарт қуйидагилардан ташқари барча активларнинг кадрезланишига ҳисобга олишда қўлланилиши лозим:

- (а) товар-моддий захиралар (БҲХС 2 «Товар-моддий захиралар»);
- (б) қурилиш шартномаларида юзага келадиган активлар;
- (в) муддати узайтирилган солиқ активлари (БҲХС 12 «Фойда солиқлари»);
- (г) ходимларга ҳақларни тўлашдан юзага келадиган активлар (БҲХС 19 «Ходимларнинг дарамадлари»);
- (д) МҲХС 9 «Молявий инструментлар» нинг қўллаш доирасида бўлган молявий активлар;
- (е) ҳаққоний қийматда баҳоланган инвестицион мулк (БҲХС 40 «Инвестицион мулк»);
- (ж) чиқиб кетish харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматда баҳоланган кишлоқ хўжалиги фаолиятига тегишли биологик активлар (БҲХС 41 «Қишлоқ хўжалиги»);
- (з) МҲХС 4 «Сугурта шартномалари» нинг қўллаш доирасидаги сугурта шартномалари асосида сугурталовчининг шартномавий ҳуқуқларидан юзага келадиган муддати узайтирилган сотиб олиш харажатлари ва номоддий активлар;

(н) МХХС 5 "Совнин учун тайъасалланган узок муддатли активлар ва давом амтирматмайдиган факториям" га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган узок муддатли активлар (ёки чикиб кетиш гуруҳлари).

Махсус Стандарт товар-моддий захираларга, қурилиш шартномаларидан юзага келадиган активларга, муддати узайтирилган солиқ активларига, ходимларга ҳақларини тўлашдан юзага келадиган активларга, ёки сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган (ёки сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган чикиб кетиш гуруҳларига киритилган) активларга нисбатан қўлланилмайди, чунки ушбу активлар учун ўрилли бўлган жорий МХХСлар ушбу активларни тан олиш ва баҳолашга нисбатан талабларини қамраб олади.

Ушбу стандартда қуйидаги терминлардан белгиланган маъноси бўйича фойдаланилади:

Базаис қиймати - бу активнинг у бўйича ҳар қандай жамғарилган эскириш (амортизация) суммасини ва кейинги йилган кадрисизланиш зарарларини чегирасидан сўнг тан олинган қийматидир.

Пул маблағларини ҳосил қиладиган бирлик - бу активларнинг аниқлаб бўладиган энг кичик гуруҳи бўлиб, у бошқа активлар ёки активлар гуруҳидан келиб тушадиган пул оқимларидан катта даражада мустақил бўлган пул оқимларини юзага келтиради.

Корпоратив активлар - бу пул маблағларини ҳосил қиладиган ўрганлаётган бирлик ва бошқа пул маблағларини ҳосил қиладиган бирликлар бўйича келгуси пул оқимларига ўз ҳиссасини қўшадиган гудвилдан ташқари активлардир.

Чиқиб кетилиш харажатлари - бу активнинг ёки пул маблағларини ҳосил қиладиган бирлиكنинг чикиб кетишига бевосита тегишли қўшимча харажатлар бўлиб, бунда молиялаштириш харажатлари ва фойда солиғи харажати нисбатта олинмайди.

Эскириш ҳисобланадиган қиймат - бу активнинг таннархидан, ёки молиявий ҳисоботларда унинг қийматини акс эттирадиган бошқа суммадан, унинг тугатиш қийматининг чегирасидир.

Эскириш (Амортизация) - бу активнинг эскириш ҳисобланадиган қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб боришидир.⁷

⁷ Номаддий актив ҳолатида, «амортизация» атамаси умуман олганда «эскириш» ўрнига фойдаланилади. Ушбу икки атамга бир хил маънога эгадир.

Ҳаққоний қиймат - бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишда олинган мумкин бўлган ёки мажбуриятни ўтказишда тўлаиши мумкин бўлган нархдир (МХХС 13 "Ҳаққоний қийматни баҳолаш" га қаранг).

5.1.2. Кадрсизланиши мумкин бўлган активларни аниқлаш

Актив кадрсизланган бўлади, қачонки унинг баланс қиймати унинг қопланадиган қийматидан ошса. 12-14 бандлар кадрсизланиш зарари содир бўлганлик эҳтимолининг айрим ишораларини изоҳлайди. Агарда ушбу ишоралардан бири мавжуд бўлса, тадбиркорлик субъектидан қопланадиган қийматнинг расмий баҳолаишини аниқлаш талаб этилади. 10-бандда келтирилган ҳолатдан ташқари, мазкур Стандарт тадбиркорлик субъектидан қопланадиган қийматнинг расмий баҳолаишини аниқлаш талаб этмайди, агарда кадрсизланиш зарарининг ҳеч қандай ишораси мавжуд бўлмаса.

Тадбиркорлик субъекти ҳар бир ҳисобот даври охирида актив кадрсизланганлигининг бирор ишораси мавжудлигини текшириши лозим. Агарда шундай ишора мавжуд бўлса, тадбиркорлик субъекти активнинг қопланадиган қийматини баҳолаши лозим.

Кадрсизланишнинг ҳар қандай ишораси мавжуд бўлишидан қатъий назар, тадбиркорлик субъекти:

(а) ношарқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий активни ёки ҳавуз фойдаланишда бўлмаган номоддий активнинг баланс қийматини унинг қопланадиган қиймати билан таққослаш орқали ҳар йили кадрсизланишга текшириши лозим. Ушбу кадрсизланиш текшируви йиллик давр мобайнида ҳар қандай пайтда амалга оширилиши мумкин, бироқ шундай шарт биланки, у ҳар йили бир хил пайтда амалга оширилади. Турли хил номоддий активлар турли пайтларда кадрсизланишга текширилиши мумкин. Бироқ, бундай номоддий актив дастлаб жорий йиллик даврда тан олинган бўлса, ушбу номоддий актив жорий йиллик давр охиридан олдин кадрсизланишга текширилиши лозим.

(б) бизнес бирлашувидан соғиб олинган гудвиллни 80-99 бандларга мувофиқ ҳар йили кадрсизланишга текшириши лозим.

Номоддий актив фойдаланиш учун мавжуд бўлган ҳолатга нисбатан актив фойдаланиш учун мавжуд бўлишидан олдинги ҳолатда, номоддий активнинг ўз баланси қийматини тиклаш учун етарли келгуси иктисодий манфаатлар келтириш қобилияти олатда қочқорлиқ ноаниқликка мойил бўлади. Шу туфайли, мазкур Стандарт

тадбиркорлик субъектидан хануз фойдаланишда бўлмаган номоддий активнинг баланс қийматини, қиммат ҳар йили, кадрсиэланшга текширишни талаб этади.

Актив кадрсиэланган бўлиши мумкинлигининг бирор ишораси мавжудлигини текширишда, тадбиркорлик субъекти, қиммат, қуйидаги ишораларни кўриб чиқини лозим:

Маълумотларнинг ташқи манбалари:

(а) шундай кузатиладиган ишоралар мавжудки, бунда активнинг қиймати вақт ўташи ёки одатий фойдаланиш натижасида куталиши мумкин бўлган қимматига нисбатан давр мобайнида сезиларли даражада қимматга.

(б) тадбиркорлик субъектига нисбатан салбий таъсирга эга аҳамиятли ўзгаришлар тадбиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган технологик, бозор, иқтисодий ёки юридик муҳитда ёки актив тегишли бўлган бозорда давр мобайнида содир бўлди, ёки яқин келажакда содир бўлади.

(в) бозор фонт ставкалари ёки инвестициялар бўйича бошқа бозор фойдалилик кўрсаткичлари давр мобайнида ошди ва ушбу оқишларнинг фойдаланишдаги активнинг қийматини ҳисоблашда қўлланилган дисконт ставкасига таъсир этиш ҳамда активнинг қопланадиган қийматини муҳим даражада қимматсиз эҳтимоли мавжуд.

(г) тадбиркорлик субъективнинг соф активларининг баланс қиймати унинг бозор капитализациясидан кўпроқдир.

Маълумотларнинг ички манбалари:

(д) активнинг маънавий эскирганлиги ёки жисмоний шек-кастланганлигига оид далил мавжуд.

(е) тадбиркорлик субъектига нисбатан салбий таъсирга эга аҳамиятли ўзгаришлар активдан фойдаланилган ёки фойдаланилиши кутилган даражада, ёки ундан фойдаланиш ҳолатида, давр мобайнида содир бўлди, ёки яқин келажакда содир бўлиши кутилади. Ушбу ўзгаришлар активдан фойдаланилмаган ҳолати, актив тегишли бўлган фаолиятни тўхтатиш ёки қайта ташкил этиш режаларини, активни аввал кутилган синадан олдин ҳисобдан чиқариш режаларини ва активнинг фойдали хизмат муддатини чегараланилмаган деб эмас балки чегараланган сифатида қайта баҳолашни ўз ичига олади.

(ж) активнинг ишлатилишидан иқтисодий натижалар кутилганидан салбийроқ бўлганлигини, ёки бўлишини, кўрсатадиган далил ички ҳисобот асосида аниқланган.

Шуъба тadbиркорлик субъектидан, қўшма корхонадан ёки қарам тadbиркорлик субъектидан дивиденд

(з) шуъба тadbиркорлик субъекти, қўшма корхона ёки қарам тadbиркорлик субъектидаги инвестиция учун, инвестор инвестиция бўйича дивиденддан тан олади ва шундай далил мавжудки, бунда (i) алоҳида молиявий ҳисоботлардаги инвестициянинг баланс қиймати жамланган (қомсолидациялашган) молиявий ҳисоботлардаги инвестиция объектнинг соф активларининг, жумладан тегишли гудвилнинг, баланс қийматларидан ошади; ёки

(ii) дивиденд эълон қилинган даврда дивиденд шуъба тadbиркорлик субъекти, қўшма корхона ёки қарам тadbиркорлик субъектининг жами умумлашган даромадидан ошади.

Тadbиркорлик субъекти актив қадрсизланган бўлиши мумкинлигининг бошқа ишораларини аниқлаши мумкин ва улар тadbиркорлик субъектидан активнинг қопланадиган қийматни аниқлашни, ёки гудвил ҳолатида, 80-99 бандларга мувофиқ қадрсизланиш текширувини амалга оширишни ҳам талаб этиши мумкин.

Актив қадрсизланган бўлиш мумкинлигини кўрсатадиган ички ҳисобот далили қуйидагиларнинг мавжудлигини ўз ичига олади:

(а) активни сотиб олиш бўйича пул оқимлари, ёки ундан фойдаланиш ёки унча сақлаш учун кейинчалик зарур бўладиган пул маблағларининг дастлаб режалаштирилган бюджет маблағларидан сезиларли даражада кўпроқ бўлиши;

(б) актив бўйича ҳақиқий соф пул оқимларининг ёки операция фойда ёки зарарнинг режалаштирилган бюджет кўрсаткичларига нисбатан сезиларли тарзда салбий бўлиши;

(в) актив бўйича режалаштирилган соф пул оқимларининг ёки операция фойданинг сезиларли даражада камайиши ёки режалаштирилган зарарнинг сезиларли даражада кўпайиши; ёки

(г) жорий давр суммалари қолгуси давр учун режалаштирилган суммалар билан жамланганда актив бўйича операция зарарлар ёки соф пул чиқимлари пайдо бўлиши.

Стандарт исоник фойдали хизмат муддатига эга номоддий актив ёки ҳануз фойдаланишда бўлмаган номоддий актив ва гудвил қадрсизланишга қамода ҳар йили текширилишини талаб этади. 10-банддаги талаблар қўлланиладиган ҳолатдан ташқари, муҳимлик тушуғчаси активнинг қопланадиган қиймат баҳоланиши зарурлигини аниқлашда қўлланилади. Масалан, агарда олдинги ҳисоб-китоблар активнинг қопланадиган қиймат унинг баланс қийматидан сезиларли

тарзда кўпроқ бўлганини аёс эттирса, тадбиркорлик субъекти ушбу фарқни йукотиши мумкин бўлган ҳеч қандай ҳодиса содир бўлмаганда активнинг қопланадиган қийматини қайта баҳолаши зарур эмас. Худди шунингдек, олдинги таҳлил шунга кўрсатиши мумкинки, активнинг қопланадиган қиймати 12-бандда келтирилган ишораларнинг бирига (ёки бир нечасига) нисбатан сезувчан эмас.

агарда бозор фонз ставкалари ёки инвестициялар бўйича бошқа бозор фойдаланиш курсаткичлари давр мобайнида ошган бўлса, тадбиркорлик субъектидан қуйидаги ҳолатларда активнинг қопланадиган қийматини расмий баҳолавишнинг аниқлаш талаб этилмайди:

(а) агарда фойдаланишдаги активнинг қийматини ҳисоблашда қўлланилган дисконт ставкасига ушбу бозор ставкаларидаги ошмиш таъсир этганлик эҳтимоли мавжуд бўлмаса. Масалан, кичик муддатли фонз ставкаларидаги ошмишлар қолган узок фойдали хизмат муддатига эга актив бўйича қўлланилган дисконт ставкасига нисбатан муҳим таъсирга эга бўлмаслиги мумкин.

(б) агарда активнинг фойдаланишдаги қийматини ҳисоблашда фойдаланилган дисконт ставкасига ушбу бозор ставкаларидаги ошмиш таъсир этганлик эҳтимоли мавжуд бўлса аммо қопланадиган қийматнинг олдинги таъсирчанлик таҳлили қуйидагиларни аёс эттирса:

(i) қопланадиган қийматда муҳим даражада камайиш юз бериш эҳтимоли камроқ, чунки келгуси пул оқимларининг ҳам қупайиш эҳтимоли кўпроқ (масалан, айрим ҳолатларда, тадбиркорлик субъекти шунга кўрсата олиши мумкинки, у ўзининг даромадларини бозор ставкаларидаги ҳар қандай ошмишни қоплаш учун тўғрилайди); ёки

(ii) қопланадиган қийматдаги камайиш муҳим даражадаги кадрсизланиш зарарига олиб келиш эҳтимоли камроқ.

Агарда актив кадрсизланган бўлиши мумкинлигининг ишораси мавжуд бўлса, бу актив бўйича қолган фойдали хизмат муддати, эскиришни (амортизацияни) ҳисоблаш усули ёки тугатиш қиймати кўриб чиқилиши ва активга нисбатан қўлланиладиган Стандартга мувофиқ ўзгартирилиши зарурлигини кўрсатиши мумкин, ҳаттоки агарда ҳеч қандай кадрсизланиш зарари актив учун тан олинмаса ҳам.

5.1.3. Қопланадиган қийматни баҳолаш

Мазкур Стандарт қопланадиган қийматни активнинг ёки пул маблағларини ҳосил қиладиган бирликнинг чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймати ва унинг фойдаланишдаги қийматидан юқорироғи сифатида таърифлайди. 19-57 бандлар

қопланадиган қийматни баҳолашга нисбатан талабларни белгилайди. Ушбу талаблар «актив» итмасидан фойдаланади, ammo улар алоҳида активга ёки пул маблағларини ҳосил қиладиган бирликка нисбатан тенг тарзда қўлланилади.

Ҳар доим ҳам чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги активнинг ҳаққоний қийматини ҳамда унинг фойдаланишдаги қийматини аниқлаш зарур эмас. Агарда ушбу суммаларнинг бири активнинг балас қийматидан ошса, актив қадрсизланмаган бўлади ва некирчи суммане баҳолаш зарур бўлмайди.

Ҳаттоки маълум актив учун фаол бозордаги белгиланган нарх мавжуд бўлмаса ҳам, чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматни баҳолаш мумкин бўлади. Бироқ, айрим ҳолатларда чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматни баҳолаш имконияти бўлмаслиги мумкин, чунки жорий бозор шароитларида баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасида активни сотиш бўйича одатий операциянинг содир бўлиши мумкин бўлган нархни ишончли баҳолаш учун асос мавжуд бўлмайди. Бундай ҳолатда, талбиркорлик субъекти активнинг фойдаланишдаги қийматидан унинг қопланадиган қиймати сифатида фойдаланиши мумкин.

Агарда активнинг фойдаланишдаги қиймати унинг чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматидан муҳим тарзда ошишига ишонил учун ҳеч қандай сабаб бўлмаса, активнинг чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматидан унинг қопланадиган қиймати сифатида фойдаланиши мумкин. Бу куп ҳолларда сотиш учун мўлжалланган актив ҳолатида бўлади. Бунга сабаб шунки, сотиш учун мўлжалланган активдан унинг сотилишига қадар узлуксиз фойдаланишдан келадиган келгуси пул оқимлари сезиларсиз бўлиши эҳтимоли туфайли, активнинг фойдаланишдаги қиймати асосан сотишдан олинмадигансоф тушумлардан ташкил топади.

Алоҳида актив бошқа активлардан ёки активлар гуруҳларидан келадиغان пул киримларидан катта даражада мустақил бўлган пул киримларини юзга келтирмаган ҳолатдан ташқари ҳолатларда, қопланадиган қиймат алоҳида актив учун аниқланади. Агарда ушбу ҳолат юз берса, қопланадиган қиймат актив тегишли бўлган пул маблағларини ҳосил қиладиган бирлик учун аниқланади (65-103 бандларга қаранг), буанда:

(а) активнинг чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймати унинг баланс қийматидан кўпроқ бўлмагунча; ёки

(б) активнинг фойдаланишдаги қиймати унинг чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматига яқин бўлган ҳолда баҳоланиши ва чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қиймати баҳоланиши мумкин бўлмагунча.

Айрим ҳолатларда, баҳолар, ўртачалар ва ҳисоб-китобдаги қисқарттиришлар чиқиб кетиш харажатлари чегирилгандаги ҳаққоний қийматни ёки фойдаланишдаги қийматни аниқлаш учун маъмурий Стандартда келтирилган батафсил ҳисоб-китобларнинг ўрнли яхлитланишларини таъминлаш мумкин.

5.1.4. Келгуси пул оқимларини баҳолаш

Фойдаланишдаги қийматни баҳолашда тadbиркорлик субъекти:

(а) активнинг қолган фойдали хизмат муддати давомида маъмурий бўладиган бир қатор иктисодий шароитлар бўйича раҳбариятнинг энг яхши баҳосини асос қилиб олинган пул оқими режаларида ўрнли ва тасдиқланган фаразларга асосланиши лозим. Кўпроқ эътибор ташқи даражага қаратилиши лозим.

(б) пул оқими режаларида раҳбарият томонидан тасдиқланган энг яқин орадаги молиявий бюджетларга/лойиҳаларга асосланиши лозим, ammo келгуси қайта ташкил этилишлардан ёки активдан фойдаланишнинг яхшилашдан ёки тақомиллаштиришдан юзага келиши kutilган ҳар қандай баҳоланган келгуси пул киримларини ёки чиқимларини инобатга олмаслиги лозим. Ушбу бюджетларга/лойиҳаларга асосланган режалар энг кўпи балан беш йиллик даврни камраб олгани лозим, бунда узоқроқ давр асосланиши мумкин бўлмагунча.

(в) энг яқин орадаги молиявий бюджетларда/лойиҳаларда камраб олинган даврдан ташқари пул оқими режаларини кейинги йиллар бўйича барқарор ёки камаювчи ўсиш суръатини қўлаган ҳолда бюджетларга/лойиҳаларга асосланган режаларни кенгайтириш орқали баҳолаши лозим, бунда ўсувчи суръат асосланиши мумкин бўлмагунча. Ушбу ўсиш суръати тadbиркорлик субъекти фаолият кўрсатадиган маҳсулотлар, соҳалар, ёки мамлакат ёки мамлакатлар бўйича, ёки актив фойдаланиладиган бозор бўйича узоқ муддатли ўртача ўсиш суръатидан ошмаслиги лозим, бунда юқорироқ суръат асосланиши мумкин бўлмагунча.

Раҳбарият унинг жорий пул оқими режаларни асосланган фаразларнинг ўрнлилигини баҳолайди, яъни бу оқимнинг пул оқими

режалари билан ҳақиқий пул оқимлари ўртасидаги тафовутларнинг сабабларини текшириш орқали амалга оширилади. Раҳбарият унинг жорий пул оқими режалари асосланган фаразлар олдинги ҳақиқий натижалар билан мувофиқлигига ишонч ҳосил қилиши лозим, бунда ушбу ҳақиқий пул оқимлари юзга келтирилганда мавжуд бўлмаган кейинги ҳодисаларнинг ёки ҳолатларнинг таъсирлари буни ўришли бўлишини таъминлаш шартли белгиланади.

Беш йилдан ортиқ даврлар учун келгуси пул оқимларининг батафсил, аниқ ва ишончли молиявий бюджетлари/лойиҳалари умуман олганда мавжуд бўлмайди. Шу сабабли, раҳбариятнинг келгуси пул оқимлари бўйича баҳолари энг кўпи билан беш йил учун энг яқин орадаги бюджетларга/лойиҳаларга асосланади. Раҳбарият беш йилдан ортиқ давр бўйича молиявий бюджетларга/лойиҳаларга асосланган пул оқими режаларидан фойдаланиши мумкин, агарда у ушбу режалар ишончли бўлишига ишонч ҳосил қилса ва у ушбу узоқроқ давр бўйича пул оқимларини тўғрироқ лойиҳалаштириш қобилиятини, олдинги тажрибага асосланган ҳолда, намойиш эта оلسа.

Активнинг фойдали хизмат муддати охирига қадар пул оқими режалари кейинги йиллар бўйича ўсиш суръатини қўллаган ҳолда молиявий бюджетларга/лойиҳаларга асосланган пул оқими режаларини кенгайтириш орқали баҳолаш лозим. Ушбу суръат барқарор ёки камайовчи бўлади, бунда суръатдаги ўсиш маҳсулотнинг ёки соҳанинг ҳаёт даври бўйича хусусиятлар тўғрисидаги хонис маълумотлар билан мос бўлмагунча. Агарда ўрнини бўлса, ўсиш суръати ноль ёки манфий бўлади.

Қачонки шароитлар қулай бўлса, рақобатчиларнинг бозорга кириш ва ўсишни чеклаш эҳтимоли кўпроқдир. Шу туфайли, тadbиркорлик субъектлари фаолроқ кўрсатадиган маҳсулотлар, соҳалар, ёки мамлакат ёки мамлакатлар учун, ёки актив фойдаланиладиган бозор учун узоқ муддат (масалан, 20 йил) бўйича ўртача тарихий ўсиш суръатидан ошганда қийинчиликка учрайди.

Молиявий бюджетлардаги/лойиҳалардаги маълумотлардан фойдаланишда, тadbиркорлик субъекти маълумотлар ўришли ва тасдиқланган фаразларни асос эттиришини ҳамда активнинг қолган фойдали хизмат муддати давомида мавжуд бўладиган иқтисодий шароитлар мавжудаси бўйича раҳбариятнинг энг яқин баҳосини асос эттиришини кўриб чиқади.

Келгуси пул оқимлари баҳоланишининг ташкилий қисми

Келгуси пул оқимларининг баҳоланиши қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

(а) активдан узлуксиз фойдаланишдан келадиган пул киримларининг режалари;

(б) активдан узлуксиз фойдаланишдан келадиган пул киримларини юзага келтириш учун зарурий тарзда сарфланган (жумладан активни фойдаланишга тайёрлаш учун пул чиқомлари) ва активга ўриштирилган ва мос равишда бевосита акс эттирилиши, ёки тақсимланиши мумкин бўлган пул чиқомларининг режалари; ва

(в) активнинг фойдали хизмат муддати охирида чиқиб кетиши учун олинадиган (ёки тўланадиган) соф пул оқимлари, агарда мавжуд бўлса.

Келгуси пул оқимларининг ва дисконт ставкасининг баҳоланиши умумий инфляцияга тегишли нарх ўсишлари бўйича мос фаразларни акс эттиради. Шу туфайли, агарда дисконт ставкаси умумий инфляцияга тегишли нарх ўсишларининг таъсирини ўз ичига олса, келгуси пул оқимлари номинал суммаларда баҳоланади.

**НОМОЛИЯВИЙ МАЖБУРИЯТЛАРНИИ
ХИСОБГА ОЛУВЧИ СТАНДАРТЛАРИНИИГ
ТАВСИФИ****6.1. Фойда солиқлари (12–сон БҲХС)****6.1.1. Стандартнинг мақсади ва қўлаш доираси**

Ушбу стандартнинг мақсади фойда солиқларини ҳисобга олиш тартибни белгилашдан иборатдир. Фойда солиқларини ҳисобга олишда асосий масала бўлиб қуйидагиларининг жорий ва келгуси солиқларга бўлган таъсири қай тарзда ҳисобга олинishi кераклиги ҳисобланади:

- тadbиркорлик субъектининг молиявий ҳолати тўғрисидаги ҳисоботда тан олинadиган активлар (мажбуриятлар)нинг баланс қиймати келгусида қопланishi (тўланиши);

- тadbиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботларида тан олинган жорий дaр учун операциялар ва бошқа ҳодисалар. Табиийки, ҳисобот берувчи тadbиркорлик субъекти актив ёки мажбуриятни тан олганида, ушбу актив ёки мажбуриятнинг баланс қиймати қопланishi ёки тўланишени кутади. Агар ушбу баланс қийматининг қопланishi ёки тўланиши, бу қийматнинг қопланishi ёки тўланиши фойда солиғига таъсир қилмаган ҳолга қараганда келгусида кўпроқ (камроқ) солиқ тўланишига олиб келиши мумкин бўлса, ушбу стандарт, маълум чегараланган истисно ҳолатларидан ташқари ҳолларда, тadbиркорлик субъекти томонидан муддати узайтирилган солиқ мажбурияти (муддати узайтирилган солиқ актив) тан олинishiни талаб этади.

Ушбу стандарт тadbиркорлик субъекти томонидан операциялар ва бошқа ҳодисалар қай тарзда ҳисобга олинса, худди шу тарзда ушбу операциялар ва бошқа ҳодисаларнинг солиқ оқибатлари ҳам ҳисобга олинishiни талаб этади. Шунинг учун, фойда ёки зарар таркибида тан олинган операциялар ва бошқа ҳодисалар бўйича ҳар қандай уларга боғлиқ бўлган солиқ оқибатлари ҳам фойда ёки зарар таркибида тан олинadi.

Фойда ёки зарарлардан бошқа ҳисобварақларда (бошқа умумлашган даромад ёки тўғридан-тўғри капиталда) тан олинadиган

операциялар ва бошқа ходисалар бўйича ушбу операциялар ва бошқа ходисалар билан боғлиқ ҳар қандай солиқ оқибатлари ҳам фойда ва зарарлардан бошқа ҳисобварақларда (мас равишда, бошқа умумлашган даромад ёки тўғридан-тўғри капиталда) тик олинади.

Шу тарика, муддати узайтирилган солиқ активлари ва мажбуриятларининг бизнес бирлашувинда тан олинishi, ушбу бизнес бирлашувинда юзага келадиган гудвил суммасига ёки манfaatли хариддан тан олинмайдиган фойда суммасига таъсир қилади. Ушбу стандарт, шунингдек, солиқ зарари ёки солиқ имтиёзларидан фойдаланмаслик натижасида келиб чиқадиган, муддати узайтирилган солиқ активларини тан олиш, фойда солиқларини молиявий ҳисоботда асос эттириш ҳамда фойда солиқларига тегишли бўлган маълумотларни очиб бериш бўйича талабларни қамраб олади.

Мазкур стандарт фойда солиқларини ҳисобга олишда қўлланилади ва унинг мақсадларида, фойда солиқлари, солиққа тортиладиган фойдалан олинмайдиган ҳамма маҳаллий ва хорижий фаолиятлар бўйича солиқларини, қамраб олади. Фойда солиқларига, шунингдек, ҳисобот берувчи тадбиркорлик субъекти фойдасига шуъба тадбиркорлик субъектлари, қарам тадбиркорлик субъектлари ёки қўшма корхоналар томонидан тўланадиган суммалардан олинмайдиган ва тўлов манбасида ушлаб қоллинадиган солиқлар ҳисобга олинади.

Ушбу стандарт давлат грантлари (БҲХС 20 "Давлат грантларини ҳисобга олиш ва давлат ёрдамини очиб бериш") ёки инвестициялар бўйича солиқ имтиёзларини ҳисобга олиш усулларини қамраб олмайд. Бироқ, шундай грантлар ёки инвестициялар бўйича солиқ имтиёзлари натижасида пайдо бўладиган вақтинчалик фарқларнинг ҳисобга олинishi ушбу стандартда кўриб чиқилади.

Стандартда қуйидаги белгиланган маънодаги атамалардан фойдаланилади:

Бухгалтерия ҳисоби бўйича фойда – бу солиқ ҳарajatлари чегариб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари.

Солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари) –бу солиқ идоралари томонидан белгиланган қондаларга мувофиқ аниқланган ва уқдан фойда солиқлари тўланиши (қопланиши) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари).

Солиқ ҳаражати (солиқ даромади) –бу давр фойдаси ёки зарарини аниқлашда ҳисобга олинган жорий ва муддати узайтирилган солиқ бўйича умумий сумма.

Жорий солиқ -бу давр учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)дан туланадиган (қопланадиган) фойда солиқлари суммаси.

Муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари -бу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича келгуси даврларда туланадиган фойда солиқларининг суммаси.

Муддати узайтирилган солиқ активлари – фойда солиқларининг куйидагилар бўйича келгуси даврларда қопланадиган суммаси:

- келгусида чегирланадиган вақтинчалик фарқлар;
- фойдаланилмаган солиқ зарарларини келгуси даврларга ўтказиш;
- фойдаланилмаган солиқ имтиёзларини келгуси даврларга ўтказиш. *Вақтинчалик фарқлар* – бу молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган актив ёки мажбуриятнинг баланс қиймати билан унинг солиқ базаси ўртасидаги фарқлардир. Вақтинчалик фарқлар қуйидагича бўлиши мумкин:

- келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар - вақтинчалик фарқлар бўлиб, улар актив ёки мажбуриятнинг баланс қиймати қопланадиган ёки туланадиган келгуси даврларнинг солиқ солинадиган фойдасини (солиқ зарарини) ҳисоблашда солиқ солинадиган суммаларни юзага келтиради;

- келгусида чегирланадиган вақтинчалик фарқлар - вақтинчалик фарқлар бўлиб, улар актив ёки мажбуриятнинг баланс қиймати қопланадиган ёки туланадиган келгуси даврларнинг солиқ солинадиган фойдасини (солиқ зарарини) ҳисоблашда чегирлаб ташланадиган суммаларни юзага келтиради. Актив ёки мажбуриятнинг солиқ базаси – ушбу актив ёки мажбуриятнинг солиқ мақсадларидаги қиймати.

Солиқ тарихини (солиқ даромади) жорий солиқ бўйича харажатни (жорий солиқ бўйича даромадни) ҳамда муддати узайтирилган солиқ бўйича харажатни (муддати узайтирилган солиқ бўйича даромадни) камраб олади.

6.1.2. Солиқ базаси

Активнинг солиқ базаси – бу активнинг баланс қиймати қопланганда, тазбиркорлик субъекти томонидан олинадиган ҳар қандай солиққа тортиладиган иқтисодий нафдан солиқ мақсадларида чегирлаб ташланадиган суммадир. Агар бу иқтисодий нафлар солиққа тортилмаса, активнинг солиқ базаси унинг баланс қийматига тенг бўлади.

1-вазъит: *Асбоб-ускуманнинг таннари 100га тенг. Солиқ мақсадларида 30га тенг эскирми қиймати жорий ва олдинги даврларда чегириб ташланган, қолган қиймати келгуси даврларда асбоб-ускуманнинг эскирми суммаси сифатида ёки унинг чиқиб кетишида чегиритадиган сумма сифатида чегиратиши мумкин. Асбоб-ускумдан фойдаланишдан олинмадиган даромад солиққа тортилади.*

Асбоб-ускуни чиқиб кетишидан олинмадиган ҳар қандай фойда солиққа тортилади, бундай чиқиб кетишидан олинмадиган ҳар қандай зарар эса солиқ мақсадларида чегириб ташламади. Асбоб-ускуманнинг солиқ базаси 70га тенг. Олинмадиган фонсларнинг баланси қиймати 100га тенг. Тегинли фонсли даромадлар касса устули бўйича солиққа тортилади. Олинмадиган фонсларнинг солиқ базаси нольга тенг.

2-вазъит: *Савдо бўйича олинмадиган ҳисобварақларнинг баланси қиймати 100га тенг. Тегинли бўлган даромад солиқ солимадиган фойдала (солиқ зарарига) киритилиб бўлган. Савдо бўйича олинмадиган ҳисобварақларнинг солиқ базаси 100 га тенг.*

Шубҳа тадбиркорлик субъектидан олинмадиган дивидендларнинг баланси қиймати 100га тенг. Дивидендлар солиққа тортишмайди. Аслида, активнинг тўла баланси қиймати иқтисодий нарфдан чегиратиши мумкин. Шундай қилиб, олинмадиган дивидендларнинг солиқ базаси 100га тенг.

Берилган кредитнинг баланси қиймати 100 тенг. Кредитнинг тўлангани солиққа таъсир қилмайди. Кредитнинг солиқ базаси 100 га тенг.

Бундай тахлиф қилганда, келгусида солиқ солимадиган вақтинчалик фарқ мавжуд эмас. Муқобил тахлифда, ҳисобланган олинмадиган дивидендларнинг солиқ базаси нольга тенг ва натижада 100га тенг бўлган келгусида солиқ солимадиган вақтинчалик фарқ нольга тенг бўлган солиқ ставкасига қўйилтирилади. Иккинчи тахлифда ҳам, мурдатли уқайтирилган солиқ мажбуриятни пайдо бўлмайди.

Мажбуриятнинг солиқ базаси – унинг баланси қийматидан ушбу мажбурият бўйича келгуси даврларда солиқ мақсадларида чегиритилмаган ҳар қандай сумма чегиритилганда кейин ҳосил бўладиган қиймат. Масалан, даромаддан олдиндан олинган натижада кўзага келадиган мажбуриятнинг солиқ базаси – бу унинг баланси

қийметидан келгуси даврларда солиққа тортылмайдыган ҳар қандай даромад суммасини айнириб ташлаганда ҳосил бўладиган қийматлар.

3-қиймат: *Жорий мажбуриятларнинг баъзе қиймати 100га тенг бўлган ҳисобланган харажатларни ўз ичига олади. Уларга тегишли бўлган харажатлар солиқ мақсадларида касса усули бўйича чегирилади. Ҳисобланган харажатларнинг солиқ базаси нольга тенг.*

Жорий мажбуриятларнинг баъзе қиймати 100га тенг бўлган олдидан олинган фойдали даромадларни ўз ичига олади. Уларга тегишли бўлган фойдали даромадлар касса усулида солиққа тортилган. Олдидан олинган фойдаларнинг солиқ базаси нольга тенг.

Жорий мажбуриятларнинг баъзе қиймати 100га тенг бўлган ҳисобланган харажатларни ўз ичига олади. Уларга тегишли бўлган харажатлар солиқ мақсадларида чегиритиб ташланган. Ҳисобланган харажатларнинг солиқ базаси 100га тенг.

Жорий мажбуриятларнинг баъзе қиймати 100га тенг бўлган ҳисобланган жарималарни ўз ичига олади. Жарималар солиқ мақсадларида чегиритилмайди. Ҳисобланган жарималарнинг солиқ базаси 100га тенг.

Туланадиган кредитнинг баъзе қиймати 100га тенг. Кредитнинг туламини солиққа таъсир қилмайди. Кредитнинг солиқ базаси 100га тенг.

Бундай таътил қилганда, келгусида чегирмадиган вақтинчалик фарқ нақсуд эмас. Муқобил таътилда, ҳисобланган туланадиган жарималарнинг солиқ базаси нольга тенг ва натижада 100га тенг бўлган келгусида чегириладиган вақтинчалик фарқ нольга тенг бўлган солиқ ставкасига қўйибтирилади. Иккита таътилда ҳам, муқобилга узайтирилган солиқ актив пайдо бўлмайди.

Баъзи моддалар солиқ базасига эга бўлади, лекин молиявий ҳалат тўғрисидаги ҳисоботда активлар ва мажбуриятлар сифатида тан олинмайди. Масалан, таджикот бўйича харажатлар, улар юзага келган даврда бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдани аниқлашда харажат сифатида тан олинади, бироқ уларнинг солиқ солинадиган фойдани (солиқ зарарини) аниқлашда чегиритиб ташланишига кейинги давр келмагунча йўл қўйилмаслиги мумкин.

Таджикот бўйича харажатларнинг солиқ базаси, яъни солиқ идоралари томонидан келгуси даврларда чегиритиб ташланишига руҳсат бериладиган қиймат, билан нольга тенг баъзе қиймати ўртасидаги фарқ – келгусида чегиритилган вақтинчалик фарқ бўлиб, унинг натижасида муддати узайтирилган солиқ актив пайдо бўлади. Актив

ёки мажбуриятнинг солиқ базаси аниқ бўлмаганида, ушбу стандарт асосланган фундаментал тамойилни эътиборга олиш фойдаландир: бу дегани, тадбиркорлик субъекти, маълум чекланган истисно ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда, актив ёки мажбуриятнинг баланс қийматининг қопланиши ёки тўланиши, бу қийматнинг қопланиши ёки тўланиши фойда солиғига таъсир қилмаган ҳолга қараганда келгусида кўпроқ (камроқ) солиқ тўланишига олиб келиши мумкин бўлганда, муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини (муддати узайтирилган солиқ активини) тан олиши лозим.

Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда, вақтинчалик фарқлар ушбу жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлардаги активлар ва мажбуриятларнинг баланс қийматларини уларнинг тегишли солиқ базалари билан таққослаш орқали аниқланади. Солиқ хизмати органларига фойда солиғининг жамлама (консолидациялашган) ҳисоб-китоби тақдим қилинадиган мамлакатларда солиқ базаси шундай ҳисоб-китоб асосида аниқланади. Бошқа мамлакатларда, солиқ базаси гуруҳ ичига кирмаган ҳар бир алоҳида тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим қилинадиган солиқ ҳисоб-китоби асосида аниқланади.

6.1.3. Келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар

Муддати узайтирилган солиқ мажбурияти келгусида солиқ солинадиган жами вақтинчалик фарқлар бўйича тан олиниши керак, бундан муддати узайтирилган солиқ мажбурияти қуйидагилар натижасида юзага келиши ҳолатлари мустасно:

- гудвилнинг дастлабки тан олиниши;
- актив ёки мажбуриятнинг қуйидаги ҳолларда дастлабки тан олиниши:

бизнес бирлашуви бўлмаган операцияларда;

операция содир бўлиши пайтада бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдага ҳам солиқ солинадиган фойдага (солиқ зарарига) ҳам таъсир қилмайдиган операцияларда. Бироқ, шунга тадбиркорлик субъектларига, филиалларга, қарам тадбиркорлик субъектларига инвестициялар ҳамда биргаликдаги фаолиятдаги улушлар билан боғлиқ бўлган келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган солиқ мажбурияти 39 бандга мувофиқ тан олиниши керак.

Активни тан олишда, табиийки, унинг баланс қиймати тадбиркорлик субъектига келгуси даврларда келиб тушадиган иктисодий наф кўринишида қопланади. Активнинг баланс қиймати

унинг солиқ базасидан ошмоча бўлса, солиқ солинадиган иқтисодий нафнинг суммаси солиқ мақсадларида чегириб ташланиши мумкин бўлган суммадан ошиб кетади. Ушбу фарқ келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ бўлиб ҳисобланади, ҳамда унинг натижасида келгуси даврларда фойда солиқларини тўлаш бўйича келиб чиқадиган мажбурият, муддати узайтирилган солиқ мажбурияти бўлиб ҳисобланади.

Тадбиркорлик субъекти активнинг баланс қийматини қоплаб олган сари, келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ тикланади ва тадбиркорлик субъектининг солиқ солинадиган фойдаси пайдо бўлади. Бунинг натижасида, иқтисодий наф солиқ тўловлари кўринишида тадбиркорлик субъектидан чиқиб кетиши эквиваленти вужудга келади. Шунинг учун, ушбу Стандарт ҳамма муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари тан олинганини талаб этади.

4-вазират: *Таннари 150 га тенг бўлган активнинг баланс қиймати 100. Солиқ мақсадларида эсмагарилган эскирмиш суммаси 90 га тенг ва солиқ ставкаси 25%. Активнинг солиқ базаси 60ни ташкил этади (150 га тенг таннаридан 90 га тенг эсмагарилган эскирмиш айирилади). 100 га тенг бўлган баланс қиймати қоплаш учун, тадбиркорлик субъекти 100 га тенг бўлган солиқ солинадиган даромадни ишлаб топishi керак, лекин ундан фақат 60 тенг бўлган, солиқ қондалари бўйича аниқланадиган эскирмиш суммаси чегириб ташланиши мумкин.*

Бунинг натижасида, тадбиркорлик субъекти, активнинг баланс қиймати қоплаганида, 10 га тенг бўлган фойда солиқини тўлайди (40 кўпайтирилган 25%). 100 га тенг баланс қиймати билан 60 тенг солиқ базаси орасидаги фарқ, 40га тенг келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ бўлиб ҳисоб қилади. Шунинг учун, тадбиркорлик субъекти 10 га тенг (40 кўпайтирилган 25%) муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини тан олади. Ушбу мажбурият тадбиркорлик субъекти томонидан активнинг баланс қиймати қоплаганида тўланадиган фойда солиқларини мўрода этади.

Баъзи вақтинчалик фарқлар, даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби бўйича фойда таркибида бир даврда акс эттирилганида, лекин солиқ солинадиган фойдага бошқа даврда юритилганида пайдо бўлади. Бундай вақтинчалик фарқлар кўпинча вақтга боғлиқ фарқлар деб тавсифланади. Қуйида бундай турдаги вақтинчалик фарқларнинг мисоллари кўрсатилган, улар вақтинчалик

фарклар бўлиб ҳисобланади ва муддати узайтирилган солиқ мажбуриятларини юзага келтиради:

- фонзли даромад бухгалтерия ҳисоби бўйича фойда таркибига вақтга мутаносиб равишда киритилиб боради, бироқ, баъзи мамлакатларда, солиқ солинадиган фойдага фонслар пул маблағлари кўринишида олинганда киритилади. Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда бу каби даромадлар бўйича тан олинган ҳар қандай дебиторлик қардорловнинг солиқ базаси нольга тенг, чунки даромадлар солиқ солинадиган фойдага, пул маблағлари олинмагунча, таъсир қилмайди;

- солиқ солинадиган фойдан (солиқ зарарини) ҳисоблашда чеграладиган эскириш суммаси бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдан аниқлашда чеграладиган эскириш суммасидан фарқ қилиши мумкин. Вақтинчалик фарқ – бу активнинг баланс қиймати билан унинг солиқ базаси орасидаги фарқдир; бунда активнинг солиқ базаси - бу жорий ёки олдинги даврлар учун солиқ солинадиган фойдан (солиқ зарарини) аниқлашда ушбу активга нисбатан солиқ идоралари томонидан чегирилгани рухсат этилган ҳамма суммалар айрилгандаги бошланғич қийматдир. Солиқ қондаларига кўра аниқланадиган эскириш жаддалаштирилган бўлганда келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади, ва у муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини юзага келтиради (агар солиқ мақсадларида эскириш бухгалтерия ҳисоби мақсадларидаги эскиришдан камроқ суммаларда ҳисобланса, келгусида чеграладиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади ва муддати узайтирилган солиқ активни юзага келтиради);

- тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш харажатлари бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдан аниқлашда капитализация қилиниши ва келгуси даврларда харажатларга олиб борилиши мумкин, бироқ солиқ солинадиган фойдан аниқлашда улар юзага келган даврда чегирилиши мумкин. Бундай тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш харажатларининг солиқ базаси нольга тенг, чунки улар солиқ солинадиган фойдан чегирилиб ташлабган. Бундаги вақтинчалик фарқ-тажриба-конструкторлик ишлаб чиқиш харажатларининг баланс қиймати билан уларнинг нольга тенг солиқ базаси орасидаги фарқдир.

Вақтинчалик фарқлар қуйидаги ҳолларда ҳам пайдо бўлади:

- бизнес бирлашувида аниқланадиган сотиб олинган активлар ва қабул қилинган мажбуриятлар МХХС 3 “Бизнес бирлашувлари”га

мувофиқ уларнинг ҳаққоний қиймати бўйича тан олинганда, бироқ бу уларга солиқ кондалари бўйича қўйиладиган талаблар БҲҲС 12 6 © МҲҲС Фонди нуктан назаридан ҳеч қандай эквивалент ўзгариш келтириб чиқармаганда (19 бандга қаранг);

- активлар қайта баҳоланганда, бироқ бундай баҳолаш ушбу активларга солиқ кондалари бўйича қўйиладиган талаблар нуктан назаридан ҳеч қандай эквивалент ўзгариш келтириб чиқармаганда;

- бизнес бирлашувида гувоҳлик пайдо бўлганда;

- актив ёки мажбурият дастлабки тан олинганда ушбу актив ёки мажбуриятнинг солиқ базаси унинг бошланғич қийматидан фарқ қилганда, масалан, тadbirkorлик субъекти активларга тегишли бўлган солиққа тортилмайдиган давлат грантларидан наф қурганида;

- шуъба тadbirkorлик субъектларига, филиалларга ва қарам тadbirkorлик субъектларига инвестицияларнинг ҳамда биргаллидаги фаолиятдаги улушларнинг баланс қиймати бундай инвестициялар ёки улушларнинг солиқ базасидан фарқ қилганда.

Чегараланган истисно ҳолатлардан ташқари ҳолларда, бизнес бирлашувида амикланадиган сотиб олинган активлар ва қабул қилинган мажбуриятлар уларни сотиб олиш санасидаги ҳаққоний қийматлари бўйича тан олинади. Амикланадиган сотиб олинган активларнинг ва қабул қилинган мажбуриятларнинг солиқ базаслари бизнес бирлашуви натижасида ўзгармай қолганда ёки бошқача тарзда ўзгарганда вақтинчалик фарқлар пайдо бўлади. Масалан, активнинг баланс қиймати ҳаққоний қийматгача ошганда, бироқ унинг солиқ базаси ушбу активнинг олдинги эгаси учун бўлган таннархидан қолганда, келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади ва у муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини юзага келтиради. Натيجада ҳосил бўладиган муддати узайтирилган солиқ мажбурияти гувоҳлик таъсир этади.

Ҳаққоний қиймати бўйича ҳисобга олинган активлар 20 МҲҲСлар айрим активларнинг ҳаққоний қиймат ёки қайта баҳоланган қиймат бўйича ҳисобга олинишини талаб этади ёки руҳсат қилади (масалан, БҲҲС 16 "Асосий воситалар", БҲҲС 38 "Номоддий активлар", БҲҲС 40 "Инвестицион мулк" ва МҲҲС 9 "Молиявий инструментлар").

Базли мамлакатларда, активнинг ҳаққоний қийматигача қайта баҳолашни ёки бошқача тарзда қайта ҳисобланишни жорий давр учун солиқ солинадиган фойдага (солиқ зарарига) таъсир қилади. Натيجада, активнинг солиқ базаси ўзгаради ва ҳеч қандай вақтинчалик фарқ

юзага келмайди. Бошқа мамлакатларда, активнинг қайта баҳолаётиши ёки бошқача тарзда қайта ҳисобланishi ушбу қайта баҳолаш ёки қайта ҳисоблаш амалга оширилган даврда солиқ солинадиган фойдага (солиқ зарарига) таъсир қилмайди, бунинг натижасида, активнинг солиқ базаси ўзгармайди. Бунга қарамадан, актив баланси қийматининг келажақда қопланishi солиқ солинадиган иқтисодий нәф тadbиркорлик субъекти томонидан олинishiга олиб келади, ҳамда солиқ мақсадларида чегириб ташланадаган сумма ушбу иқтисодий нәфнинг суммасидан фарқ қилади.

Қайта баҳоланган активнинг баланси қиймати ва унинг солиқ базаси орасидаги фарқ вақтинчалик фарқ бўлиб, у муддати узайтирилган солиқ мажбурияти ёки активни юзага келтиради. Бу қуйидаги шартлар мавжуд бўлганида ҳам тўғри бўлади:

- тadbиркорлик субъектининг активни сотиш нияти бўлмаганлиги.

Бундай ҳолларда, активнинг қайта баҳоланган баланси қиймати ушбу активдан фойдаланishi орқали қопланади, бу эса келгуси даврларда чегирлиши мумкин бўлган оскириш суммасидан ошадиган солиқ солинадиган даромадини ҳосил қилади;

- агар активнинг чиқиб кетишидан олинадиган тушумлар унга ўхшаш активларга сармоя қилинганда капитал қиймати ўсишига солинадиган солиқнинг муддати узайтирилмаса. Бундай ҳолларда, актив сотилган пайтда ёки унга ўхшаш активлардан фойдаланялганда пировардида солиқ тўланиши керак бўлади.

Бизнес бирлашувида пайдо бўладиган гудвил, қуйидагича баҳоланади:

- қуйидагиларнинг йиғиндисини:

МҲХС 3 га мувофиқ баҳоланадиган ва одатда сотиб олиш самасидаги ҳаққоний қийматини аниқлашни талаб қиладиган, сотиб олинган активлар эвазига ўтказилган товар;

МҲХС 3 га мувофиқ сотиб олинган тadbиркорлик субъектида назорат кучига эга бўлмаган ҳар қандай улушнинг таби олинган қиймати;

босқичма-босқич амалга оширилган бизнес бирлашувида, сотиб олувчининг сотиб олинган тadbиркорлик субъектининг капиталидаги олдинги улушнинг сотиб олиш самасидаги ҳаққоний қиймати.

- МҲХС 3 га мувофиқ баҳоланадиган аниқланадиган сотиб олинган активлардан қабул қилинган мажбуриятларнинг сотиб олиш самасидаги айирмаси. Қўпгина солиқ идоралари солиқ солинадиган фойдани ҳисоблашда гудвилнинг баланси қийматини чегираладиган

харажат сифатида чегириб ташлашга рухсат этмайди. Бундан ташқари, бундай мамлакатларда, шунга таъбиркорлик субъекти асосий бизнесини сотаётганда гудвилнинг қиймати қўпичча солиқ мақсадларида чегириб ташлашнинг мумкин эмас. Бундай мамлакатларда, гудвилнинг солиқ базаси нольга тенг.

Гудвилнинг баланс қиймати ва унинг нольга тенг бўлган солиқ базаси орасидаги ҳар қандай фарқ келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ бўлиб ҳисоб қилади. Бироқ, мазкур стандарт бунинг натижасида юзга келадиган муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини тан олишга рухсат қилмайди, чунки гудвил қолдиқ қиймат сифатида баҳоламас ва муддати узайтирилган солиқ мажбуриятининг тан олинishi гудвилнинг баланс қиймати охирига олиб келади.

Гудвилнинг дастлабки тан олинishiдан келиб чиққанлиги сабабдан тан олинмайдиган муддати узайтирилган солиқ мажбуриятининг кейинчалик камайishi, гудвилнинг дастлабки тан олинishiдан юзга келган деб қаралади ва шунинг учун тан олинмайди. Масалан, таъбиркорлик субъекти бизнес бирлашувида солиқ базаси нольга тенг бўлган гудвилни бухгалтерия ҳисобида 100га тенг қиймат бўйича акс эттирса, таъбиркорлик субъекти томонидан бунинг натижасида юзга келадиган муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини тан олинishiни таъкиқлайди.

Агар таъбиркорлик субъекти ушбу гудвил бўйича кейинчалик гудвилнинг қадри кетишидан келган 20 га тенг зарарни тан олса, гудвилга тегишли бўлган келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқнинг суммаси 100 дан 80 гача камайди, бунинг натижасида тан олинмаган муддати узайтирилган солиқнинг қиймати ҳам камайди. Ушбу тан олинмаган муддати узайтирилган солиқ мажбуриятининг бундай камайishi гудвилнинг дастлабки тан олинishiдан келиб чиқадиган деб ҳисобланади, ва, шунинг учун, унинг тан олинishiга мувофиқ таъкиқланади.

Бироқ, гудвилга тегишли бўлган келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган мажбуриятлар, улар гудвилнинг дастлабки тан олинishiдан келиб чиқмаган даражасида тан олинади. Масалан, таъбиркорлик субъекти бизнес бирлашувида 100 га тенг бўлган гудвилни тан олса, ва бу қиймат солиқ мақсадларида сотиб олиш санасидан бошлаб ҳар йили 20 фоиз меъёردа солиқ мақсадларида чегирилиб борса, гудвил дастлабки тан олин-

ганида унинг солиқ базаси 100 га тенг ва сотиб олинган йилнинг охирида 80га тенг бўлади.

Агар гудвиinning баланси киймати сотиб олиш амалга оширилган йилнинг охирида ўзгармасдан 100 га тенг бўлиб қолса, ушбу йилнинг охирида 20га тенг келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади. Ушбу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ гудвиinning дастлабки тан олинishiга тегишли бўлмагани сабабли, унинг натижасида келиб чиқадиган муддати узайтирилган солиқ мажбурияти тан олинади.

6.1.4. Жорий ва муддати узайтирилган солиқни тан олиш

Операция ёки бошқа ҳодисанинг жорий ёки муддати узайтирилган солиқ оқибатларини ҳисобга олиш ушбу операция ёки бошқа ҳодисанинг ўзи ҳисобга олинishiга мос бўлади. Ушбу тамойилнинг қўлланиши 58-68 бандларда изохланган.

Фойда ёки зарар таркибида тан олинадиган моддалар. Жорий ва муддати узайтирилган солиқ даромад ва харажат сифатида тан олинishi керак ва давр фойдаси ёки зарари таркибида ҳисобга олинishi керак, агар бу солиқ қуйидагилар натижасида юзага келган бўлмаса:

- айнан шу ёки бошқа даврда фойда ёки зарарда эмас, балки бошқа умумлашган даромадда ёки тўғридан-тўғри капиталнинг ўзидан тан олинадиган операция ёки бошқа ҳодиса; ёки бизнес бирлашуви (МҲХС 10 “Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар”га мувофиқ ҳаққоний кийматидаги ўзгаришлари фойда ёки зарарда ҳисобга олинishi талаб этиладиган шуъба тадбиркорлик субъектининг инвестицион тадбиркорлик субъекти томонидан сотиб олинishi ҳолатларидан ташқари).

Аксариyat муддати узайтирилган солиқ активлари ва мажбуриятлари даромад ёки харажат бир даврнинг бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдасида ҳисобга олиниб, бошқа даврнинг солиқ солинадиган фойдасига (солиқ зарарига) киритилганида пайдо бўлади.

Натижада юзага келадиган муддати узайтирилган солиқ фойда ёки зарарда ҳисобга олинади. Бунга мисоллар:

- фонслар, роялти ёки дивидендлар кўринишидаги даромадлар улар олинishi лозим бўлган пайтда бухгалтерия ҳисоби бўйича фойдага БҲХС 18 “Олindaги фоолиятдан олинадиган даромад”га мувофиқ вақтга мутаносиб равишда киритилади, лекин солиқ солинадиган фойдага (солиқ зарарига) касса усулида киритилади;

- номоддий активлар бўйича харажатлар БҲХС 38 га мувофиқ капиталлаштирилади ва фойда ва зарарга амортизация сифатида олиб борилади, лекин солиқ мақсадларида бу харажатлар улар пайдо бўлганида солиқ солинадиган фойдадан чегириб ташланади.

Муддати узайтирилган солиқ активлари ва мажбуриятларининг баланси киймати уларга тегишли бўлган вақтинчалик фарқлар ўзгармаса ҳам ўзгариши мумкин. Бу қуйидагилар натижасида содир бўлиши мумкин, масалан:

- солиқ ставкалари ёки солиқ қонуничилигининг ўзгариши;
- муддати узайтирилган солиқ активлари қопланишини қайта кўриб чиқиш;
- активнинг қўтилган қопланиш тарзидаги ўзгариш. Бунда пайдо бўладиган муддати узайтирилган солиқ фойда ёки зарарда, агар у фойда ёки зарардан ташқари моддаларга таъмин олинмаган операция ёки бошқа ҳолатларга тегишли бўлмаса, таъмин олинади.

Фойда ёки зарар таркибидан ташқарида таъмин олинмаган моддалар. Жорий ва муддати узайтирилган солиқ фойда ёки зарар таркибидан таъмин олинмаслиги керак, агар бу солиқ айнан шу ёки бошқа даврда фойда ёки зарар таркибидан ташқарида таъмин олинган моддаларга тегишли бўлса. Шунинг учун, айнан шу ёки бошқа даврда таъмин олинган моддаларга тегишли бўлган жорий ва муддати узайтирилган солиқ:

- ушбу моддалар бошқа умумлашган даромадда ҳисобга олинган бўлса, солиқ ҳам бошқа умумлашган даромадда таъмин олинishi керак.
- ушбу моддалар тўғридан-тўғри капиталда ҳисобга олинган бўлса, солиқ ҳам тўғридан-тўғри капиталда таъмин олинishi керак.

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари айрим моддаларнинг бошқа умумлашган даромадда ҳисобга олинishi талаб қилади ёки рухсат этади. Бундай моддаларга мисоллар:

- асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида уларнинг баланс кийматининг ўзгариши.
- хорижий бўлишнинг молиявий ҳисоботларини бир валютадан бошқа валютага ўтказишда пайдо бўладиган валюта курсидаги ўзгаришлардан фойда ва зарарлар.

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари айрим моддаларнинг тўғридан-тўғри капиталда ҳисобга олинishi талаб қилади ёки рухсат этади. Бундай моддаларга мисоллар:

- ҳисоб сибсати ўзгаришини ретроспектив ҳўллаш ёки хатоларни тузатиш натижасида тахминланмаган фойданинг бошланғич

қолдирғига тузатиш киритиш (БХХС 8 “Ҳисоб сифатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар”);

- мураккаб молиявий инструментнинг капиталга оид таркибий қисмининг дастлабки тан олиншдан юзага келадыган суммалар.

Камдан-кам ҳолатларида, фойда ва зарар таркибда ҳисобга олинмаган (бошқа умумлашган даромад таркибда ёки тўғридан-тўғри капиталда тан олинган) моддаларга тегишли жорий ва муддати узайтирилган солиқ суммасини аниқлаш қийин бўлиши мумкин. Бу, масалан, қуйидаги ҳолатлар:

- фойда солиғининг табақалашган ставкалари мавжуд ва солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)нинг муайян таркибий қисмига тегишли бўлган ставкани аниқлаб бўлмаслиги;

- солиқ ставкаси ёки солиқ қонучилигидаги ўзгариш олдин фойда ва зарар таркибда тан олинмаган моддага тегишли муддати узайтирилган солиқ активи ёки мажбуриятга таъсир қилади (бу туғрилигича ёки қисман);

- тadbиркорлик субъекти муддати узайтирилган солиқ активи тан олинishi ёки буздан буён бутушлигича тан олинмаслиги керак деб қарор қилса, ва муддати узайтирилган солиқ активи (бутушлигича ёки қисман) олдин фойда ёки зарар таркибда тан олинмаган моддага тегишли бўлса. Бундай ҳолатларда, фойда ёки зарар таркибда тан олинмаган моддаларга тегишли жорий ва муддати узайтирилган солиқ тadbиркорлик субъектининг жорий ва муддати узайтирилган солиқнинг маълум солиқ қонучилигига мувофиқ мутавозиб равишда оқилона тақсимланишига, ёки берилган шартларда тўғрироқ бўладиган тақсимланишининг бошқа усулига асосланади.

БХХС 16да тadbиркорлик субъекти асосий воситаларни асосий воситанинг қайта баҳолашдан кейинги эскириш суммаси билан унинг қайта баҳолашгича бўлган бошланғич қийматининг эскириш суммаси ўртасидаги фарқни, қайта баҳолаш натижасида шаклланган бошланғич қийматига нисбатан баҳолаш қийматининг ошган суммаси (қайта баҳолаш бўйича резерв)дан тақсимланмаган фойдага ҳар йили ўтказиш керак ёки керак эмаслигини белгиламайди.

Тadbиркорлик субъекти бундай ўтказишни амалга оширадиган бўлса, ўтказиладиган сумма унга тегишли бўлган ҳар қандай муддати узайтирилган солиқ чегириб ташланганидаги соф суммага тенг бўлиши керак. Бу каби ёндашув асосий восита чиқиб кетишида қилинадиган ўтказишларга ҳам тегишли.

Актив солиқ мақсадларида қайта баҳоланганда ва бу қайта баҳоланиш олдинроқ даврда амалга оширилган, ёки келгуси даврда амалга оширилиши кутилётган, ҳисоблаб чиқилган баҳо билан боғлиқ бўлганда, активнинг қайта баҳоланиши ва унинг солиқ базасининг ўзгариши натижасида пайдо бўладиган солиқ оқибатлари (солиққа таъсир) улар пайдо бўлган даврлардаги бошқа умумлашган даромад таркибда тан олинади. Бирок, солиқ мақсадларида қайта баҳоланиш олдинги даврда амалга оширилган ёки келгусида амалга оширилиши кутилётган бухгалтерия ҳисоби мақсадидаги қайта баҳоланиш билан боғлиқ бўлмаса, активнинг солиқ базасидаги ўзгаришнинг солиқ оқибатлари фойда ёки зарарда тан олинади. 65А Тадбиркорлик субъекти ўз ҳиссадорларига дивидендларни тўлаганида, дивидендларнинг бир қисmini ҳиссадорлар номидан солиқ идораларига ўтказиб бериши талаб этилгани мумкин. Қўлғина мамлакатларда, бу сумма ушлаб қолнадиган солиқ деб номланади. Солиқ органларига тўланган ёки тўланадиган бундай сумма дивидендларнинг бир қисми сифатида капиталга олиб борилади.

6.1.5. Тақсим этиш

Тадбиркорлик субъекти, фақат қуйидаги ҳолда, жорий солиқ активлари ва жорий солиқ мажбуриятларни ўзаро ҳисоб-китоб қилиши керак:

- агар тадбиркорлик субъекти тан олинган суммаларни ўзаро ҳисоб-китоб қилишга юридик бажариладиган ҳуқуққа эга бўлса;
- актив ва мажбурият бўйича соф асосда ҳисоблашни амалга ошириш ёки активни қоплаш билан мажбуриятни тўлашни бир вақтда амалга ошириш ниятида бўлса.

Жорий солиқ активлари ва мажбуриятлари алоҳида тан олингани ва баҳоланишига қарамастан, улар молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда БҲҲС 32 молиявий инструментларга нисбатан белгиланган мезонларга ўхшаш мезонлар асосида ўзаро ҳисоб-китоб қилинади. Тадбиркорлик субъекти одатда жорий солиқ актив билан жорий солиқ мажбуриятини ўзаро ҳисоб-китоб қилишга юридик бажариладиган ҳуқуққа эга бўлади, агар улар айнан бир солиқ идораси томонидан олиннадиган фойда солиқларига тегишли бўлса ва ушбу солиқ идораси тадбиркорлик субъектига ягона соф тўловни амалга ошириш ёки олишга руҳсат қилса.

Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда, гуруҳ ичига кирадиган бир тадбиркорлик субъектининг жорий солиқ активи гуруҳдаги бошқа тадбиркорлик субъектининг жорий солиқ

мажбуриятни билан ўзаро ҳисоб-китоб қилиниши фақат шунда мумкин-ки, агар ушбу тадбиркорлик субъектлари соф тўловни амалга ошириш ёки олишга юридик бажариладиган ҳуқуққа эга бўлса ва тадбиркорлик субъектлари бундай соф тўловни амалга ошириш ёки олиш ёхуд активни қоплаш билан мажбуриятни тўлашни бир вақтда амалга ошириш ниятида бўлса. 74 Тадбиркорлик субъекти, фақат қуйидаги ҳолда, муддати узайтирилган солиқ активлари билан муддати узайтирилган солиқ мажбуриятларини ўзаро ҳисоб-китоб қилиши керак:

- агар тадбиркорлик субъекти жорий солиқ активлари билан жорий солиқ мажбуриятларини ўзаро ҳисоб-китоб қилишга юридик бажариладиган ҳуқуққа эга бўлса;

- агар муддати узайтирилган солиқ активлари билан муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари айнан бир солиқ идораси томонидан қуйидаги тадбиркорлик субъектларидан олинadиган фойда солиғига тегишли бўлса:

 - солиққа тортиладиган айнан бир тадбиркорлик субъекти;

 - солиққа тортиладиган ҳар хил тадбиркорлик субъектлари муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари ёки активларининг қатъи суммалари тўлалиши ёки қоплалиши кутилаётган ҳар бир келгуси даврда жорий солиқ мажбуриятлари ва активларини соф асосда тўлаш ёки активларни қоплашни ва мажбуриятларни тўлашни бир вақтда амалга ошириш ниятида бўлса.

Ҳар бир вақтинчалик фарқ тикланиши муддатларининг батафсил графигини тузиш керак бўлмаслиги мақсадида, мазкур стандарт солиққа тортиладиган айнан бир тадбиркорлик субъектига тегишли муддати узайтирилган солиқ актив билан муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини ўзаро ҳисоб-китоб қилинишини талаб этади, агар улар айнан бир солиқ идораси томонидан олинadиган фойда солиғига тегишли бўлса ва тадбиркорлик субъекти жорий солиқ активлари билан жорий солиқ мажбуриятларини ўзаро ҳисоб-китоб қилишга юридик бажариладиган ҳуқуққа эга бўлса.

Камдан-кам ҳолатларда, тадбиркорлик субъекти ўзаро ҳисоб-китоб қилишга юридик бажариладиган ҳуқуқига ва фақат айрим даврларда, ҳаммасида эмас, соф асосда ҳисоблашжишларни амалга ошириш ниятига эга бўлади. Бундай камдан-кам ҳолатларда, солиқ солинадиган бир тадбиркорлик субъектининг муддати узайтирилган солиқ мажбурияти унинг солиқ тўловларининг қўпайишига солиқ солинадиган бошқа тадбиркорлик субъектининг муддати

узайтирилган солиқ актини унинг солиқ тўловларининг камайишига айнан бир даврда олиб келишнинг ишончли аниқлаш учун батафсил график тузилиши талаб этилиши мумкин.

4-ВАЗИЯТ: *Асосий воситанинг баланс қиймати 100га ва солиқ базаси 60га тенг. Асосий восита сотилганда 20% солиқ ставкаси ва бошқа даромадларга 30% солиқ ставкаси қўлланилган бўлар эди. Тадбиркорлик субъекти актидан бошқа фойдаланмасдан уни сотишни мўлжаллаган бўлса, у 8га (40 қўнайтирилган 20%) тенг муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини тан олиши керак, ва алар у актини ўзида қолдириб, ушбу актидан фойдаланиш орқали унинг баланс қийматини қопламга қарар қилса, бунда у 12га (40 қўнайтирилган 30%) тенг муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини тан олиши керак.*

5-ВАЗИЯТ: *Таннарти 100га ва баланс қиймати 80га тенг бўлган асосий восита 150 гача қайта баҳоланади. Ёнинг натижасида ушбу активга қўйиладиган солиқ талаблари эквивалент равишда ўзгармайди. Солиқ нақсадларида жамғарилган эскириш суммаси 30га тенг ва солиқ ставкаси 30% таъкид этади. Агар асосий восита таннархдан юқори бўлган қийматга сотилса, 30га тенг жамғарилган эскириш солиқ солинадиган даромадга киритилади, лекин сотишдан тушумнинг таннархдан ошган суммаси солиққа тортиқмайди. Асосий воситанинг солиқ базаси 70га тенг ва бунда 80га тенг келусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади. Агар тадбиркорлик субъекти баланс қийматини асосий воситадан фойдаланиш орқали қоплашни мўлжаллаган бўлса, у 150га тенг бўлган солиқ солинадиган даромадни имлоб топганин керак, лекин ундан фақат 70га тенг бўлган эскириш суммасини айириб ташлашни мўлжал. Бундай ёндашувда, 24га (80 қўнайтирилган 30%) тенг бўлган муддати узайтирилган солиқ мажбурияти юзали келади. Агар тадбиркорлик субъекти асосий воситани дарҳол 150га сотиш орқали унинг баланс қийматини қопламга қарар қилса, муддати узайтирилган солиқ мажбуриятини қўйиладиганча ҳисобланади:*

	Солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ	Солиқ ставкаси	Муддати узайтирилган солиқ мажбурияти
Солиқ максдаларига жамғарилган эскириш	30	30 фоиз	9

6-ВАЗИЯТ: *Асосий восити танқидидан юзари нархга солинадиган бўлса, солиқ мақсадларида жамғарилган эскирми солиқ солинадиган даражада (30% солиқ ставкаси бўйича) қўйилади ва солиқдан тўғрилар, инфляция туфайли 110гача тўлдирилган танқидидан чегириб танқидидан кейин, 40% ставка бўйича солиққа тортилади.*

Агар тадбиркорлик субъекти билам қийматини асосий воситадан фойдаланиши орқали қоплашни мўлжаллаган бўлса, у 130га тенг бўлган солиқ солинадиган даражада ишлаб топими керак, лекин ундан фақат 70га тенг бўлган эскирми суммасини айриб танқидидан мумкин. Бундай ҳолатда, Б мисолида келтирилгандек, 80га тенг келусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади ва 24га (80 қўйилгандан 30%) тенг бўлган мuddати узайтирилган солиқ мажбуриятини юзали келади.

Агар тадбиркорлик субъекти асосий воситани дарҳол 130га топими орқали умим билам қийматини қоплашига қарор қилса, у асосий воситанинг 110гача олинган қийматини айриб танқидидан мумкин. 40га тенг соф тўғрилар 40% ставка бўйича солиққа тортилади. Бундан танқидидан, 30га тенг солиқ мақсадларида жамғарилган эскирми солиқ солинадиган даражада қўйилади ва 30% ставка бўйича солиққа тортилади. Бунда, солиқ билам 80га тенг (110 минус 30), 70га тенг келусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ пайдо бўлади ва 25 тенг мuddати узайтирилган солиқ мажбуриятини (40 қўйилгандан 40% яна 30 қўйилгандан 30%) юзали келади.

Маъзу бўйича тест саволари.

1. Бухгалтерини ҳисоби бўйича фойда деганда нимани тушунасан?

a. бу солиқ харажатлари чегириб ташланганидан олдинги давр фойдаси ёки зарари.

b. солиқ идоралари томонидан белгиланган кондаларга мувофиқ винқланган ва ундан фойда солиқлари тўлангани (қоплангани) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари).

c. давр фойдаси ёки зарарини винқлашда ҳисобга олинган жорий ва мuddати узайтирилган солиқ бўйича умумий сумма.

d. давр учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)дан тўланган (қопланган) фойда солиқлари суммаси.

2. Солиқ солинадиган фойда деганда нимани тушинасиз?

a. бу солиқ харажатлари чегириб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари.

b. солиқ идоралари томонидан белгиланган кондаларга мувофиқ аниқланган ва ундан фойда солиқлари тўланиши (копланиши) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари).

c. давр фойдаси ёки зарарини аниқлашда ҳисобга олинган жорий ва муддати узайтирилган солиқ бўйича умумий сумма.

d. давр учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)дан тўланадиган (копланадиган) фойда солиқлари суммаси.

3. Солиқ харажати (даромади) деганда нимани тушинасиз?

a. бу солиқ харажатлари чегириб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари.

b. солиқ идоралари томонидан белгиланган кондаларга мувофиқ аниқланган ва ундан фойда солиқлари тўланиши (копланиши) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари).

c. давр фойдаси ёки зарарини аниқлашда ҳисобга олинган жорий ва муддати узайтирилган солиқ бўйича умумий сумма.

d. давр учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)дан тўланадиган (копланадиган) фойда солиқлари суммаси.

4. Жорий солиқ деганда нимани тушинасиз?

a. бу солиқ харажатлари чегириб ташланишидан олдинги давр фойдаси ёки зарари.

b. солиқ идоралари томонидан белгиланган кондаларга мувофиқ аниқланган ва ундан фойда солиқлари тўланиши (копланиши) талаб этиладиган давр фойдаси (зарари).

c. давр фойдаси ёки зарарини аниқлашда ҳисобга олинган жорий ва муддати узайтирилган солиқ бўйича умумий сумма.

d. давр учун солиқ солинадиган фойда (солиқ зарари)дан тўланадиган (копланадиган) фойда солиқлари суммаси.

5. Муддати узайтирилган солиқ мажбуриятлари деганда нимани тушинасиз?

a. бу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича келгуси даврларда тўланадиган фойда солиқларининг суммаси.

b. фойда солиқларининг куйидагилар бўйича келгуси даврларда копланадиган суммаси.

c. молжавий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган актив ёки мажбуриятнинг баланс қиймати билан унинг солиқ базаси ўртасидаги фарқлардир.

d. бу активнинг баланс киймати қопланганда, тадбиркорлик субъекти томонидан олиннадиган ҳар қандай солиққа тортиладиган иктисодий нафдан солиқ мақсадларида чегириб ташланадиган суммалар

6. Муддати узайтирилган солиқ активлари деганда нимани тушунаси?

a. бу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича келгуси даврларда тўланадиган фойда солиқларининг суммаси.

b. фойда солиқларининг қуйидагилар бўйича келгуси даврларда қопланадиган суммаси.

c. молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган актив ёки мажбуриятнинг баланс киймати билан унинг солиқ базаси ўртасидаги фарқлардир.

d. бу активнинг баланс киймати қопланганда, тадбиркорлик субъекти томонидан олиннадиган ҳар қандай солиққа тортиладиган иктисодий нафдан солиқ мақсадларида чегириб ташланадиган суммалар

7. Вақтинчалик фарқлар деганда нимани тушунаси?

a. бу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича келгуси даврларда тўланадиган фойда солиқларининг суммаси.

b. фойда солиқларининг қуйидагилар бўйича келгуси даврларда қопланадиган суммаси.

c. молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган актив ёки мажбуриятнинг баланс киймати билан унинг солиқ базаси ўртасидаги фарқлардир.

d. бу активнинг баланс киймати қопланганда, тадбиркорлик субъекти томонидан олиннадиган ҳар қандай солиққа тортиладиган иктисодий нафдан солиқ мақсадларида чегириб ташланадиган суммалар

8. Солиқ базаси деганда нимани тушунаси?

a. бу келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар бўйича келгуси даврларда тўланадиган фойда солиқларининг суммаси.

b. фойда солиқларининг қуйидагилар бўйича келгуси даврларда қопланадиган суммаси.

c. молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган актив ёки мажбуриятнинг баланс киймати билан унинг солиқ базаси ўртасидаги фарқлардир.

d. бу активнинг баланс киймати қопланганда, тадбиркорлик субъекти томонидан олиннадиган ҳар қандай солиққа тортиладиган

иктисодий нафдан солиқ мақсадларида чегириб ташланадиган суммадир

9. Ушбу стандартнинг мақсади:

a. фойда солиқларини ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир.

b. харажат солиқларини ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир.

c. активларини ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир.

d. мажбуриятларни ҳисобга олиш тартибини белгилашдан иборатдир

10. Ушбу стандарт:

a. фойда солиқлари, солиққа тортиладиган фойдадан олиннадиган ва маҳаллий ва ҳорижий фаолиятлар бўйича солиқларни, қамраб олади.

b. солиққа тортиладиган фойдадан олиннадиган маҳаллий ва ҳорижий фаолиятлар бўйича солиқларни, қамраб олади.

c. фойда солиқларини, қамраб олади.

d. фойда солиқлари, солиққа тортиладиган фойдадан олиннадиган ҳамма маҳаллий солиқларни, қамраб олади.

**МОЛНИЯВИЙ ИНСТРУМЕНТЛАРНИИ
ХИСОБГА ОЛУВЧИ СТАНДАРТЛАРНИИГ
ТАВСИФИ**

**7.1. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот
(7-сон БХХС)**

7.1.1. Стандартнинг мақсади ва қўллан ш д о в р а с и.

Корхонанинг пул оқимлари тўғрисидаги ахборот, молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар учун, тадбиркорлик субъектнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш қобилиятига ҳамда ушбу пул оқимларидан фойдаланиш эҳтиёжларига баҳо беришда асос сифатида фойдаланир. Фойдаланувчилар томонидан қабул қилинадиган икхисодий қарорлар, тадбиркорлик субъектнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳосил қилиш қобилиятига ҳамда бузунг муддати ва аниқлигига баҳо беришни талаб этади.

Ушбу стандартнинг мақсади, тадбиркорлик субъектнинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларидаги содир бўлган ўзгаришлар ҳақидаги ахборотни, давр мобайлидаги пул оқимларини операция, инвестицион ва молиявий фаолиятларга таснифлайдиган пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот кўринишида, тақдим этишни талаб қилишдан иборат.

Корхона пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни маъкур Стандартнинг талабларига мос равишда тайёрлаб, молиявий ҳисоботлар тақдим этиладиган ҳар бир даврда молиявий ҳисоботларнинг ажралмас қисми сифатида тақдим этиши шарт.

Стандарт 1977 йилнинг июлида тасдиқланган БХХС 7 "Молиявий ҳисоботларнинг ўзгаришлари тўғрисидаги ҳисобот" ни ўрнини эгаллайди.

Молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар тадбиркорлик субъекти пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини қандай қилиб келтириб чиқаришни ва фойдаланишига қизиқиш билдиришдади. Бундай қизиқиш, тадбиркорлик субъекти фаолиятининг хусусиятидан қатъий назар, ҳамда пул маблағлари тадбиркорлик субъекти фаолиятининг мақсулоти бўлиб, масалан молиявий институтлар мисолида, хизмат қилишига қарамасдан маъжуд бўлади. Корхонанинг даромад келтирувчи фаолияти турлари қанчалик фарқли бўлмасин,

уларнинг пул маблағларидаги эҳтимождлари асосан бир хил сабаблардан келиб чиқади. Уларга пул маблағлари фаолиятига амалга ошириш, ўз мажбуриятлари бўйича тўловларни амалга ошириш, ҳамда ўз инвесторларига даромадларини тўлаш учун зарурдир.

Шунинг учун, ушбу стандарт барча тадбиркорлик субъектлари пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни тақдим қилишнинг талаб этади.

Пул оқимлари тўғрисидаги ахборотнинг афзалликлари, Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, бошқа молиявий ҳисоботлар билан биргаликда фойдаланилганда, фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг соф активларидаги ўзгаришларни, уларнинг молиявий структураси (ликвидлиги ва тўлов қобилияти)ни ва ўзгариётган имкониятлар ва шартларга мослашish мақсадида ўзининг пул оқимлари суммаси ва муддатларига таъсир кўрсата оlish қобилиятига баҳолаш учун маълумот билан таъминлайди.

Пул оқимлари тўғрисидаги маълумотлар тадбиркорлик субъектининг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини келтириб чиқариш имкониятларини баҳолашда фойдалидир, ҳамда фойдаланувчиларга ҳар хил тадбиркорлик субъектларига тегишли келгуси пул оқимларининг келтирилган (дисконтланган) қийматини баҳолаш ва солиштириш моделларини ишлаб чиқиш имконини беради. У, шунингдек, турли хил тадбиркорлик субъектларининг операцион фаолияти кўрсаткичлари ҳақидаги ҳисоботларининг қиймлашувчанлигини оширади, чунки у бир хил операция ва ҳодисаларнинг турлича ҳисобга оlinиши оқибатларини бартараф қилади.

Олдинги даврлардаги пул оқимлари тўғрисидаги ахборотдан кўпинча келгуси пул оқимларининг суммаси, муддати ва амвоқлигининг кўрсаткичи сифатида фойдаланилади. У, шунингдек, келгуси пул оқимлари бўйича олдинги баҳолашнинг тўғрклигини текширишда, ҳамда фойдалилик ва соф пул оқимлари орасидаги боғлиқликни ва ўзгаришчан нархларнинг таъсирини ўрганишда фойдалидир.

7.1.2. Пул оқимлари тўғрисида тушунича

Маъжур стандартда қуйидаги белгиланган маънодаги атамалардан фойдаланилади:

Пул маблағлари - нақд пул ва талаб қилиб олгунча депозитларини ўз ичига олади.

Пул маблағларининг эквивалентлари - белгиланган суммадаги пул маблағларига осон айлантириладиган ва қийматининг ўзгариши

жаҳатидан сезиларсиз даражадаги рискка эга бўлган, қисқа муддатли ва юқори ликвидли инвестициялардир.

Пул оқимлари - пул маблағлари ва пул эквивалентларининг кирими ва чиқими.

Операцион фаоллият - тадбиркорлик субъектининг асосий даромад келтирувчи фаоллияти ҳамда инвестицион ва молиявий фаоллият ҳисобланмаган бошқа фаоллият турлари.

Инвестицион фаоллият - узок муддатли активларнинг ҳамда пул эквивалентларига кирмайдиган бошқа инвестицияларнинг сотиб олинishi ва чиқиб кетиши.

Молиявий фаоллият - тадбиркорлик субъектининг қўйилган капитални ва қарз маблағларининг миқдори ва таркибдаги ўзгаришларни келтириб чиқарувчи фаоллият.

Пул маблағларининг эквивалентлари инвестиция ёки бошқа мақсадлар учун эмас, балки қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловларни амалга ошириш мақсадида ушлаб турилади. Инвестицияни пул эквиваленти деб ҳисоблаш учун, у белгиланган суммадаги пул маблағига осон айлантириладиган ва қийматидаги ўзгаришлар rischi сезиларсиз даражада бўлиши лозим. Шу сабабли, инвестиция одатда унинг сўндириш муддати қисқа бўлсагина, яъни харид қилинган пайтдан бошлаб тахминан уч ой ёки undan кам муддат ичида тўланадиган бўлса, пул маблағларининг эквиваленти деб ҳисобланиши мумкин. Улушли инвестициялар пул эквивалентларига кирмайди, бундан улар, аслини олганда, пул маблағларининг эквивалентлари бўлган ҳолатлари истисно, масалан сўндирилишига қисқа муддат қолганда сотиб олинган ва сўндирилиш муддати аниқ белгиланган имтиёзли акциялар мисолнда қаби.

Банк кредитлари одатда молиявий фаоллиятга тегишли деб ҳисобланади. Аммо, айрим давлатларда, талаб қилинганда тўланадиган банк овердрафтлари тадбиркорлик субъектининг пул маблағларини бошқариш жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Ушбу ҳолларда, банк овердрафтлари пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари таркибига киритилади. Бундай банк хизматларининг хусусияти банкдаги ҳисобварақ қолдирининг овердрафтга тез-тез ўзгариб туришидир.

Пул оқимлари пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари ташкил топган моддаларни ўртасидаги ўзгаришларни ўз ичига олмайди, чунки улар тадбиркорлик субъектининг операцияом, инвестицион ёки молиявий фаоллиятига кирмайди, ва пул

маблагларини бошқаришнинг бир қисми бўлиб хизмат қилади. Ошанқча пул маблагларини уларнинг эквивалентларига инвестиция қилиш пул маблагларини бошқариш бўлиб ҳисобланади.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этиш. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот давр давомидаги пул оқимларини операцияон, инвестицион ва молиявий фаолиятлар бўйича таснифланган ҳолда кўрсатиши керак.

Корхона ўзининг операцияон, инвестицион ва молиявий фаолияти бўйича пул оқимларини ўзининг фаолиятига ҳос равишда кўрсатади. Фаолият тури бўйича таснифлаш фойдаланувчиларга ушбу фаолиятларнинг тadbиркорлик субъекти молиявий ҳолатига таъсирини баҳолаш ва унинг пул маблаглари ва эквивалентларининг суммасини аниқлаш имконини берувчи ахборотни таъминлайди. Бу ахборотдан, шунингдек, ушбу фаолиятлар ўртасидаги ўзаро алоқани баҳолаш учун фойдаланиш мумкин.

Айнан бир операция бўйича ҳар қил таснифланадиган пул оқимлари юзага келиши мумкин. Масалан, қарз бўйича тўловлар асосий сумма ва фондлардан ташкил топса, фонд элементи операцияон фаолият бўлиб, асосий сумма элементи эса молиявий фаолият бўлиб таснифланishi мумкин.

7.1.3. Асосий фаолият (операцияон)дан пул маблагларининг оқими.

Операцияон фаолият натижасида келиб чиқадиган пул оқимларининг суммаси - тadbиркорлик субъекти, молиялаштиришнинг ташқи манбаларига мурожаат қилмасдан, ўз операцияон фаолиятидан юзага келган қариларини тўлаш, ўзининг операцияон фаолиятини амалга ошириш қобилиятини сақлаш, дивидендларни тўлаш ва янги инвестициялар қилиш учун етарли бўлган пул оқимларини қай даражада ҳосил қилгачлигини аниқ эътирувчи асосий кўрсаткичлар. Операцияон фаолиятдан олдинги даврларда келиб чиққан пул оқимларининг алоҳида таркибий қисмлари тўғрисидаги маълумот, бошқа маълумотлар билан биргаликда, операцияон фаолият бўйича ҳосил бўладиган қулгуси пул оқимларини прогноз қилишда фойдалидир.

Операцияон фаолият бўйича пул оқимлари асосан тadbиркорлик субъектининг асосий даромад келтирувчи фаолиятидан келиб чиқади. Бинобарин, улар асосан фойда ёки зарарни аниқлашда интирок эътиданган операциялар ёки бошқа ҳолисалар натижасида келиб

чиқадн. Операцион фаолиятдан пул оқимларига қуйидагилар мисол бўлади:

- товарларни сотиш ва хизматларни кўрсатишдан келиб тушган пул маблағлари;

- роялти, хизматлар ҳақи, комиссия тўловлар ва бошқа даромадлар кўринишида келиб тушган пул маблағлари;

- мол етказиб берувчиларга товарлар ва хизматлар учун тўловлар;

- ходимларга ва ходимлар номидан тўловлар;

- сугурта ташкилотининг сугурта полислари бўйича мукофотлари ва талабларлари, аннуитетлар ва бошқа сугурта тўловлари бўйича пул тушумлари ва пул тўловлари;

- фойда солиғи бўйича тўловлар ҳамда солиқларнинг қайтарилиши, агар улар молиявий ёки инвестицион фаолият билан аниқ боғлиқ бўлмаса; ва

- воситачилик ёки олди-сотди мақсадларида тузилган шартномалар бўйича пул тушумлари ва тўловлари.

Асосий воситани сотиш каби айрим операциялар, тан олиннадиган фойда ёки зарарга киритиладиган фойда ёки зарарга олиб келиши мумкин. Бундай операцияларга тааллуқли пул оқимлари инвестицион фаолиятдан пул оқимлари бўлиб ҳисобланади. Аммо, БҲҲС 16 "Асосий воситалар" да таъкидланишича, ижарага бериш ва кейинчалик сотиш учун мўлжалланган активларни ишлаб чиқариш ёки сотиб олиш учун қилинадиган тўловлар операцион фаолиятдан пул оқимларидир. Бундай активларни ижарага бериш ва кейинчалик сотишдан олиннадиган пул тушумлари ҳам операцион фаолиятга тегишли пул оқимларидир.

Қорхона қимматли қоғозлар ва қарзларни воситачилик ёки олди-сотди мақсадида сотиб олиши мумкин, бундай ҳолда, улар айнан қайта сотиш учун сотиб олиннадиган товар-моддий заҳираларга тенглаштирилиши мумкин. Шунинг учун, воситачилик ёки олди-сотди учун мўлжалланган қимматли қоғозларнинг олди-сотдисидан келиб чиқадиган пул оқимлари операцион фаолият сифатида таснифланади. Худди шу тарикда, молиявий институтлар томонидан бериладиган бўнақлар ва кредитлар, одатда, операцион фаолияти сифатида таснифланади, чунки улар бундай тадбиркорлик субъектининг асосий даромад келтирувчи фаолиятига тегишлидир.

Қорхона қуйидагилардан бирини қўлаган ҳолда операцион фаолияти бўйича пул оқимларини ҳисоботда кўрсатиши керак:

-беvosита усул, бунда ялли пул тушумлари ва ялли пул туловларининг асосий тоифалари кўрсатилади ; ёки

-билвосита усул, бунда фойда ёки зарар пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларнинг ва ўтган ёки келгуси давр операция пул тушумлари ёки туловларининг ҳар қандай муддати узайтирилиши ёки ҳисоблашнинг натижаларини, ҳамда инвестицион ёки молиявий пул оқимлари билан боғлиқ даромад ёки харajatларни ҳисобга олган ҳолда тўғриланади.

Корхона операция фаолият бўйича пул оқимларини беvosита усулни қўллаш орқали ҳисоботда кўрсатиши маълумланади. Беvosита усулни қўллаш натижада келгуси пул оқимларини баҳолаш учун фойдали бўлиши мумкин бўлган ҳамда билвосита усулни қўллашда ақс эттирилмайдиган маълумотлар тазминланади. Беvosита усул қўллашганда, ялли пул тушумлари ва ялли пул туловларининг асосий тоифалари тўғрисидаги маълумотни қуйидаги йўллар билан олиш мумкин:

-корхонанинг бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан; ёки

-умумлашган даромад тўғрисидаги ҳисоботда ақс эттириладиган сотиндан тушум, сотиш таннари (молиявий институтлар учун фонзлар ва шунга ўхшаш даромадлар ҳамда фонз харajatлари ва шунга ўхшаш харajatлар) ва бошқа моддаларни қуйидагиларга тузатиш орқали:

давр мобайнида товар-моддий захирадаги ва операция дебиторлик ва кредиторлик қарларидagi ўзгаришлар;

бошқа пул маблағлари ҳаракатланмайдиган моддалар; ва

инвестицион ёки молиявий фаолият бўйича пул оқимларини келтириб чиқарадиган бошқа моддалар.

Билвосита усул қўлланилганда, операция фаолияти бўйича соф пул оқимлари қуйидагиларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда, фойда ёки зарарни тузатиш орқали аниқланади:

-давр мобайнида товар-моддий захирадаги ва операция дебиторлик ва кредиторлик қарларидagi ўзгаришлар ;

-эскириш, резервалар, муддати узайтирилган солиқлар, валюталар курсидagi фарқлардан олинган ўзлаштирилмаган фойда ва зарарлар, ва қарам тадбиркорлик субъектларининг тақсимланмаган фойдаси каби пул маблағлари ҳаракатланмайдиган моддалар; ва

-инвестицион ёки молиявий фаолият бўйича пул оқимларини келтириб чиқарадиган бошқа моддалар .

Мукобил равишда, операцияю фаолияти бўйича соф пул оқимларини умумлашган даромадлар тўғрисидаги ҳисоботда очиб берилган даромадлар ва харажатларни ҳамда давр мобайнида товар-моддий захиралардаги ва операцияю дебиторлик ва кредиторлик қарзларидаги ўзгаришларни ақс эттириш орқали билвосита усулда кўрсатиш мумкин.

7.1.4. Инвестиция фаолиятидан пул маблағларининг оқими

Инвестицияю фаолият натижасидаги пул оқимларини алоҳида очиб бериш муҳимдир, чунки бундай пул оқимлари келажакдаги даромад ва пул оқимларини олиш учун мўлжалланган ресурслар учун қанча харажатлар сарфланганини ақс эттиради. Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда актив тан олинishiга олиб келадиган харажатларгина инвестицияю фаолият сифатида таснифланиши мумкин. Инвестицияю фаолият натижасида келиб чиқадиган пул оқимларининг мисоллари қуйида келтирилган:

- асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотиб олиш учун қилинган тўловлар. Бу тўловларга, шунингдек, тажриба-конструкторлик ишларига ажратилган ва капиталлаштириладиган харажатлар ва ўз кучлари билан (хўжалик ҳисоби усулида) қўрилган асосий воситалар бўйича тўловлар кирди;

- асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотишдан келган пул тушумлари;

- бошқа тадбиркорлик субъектларининг улушли ёки қарз инструментларини сотиб олиш ҳамда қўшма корхоналарда улушга эга бўлиш учун амалга оширилган тўловлар (пул маблағлари эквивалентлари бўлиб ҳисобланадиган ёки воситачилик ва олди-сотди учун мўлжалланган инструментлар учун қилинган тўловлардан ташқари);

- бошқа тадбиркорлик субъектларининг улушли ёки қарз инструментларини ва қўшма корхоналардаги улушларни сотишдан келган пул тушумлари (пул маблағлари эквивалентлари бўлиб ҳисобланадиган ёки воситачилик ва олди-сотди учун мўлжалланган инструментлар бўйича келган тушумлардан ташқари);

- бошқа томонларга берилган бўнақлар ва қарзлар (молиявий институтлар томонидан берилган бўнақлар ва қарзлардан ташқари);

- бошқа томонларга берилган бўнақлар ва қарзларнинг қайтарилиши натижасидаги пул тушумлари (молиявий институтлар томонидан берилган бўнақлар ва қарзлардан ташқари);

-фьючерс шартномалари, форвард шартномалари, опцион шартномалари ва своп шартномалари бўйича пул тўловлари, бундан бу шартномалар воситачилик ёки олди-сотди учун мўлжалланган ҳолатлар , ёки тўловлар молиявий фаоллият сифатида таснифланадиган ҳолатлар мустасно;

-фьючерс шартномалари, форвард шартномалари, опцион шартномалари ва своп шартномалари бўйича пул тушумлари, бундан бу шартномалар воситачилик ёки олди-сотди учун мўлжалланган ҳолатлар, ёки тўловлар молиявий фаоллият сифатида таснифланадиган ҳолатлар мустасно.

Шартнома муайян позицияни ҳежлаш сифатида ҳисобга олинганда, шартнома бўйича пул оқимлари ҳежланувчи позиция бўйича пул оқимлари билан бир хил тарзда таснифланади.

Корхона инвестицион ва молиявий фаоллиятлардан келиб чиқадиган ялпи пул тушумлари ва ялпи пул тўловларининг асосий тоифаларини ҳисоботда алоҳида кўрсатиши керак, бундан, 22 ва 24 бандларда белгиланганидек, соф асосда акс эттириладиган пул оқимлари мустасно.

Қуйидаги операциялар, инвестицион ёки молиявий фаоллиятлар бўйича келиб чиқадиган пул оқимлари ҳисоботда соф асосда кўрсатилиши мумкин:

-миқозлар номидан олинган пул тушумлари ва амалга оширилган тўловлар, агар пул оқимлари тадбиркорлик субъектининг эмас, балки миқознинг фаоллиятининг акс эттирсас;

-тез айланадиган, янги миқдорлардаги ва сўндириш муддати кичик бўлган моддалар бўйича пул тушумлари ва тўловлари.

Пул тушумлари ва тўловларига қуйидагилар мисол бўла олади:

- банк томонидан талаб қилиб олингунча омонатларини қабул қилиш ва қайтариб бериш;

- инвестицион тадбиркорлик субъекти миқозларининг маблағлари; ва

- мулк эгалари номидан йиғиб олинган ва уларга тўланган ижара ҳақлари.

Пул тушумлари ва тўловларига қуйидагилар бўйича қилинган бунақлар ва тўловлар мисол бўла олади:

а) кредит карточкалари эгаларига тегишли асосий суммалар;

б) инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш; ва

в) бошқа қисқа муддатли қарзлар, масалан, сўндириш муддати уч ой ва ундан ҳам ҳам бўлган қарзлар.

7.1.5. Молиявий фаолиятдан пул оқимлари.

Молиявий фаолиятдан келиб чиқадиган пул оқимларининг алоҳида кўрсатиш муҳимдир, чунки бу тадбиркорлик субъектини капитал билан таъминловчилар томонидан келгуси пул оқимларига бўлган талабларни башорат қилиш учун фойдалидир. Молиявий фаолият натижасида келиб чиқадиган пул оқимларининг мисоллари қуйида келтирилган:

а) акциялар ёки бошқа улушли инструментларни чиқаришдан келадиган пул тушумлари;

б) тадбиркорлик субъектининг акцияларини сотиб олиш ёки муомаладан чиқариш учун мулк эгаларига тўловлар;

в) қарз мажбуриятларини чиқариш, қарзлар бериш, векселлар, облигациялар, ипотекалар ва бошқа қисқа муддатли ёки узоқ муддатли қарз мажбуриятларини чиқаришдан олинган пул тушумлари;

г) қарзлар бўйича тўловлар;

д) ижарага олувчи томонидан молиявий ижара бўйича асосий мажбуриятини қайтариш учун қилинадиган тўловлар.

Хорижий валютадаги операциялар натижасида келиб чиқадиган пул оқимлари, узибۇ пул оқими санасидаги тадбиркорлик субъектининг функционал валютасини хорижий валютага айирбошлаш курсини хорижий валюта суммасига кўпайтириш орқали тадбиркорлик субъектининг функционал валютасида акс эттирилиши лозим.

1-вазифа: *Ўртача тортиқли курсдан фойдаланган ҳада хорижий валюталар билан операциялар.*

2018 йил 12 мартда Сга 600000 \$ қабул қилинган. Сизнинг функционал валютангиз-евро. Долларнинг айрбоқлаш курси 2018 йил 12 март ҳалатига: 1 евро = \$1,20. Ҳисобот даврида ўртача тортиқли курс: 1 евро = \$1,25. Сизнинг ҳисоб сибсатингиз ўртача тортиқли курсдан фойдаланишни қизди натижада. Ҳисоботда операция 480000 евро (600000 / 1,25) деб акс эттирилади.

2-вазифа: *Хорижий валюта алмашир курсининг мажмуи пул мейлазларга таъсир.*

Пул мейлазларининг қиздиш 2,4 млн \$га тенг. Сизнинг функционал валютангиз – евро. 2018 йил 1 январ ҳалатига айрбоқлаш курси: 1 евро = \$1,20. 2018 йил 31 декабр ҳалатига айрбоқлаш курси: 1 евро = \$1,25. Евродали даромад 8.000 \$ миқдоринда-бу операция фаолиятда акс эттирилган валюта курслари фарқлари.

Хорижий шуъба тадбиркорлик субъектининг пул оқимлари, унинг ушбу пул оқимлари санасидаги функционал валютасини хорижий валютага айирбошлаш курси бўйича функционал валютасига ўтказилиши (айта ҳисобланиши) лозим.

Хорижий валютада акс эттирилган пул оқимлари БҲХС 21 "Валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсирлари"га мувофиқ тарзда тақдим этилади. Бунда ҳақиқатдаги курсга тахминан тенг бўлган айирбошлаш курсини қўллашга рухсат этилади. Масалан, хорижий валютадаги операцияларни акс эттириш ёки хорижий шуъба тадбиркорлик субъектининг пул оқимларини бир валютадан бошқа валютага ўтказиш учун маълум давр учун ўртача тортилган айирбошлаш курси қўлланилиши мумкин. Бироқ, БҲХС 21-га мувофиқ хорижий шуъба тадбиркорлик субъектининг пул оқимларини функционал валютага ўтказишда ҳисобот даврининг охиридаги айирбошлаш курсини қўллашга рухсат этилмайди.

Хорижий валютани айирбошлаш курсларидаги ўзгаришлар натижасида пайдо бўладиган ўзлаштирилмаган фойда ва зарарлар пул оқимлари бўлиб ҳисобланмайди. Бироқ, хорижий валютада бўлган ёки хорижий валютада олинган кутилаётган пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларига валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсири, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда, давр бошига ҳамда давр охирига бўлган ушбу пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини солиштириш мақсадида акс эттирилади. Бу сумма операция, инвестицион ва молиявий фаолитлар бўйича пул оқимларидан алоҳида кўрсатилади, ва ушбу пул оқимларининг давр охиридаги айирбошлаш курси бўйича ҳисоблаганда ҳосил бўладиган ҳар қандай фарқларни, агар бундай фарқлар бўлса, ўз ичига олади.

Фондлар ва дивидендлар. Олинган ва тўланган фондлар ва дивидендлар кўринишидаги пул оқимларининг ҳар бири алоҳида акс эттирилиши лозим. Уларнинг ҳар бири даврдан даврга иччил равишда операция, инвестицион ёки молиявий фаолитга тегишли пул оқими сифатида таснифланиши лозим.

Давр давомида тўланган фондларнинг умумий суммаси, у фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботда харажат сифатида таъин олинган ёки БҲХС 23 "Қарзлар бўйича харажатлар"га мос равишда капиталлаштирилишидан қатъий назар, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатилиши лозим.

Тўланган фондлар ҳамда олинган фонд ва дивидендлар молиявий институтлар учун, одатда, операция пул оқимлари сифатида

таснифланади. Бирок, бошқа тадбиркорлик субъектларига nisbatan бундай пул оқимларини таснифлашда консенсус (ягона келишу) мавжуд эмас.

3-вазифа: Фондлар капитализацияси.

Сиз жамми 600000 \$ миқдорда фонд туладигисиз, ундан 100000 \$ капиталлашга бўлган (батомим: боцалангич қийматли қўйилган). Маблағларнинг чқиб кетини 100000 \$ капиталлашга натижалани халда, 600000 \$ миқдорда кўрсатилди. Фойда ва зарарлар ҳисоботида, ҳисобот доиратинг бошида ва охирида ҳисобланган фондлар қалдиги бўлмаганда, фондлар бўйича харажат 300000 \$ни (600000 \$-100000 \$) ташкил этади.

Туланган фондлар ҳамда олинган фонд ва дивидендлар операция пул оқимлари сифатида таснифланиши мумкин, чунки улар фойда ёки зарарни шакллантиришда иштирок этади. Бинобарин, туланган фондлар ҳамда олинган фонд ва дивидендлар, мос равишда, молиявий пул оқимлари ҳамда инвестицион пул оқимлари сифатида таснифланиши мумкин, чунки улар молиявий ресурсларни жалб этиш бўйича харажатлардир ёки инвестициялар бўйича даромадлардир.

Туланган дивидендлар молиявий пул оқимлари сифатида таснифланиши мумкин, чунки улар молиявий ресурсларни жалб этиш бўйича харажатлардир. Бинобарин, фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъектининг операция пул оқимларидан дивидендларни тўла балиши қобилиятини аниқлашда ёрдам бериш учун туланган дивидендлар операция фаолият натижасидаги пул оқимларининг бир қисми бўлиб таснифланиши мумкин.

Фойда солиқлари. Фойда солиқлари натижасида келиб чиқадиган пул оқимлари алоҳида кўрсатилиши ва операция фаолият натижасидаги пул оқимлари сифатида таснифланиши лозим, агар улар молиявий ва инвестицион фаолиятларига махсус боғлиқ бўлмаса.

Фойда солиқлари, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда операция, инвестицион ёки молиявий фаолият сифатида таснифланиши мумкин бўлган пул оқимларини келтириб чиқарувчи операциялар натижасида юзага келади. Солиқ харажатини инвестицион ёки молиявий фаолият билан боғлиқлигини осонликча аниқлаб бўладиган бўлса-да, тегишли солиқ пул оқимлари қайси фаолиятга таалуқлигини аниқлашнинг кўпинча имкони йўқ, ҳамда уларга асос бўладиган операциялардан олинadиган пул оқимлари дивиденддан фарқли дивиденд келиб чиқиши мумкин. Шунинг учун,

тўланган солиқлар одатда операцияон фаолият натижасидаги пул оқимлари сифатида таснифланади. Бироқ, агар солиқ пул оқимини инвестицион ёки молиявий фаолият сифатида таснифланган пул оқимларини келтириб чиқарган алоҳида операция билан боғлиқлигини аниқлаш имкони бўлса, солиқ пул оқими ҳам, мос равишда, инвестицион ёки молиявий фаолият сифатида таснифланади. Агар солиқ пул оқимлари битта турдан ортиқ фаолият билан боғлиқ бўлса, тўланган солиқларнинг умумий суммаси очиб берилган.

Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операциялар. Пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентларидан фойдаланишни таъқоз этмайдиган инвестицион ва молиявий операциялар пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилмайди. Бундай операциялар молиявий ҳисоботларнинг бошқа жойида ушбу инвестицион ва молиявий фаолиятлар тўғрисида барча тегишли маълумотларни акс эттирадиган тарзда очиб берилган ҳолатда.

Аксарият инвестицион ва молиявий фаолиятлар жорий пул оқимларига бевосита таъсир этмайди, ammo улар тadbиркорлик субъектининг капитали ва активларига таъсир қилади. Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларни пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатмаслик пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот мақсадларига мос келадими, chunki бундай моддалар жорий даярада пул оқимлари келтириб чиқармайди. Пул маблағлари ҳаракатланмайдиган операцияларга қуйидагилар мисол бўла олади:

- активларни бевосита тегишли мажбуриятларни олиш орқали ёки молиявий ажара асосида сотиб олиш;
- tadbиркорлик субъектининг улушли инструментларни чиқариш эвазига сотиб олиш;
- қарз мажбуриятларининг капиталга айлантирилиши.

Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларининг таркибий қисмлари. Tadbиркорлик субъекти пул ва пул эквивалентларининг таркибий қисмларини очиб бериши ва пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботидаги суммаларнинг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган эквивалент моддалари билан солиштирмасини таъқим этиши лозим.

Пул маблағларини бошқариш амалиёти ва банк механизмларининг дунё бўйлаб фарқ қилишини ҳисобга олган ҳолда ва БҲХС 1 “Молиявий ҳисобовларни таъқим этиши”га риоя қилиш мақсадида, tadbиркорлик субъекти пул маблағлари ва пул

эквивалентлари таркибининг белгиланган қўллайдиган сисъатини очиб беради.

Пул маблағлари ва пул эквивалентларининг таркибий қисмларини аниқлаш сисъатидаги ҳар қандай ўзгариш таъсир, масалан, олдин тадбиркорлик субъекти инвестицион портфелининг бир қисми деб қаралган молиявий инструментларни таъсирлашдаги ўзгаришлар, ҳисоботда БҲХС 8 “Ҳисоб сисъатлари, ҳисоблаб чиқилган баъозлардаги ўзгаришлар ва хаттолар”га мувофиқ тарзда акс эттирилади.

Қорхона раҳбарият илоҳлари билан биргаликда, тадбиркорлик субъектида мавжуд бўлган, аммо гуруҳ томонидан фойдаланиш имкони бўлмаган катта миқдордаги пул маблағлари ва пул эквивалентлари суммасини очиб бериш лозим.

4-вазифа: Пул маблағлари ва пул маблағларининг эквивалентлари-ҳисоб сисъатини ва эълимлар.

Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларида мақд пул маблағлари, тиллабга кўра бериладиган банк депозитлари, бошқа қисқа муддатли юқари таъсирли бошланғич муддатда сўдурини муддати уй ой мобайида белгиланган инвестициялар, муъимсидеҳ банк овердрафтлари. Банк овердрафтлари бузглантирива баламсида қисқа муддатли мажбуриятлар таркибиданги эълимлар бўлиб акс эълитиради.

Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари:

Молиявий ҳисобот нодалари	2017 йил	2016 йил
Нақд ва банк ҳисобиданги пул маблағлари	12.698	30.798
Қисқа муддатли банк депозитлари	9.530	5.414
	22.228	36.212

5-вазифа: Қисқа муддатли банк депозитлари бўйича эффеқтив фойа ставка 5,9 фойа (2016 й. 5,6 фойа) таъмин эълим; Қўрсатилган депозитларини сўдурини муддати - 20 кун. Пул оқимлари ҳисоботида акс эълитираш учун пул маблағларининг ва банк овердрафтларининг қўидаги қўрсаткичларидан фойдаланилади:

Молиявий ҳисобот нодалари	2017 йил	2016 йил
Пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари	22.228	36.212
Банк овердрафтлари	(2.650)	(6.464)
	19.578	29.748

Гуруҳ томонидан тадбиркорлик субъектида мавжуд пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари колдикларидан фойдаланиш

имконияти бўлмайдиган турли ҳолатлар мавжуд. Мисол қилиб, бош тадбиркорлик субъекти ёки бошқа шуъба тадбиркорлик субъектлари томонидан умумий фойдаланиш имконияти бўлмаган, валюта назорати ёки бошқа қонуний чеклашлар ўрнатилган мамлакатда фволият кўрсатувчи шуъба тадбиркорлик субъекти эгаллидаги бўлган пул маблағлари ва пул эквивалентларини келтириш мумкин.

Тадбиркорлик субъекти молиявий ҳолати ва ликвидлигини тушуниш учун фойдаланувчиларга қўшимча маълумотлар берилиши ўринли бўлиши мумкин. Бу маълумотларни очиб бериш, раҳбарият кўрсаткичи билан биргаликда, маълумлаш ва ўз ичига қуйидагиларни олиши мумкин:

- келгуси операциялар фаолиятида ва капитал бўйича мажбуриятларни бақариш учун фойдаланиш мумкин бўлган ишлатилмаган қарз маблағлари суммаси, бундай маблағлардан фойдаланишда чекловларнинг кўрсатган ҳолати;

- операцияларнинг саклаб туриш учун талаб этиладиган пул маблағларидан ташқари, операцияларнинг кенгайтилиши кўрсатувчи пул оқимларининг умумий суммасини алоҳида акс эттириш; ва

- ҳар бир ҳисобот берувчи сегмент учун операциялар, инвестициялар ва молиявий фволиятлар натижасида келиб чиқадиган пул оқимлари суммаси (МХХС 8 "Операциялар сегментлари").

Операцияларнинг кенгайтилиши акс эттирувчи пул оқимлари ва операцияларнинг саклаб туриш учун зарур бўлган пул оқимларини алоҳида очиб бериш фойдаланувчиларга тадбиркорлик субъекти ўзининг операцияларини саклаб туриш учун зарур ҳолатда инвестиция киритмаётганлигини аниқлашда фойдалидир. Ўзининг операцияларини саклаб туриш учун етарли инвестиция киритмаётган тадбиркорлик субъекти, ўзининг жорий ликвидлигини саклаб туриш ва мулк эгаларига фойдани тақсимлаш мақсадида балки ўзининг келажак иқтисодий самарадорлигини (фойдалилигини) янги стоксизлаш бўлиши мумкин.

Пул оқимларини сегментлар бўйича очиб бериш фойдаланувчиларга бутун тадбиркорлик субъекти тегишли бўлган пул оқимларининг ва унинг таркибий қисмларига тегишли бўлган пул оқимларининг ўзaro алоқасини ҳамда сегмент пул оқимларининг мавжудлиги ва ўзгарувчанлиги ҳақида янада яхшироқ тушунишга эга бўлиш имконияти беради.

Маълум бўйича тест саволлари

1. Пул оқимлари тўғрисидаги халқаро стандартни аниқланг.

- a. МХХС-4.
- b. МХХС-7.
- c. МХХС-16.
- d. МХХС-18.

2. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар қайси шаклларда амалга оширилади.

a. тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар, аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар ва чеклар билан ҳисоб-китоблар.

b. тўлов талабномалари билан ҳисоб-китоблар, аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар, инкассо бўйича ҳисоб-китоблар ва чеклар билан ҳисоб-китоблар.

c. тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар, аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар, инкассо бўйича ҳисоб-китоблар ва чеклар билан ҳисоб-китоблар.

d. тўлов талабномалари ва тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар, аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар, инкассо бўйича ҳисоб-китоблар ва чеклар билан ҳисоб-китоблар.

3. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни амалга оширишда қайси ҳисоб-китоб ҳужжатларидан фойдаланилади:

a. тўлов топшириқномаси, тўлов талабномаси, инкассо топшириқномаси, аккредитивга ариза, ҳисоб-китоб чеки ва пластик карталаридан.

b. мемориал ордер, тўлов талабномаси, инкассо топшириқномаси, аккредитивга ариза ва ҳисоб-китоб чеки.

c. мемориал ордер, тўлов топшириқномаси, тўлов талабномаси, аккредитивга ариза, ҳисоб-китоб чеки ва пластик карталаридан.

d. мемориал ордер, тўлов топшириқномаси, тўлов талабномаси, инкассо топшириқномаси, аккредитивга ариза, ҳисоб-китоб чеки ва пластик карталаридан.

4. Маблағларни олувчиларнинг розлиғи мавжудлигидан қатъи назар, тўловларнингҳисобидан ундерилишига йул қўйилмайди.

- a. биринчи шахслар
- b. иккинчи шахслар
- c. учинчи шахслар
- d. тўртинчи шахслар

5. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботнинг таркибининг аниқланг:

- a. Операцион ва инвестицион
- b. Инвестицион ва молиявий
- c. Операцион, молиявий ва инвестицион

d. Молнявий ва соникка тортиш

6. Чеклар ҳаво ёки пастаси бўлган шарикли ручка билан ёхуд техник воситалардан фойдаланган ҳолда тўлдирилиши мумкин.

- a. сийёх ранг
- b. яшил ранг
- c. қора ранг
- d. қизил ранг

7. Ҳисоб-китоб ҳужжатларининг нусхалари, шунингдек маблағларни кирим қилиш ёки ҳисобдан чиқариш амалга ошириладиган ҳисоб-китоб ҳужжатларининг электрон нусхалари мижоснинг ҳисобварағига хизмат кўрсатувчитомонидан имзоланади.

- a. раҳбар
- b. бош бухгалтер
- c. ички аудитор
- d. бухгалтер

8. Тўлов топшириқномалари банкка маблағларни тўловчи ва маблағларни олувчига битта банк томонидан хизмат кўрсатилганда, тўлов топшириқномаларитақдим қилинади.

- a. бир нусxada
- b. икки нусxada
- c. уч нусxada
- d. тўрт нусxada

9. Маблағларни тўловчи ва маблағларни олувчига турли банклар томонидан хизмат кўрсатилганда – тўлов топшириқномалари икки нусxada тақдим қилинади.

- a. бир нусxada
- b. икки нусxada
- c. уч нусxada
- d. тўрт нусxada

10. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот шакли неча ҳил кўринишда тузилади ва тақдим этилади.

- a. тўғри усулда
- b. тўғри ва эри усулда
- c. эри усулда
- d. балансга мос усулда

**8.1. Жамланган ва алоҳида молиявий ҳисоботни тузиш (27-сон
БҲҲС).****8.1.1. Стандартнинг мақсади ва қўлалаш доираси.**

«Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар» стандартининг мақсади. Ушбу стандартнинг мақсади тадбиркорлик субъекти бир ёки бир нечта бошқа тадбиркорлик субъектларини назорат қилган ҳолларда жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш принципларини белгилашдан иборат.

Стандарт ўз олдига қўйган мақсадга эришиш учун қуйидагиларни бажаришни талаб этади:

- бир ёки бир нечта бошқа тадбиркорлик субъектлари (шуъба тадбиркорлик субъектлари)ни назорат қилувчи тадбиркорлик субъекти (бош таъшикот) жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар тақдим этишини талаб қилади;

- назорат қилиш принципини таърифлайди ва назорат қилишни жамлаш (консолидациялаш) учун асос сифатида белгилайди;

- инвестор инвестициялар объектини назорат қилаётгани ёки қилмаётгани ва, бинобарин, инвестициялар объектини жамлаш (консолидациялаш)ни амалга ошириш ёки амалга оширмаслиги лозимлигини аниқлаш учун назорат қилиш принципини қандай қўллашни кўрсатади;

- жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлаш мақсадида бухгалтерия ҳисобига қўйиладиган талабларни белгилайди; ва

- инвестор тадбиркорлик субъекти тушунчасига таъриф беради ва инвестор тадбиркорлик субъектнинг муайян шуъба тадбиркорлик субъектларини жамлаш (консолидациялаш)га инсбатан истисно ҳолатни белгилайди.

Ушбу стандартда бизнес бирлашувлари бухгалтерия ҳисобига қўйиладиган талаблар ва бизнес бирлаштирилганда амалга ошириладиган жамлаш (консолидациялаш), шу жумладан бунда юзга келадиган судвилга уларнинг таъсири кўриб чиқилмайдиган (МҲҲС 3 «Бизнес бирлашувлари»га).

Бош ташкилот ҳисобланган тадбиркорлик субъекти жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар тақдим этиши лозим. Ушбу стандарт қуйида тавсифланган ҳоллардан ташқари барча тадбиркорлик субъектларига татбиқ этилади:

- бош ташкилот, агар у қуйидаги шартларнинг барчасини қаноатлантирса, жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар тақдим этиши лозим эмас:

бош ташкилотнинг ўзи бошқа тадбиркорлик субъектига тўлиқ ёки қисман қарам бўлган шуъба тадбиркорлик субъекти ҳисобланади ва унинг бошқа мулкдорлари, шу жумладан бошқа ҳолларда овоз бериш ҳуқуқига эга бўлмаган мулкдорлар бош ташкилот жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар тақдим этмаслиги тўғрисида хабардор қилинган ва бунга қарши эътироз билдирмаган;

бош ташкилотнинг қарз ва улушли инструментлари очик бозорда (ички ёки хорижий фонд биржасида ёки биржадан ташқари бозор, шу жумладан маҳаллий ва минтақавий бозорларда) айланмайди;

бош ташкилот ҳар қандай турдаги инструментларни очик бозорга чиқариш мақсадида ўз молиявий ҳисоботларини қимматли коғозлар бўйича комиссия ёки бошқа тартибга солувчи органга тақдим этмаган ва тақдим этиш жараёнида ҳам эмас;

мазкур бош ташкилотнинг пировард ёки ҳар қандай оралик бош ташкилоти МХХСга мувофиқ тайёрланган ва фойдаланиш учун очик бўлган жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тақдим этади.

- меҳнат фаолиятини тавомлагандан сўнг тўлақандиган муқофотлар режалари ёки БХХС 19 «Ходимларнинг даромадлари» татбиқ этиладиган бошқа узоқ муддатли нафақалар тизимлари.

- инвестицион тадбиркорлик субъекти ўз шуъба тадбиркорлик субъектларини ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олинадиган инвестициялар сифатида баҳолаши лозим бўлса, жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар тақдим этиши шарт эмас.

8.1.2. Алоҳида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш.

Алоҳида молиявий ҳисоботлар барча ўринли МХХСларга мувофиқ тайёрланиши лозим, бундан 10-баъда келтирилган ҳолат мустасно.

Қачонки тадбиркорлик субъекти алоҳида молиявий ҳисоботларни тайёрласа, у шуъба тадбиркорлик субъектлари, қўшма корхоналар ва қарам тадбиркорлик субъектларидаги инвестицияларни:

- таннарх бўйича;
- МХХС 9 га мувофиқ ҳисобга олиш лозим.

Тадбиркорлик субъекти инвестицияларнинг ҳар бир тоифасини бир хил ҳисобга олиш лозим. Таннарх бўйича ҳисобга олинган инвестициялар МХХС 5 “Сотилиш учун мулжалланган узоқ муддатли активлар ва давом эттириладиган фаолликлар”га мувофиқ ҳисобга олиниши лозим, қачонки улар сотиш учун мулжалланган сифатида таснифланса (ёки сотишга мулжалланган сифатида таснифланган баланسدан чиқариш гуруҳига киритилса). МХХС 9га мувофиқ ҳисобга олинган инвестицияларнинг баҳоланиши бундай ҳолатларда ўзгармайди.

Агарда тадбиркорлик субъекти, БХХС 28га мувофиқ, қарам тадбиркорлик субъектларидаги ёки қўшма корхоналаридаги ўзининг инвестицияларини МХХС 9 га мувофиқ ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олинадиган инвестициялар сифатида акс эттиришни тавласа, у ушбу инвестицияларни ўзининг алоҳида молиявий ҳисоботларида ҳам айнан шу тарзда ҳисобга олиши лозим.

Агарда бош ташкилотдан, МХХС 10га мувофиқ, шуъба тадбиркорлик субъектидаги инвестициясини МХХС 9 га мувофиқ ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарда ҳисобга олинадиган инвестициялар сифатида акс эттириш талаб этилса, бундай бош ташкилотги шуъба тадбиркорлик субъектидаги инвестициясини ўзининг алоҳида молиявий ҳисоботларида ҳам айнан шу тарзда ҳисобга олиши лозим.

Қачонки бош ташкилотнинг инвестицион тадбиркорлик субъекти мақоми тухтатилса, ёки у инвестицион тадбиркорлик субъектига ўзгартирилса, бундай ўзгариш мақомдаги ўзгариш содир бўлган санадан бошлаб қуйидагича ҳисобга олиниши лозим:

- қачонки бош ташкилотнинг инвестицион тадбиркорлик субъекти мақоми тухтатилганда бош ташкилот:

- шуъба тадбиркорлик субъектидаги инвестицияни таннарх бўйича ҳисобга олиши лозим. Мақом ўзгариш самасидаги шуъба тадбиркорлик субъектининг ҳаққоний қиймати ушбу санадаги таннарх сифатида олиниши лозим;

- шуъба тадбиркорлик субъектидаги инвестицияни МХХС 9 га мувофиқ ҳисобга олиши давом эттириши лозим.

- қачонки тадбиркорлик субъекти инвестицион тадбиркорлик субъектига ўзгартирилса, у шуъба тадбиркорлик субъектидаги

инвестицияни МХХС 9 га мувофиқ ҳаққоний қийматидаги ўзгаришлар фойда ёки зарарга ҳисобга олинмаган инвестиция сифатида ҳисобга олиши лозим. Шуъба тадбиркорлик субъектининг олдинги баланс қиймати билан инвестор мақомидаги ўзгариш санасидаги унинг ҳаққоний қиймати ўртасидаги фарқ фойда ёки зарар таркибида фойда ёки зарар сифатида тан олинishi лозим.

Ушбу шуъба тадбиркорлик субъектларига нисбатан бошқа умумлашган даромадда олдин тан олинган ҳар қандай ҳаққоний қиймат тўғрисидаги йиғилган миқдорни худдики инвестицион тадбиркорлик субъекти мақомидаги ўзгариш санасида ушбу шуъба тадбиркорлик субъектларини ҳисобдан чиқаргандек ҳисобга олинади.

Тадбиркорлик субъекти шуъба тадбиркорлик субъектидан, қўшма корхонадан ёки қарам тадбиркорлик субъектидан оладиган дивиденднинг ўзининг алоҳида молиявий ҳисоботларидаги фойда ёки зарарга тан олиши лозим, қачонки унинг дивиденд олиш ҳуқуқи юзага келса.

Қачонки бош ташкилот ўз гуруҳини тузилишини ўзининг бош ташкилоти сифатида янги тадбиркорлик субъектини ташкил этиш орқали қуйидаги мезонларга жавоб берадиган тарзда қайта ташкил этса:

- янги бош ташкилот дастлабки бош ташкилотнинг мавжуд улушли инструментлари эвазига улушли инструментларни эмиссия қилиш орқали дастлабки бош ташкилот устидан назоратга эга бўлса;

- янги гуруҳнинг ва дастлабки гуруҳнинг активлари ва мажбуриятлари бевосита қайта ташкил этишдан олдин ва кейин бир хил бўлса;

- қайта ташкил этишдан олдинги дастлабки бош ташкилотнинг мулкдорлари бевосита қайта ташкил этишдан олдин ва кейин дастлабки гуруҳнинг ва янги гуруҳнинг соф активларида бир хил мулк ва нисбий улушларга эга бўлса.

Ҳамда янги бош ташкилот ўзининг алоҳида молиявий ҳисоботларида дастлабки бош ташкилотдаги ўзининг инвестициясини 10(а)-бандга мувофиқ ҳисобга олса, янги тадбиркорлик субъекти тэннарни қайта ташкил этиш санасида дастлабки бош ташкилотнинг алоҳида молиявий ҳисоботларида акс эттириган капитал моддаларидаги ўз улушининг баланс қийматида баҳолаши лозим.

Шунингдек, бош ташкилот бўлмаган тадбиркорлик субъекти ўзининг бош ташкилоти сифатида янги тадбиркорлик субъектини 13-

банддаги мезонларни қаноатлантирадиган тарзда ташкил этиши мумкин. 13-банддаги талаблар бундай қайта ташкил этишларга нисбатан тенг тарзда қўлланилади. Бундай ҳолатларда, «дастлабки бош ташкилот» ва «дастлабки гуруҳ» дейилганда «дастлабки тадбиркорлик субъекти» тушунилади.

8.1.3. Инъомат молиявий ҳисобот.

Бош ташкилот ўхшаш операциялар ҳамда ўхшаш вазирлардаги бошқа ҳодисалар учун ягона ҳисоб сисъати ёрдамида жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлаши лозим.

Инвестициялар объектини жамлаш (консолидациялаш) инвестор инвестициялар объекти устидан назоратни қўлга киритган пайтда бошланади ва инвестор инвестициялар объекти устидан назоратни йўқотган пайтда тугалланади.

Бош ташкилот молиявий ҳолат тўғрисидаги жамланган (консолидациялашган) ҳисоботда капитал таркибидagi назорат кучига эга бўлмаган улушларни бош ташкилот мулкдорларининг капиталидан алоҳида инфодалаши лозим.

Бош ташкилотнинг шуъба тадбиркорлик объектида иштирокчи сифатидаги улушида юз берган, бош ташкилот шуъба тадбиркорлик объекти устидан назоратни йўқотишига олиб келмайдиган ўзгаришлар капитал билан операциялар (яъне мулкдорлар билан операциялар) сифатида ҳисобга олинади. Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда назорат кучига эга бўлмаган улушлар ҳисобини юритиш бўйича қўлланима вазорда тутилган.

Агар бош ташкилот шуъба тадбиркорлик субъекти устидан назоратни йўқотган бўлса, бош ташкилот:

- собик шуъба тадбиркорлик субъектининг активлари ва мажбуриятларини молиявий ҳолат тўғрисидаги жамланган (консолидациялашган) ҳисоботда ҳисобдан чиқаради.

- назорат йўқотилган санада собик шуъба тадбиркорлик субъектида қолган ҳар қандай инвестицияларининг ҳаққоний қийматда таш олишни тўхтатади ва кейинчалик бундай инвестицияларни, шунингдек собик шуъба тадбиркорлик субъектидан ёки унинг фойдасига тўламини лозим бўлган ҳар қандай суммаларни ҳисоб юритишда тегишли МҲХСда белгиланган тартибда акс эттиради. Мазкур ҳаққоний қиймат молиявий активи МҲСС 9 га мувофиқ дастлабки таш олишда ҳаққоний қиймат ёки, зарур ҳолда, қарам тадбиркорлик субъекти ёки биргаликдаги фаолиятга инвестициялар таънарихи сифатида баҳоланади.

- назоратни йўқотиш билан боғлиқ бўлган, собиқ назорат пакетига ҳисобга олинмайдиган фойда ёки зарарни таъминлади.

Бош ташкилот ўзи инвестицион тадбиркорлик субъекти ҳисоблангани ёки ҳисобланмаслигини аниқлаш лозим. Ташкилот, агар у қуйидаги белгиларга эга бўлса, инвестицион тадбиркорлик субъекти ҳисобланади:

- бир ёки ундан ортиқ инвесторлардан маъмур инвесторга (маъмур инвесторларга) инвестицияларни бошқариш бўйича хизматлар кўрсатиш мақсадида маблағларни олса;

- инвестор (инвесторлар) олдида ўз бизнесининг мақсади фақат капитал қийматининг ўсиши, инвестицион даромад олиш ёки ҳам капитал қийматининг ўсиши ва ҳам инвестицион даромад олиш учун маблағларни инвестициялаштиришдан иборат бўлиши мажбуриятини олган бўлса; ва

- ўзининг деярли барча инвестицияларни бўйича фаоллиги натижаларини уларнинг ҳаққоний қиймати асосида баҳолашади ва аниқлашади.

Ташкилот ўзи мос келиши ёки мос келмаслигини баҳолашда у инвестицион тадбиркорлик субъектига хос бўлган қуйидаги белгиларга эга ёки эга эмаслигини ҳисобга олиши лозим:

- унда биттадан ортиқ инвестициялар мавжуд;

- биттадан ортиқ инвесторга эга;

- ташкилотнинг ўзaro боғлиқ томонлари ҳисобланмайдиган инвесторларга эга;

- капиталда иштирокчи сифатида улушларга ёки бошқа шунга ўхшаш улушларга эга.

Ушбу белгилардан бирининг йўқлиги ташкилотта инвестицион тадбиркорлик субъекти сифатида берилган баҳони бекор қилмаслиги ҳам мумкин. Юқорида санаб ўтилган белгиларнинг барчасига эга бўлмаган инвестицион тадбиркорлик субъекти МҲХС 12 «Бошқа тадбиркорлик субъектларида иштирок этиш шартларидаги маълумотларни очиб бериш»нинг талаб этиладиган маълумотларни қўшимча равишда очиб беради.

Агар фактлар ва вазиятлар инвестицион корхонанинг ташкил этувчи уч элементдан бири ёки бир нечтаси ёки инвестицион корхонанинг белгиларидан бири ёки бир нечтаси ўзгарганига ишора қилаётган бўлса, бош ташкилот ўзи инвестицион корхона ҳисоблангани ёки ҳисобланмаслигини қайта таҳлил қилиши лозим.

Бош ташкилот, агар у ё инвестицион тадбиркорлик субъекти мақомини йўқотаётган, ё инвестицион тадбиркорлик субъектига айланаётган бўлса, ўз мақомининг ўзгаришини бундай ўзгариш юз берган самадан бошлаб ҳисобга олиши лозим.

Инвестицион корхона ўзи бошқа ташкилот устидан назоратин қўлга киритганда ўз шуъба тадбиркорлик субъектларини жамлаш (консолидациялаш) ёки МХХС 3 ни қўлаши лозим эмас. Бунинг ўрнига инвестицион тадбиркорлик субъекти шуъба тадбиркорлик субъектга инвестицияни МХХС 9 га мувофиқ даромад ёки зарар орқали ҳаққоний қиймат бўйича баҳолаши лозим.⁸

Агар инвестицион тадбиркорлик субъекти инвестицион тадбиркорлик субъектининг инвестицияларини амалга ошириш борасидаги фаолиятига тегишли бўлган хизматлар кўрсатадиган шуъба тадбиркорлик субъектга эга бўлса, у мажбур шуъба тадбиркорлик субъектни ушбу стандартга мувофиқ жамлаш (консолидациялаш)ни ва бундай шуъба тадбиркорлик субъектларини эгалликларга нисбатан МХХС 3 талабларини қўлаши лозим.

Инвестицион тадбиркорлик субъектининг бош ташкилоти, агар бош ташкилотнинг ўзи ҳам инвестицион тадбиркорлик субъекти ҳисобланмаса, ўзи назорат қиладиган ташкилотларнинг барчасини, шу жумладан у ўзининг инвестицион тадбиркорлик субъекти ҳисобланадиган шуъба тадбиркорлик субъекти орқали назорат қиладиган ташкилотларни ҳам жамлаш (консолидациялаш)ни лозим.

8.1.4. Йиғма молиявий ҳисобот тузишда ягона ҳисоб юритиш етисати.

Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботларда:

- бош ташкилот активлари, мажбуриятлари, капитали, даромадлари, харажатлари ва пул маблағлари оқимлари моддаларини унинг шуъба тадбиркорлик субъектларининг шунга ўхшаш моддалари билан бирлаштириш амалга оширилади;

- бош ташкилот шуъба тадбиркорлик субъектларининг ҳар бирига қилган инвестициялар баланс қиймати ва бош ташкилотнинг шуъба корхонадан ҳар бирининг капиталидаги улушини ўзаро

⁸ МХХС 10 «Жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар»нинг Б7 бандида шундай деб кўрсатилган: «Агар тадбиркорлик субъекти ушбу стандартни қўлаётган, бироқ ҳам МХХС 9 ни қўллаётган бўлса, ушбу стандартга МХХС 9 га қилинган ҳавола БҲХС 39 «Молиявий асбурҳомлар: таъ олиш ва баҳолаш»га ҳавола сифатида қарашиши лозим».

хисобга ўтказиш (хисобдан чиқариш) амалга оширилади (МҲХС 3 да ҳар қандай йўлдош гудвилл хисобини юритиш тартиби тушунтирилади);

- гуруҳ доирасидаги активлар ва мажбуриятлар, корхоналари ўртасидаги операциялар билан боғлиқ капитал, даромад, харажатлар ва пул маблағлари оқимлари бутунлай хисобдан чиқарилади (гуруҳ доирасидаги операциялар натижасида юзага келадиган захиралар, асосий воситалар сингари активлар таркибидан тани олинган фойда ёки зарарлар хисобдан бутунлай чиқарилади).

Гуруҳ доирасидаги зарарлар қадрситланишига ишора қилиши мумкин ва у жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда тани олиниши лозим. БҲХС 12 «Фойда солиқлари»да гуруҳ доирасидаги операциялардан олинган фойда ва қўрилган зарарлар хисобдан чиқарилиши натижасида юзага келган вақтдаги фарқлар қўриб чиқолади.

Ягона ҳисоб сиёсати. Агар гуруҳ аъзоларидан бирортаси ўқшаш операциялар ёки ўқшаш вазиятлардаги ҳодисалар хисобини юритиш учун жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда фойдаланадиган ҳисоб сиёсатидан фарқ қиладиган ҳисоб юритиш сиёсатини қўллаган бўлса, жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлашда гуруҳ ҳисоб сиёсатига мувофиқликни кафолатлаш учун гуруҳ аъзосининг молиявий ҳисоботларига тегишли тузатишлар киритилиши лозим.

Баҳолаш. Корхона шуъба корxonанинг даромадлари ва харажатларини жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларга тадбиркорлик субъекти шуъба тадбиркорлик субъекти устидан назоратни қўлга киритган пайтдан уни йўқотган пайтгача киритади. Шуъба тадбиркорлик субъектининг даромадлари ва харажатлари жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда эгаллаш санасида тани олинган активлар ва мажбуриятлар қийматлари асосида ҳисоблаб чиқолади.

Масалан, умумлашган даромад тўғрисидаги жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботда эгаллаш санасидан кейин тани олинган амортизация харажатлари жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларда эгаллаш санасида тани олинган тегишли импортация қилинадиган активларнинг ҳаққоний қийматига асосланади.

Потенциал овоз бериш ҳуқуқлари. Потенциал овоз бериш ҳуқуқлари ёки бундай ҳуқуқларни ўз ичига олган бошқа ҳосила

инструментлар мавжуд бўлган ҳолда, жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлашда бош ташкилот ҳисобига киритиладиган даромад ёки зарарлар нисбати, шунингдек капиталдаги ўзгаришлар фақат мавжуд бевосита иштирок этиш улушлари асосида аниқланади ва потенциал овоз бериш ҳуқуқлари ва бошқа ҳосила инструментларнинг ижро этилиши ёки конвертация қилиниши эҳтимолини ақс эттирмайди.

Айрим вазиятларда тadbиркорлик субъекти ҳозирги вақтда унга бевосита иштирок этиш улуши билан боғлиқ даромад олиш имконини бераётган операция натижасида олинган мавжуд бевосита иштирок этиш улушига эга бўлади. Бундай ҳолларда жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлашда бош ташкилот ҳисобига киритиладиган улуш ва назорат кучига эга бўлмаган улушлар ҳозирги вақтда тadbиркорлик субъектига даромад олиш имконини бераётган потенциал овоз бериш ҳуқуқлари ва бошқа ҳосила инструментларнинг ижро этилиши эҳтимолини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

МХХС 9 да жамланадиган (консолидациялашадиган) шуъба тadbиркорлик субъектларида иштирок этиш улушларига таъбиқ этилмайди. Агар потенциал овоз бериш ҳуқуқларига эга инструментлар тadbиркорлик субъектига ҳозирги вақтда шуъба тadbиркорлик субъектида бевосита иштирок этиш улуши билан боғлиқ даромад олиш имконини бераётган бўлса, бундай инструментларга нисбатан МХХС 9 талавлари қўлланилмайди. Бошқа барча ҳолларда шуъба тadbиркорлик субъектида потенциал овоз бериш ҳуқуқларига эга бўлган инструментлар ҳисоб юритишда МХХС 9 га мувофиқ ақс эттирилади.

Ҳисобот санаси. Бош ташкилот ва унинг шуъба тadbиркорлик субъектларининг жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботларни тайёрлашда фойдаланиладиган молиявий ҳисоботларни айни бир ҳисобот санасида тайёрлашни лозим. Агар бош ташкилот ҳисобот даврининг охири шуъба тadbиркорлик субъекти ҳисобот даврининг охиридан фарқ қилса, шуъба тadbиркорлик субъекти жамлаш (консолидациялаш) мақсадларида бош ташкилот шуъба тadbиркорлик субъектининг молиявий маълумотларини жамлаш (консолидациялаш) имкониятига эга бўлиши учун қўшимча молиявий маълумотларни бош ташкилотнинг молиявий ҳисоботлари билан айни бир санада тайёрлайди, буни бажариш мумкин бўлмаган ҳоллар будан мустасно.

Агар бузи бажаришнинг иложи бўлмаса, бош ташкилот шуъба тадбиркорлик субъектининг молиявий маълумотларини жамлаш (консолидациялаш)ни мазкур субъектининг энг сўнгги молиявий ҳисоботларидан фойдаланиб амалга ошириши лозим. Бунда мазкур ҳисоботларга уларнинг санаси ва жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар санаси оралиғидаги даврда содир бўлган ҳамма хамиятли ҳодисалар ёки операцияларнинг таъсири ҳисобга олинган ҳолда тузатишлар киритилиши керак.

Ҳар қандай ҳолда ҳам шуъба тадбиркорлик субъектининг молиявий ҳисоботлари санаси ва жамланган (консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар санаси ўртасидаги фарқ уч ойдан ошмаслиги, ҳисобот даврлари муддати ҳамда молиявий ҳисоботлар саналари ўртасидаги фарқ эса даврдан давргача мос келиши лозим.

Мавзу бўйича тест саволлари

1. Жамлама молиявий ҳисоботлар қайси стандарт билан тартибга солинади.

- a. МХХС-5
- b. МХХС-8
- c. МХХС-27
- d. МХХС-38

2. Жамлама молиявий ҳисоботлар қайси компанияларда тузилади.

- a. Банклар, акциядорлик жамиятлари ва компанияларда
- b. Банклар ва акциядорлик корхоналарида
- c. Акциядорлик корхоналари ва кичик корхоналарда
- d. Акциядорлик жамияти ва масъулияти чекланган жамиятларда

3. Жамлама молиявий ҳисоботларга берилган таърифни аниқлаш

a. Жамланган(консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар - бу гуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб, унда бош ташкилот ва унинг шуъба тадбиркорлик субъектларининг активлари, мажбуриятлари, капитални, даромадлари, харажатлари ва пул оқимлари ягона иқтисодий фаолият юритувчи субъектга тегишли сифатида тақдим этилади.

b. Жамланган молиявий ҳисоботлар - бу гуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб, шуъба тадбиркорлик субъектларининг активлари, мажбуриятлари, капитални, даромадлари, пул оқимлари ягона иқтисодий фаолият юритувчи субъектга тегишли сифатида тақдим этилади.

c. Жамланган молиявий ҳисоботлар бош ташкилот ва унинг шуъба тадбиркорлик субъектларининг активлари, капитални,

даромадлари, харажатлари ва пул оқимлари ягона иктисодий фаолият юритувчи субъектга тегишли сифатида тақдим этилади.

d. Жамланган(консолидацияланган) молиявий ҳисоботлар - бу гуруҳнинг молиявий ҳисоботлари бўлиб, унда бош ташкилот ва унинг шуъба тадбиркорлик субъектларининг капитали, даромадлари сифатида тақдим этилади.

4. Компания 500,000 сўмлик солиқлар тўлагунча бўлган фойдани кўрсатди. Солиқ ставкаси 30% эди ва фонслар кўринишидаги харажатлар йилига 125,000 сўмни ташкил қилган эди. Фонсларни ҳолаш коэффициентни қуйидагини ташкил қилади:

- a. 3,6
- b. 4,0
- c. 5,0
- d. 6,7

5. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуннинг 19-моддасига ҳосил Молиявий ҳисоботни қайси органларга тақдим этилади.

- a. Солиқ органларига.
- b. Таъсис ҳужжатларига мувофиқ мулкдорларга.
- c. Давлат статистика органларига
- d. Юқоридагиларнинг ҳаммасига.

6. Хўжалик юритувчи субъектларнинг жамланган йиллик молиявий ҳисоботи Қайси ташкилотлар учун ошқора ҳисобланади.

- a. манфаатдор банкларга
- b. биржаларга
- c. инвесторлар ва кредиторларга
- d. Юқоридагиларнинг ҳаммасига.

7. Очиқ турдаги акциядорлик жамиятлари, сугурта компаниялари, банклар, фонд ва товар биржалари, инвестиция фонслари ва бошқа молия муассасалари ҳар йилги молиявий ҳисоботни уларда кўрсатилган маълумотларнинг тўғрилигини аудиторлар тасдиқлагач, ҳисобот йили тугаганидан сўнг қачон эълон қилинади.

- a. 1 мартгача
- b. 1 апрелгача
- c. 1 майгача
- d. молиявий ҳисобот сир сақланади, у эълон қилинмайди.

8. Жамлама молиявий ҳисоботлардаги балансга маълумотлар қайси бухгалтерия регистрдан олинади.

- a. Бош дафтар
- b. Журнал-ордер

c. Айланма қайдинома

d. Мемориал ордер

9. Ахтиралар балансида қандай тартибда гуруҳлаштирилади.

a. тўлов муддатининг камайиб бориши тартибида

b. ликвидлик даражасининг пасайиб бориши тартибида

c. консолидация қилинишининг камайиб бориши тартибида.

d. Муддатига кўра.

10. Агар жамлама молиявий ҳисоботларда давр мобайнида ҳисобланган даромад солиғи 173,000 сўмни ташкил қилган ва ушбу даврда ҳисобланган даромад солиғи 16,000 сўмга камайган (давр бошига колдиқ – 36,000, давр охирига эса – 20,000). Давр учун фойда солиғи бўйича пул оқимларини ҳисобланг.

a. 189,000 сўм

b. 157,000 сўм

c. 193,000 сўм

d. 153,000 сўм

8.2. Ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар (10–сон БҲХС)

8.2.1. Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси.

БҲХС (IAS) 10 “Ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар” стандартининг мақсади:

- ҳўжалик субъекти ўз ҳисоботларига ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар учун тузатишлар киритиши керак бўлган пайтга; ва
- ҳўжалик субъекти томонидан унинг молиявий ҳисоботларини эълон қилиш учун тасдиқлаш санаси ҳамда ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар ҳақида ошкор этилиши керак бўлган маълумотлар.

Стандарт, агар ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар фаолият узлуксизлиги тўғрисидаги фаразнинг ҳўжалик субъекти учун ўринли эмаслигини кўрсатса, бундай ҳўжалик субъектининг молиявий ҳисоботлари фаолият узлуксизлиги асосида тайёрланмаслигини ҳам талаб этади. Ҳисобот давридан кейинги ҳодисаларни ҳисобга олишда ва уларни ошкор этишда қўлланилади.

Ушбу стандартда қуйидаги белгиланган маънодаги атамалардан фойдаланилади:

Ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар - ҳисобот даври тугаган сана билан молиявий ҳисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санаси ўртасидаги ораликда юзага келган, ижобий ва салбий, ҳодисалардир. Ҳодисалар икки хил бўла олади:

- ҳисобот даврининг охирида мавжуд бўлган шарт-шароитларни тасдиқлайдиган ҳодисалар (музотамилар қиритилишнинг талаб этиладиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар);

- ҳисобот давридан кейин юзага келган шарт-шароитларни кўрсатадиган ҳодисалар (музотамилар қиритилишнинг талаб этилайдиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар).

Баъзи ҳолларда, ҳужалик субъекти ўз молиявий ҳисоботларини молиявий ҳисоботлар эълон қилинганидан сўнг акциядорларнинг тасдиғига ҳавола этиши талаб қилинади. Бундай ҳолларда, акциядорлар молиявий ҳисоботларни тасдиқлаган савҳсида эмас, балки молиявий ҳисоботлар эълон қилинган санасида улар эълон қилиш учун тасдиқланган бўлиб ҳисобланади.

1-амалий вазият: *Ҳўжалик субъектининг раҳбарияти 2016 йилнинг 31 декабр ҳолатига бўлган молиявий ҳисоботларини тақдирлабми тўғрисида 2017 йилнинг 28 февралда йўқлади. 2017 йилнинг 18 мартда Бошиқарув аъзолари молиявий ҳисоботларни кўриб чиқди ва уларнинг эълон қилинишини тасдиқлади. Ҳўжалик субъекти ўз фойдасини ва бошиқа танланган молиявий маълумотларни 2017 йилнинг 19 мартда эълон қилди. Молиявий ҳисоботлар акциядорлар ва бошиқарув аъзоларига 2017 йилнинг 1 апрелда тақдим этилди. Акциядорлар молиявий ҳисоботларни 2017 йилнинг 15 майда ўтказилган акциядорларнинг йиллик йиғилишида тасдиқлади ва тасдиқланган молиявий ҳисоботлар тартибда салўчи давлат идорасига 2017 йилнинг 17 майда топширилди. 2017 йилнинг 18 мартда молиявий ҳисоботларнинг эълон қилинишини тасдиқланди (Бошиқарув аъзолари молиявий ҳисоботларнинг эълон қилинишини тасдиқлаган сана)*

Баъзи ҳолларда, ҳужалик субъектининг раҳбарияти молиявий ҳисоботларни (ижрочи бўлмаган шахслардангина ташкил топган) кузатув кенгашига, молиявий ҳисоботлар улар томонидан тасдиқланиши учун, тақдим этиши талаб қилинади. Бундай ҳолларда, раҳбарият молиявий ҳисоботларни кузатув кенгашига тақдим этилишини тасдиқлаган сана молиявий ҳисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санаси бўлиб ҳисобланади.

2-амалий вазият: 2017 йилнинг 18 мартида хўжалик субъектининг раҳбарияти молиявий ҳисоботларни кузатув кенгашига тақдим этилиши учун тасдиқлайди. Кузатув кенгаши изсрочи бўлмаган шахслардангина таниқиб топган бўлиб, ўз ичида ходимлар ва бошқа таниқиб топилган мамонларнинг вакилларини олган бўлиши мумкин. Кузатув кенгаши 2017 йилнинг 26 мартида молиявий ҳисоботларни тасдиқлади. Молиявий ҳисоботлар акциядорлар ва бошқалар эътиборига 2017 йилнинг 1 апрелида тақдим этилди. Акциядорлар молиявий ҳисоботларни 2017 йилнинг 15 майида йўқатишган акциядорларнинг йиллик йиғилишида тасдиқлади ва тасдиқланган молиявий ҳисоботлар тартибга солувчи давлат идорасига 2017 йилнинг 17 майида топширилди. Молиявий ҳисоботлар 2017 йилнинг 18 мартида эълон этилиши учун тасдиқланди (раҳбарият молиявий ҳисоботларни кузатув кенгашига тақдим этилиши учун тасдиқлаган сета).

8.2.2. Ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этадиган ҳодисалар.

Хўжалик субъекти тузатишлар киритилишини талаб этадиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисаларни ақс эттириш мақсадида ўз молиявий ҳисоботларида тан олинган суммаларга тузатишларни киритиши шарт.

Куйида хўжалик субъектидан ўз молиявий ҳисоботларида тан олинган суммаларга тузатишлар киритишни, ёки олдин тан олинмаган моддаларни тан олишни талаб қиладиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисаларга мисоллар келтирилган:

-Хўжалик субъектининг ҳисобот даврининг якунида жорий мажбурияти бор бўлганлигини тасдиқлаган, суд ишининг ҳисобот давридан кейин ҳал бўлиши. Хўжалик субъекти ушбу суд иши юзасидан олдин тан олинган ҳар қандай захираларга БҲХС 37 “Захиралар, Шартли Мажбуриятлар ва Шартли Активлар” га мувофиқ тузатиш киритади ёки янги захирани тан олади. Хўжалик субъекти фақат шартли мажбуриятни ошқор этиши билан чегараланмайди, чунки суд ишининг ҳал бўлиши натижасида БҲХС 37га мувофиқ эътиборга олиниши керак бўлган қўшимча далиллар таъминланади.

-Ҳисобот даври охирида актив қадрсизланганлиги ёки бу актив бўича олдин тан олинган зарар суммасига тузатиш киритилиши

кераклигидан даволат берадиган маълумот ҳисобот даври тугаганидан кейин олинishi.

Масалан: Ҳисобот даври тугаганидан сўнг миқозлардан бири банкротликка учраши ҳисобот даври охирида савдога оид дебиторлик қарздорлиги бўйича зарар мавжуд бўлганилигини ва ҳужалик субъекти дебиторлик қарздорлигининг баланс қийматига тузатиш қилиниши кераклигини тасдиқлайди;

Товар-моддий захираларининг ҳисобот даври тугаганидан сўнг сотилиши уларнинг ҳисобот даврининг охиридаги соф сотиш қиймати тўғрисида далил бериши мумкин.

- ҳисобот даври тугаланишидан олдин сотиб олинган активларининг таянари ёки сотилган активлардан тушган тушумнинг ҳисобот даври тугаганидан сўнг аниқланиши.

- ҳисобот даври тугаганидан сўнг фойдадан тақсимланадиган тўловлар ёки мукофотлар суммасининг аниқланиши, агар ҳужалик субъектининг ҳисобот даври охирида бу санадан олдин юз берган ҳодисаларнинг натижасида бундай тўловларни амалга ошириш бўйича жорий юридик ёки конструктив мажбурияти мавжуд бўлган бўлса (БҲҲС 19 "Ҳодисаларга ҳақ тўлаш").

- Молиявий ҳисоботларнинг нотўғри эканлигини кўрсатувчи фарибгарлик ёки хатоларнинг топилиши.

3-амалий назият: Мажбуриятни тасдиқлаш.

Сизнинг таъқиқотиликмига товар белгисидан фойдаланиши қондаларини бузганими учун даъво тақдим қилиш. Сиз ўзиниқини 2016 йил 31 декабр ҳолатида бўлган, дами тасдиқланмаган молиявий ҳисоботиниқинида қиқоридиги даъво бўйича суд ҳаражатларини қоплаш учун 1 млн.АҚШ доллари миқоридида захира қилишми.

2017 йил 10 январда суд қарқотанмига талонидан 0.6 млн.АҚШ доллари миқоридида қелтирилган зарарни қоплаб бериши бўйича қарор чиқарди ва тақимлиқ захира 0.6 млн.АҚШ долларисмига қорреқтировка қилишми.

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЗҲ/ ББ	Дт	Кт
Суд ҳаражатларини қоплаш захираси	ББ	0.4 млн.	
Суд ҳаражатлари	ФЗҲ		0.4 млн.

Захира миқори қалайми

Дивидендлар. Агар хўжалик субъекти улушани инструмент эгаларига дивидендларни (БҲХС 32 “Молиявий инструментлар мақдми эъти” да кўрсатилганидек) ҳисобот даври тугаганидан кейин эълон қилса, хўжалик субъекти бу дивидендларни ҳисобот даврининг охирида мажбурият сифатида тан олмайд.

Агар дивидендлар ҳисобот даври тугаганидан сўнг, аммо молиявий ҳисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санасига қадар эълон қилинса, дивидендлар ҳисобот даврининг охирида мажбурият сифатида тан олинмайди, chunkи айнан ана шу пайтда мажбуриятлар мавжуд бўлмаган. Бундай дивидендлар БҲХС 1 “Молиявий ҳисоботларни мақдми эъти” га биноан иттиҳорда ошкор қилинадиган маълумот сифатида кўрсатилади.

Хўжалик субъекти фаолиятининг узлуксизлиги

Агар ҳисобот даври тугаганидан кейин хўжалик субъектининг раҳбарияти хўжалик субъектини тугатиш ёки унинг савдо фаолиятини тўхтатиш қарорига келса ёки бундай йўл туттидан бошқа чораси йўқ эканлигини аниқласа, хўжалик субъекти ўз молиявий ҳисоботларини фаолият узлуксизлиги асосида тайёрлаш керак.

БҲХС 1 куйидаги ҳолатларда ошкор этилиши талаб қилинадиган маълумотларни белгилайди:

- Молиявий ҳисоботлар фаолият узлуксизлиги асосида тайёрланмаган бўлганида;

- хўжалик субъектининг раҳбарияти фаолият узлуксизлиги фарзига жиддий шубҳа уйғотиши мумкин бўлган ҳодисалар ёки вазиятларга алоқадор бўлган аҳдмингли ношонликлардан хабардор бўлганида. Ошкор этилишини талаб этувчи ҳодисалар ёки вазиятлар ҳисобот давридан кейин юзга келиши мумкин.

Эълон қилиш учун тасдиқлаш санаси. Хўжалик субъекти молиявий ҳисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санасини қанда бу ким томонидан тасдиқланганлиги ҳақида маълумотни ошкор қилиши керак. Агар хўжалик субъектининг мулк эгалари ёки бошқа томонлар молиявий ҳисоботлар эълон қилинганидан кейин уларга ўзгартиришлар қилиниш ваколатларига эга бўлса, хўжалик субъекти бу фактни ошкор этиши керак. Ҳисобот даври охиридаги шарт-шароитлар тўғрисидаги ошкор қилинадиган маълумотларни интилаш

Агар хўжалик субъекти ҳисобот даври тугаганидан кейин ҳисобот даври охирида мавжуд бўлган шарт-шароитлар тўғрисидаги

маълумотни қўлга киритса, у ушбу шарт-шароитларга тегишли ошкор қилинган маълумотларни янги маълумотга таянган ҳолда ўзгартириши керак.

8.2.3. Ҳисобот давридан кейинги тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисалар.

Агар тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисалар аҳамиятли бўлса, улар тўғрисида маълумотларни ошкор этишлик фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисоботлар асосида қабул қилинадиган иктисодий қарорларига таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳам, хўжалик субъекти тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисаларнинг ҳар бир аҳамиятли тоифаси бўйича қуйидагиларни ошкор этиши керак:

- ҳодисанинг табиати;
- унинг молиявий таъсирини тахминан баҳолаш, ёки бундай тахминий баҳолашнинг имкони йўқлигини таъкидлаш.

Қуйида ошкор этилиши керак бўлган маълумотлар тақдим этилишига сабаб бўлувчи тузатишлар киритилиши талаб этмайдиган ҳисобот давридан кейинги ҳодисаларга мисоллар келтирилган:

- Ҳисобот давридан кейин амалга олинган йирик бизнес бирлашуви (МҲХС 3 *“Business Бирлашувлари”* бундай ҳолатларда муайян маълумотлар ошкор этилишини талаб этади) ёки йирик шўъба хўжалик субъектининг чиқиб кетиши;

- фаолиятни тўхтатиш режасини эълон қилиш;
- активларни қатта суммада сотиб олиш, МҲХС 5 *“Сомниш учун мўлжалланган узоқ муддатли ажибадор ва мўлхаматланган фаолият”* га мувофиқ сотиш учун мўлжалланган активларнинг таснифланиши, активларнинг бошқача йўللар билан чиқиб кетиши ёки давлат томонидан йирик активларнинг мусодара қилиниши;

- ҳисобот давридан кейин йирик ишлаб чиқариш заводининг ёнги натижасида вайрон бўлиши;

- йирик реструктуризация режасини эълон қилиш ёки уни амалга оширишни бошлаш (БҲХС 37);

- Ҳисобот давридан кейин оддий ва потенциал оддий акциялар билан амалга оширилган йирик операциялар (БҲХС 33 *«Биринчи акцияга тўғри келадиган фойда»* хўжалик субъектидан бундай операцияларнинг таснифини ошкор этиши талаб этади, лекин

бундай операцияларга БХХС 33 га мувофиқ тузатишлар киритилиши керак бўлган капитализация ёки акцияларни имтиёзли шартларда чиқариш, акциялар бўлиши ёки акцияларни яхлитлашни ўз ичига оладиган операциялар киритилмайдн);

-хисобот давридан кейин акциялар нархлари ёки валюта айрибошлаш курсларидаги таъриоддаш даражада катта ўзгаришлар;

-жорий ва муддати кечиктирилган солиқ акциялари ва мажбуриятларига катта таъсир қиладиган, хисобот давридан кейин солиқ ставкаси ёки амалдаги солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар (БХХС 12 «Даромад солиқлари»);

-Катта мажбуриятлар ёки шартли мажбуриятларини олиш, масалан, катта суммадаги кафолат хатларини чиқариш орқали; ва

-Фақат хисобот давридан кейинги ҳодисалардан келиб чиққан йирик суд жарайнининг бошланиши.

4-амалий вазият: Мажбурият манисудлигини таи олиш.

Систим таъхилотииметики рақобит қондаларими бузганлиги учун даъво таъдди қилинган. Систим таъхилотииметиз даъволни портемитик билдирди ва 2016 йил 31 декабр ҳилатишга мотиювий ҳисоботимда таъдир кўда мутистимиз эди.

2017 йил 14 январда суд қорқамангиз томонидан 5 млн.АҚШ долларини миқдоримда келтиришган зарарини қоплаб берини бўйича қарор чиқарди. Агар мотиювий ҳисоботимиз таъдидланмаган бўлса, 2016 йил 31 декабрда муғалламодиман давр учун мотиювий ҳисоботимда сиз 5 млн.АҚШ долларини миқдоримда таъдир ажратимини кўда мутистимиз.

Мотиювий ҳисобот моддаларини	ФЗХ/ ББ	Дт	Кт
Суд харажатларини	ФЗХ	5 млн.	
Суд харажатларини қоплаш таъдирини	ББ		5 млн.

Таъдирини таъхилотииметини

8.2.4. Таъдиркорлик субъектининг фаолиятининг узлуқсизлиги.

Агар хисобот даврини тугатанидан кейин таъдиркорлик субъектининг раҳбариятини таъдиркорлик субъектинини тугатиши ёки унинг савдо фаолиятини тўхтатиши қароримга келса ёки бундай йўл тугатишидан бошқа чорасини йўқ эканлигини аниқласа, таъдиркорлик субъектини ўз мотиювий ҳисоботларининг фаолият узлуқсизлигини асосида таъдирламаслигини керак.

5-амалий вазият: Қалдириланиш.

Сизнинг таъминотини таъминлаш фаолияти билан муволаади. 2016 йил 31 декабр ҳолатига сизнинг бирок босма ускуналар таъмирда бўлган. Унинг молиявий ҳисоботда ас эмирилан баъзе қиймати 2 млн.АҚШ долларини таъминот эвади.

2017 йил 16 январда босма ускунаси таъмирда бўлмаганлигини ва унинг эмиридан қиймати 0.4 млн.АҚШ долларини таъминот эвадлангани тўғрисида сизга маълумот берилди.

Агар молиявий ҳисоботини таъмирланган бўлса, 2016 йил 31 декабрда муволаади билан давр учун молиявий ҳисоботда сиз босма ускунасини баъзе қийматини 0.4 млн.АҚШ долларига қайтариб қолдингиз.

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ ББ	Дт	Кт
Амортизация ҳаражатлари	ФЗХ	1.6 млн.	
Амортизация	ББ		1.6 млн.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришга эдира

Ҳисобот даври тугаганидан кейин операция натижалар ва молиявий ҳолатнинг ёмоллашгани фаолиятнинг узлуксизлиги асосини қўллаш кай даражада ўрилди эканлигини аниқлашга зарурият борлигини кўрсатиши мумкин. Агар фаолиятнинг узлуксизлиги асосини қўллаш ўрниси эканлиги аниқланса, бунинг таъсири шу қадар кенга, ушбу Стандарт бухгалтерия ҳисобининг олдинги қўлланилиб келган асосига мувофиқ тан олинган суммаларга тузатиш киритишни эмас, балки бухгалтерия ҳисобининг асосини фундаментал ўзгартиришни талаб этади.

6-амалий вазият: Зарар ёки зарарни мавжудлиги.

Сизнинг таъминотини харидори 2016 йил 31 декабр ҳолатига сизга 8 млн.АҚШ долларини ҳара. 2017 йил 9 январда харидорини фаолиятини муволаади (эмиридан) бўйича ҳараин бошланган. Бу ҳараин таъминотда сиз ҳеч нарса оғнастига тўғрисида сизга маълумот берилди.

Агар молиявий ҳисоботини таъмирланган бўлса, 2016 йил 31 декабрда муволаади билан давр учун молиявий ҳисоботда сиз дебитор қарздорлигини баъзе қийматини 8 млн.АҚШ долларига қайтариб қолдингиз.

Молиявий ҳисобот моддалари	ФЗХ/ ББ	Дт	Кт
Дебитор қарздорлик	ББ		8 млн.
Шубҳали қарзларни қоплаш захираси	ФЗХ	8 млн.	

Шубҳали қарзни ҳисобдан чиқариш

7-амалий вазият: Активларин сотишда қийматини тасдиқлаш

Сизманг танкилотинингиз 5 млн.АҚШ долларин қийматинидаги эскирган қийматликларга (назира) 2016 йил 31 декабр ҳолатига утарини: баланс қиймати 1 млн.АҚШ долларига тенг бўлиб, асос рақибинда ҳисоботда қийматликларин қадрлашганига учун 4 млн.АҚШ долларин миқдоринда агарга кўнда тўтишлан.

2017 йил 8 февралда ушбу эскирган қийматликлар 1.7 млн.АҚШ долларига сотилди. Агар молиявий ҳисоботинингиз тасдиқланмаган бўлса, 2016 йил 31 декабрда тўғалланмайдиган даир учун молиявий ҳисоботда сиз қийматликларини (назас) баланс қийматини 0.7 млн.АҚШ долларига аширасиз.

Молиявий ҳисобот моделлари	ФЗХ/ ББ	Дт	Кт
Бошқа харажатлар	ФЗХ		0.7 млн.
Заҳира	ББ	0.7 млн.	

Тақрирларини баланс қийматини ошгани

8-амалий вазият: Қийматини тасдиқлаш.

2016 йил 1 январда Сизманг танкилотинингиз ўз ифўба корхонасини 4 млн.АҚШ долларига сатди. Бундан танкилоти танкилотинингиз, агар сатилган ифўба корхона 2016 йил 31 декабрда тўғалланмайдиган йил учун режалаштирилган фойда даражасига эришса, яна 1 млн.АҚШ долларин олади. Ҳисобот даври учун молиявий ҳисоботини тўғалланганида сиз ифўба танкилоти режалаштирилган фойдага эришмаганига харада багар эдишиз. Шундай қилиб молиявий ҳисоботда сатиндан келиб тўтишган 4 млн.АҚШ долларини асос аштарасиз.

2017 йил 28 январда ифўба корхонаси режалаштирилган фойда даражасига эришган йил битиб қолдишиз, шундай қилиб сизга қўшимча 1 млн.АҚШ долларин тўтишларин ашрт.

Агар молиявий ҳисоботинингиз тасдиқланмаган бўлса, 2016 йил 31 декабрда тўғалланмайдиган даир учун молиявий ҳисоботда сиз ифўба корхонасини сатиндан тўтишган тўғалган суммасини 1 млн.АҚШ долларига аширасиз.

Молиявий ҳисобот моделлари	ФЗХ/ ББ	Дт	Кт
Дебитор қарздорлик.	ББ	1 млн.	
Сотиндан олинган фойда	ФЗХ		1 млн.

Сотиндан тўғалганларин ошгани

БҲХС 1 қуйидаги ҳолатларда очиб берилишга талаб қилинадиган маълумотларин белгилайди:

- молиявий ҳисоботлар фаолит узлуksизлиги асосида тайёрланмаган бўлганида; ёки

- тadbиркорлик субъективнинг раҳбарияти фаолит узлуksизлиги фарзига аҳамиятли шубҳа уйғотиши мумкин бўлган ҳодисалар ёки вазиятларга алоқадор бўлган муҳим ноаниқликлардан хабардор бўлганида. Очиб беришни талаб этувчи ҳодисалар ёки вазиятлар ҳисобот давридан кейин юзага келиши мумкин.

8.2.5. Стандартда маълумотларни очиб бериш.

Тadbиркорлик субъекти молиявий ҳисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санасини ҳамда бу ким томонидан тасдиқланганлиги ҳақидаги маълумотни очиб бериши керак. Агар тadbиркорлик субъективнинг мулкдорлари ёки бошқа томонлар молиявий ҳисоботлар эълон қилинганидан кейин уларга ўзгартiriшлар киритиш ваколатларига эга бўлса, тadbиркорлик субъекти бу фактни очиб бериши керак.

Молиявий ҳисоботларнинг эълон қилиниши қачон тасдиқланганлигини билиш фойдаланувчилар учун муҳимдир, чунки молиявий ҳисоботлар бу савадан кейинги ҳодисаларни акс эттирмайди.

Ҳисобот даври охиридаги шарт-шароитлар тўғрисида очиб бериладиган маълумотларни янгилаш

Агар тadbиркорлик субъекти ҳисобот даври тугаганидан кейин ҳисобот даври охирида мавжуд бўлган шарт-шароитлар тўғрисидаги маълумотни қўлга киритса, у ушбу шарт-шароитларга тегишли очиб берилган маълумотларни янги маълумотга таянган ҳолда ўзгартiriши керак.

Баъзи ҳолларда, тadbиркорлик субъекти ҳисобот даври тугаганидан кейин қўлга киритилган янги маълумотни акс эттириш учун, янги маълумот молиявий ҳисоботларда тан олинган суммаларга таъсир қилмаса ҳам, молиявий ҳисоботларда очиб берилган маълумотларни янгилаши керак бўлади. Очиб берилган маълумотларни янгилашга бир мисол сифатида ҳисобот даврининг охирида мавжуд бўлган шартли мажбурият юзасидан ҳисобот даври тугаганидан кейин қўлга киритилган маълумотни келтириш мумкин. БҲҲС 37га мувофиқ, янги маълумот асосида резерв тан олинishi ёки ўзгартiriлиши кераклигини кўриб чиқилиши билан биргаликда тadbиркорлик субъекти шартли мажбурият тўғрисидаги очиб бериладиган маълумотларни ҳам янги далил асосида ўзгартiriши керак бўлади.

Ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисалар

Агар ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисалар муҳим бўлса, улар тўғрисида маълумотларни очиб бермаслик фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисоботлар асосида қабул қилинадиган иختисодий қарорларига таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳам, тадбиркорлик субъекти ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисаларнинг ҳар бир муҳим тоифаси бўйича қуйидагиларни очиб бериши керак:

- ҳодисанинг табиати;

- унинг молиявий таъсирини тахминан баҳолаш, ёки бундай тахминий баҳолашнинг имкони йўқлигини таъкидлаш.

Қуйидагилар очиб берилиши керак бўлган маълумотлар тикдим этилишига сабаб бўлувчи ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисаларга мисоллардир:

- ҳисобот давридан кейин амалга оширилган йирик бизнес бирлашуви (МҲХС 3 “Бизнес бирлашувлари” бундай ҳолатларда муайян маълумотлар очиб берилишини талаб этади) ёки йирик шўба тадбиркорлик субъектининг чиқиб кетиши;

- фаолиятни давом эттирмаслик режасини эълон қилиш;

- катта суммадаги активларни сотиб олиш, МҲХС 5 “Сотиб олувчи мулкдорларнинг мувофиқ сотиб олиш учун мулкдорларга таърифнома берилиши, активларнинг таснифланиши, активларнинг бошқача йўллар билан чиқиб кетиши ёки давлат томонидан йирик активларнинг мусодара қилиниши;

- ҳисобот давридан кейин йирик ишлаб чиқариш заводининг ёнги натижасида қайрон бўлиши;

- йирик реструктуризация режасини эълон қилиш ёки уни амалга оширишни бошлаш (БҲХС 37);

- оддий ва потенциал оддий акциялар билан ҳисобот давридан кейин амалга оширилган йирик операциялар (БҲХС 33 «*Биринчи ақшисига тўғри келадиган фойда*» тадбиркорлик субъектидан бундай операцияларнинг таъсирини очиб бериши талаб этади, лекин бундай операцияларга БҲХС 33 га мувофиқ тузатишлар киритилиши керак бўлган капитализация ёки акцияларни имтиёзли шартларда чиқариш, акциялар бўлиниши ёки акцияларни яхлитлашни ўз ичига оладиган операциялар киритилмайди);

-хисобот давридан кейин активлар нархлари ёки валюта айрибюллари курсларидаги гайриоддий даражадаги катта ўзгаришлар;

-жорий ва муддати узайтирилган солиқ активлари ва мажбуриятларига катта таъсир қиладиган, хисобот давридан кейин солиқ ставкаси ёки амалдаги солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар (БҲХС 12 «Фойда солиқлари»).

-катта мажбуриятлар ёки шартли мажбуриятларни олиш, масалан, катта суммадаги кафолат хатларини чиқариш орқали; ва

-фақат хисобот давридан кейинги ҳодисалардан келиб чиққан йирик суд жараёнининг бошланиши.

Маъну бўйича тест саволлари

1. Хисобот давридан кейинги ҳодисалар...

a. хисобот даври тугаган сана билан молиявий хисоботларни эълон қилиш учун тасдиқлаш санаси ўртасидаги ораликда юзага келган, ижобий ва салбий, ҳодисалардир.

b. хисобот даврининг охирида мавжуд бўлган шарт-шаронтларни тасдиқлайдиган ҳодисалар

c. хисобот давридан кейин юзага келган шарт-шаронтларни кўрсатадиган ҳодисалар

d. хисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этмайдиган ҳодисалар.

2. Субъект ўз молиявий хисоботларини молиявий хисоботлар эълон қилинганидан сўнг акциядорларнинг тасдиғига ҳавола этиши талаб қилинади. Бундай ҳолларда, акциядорлар молиявий хисоботларни эмас, балки молиявий хисоботлар эълон қилинган санасида улар эълон қилиш учун тасдиқланган бўлиб ҳисобланади.

a. тасдиқлаган санасида

b. тасдиқланмаган санасида

c. тасдиқлаган муддатида

d. тасдиқланмаган муддатида

3. Субъектнинг раҳбарияти молиявий хисоботларини(нэрсоти бўлмаган шахслардангина ташкил топган), молиявий хисоботлар улар томонидан тасдиқланиши учун, такдим этиши талаб қилинади.

a. кузатув кенгашига

b. бошқармага

c. компания раисига

d. компания президентига

4. Тадбиркорлик субъекти ҳисобот давридан кейинги, тузатишлар киритилишини талаб этадиган ҳодисаларни асос эттириш мақсадида ўз молиявий ҳисоботларида тан олинган суммаларга киритиши шарт.

- a. Тузатишларни
- b. Тўғри ёзувларни
- c. Хатоларни тибриллаш
- d. Қўшимча ёзувларни

5. Ҳисобот даври тугаганидан сўнг миқозлардан бири банкротликка учрашган ҳисобот даври охирида бўйича зарар мажбур бўлганлигини ва тадбиркорлик субъекти дебиторлик қарздорлиқнинг баланс қийматига тузатиш киритиши кераклигини тасдиқлайди.

- a. савдога оид дебиторлик қарздорлиги
- b. савдога оид бўлмаган дебиторлик қарздорлиги
- c. савдога оид кредиторлик қарздорлиги
- d. савдога оид бўлмаган кредиторлик қарздорлиги

6. Товар-моддий захираларининг ҳисобот даври тугаганидан сўнг сотилиши уларнинг ҳисобот даврининг охиридаги тўғрисида далил бериши мумкин.

- a. соф сотиш қиймати
- b. бозор қиймати
- c. ҳаёқий қиймати
- d. режа қиймати

7. Агар тадбиркорлик субъекти улушли инструмент эгаларига дивидендларни (БҲҲС 32 "Молиявий инструментлар: тақдим этиш" да кўрсатилганидек) ҳисобот даври тугаганидан кейин эълон қилса, тадбиркорлик субъекти бу дивидендларни ҳисобот даврининг охирида тан олмайди.

- a. мажбурият сифатида
- b. активлар сифатида
- c. даромадлар сифатида
- d. харажатлар сифатида

8. Ҳисобот даври — операцияларнинг натижалар ва молиявий ҳолатнинг ёмонлашиши фаолиятнинг узлуксизлиги асосини қўллаш қай даражада ўриқли эканлигини аниқлашга зарурият борлигини кўрсатиши мумкин.

- a. тугаганидан кейин
- b. бошлангичидан аввал
- c. вақтда
- d. якунда

9. Ҳисобот даври тугаганидан кейин тадбиркорлик субъектининг раҳбарияти тадбиркорлик субъектини тугатиш ёки унинг савдо фаолиятини тўхтатиш қарорига келса ёки бундай йўл тутишдан бошқа чораси йўқ эканлигини аниқласа, субъект ўз молиявий ҳисоботларини асосида тайёрлашаслиги керак.

- a. фаолият узлуксизлиги
- b. фаолият якунлаши
- c. фаолият давом этгани
- d. фаолият бошлангани

10. Ҳисобот даври тугаганидан кейин ва молиявий ҳолатнинг ёмонлашгани фаолиятнинг узлуксизлиги асосини қўллаш кай даражада ўринли эканлигини аниқлашга зарурият борлигини кўрсатиши мумкин.

- a. операцион натижалар
- b. молиявий натижалар
- c. фавқулодда натижалар
- d. асосий натижалар

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонуллари

1. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни. 2016. 13 апрель. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016. 404 – сон.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаронлик кодекси: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. Тошкент: “Адолат”, 20154. 496 б.

3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси: Расмий нашр – Ўз Рес Адлия Вазирлиги. Тошкент: “Адолат”, 2015. 400 б.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни (Янги тахрида). // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2009. 37– сон, 403 – модда. Кейинги ўзгариш ва қўшимчалар билан. Тошкент: 2009.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ва қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони (ПФ-5544-сон, 18.09.2018). <https://lex.uz/tw/docs/3913188?otherlang=1>.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони (ПФ-6097-сон, 29.10.2020). <https://lex.uz/tw/docs/3913188?otherlang=1>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сон “Молжавий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/docs/4746047>.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги «2011 – 2015 йилларда республика молля – банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ – 1438 – сонли Қарори (Ўз Рес ҚХТ, 2010 й., 48 – сон, 442 – модда).

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2015 йил 24 апрель, ПФ-4720.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли химоя қилишни

таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2015 йил 15 май, ПФ-4725.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 августдаги “Дастурий маҳсулотлар ва ахборот маҳсулотларидан фойдаланиш ҳуқуқини амалга ошириш ҳамда расмийлаштиришнинг бошқона расмийлаштируви (декларациялаш) ва бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги ВМ-670-сонли қарори. ҚХММБ: 09/18/670/1770-сон 17.08.2018 й.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси “Маҳсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш ва уни сотиш ҳаракатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом. 1999 йил 5 февраль № 54 – сонли қарори. Кейинги ўзгариш ва қўшимчалар билан. Тошкент: 2009.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлиста Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 23 январь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фоол тадбиркорлик, инновацион тоқлар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сонли фармони.

V. Дарсликлар

1. Este pronunciamiento oficial incorpora las *Modificaciones de 2015 a la Norma NIIF para las PYMES* (vigentes a partir de 1 de enero de 2017, con aplicación anticipada permitida). ISBN: 978-1-911040-19-4 SET (2 volumes sold together), Parte A Los requerimientos, Parte B Los documentos complementarios. Published: 19 April 2016

2. 2016 IFRS® Standards (Red Book) is the only official printed edition of the consolidated text of the International Accounting Standards Board's authoritative pronouncements as issued at 13 January 2016. Publi-

cation date: 7 March 2016. SET ISBN: 978-1-911040-15-6 (set of two volumes sold together).

3. 2016 IFRS® (Blue Book) - *Consolidated without early application*. Containing the official pronouncements applicable on 1 January 2016. Does not include Standards with an effective date after 1 January 2016 (Set of two volumes Part A and B). Blue: 978-1-911040-00-2 (2 vols) and Red: 978-1-911040-15-6 (2 vols).

4. 2015 International Financial Reporting Standards IFRS® (Red Book) is the only official printed edition of the consolidated text of the IASB's authoritative pronouncements as issued at 1 January 2015. 978-1-909704-71-8 SET (2 vols)

5. International Financial Reporting Standard - Annual Improvements to IFRSs 2012-2014 Cycle (September 2014). ISBN 978-1-909704-59-6. 978-1-909704-59-6.

6. Агеева, О.А. Международные стандарты финансовой отчетности: Учебник для вузов / О.А. Агеева, А.Л. Ребинзова. - М.: Юрайт, 2013. - 447 с.

7. Бабаев, Ю.А. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО): Учебник / Ю.А. Бабаев, А.М. Петров. - М.: Вузовский учебник, ИНФРА-М, 2012. - 398.

8. Бархатов А.П. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник. М.: Дашков и К. 2012. - 484 с.

9. Банкларда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Дарслик. Ибрагимов А., Умаров Э., Ризаев Н., Марпатов М. Т.: «Iqtidor-Moliya» нашриёти, 2019 й. - 516 б.

10. Воронина, Л.И. Международные стандарты финансовой отчетности: Учебное пособие / Л.И. Воронина. - М.: Магистр, ИНФРА-М, 2011. - 200 с.

11. Бобожинов О. Молиявий ҳисоб. Дарслик. Тошкент: "Ўқитувчи". 2006. - 720 бет.

12. Вахрушина М.А. МСФО: методики трансформации РО. М.: Омега, 2007. - 565

13. Генералова Н.В. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: Проспект - 2008. 325 с.

14. Ибрагимов А.К., Марпатов М.Д., Ризиев Н.К. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. - Тошкент: «МОЛИЯ», 2010. - 272б.

15. Грачева, М.Е. Международные стандарты аудита (МСА): Учебное пособие / М.Е. Грачева. - М.: ИЦ РИОР, 2012. - 138 с.

16. Карагод, В.С. Международные стандарты финансовой отчетности: Учебное пособие для бакалавров / В.С. Карагод, Л.Б. Трофимова. – М.: Юрайт, 2013. – 322 с.

17. Константинова, Е.П. Международные стандарты финансовой отчетности: Учебное пособие / Е.П. Константинова. – М.: Дашков и К, 2011. – 288 с.

18. Куликова, Л.И. Международные стандарты финансовой отчетности. Нефинансовые активы организации: Учебное пособие / Л.И. Куликова. – М.: Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2012. – 400 с.

19. Макальская, М.Л. Международные стандарты аудита: Учебное пособие / М.Л. Макальская, Н.И. Ковалева. – М.: ДиС, 2013. – 112 с.

20. Миславская, Н.А. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник / Н.А. Миславская, С.Н. Поленова. – М.: Дашков и К, 2012. – 372 с.

21. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник / В.Ф. Палий. – М.: НИЦИНФРА – М, 2013. – 506 с.

22. Палий, В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебное пособие / В.Ф. Палий – М.: ИЦРИОР, 2012. – 304 с.

23. Панкова, С.В. Международные стандарты аудита: Учебник / С.В. Панкова, Н.И. Попова. – М.: Магистр, 2009. – 287 с.

24. Пласкова, Н.С. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебное пособие / М.А. Вахрушина, Л.А. Мельникова, Н.С. Пласкова; Под ред. М.А. Вахрушина. – М.: Вузовский учебник, 2010. – 320 с.

25. Суворова, С.П. Международные стандарты аудита: Учебное пособие / С.П. Суворова, Н.В. Парушина, Е.В. Галкина. – М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 304 с.

26. Тютюрюков, В.Н. Международные стандарты аудита: Учебник / В.Н. Тютюрюков. – М.: Дашков и К, 2013. – 200 с.

27. Рожков, О.В. Трансформация финансовой отчетности российских предприятий в соответствии с МСФО // Бухгалтерский учет, 2007. №12

28. Шпакова Л.В. Как пользоваться МСО. М.: «Альфа – Пресс». 2006.

29. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: Аскери. 2012. – 1134с.

30. Николаева О.Е., Шникова Т.В. Международные стандарты финансовой отчетности: учебное пособие. 2 – е изд.– М.: УРСС. 2002. – 264 с.

31.Палий В.Ф. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: ИНФРА – М, 2003. – 456 с.

32.Проскуровская Ю.И. Международные стандарты финансовой отчетности. М:Омега 2008. – 282 с.

33.Хашимов Б.А. Развитие бухгалтерского учета на основе международных стандартов в Республике Узбекистана. ИЭР. Вашингтон. 1996.– 192с.

34.Хендриксен Э.С., Ван Бредда М.Ф. Теория бухгалтерского учета, перевод сангтийского языка,под ред. проф. Соколова. М.: «Финансы и статистика».1997. – 576с.

35.Шодилова С.Н. Бухгалтерский учет для всех, книга пособие. М.: АО«ДИС». 1995. – 231с.

36.Юлдашев С.Ш. Мухаммад С.У. Хошимов Б.А Основы бухгалтерского учета (на основе международных стандартов и стандартов бухгалтерского учета Республики Узбекистан). Вашингтон. 1996. – 239с.

V. Ўқув қўлалималари

1. The complete guide to International Financial Reporting Standards Including IAS and Interpretation. Published by Thorogood Publishing Ltd 10-12 Rivington Street London EC2A 3DU. Material quoted directly from the IASB in this document is © 2010 IFRS Foundation.

2. IFRS For Dummies Published by John Wiley & Sons, Ltd The Atrium Southern Gate Chichester West Sussex PO19 8SQ England www.wiley.com

3. Copyright © 2012 John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, West Sussex, England Published by John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, West Sussex, England

4. Аудит: учебное пособие с практическими заданиями, разработанные СІРА на основе МСА РІПБДУз Т. 2007г. 176 стр.

5. Аудит: учебное пособие /Competitive advantage for central Asia – Т. 2005, 161 стр.

6. Абдуллаев Ё.А., Хасанов Б.А., Риззев Н.К. Бозор иктисодиёти шаронтида Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини (21 – БХМС) амалга қўллашнинг назарий ва методология масалалари. Тошкент: «Фан ва технология» нашриёти, 2005 й. – 180 б.

7. Абдувахидов Ф.Т. ва бошқалар. Банкларда бухгалтерия ҳисоби, ТДНУ.– Т.: 2010. 222 б.

8. Астахов В.П. Бухгалтерский учет и валютный контроль во внешнеэкономической деятельности. М.: Гордорица. Экспертное бюро. 1997.– 384с.

9. Банкларда бухгалтерия ҳисобининг миллий ва халқаро стандартлари/ А.К.Ибрагимов, М.Д.Марпатов, Н.К.Рисаев. -Т.: Молия, 2016. -370 б.

10. Национальный стандарт бухгалтерского учета Республики Узбекистан НСБУ №21. Тошкент: NORMA, 2009. – 240с.

11. Палий В.Ф. Палий В.В. Бухгалтерский учет операций с векселями. М.: «Бухгалтерский учёт», 1995.– 160с.

12. Т.М.Рогуленико, Учет и аудит внешнеэкономической деятельности: учеб. / под общ. ред. С.В.Пономаревой; ко. –М.: Юрайт, 2016. -318 с.

13. Ж.А. Кеворкова. Международные стандарты аудита:учеб./ -М: Юрайт, 2016. -458 с.

14. Рахман З. Шеремет А.Д. Бухгалтерский учет в рыночной экономике. М.: Инфра– М. 1996. – 272с.

15. Уразов К.Б. Иқтисодийни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: “ФАН”, 2005. – 234 б.

16. Қурбонов З.Н. Солиқ ҳисоби: назарияси ва методология. Т: “ФАН”, 2006 .– 106

VI. Интернет сайтлари

<http://ida.worldbank.org> Халқаро тараққиёт уюшмасининг расмий сайти

www.ifc.org Халқаро молия корпорациясининг расмий сайти

www.bis.org Халқаро ҳисоб-китоблар банкнинг расмий сайти

www.unctad.org БМТнинг савдо ва тараққиёт бўйича конференцияси расмий сайти

www.doingbusiness.org Жаҳон банкнинг “Бизнес юритиш” лойиҳаси расмий сайти

www.weforum.org Жаҳон иқтисодий форумнинг расмий сайти

www.standardandpoors.com Standard & Poor’s халқаро рейтинг агентлигининг расмий сайти

www.moody.com	Moody's Corporation халқаро рейтинг агентлигининг расмий сайти
www.fitchratings.com	Fitch Ratings халқаро рейтинг агентлигининг расмий сайти
www.oecd.org	Ихтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг расмий сайти
www.reuters.com	Reuters ахборот агентлигининг расмий сайти
www.bloomberg.com	Bloomberg агентлигининг расмий сайти
www.google.com/finance	Google ning молиявий ахборотлар хизмати расмий сайти
www.adb.org	Осиё тараққиёт банкнинг расмий сайти
www.ebed.com	Европа тиклашни ва тараққиёт банкнинг расмий сайти
www.ecb.europa.eu	Европа марказий банкнинг расмий сайти
www.scholar.google.com	Google ning илмий нашрлар бўйича махсус кидирув тизими
www.ebiblioteka.ru	East View Information Services ning илмий нашрлар бўйича электрон кутубхонаси
www.bfajournals.uz	Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси электрон илмий журналнинг расмий сайти
www.gov.uz	Ўзбекистон Республикаси Хукумат портали
www.press-service.uz	Ўзбекистон Республикаси президентининг матбуот хизматиининг расмий сайти
www.mf.uz	Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти
www.cbu.uz	Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти
www.lex.uz	Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ахборотлаштириш маркази сайти
www.stat.uz	Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси расмий сайти
www.ifrs.com	Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари Қўмитаси
www.pwc.com	Прайсуотерхаус халқаро аудит компанияси сайти
www.accountingtoday	Халқаро бухгалтерлар федерацияси сайти

[y.com/](#)

[www2.deloitte.com](#)

[ey.com](#)

[iaesb.org](#)

Делойт энд Туш халқаро аудит компанияси сайти

Эрнест энд Янг халқаро аудит компанияси сайти

Халқаро бухгалтерларнинг стандартлари кўмитаси

1-жадвал

Консолидацияланган молиявий ҳисоботларнинг USGAAP талаблари бўйича тақдим этилган Япония компаниялари (Тор-10)

T/	Компаниялар номи	Фонд биржа номи	Тармоқ (соҳаси)
1.	Canon	NYSE (Нью Йорк)	ech.Hardware&Equip
2.	Fronteo	NASDAQ	ech.Hardware&Equip
3.	Honda Motor	NYSE	Automobiles & Parts
4.	Kyocera	NYSE	Electron.&ElectricEq
5.	LINE Corp	NYSE	ftware&ComputerSvc
6.	Mitsubishi Financial	NYSE	Banks
7.	Mizuho Financial	NYSE	Banks
8.	Nomura	NYSE	Financial Services
9.	Takeda Pharmaceutical	NYSE	Pharma. & Biotech
10	Toyota Motor	NYSE	Automobiles & Parts

2-жадвал

"NISSAN MOTOR" CO., LTD. (7201) БАЛАНС ҲИСОБОТИ

Даврлар:	2019, 30/09	2019, 30/06	2019, 31/03	2018, 31/12
Жорий активлар ва ми:	10890501	10897829	11613105	11725929
Пул маб-лари ва қисқа муддат молия қўйилма	1348156	1231350	1359058	1324554
Пул маблағи ва пул эквивалентлари	1090845	1112610	1219588	1179017
Қисқа муддатли молиявий қўйилма	257311	118740	139470	145537
Жами дебиторлик қарлари, соф	7436018	7520584	8050675	8089469
Савдо бўйича дебиторлик қар - соф	355142	290568	385072	334891
Жами товар-молдрий захиралар	1383146	1380271	1257923	1483146
Бошқа жорий активлар, ва ми	723181	765624	945449	828760

Жами активлар	18052901	18175498	18952345	18963673
Асосий воситалар, жами, соф	5169022	5227969	5305698	5280240
Номоддий активлар, соф	121830	125264	134471	124745
Узоқ муддатли молиявий қўйилмалар	1300231	1347387	1338875	1272792
Бошқа узоқ муддатли активлар, жами	571317	577049	560196	559967
Жорий мажбуриятлар жами	7473434	7261517	7730531	7622978
Кредиторлик қардорлик	1536856	1464585	1580452	1559787
Йиғилган даромаатлар	1018177	1059485	1183888	1016068
Туланмаган воситалар	1620439	1607877	1548544	1708534
Узоқ мудд мажбуриятларнинг жорий қисми	2270234	2046181	2234074	2136718
Бошқа қисқа муддатли мажбуриятлар, жами	1027728	1083389	1183573	1201871
Жами мажбуриятлар	12957445	13044853	13649670	13625213
Кредит ва заёмлар бўйича умумий қардорлик	3839165	4107153	4247068	4365349
Узоқ муддатли кредит ва заёмлар	3756766	4027757	4231030	4353595
Молиявий исқари бўйича мажбуриятлар	82399	79396	16038	11754
Исқорат қилиб бўлмайдиган улушлар	356776	358855	320835	301879
Бошқа мажбуриятлар, жами	1288070	1317328	1351236	1335007
Акционерлик капитал, жами	5095456	5130645	5302675	5338460
Оддий акциялар	605814	605814	605814	605814
Қўшилган капитал	818307	818307	814682	815255
Тўқсизланмаган фойда (зарар)	4901462	4842481	4961580	4959505
Акционерлардан олинган ўз улушлари	-139275	-139347	-139457	-139992
Реализация қилинмаган даромад (зарар)	-21522	-1428	-878	-1277

Бошқа хусусий воситалар	-1009330	-995182	-939466	-900845
Маъбуриятлар ва жами	18052901	18175498	18952345	18963673
Муомаладаги акциялар, жами	3913,11	3913,1	3912,9	3912,64

МУНДАРИЖА

	СЎЗ БОШИ	3
I	ХАЛҚАРО МОЛНЯВИЙ ҲИСОБОТ	
маъну:	СТАНДАРТЛАРИГА КИРИШ	
1.1	Молнявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларини келиб чиқиш тарихи ва унинг ривожланиши.....	4
1.2	МХХС бўйича Қўмита (Фонд) мақсади ва вазифалари.....	8
1.3	МХХС таркиби ва уни қўллаш тартиби.....	13
1.4	Бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделлари.....	15
	<i>Маъну бўйича тест саволари</i>	28
1.5	<i>Молнявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш (1 - сөн МХХС)</i>	32
1.5.1	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси.....	32
1.5.2	Тан олиш ва баҳолаш.....	34
1.5.3	МХХСларни репроектив қўлашдаги истиснолар.....	37
1.5.4	Стандарда маълумотларни тақдим қилиш ва очиб берish.....	38
	<i>Маъну бўйича тест саволари</i>	42
2	ХАЛҚАРО МОЛНЯВИЙ ҲИСОБОТ	
маъну:	СТАНДАРТЛАРИДА УМУМИЙ МАСАЛАЛАР	
2.1	<i>Молнявий ҳисоботларни тақдим этиш (1-сөн БҲҲС)</i>	45
2.1.1	Молнявий ҳисоботларнинг мақсади ва вазифалари.....	45
2.1.2	Молнявий ҳисоботнинг концептуал асослари.....	50
2.1.3	Молнявий ҳисобот элементлари.....	62
2.1.4	Молнявий ҳолат (Бухгалтерия баланси).....	64
2.1.5	Яши даромадлар (Фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот).....	72
2.1.6	Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот.....	77
2.1.7	Капитал ҳаракатидаги ўзгаришлари тўғрисидаги ҳисобот... <i>Маъну бўйича тест саволари</i>	79 81
2.2	<i>Валюта курсларидаги ўзгаришларнинг таъсирлари(21- сөн БҲҲС)</i>	83
2.2.1	Стандартнинг мақсади ва амал қилиш соҳаси.....	83
2.2.2	Функционал валюта.....	85
2.2.3	Хорижий валютадаги операцияларни функционал валютада тақдим этиш.....	89
2.2.4	Курс фарқларини тан олиш.....	90

2.2.5.	Хорвождаги булнима буйича маълумотларни бир валютадан бошқа валютага ўтказиш	94
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	96
2.3.	Ҳисоб сисъати, ҳисоб баҳоларини ўзгаришларни ва хатолар (8 - сон БҲҲС)	98
2.3.1.	Ҳисоб сисъатини танлаш ва қўллаш	98
2.3.2.	Ҳисоб сисъатдаги ўзгаришларни қўллаш	101
2.3.3.	Ҳисоб сисъатининг таркиби	106
2.3.4.	Хатолар ва уларни тўғрилаш тартиби	108
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	109
3	ХАРИДОРЛАР БИЛАН ШАРТНОМАЛАР БҮЙИЧА	
маъму:	ТУШУМЛАР СТАНДАРТИНИНГ ТАВСИФИ	
3.1	Харидорлар билан шартномалар буйича тушумлар (15-сон МҲҲС)	112
3.1.1	Даромадни баҳолаш	112
3.1.2.	Товарларни (маҳсулотларни) сотиш	118
3.1.3.	Хизматларни кўрсатиш	120
3.1.4.	Фоизлар, роялти ва дивидендлар	123
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	124
4	НОМОЛЯВИЙ АКТИВЛАРНИ ҲИСОБГА	
маъму:	ОЛУВЧИ СТАНДАРТЛАРНИНГ ТАВСИФИ	
4.1.	Захиралар (2 - сон БҲҲС)	127
4.1.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси	127
4.1.2.	Захиралар ҳақида тушунча ва туркумлиниши	128
4.1.3.	Захираларни баҳолаш	129
4.1.4.	Захиралар ҳаракатини ҳисобга олиш	138
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	140
4.2.	Асосий воситалар (16 - сон БҲҲС)	142
4.2.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси	142
4.2.2.	Асосий воситаларни туркумлиниши	143
4.2.3.	Асосий воситаларни баҳолаш тартиби	145
4.2.4.	Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш	149
4.2.5.	Асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш усуллари	159
4.2.6.	Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ҳисоби	165
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	169
4.3.	Ижара (17-сон БҲҲС)	171
4.3.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси	171
4.3.2.	Ижаранинг таъсифланиши	172

4.3.3.	Ижарачиларнинг молиявий ҳисоботларида ижаранинг акс эттирилиши.....	176
4.3.4.	Ижарага берувчининг молиявий ҳисоботларида ижаранинг акс эттирилиши.....	184
4.3.5.	Сотини ва қайта ижарага олиш операциялари.....	186
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	188
4.4.	<i>Номоддий активлар ҳисоби (38-сон БҲҲС)</i>	191
4.4.1.	Ҳалқаро стандартни амал қилиш сиқаси.....	191
4.4.2.	Номоддий активлар тушуничаси ва уларни баҳолаш.....	194
4.4.3.	Номоддий активларга амортизация ҳисоблаш.....	214
4.4.4.	Номоддий активлар ҳаракатини ҳисобга олиш.....	219
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	223
4.5.	<i>Инвестицион мулк (40-сон БҲҲС)</i>	225
4.5.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси.....	225
4.5.2.	Тан олиш. Тан олишдаги баҳолаш.....	229
4.5.3.	Тан олишдан сўнг баҳолаш.....	232
4.5.4.	Ҳаққоний қиймат буйича ҳисобга олиш модели.....	234
4.5.5.	Тавнароҳ буйича ҳисобга олиш модели.....	237
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	240
5-	БАҲОЛАШНИ ҲИСОБГА ОЛУВЧИ	
маъму:	СТАНДАРТЛАРНИНГ ТАВСИФИ	
5.1.	<i>Активларнинг қадриятларини (БҲҲС-36)</i>	244
5.1.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси.....	244
5.1.2.	Қадриятларини мумкин бўлган активларни аниқлаш.....	246
5.1.3.	Қопланадиган қийматни баҳолаш.....	249
5.1.4.	Келгуси пул оқимларини баҳолаш.....	251
6-	НОМОДИЙ МАЖБУРИЯТЛАРНИ ҲИСОБГА	
маъму:	ОЛУВЧИ СТАНДАРТЛАРНИНГ	
	ТАВСИФЛАНИШИ	
6.1.	<i>Фойда солиқлари (12-сон БҲҲС)</i>	254
6.1.1.	Стандартнинг мақсади ва қўллаш доираси.....	254
6.1.2.	Солиқ базаси.....	256
6.1.3.	Келгусида солиқ солинадиган вақтинчалик фарқлар.....	259
6.1.4.	Жорий ва муддати узайтирилган солиқни тан олиш.....	265
6.1.5.	Тақдим этиш.....	268
	<i>Маъму буйича тест саволлари</i>	271

Каримов Акрам Аббасович
Ибрагимов Абдуганур Каримович
Ғибаев Нурбек Кадрович
Имамова Насиба Музафаровна

ҲАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИ

(Дарслик).

Тошкент – «NIHOL PRINT» ОК – 2021

Мухаррир: К. Матқурбонов
Тех. муҳаррир: А. Тоғоев
Мусаввир: Б. Эсаев
Мусахҳиҳа: Г. Тағоева
Компьютерда
сахифаловчи: Б. Бердимуродов

9323



№ 7439-765f-47f1-7ea1-8583-4648-1314.
Босишга рухсат этилади 26.11.2021. Бичими 60x84 ¹/₁₆.
Шартан босма табоғи 21,0. Нашр босма табоғи 20,75.
Адади 100. Буюртма № 128.

«Nihol print» ОК да чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Мухтор Ашрафий кўчаси, 99./101.